

LÄROBOK

i

G E O G R A F I

FÖR

ELEMENTAR-LÄROVERKET

AF

A. G. J. HALLSTÉN.

HELSINGFORS,

Finska Litteratur-Sällskapets Tryckeri, 1853.

Öhmanska Bokhandelns förlag.

Imprimatur: *C. A. Sanmark.*

Geografi betyder *jordbeskrifning*. Den beskriver jorden: 1) såsom en verldskropp, dess form, storlek och rörelse; 2) i anseende till ytans naturliga beskaffenhet, dess land, vatten, klimat och alster; 3) såsom människans boningsplats och såsom fördelad i skilda stater och samhällen. Efter dessa tre synpunkter skiljer man emellan *matematisk*, *fysisk* och *politisk* geografi.

Matematiska Geografin.

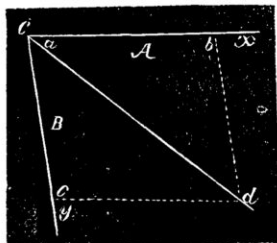
Verldsbyggnaden. Med *verld* eller *verldsbyggnad* förstår man samtligheten af en otalig mängd kroppar, hvilka vi kalla *stjornor*. Dessa synas oss vara fästade på himlahalvvet och på lika afstånd från oss, men de äro i verkligheten fritt sväfvande i den omätliga rymden och på olika afstånd. De äro alla klotformiga och man indelar dem i *orörliga* och *rörliga*. Vi kalla de stjornor orörliga, hvilka för sin stora aflägsenhet synas oss alltid bibehålla samma plats och oförändrad ställning till hvarandra. Deremot kallas de stjornor rörliga, hvilka oafbrutet förändra plats och ställning så till hvarandra som till de orörliga stjornorna. Alla de orörliga stjornorna äro *ljusa* d. ä. de lysa med ett dem eget sken, som utmärker sig genom en gnistrande liflighet. Dessa stjornor utsprida i rymden ljus och värma. De rörliga stjornorna äro *mörka*: de hafva icke eget sken, utan lysa med ett lånadt. Efter storleken och skenets glans skiljer man emellan stjornor af 1:sta, 2:dra o. s. v. ordningen.

De orörliga och ljusa kropparna kallas äfven *fixstjornor*. En sådan är vår *sol*. Fixstjornornas antal är obekant; säkert är dock att det är oändligt, ehuru vi för deras ofantligt stora aflägsenhet icke kunnat varseblifva dem. Äfven deras inbördes afstånd, så nära de

än synas hvarandra, är otroligt stort. För större redig-
hets skull sammanfattas de hvarandra närmast liggande
stjornor i vissa grupper, hvilka kallas *stjornbilder* eller
konstellationer (se kart. 1: b). Af dessa må här näm-
nas *lilla björn*, bestående af 7 större stjornor, af hvilka
en, *polstjernan*, är nästan midt öfver det ställe på jor-
den, som kallas norra polen. — Kring vår sol och san-
nolikt äfven kring hvarje annan fixstjerna röra sig i
mer eller mindre aflånga banor (ellipser) några rörliga
och mörka kroppar, hvilka från denna *sin sol* erhålla
ljus och värma. En sol, med deromkring sig hvälfvande
mörka kroppar utgör ett *solsystem*. På lika sätt förme-
nas äfven fixstjernorna med sina följeslagare röra sig
omkring någon gemensam centralkropp, och kanske äf-
ven denna i sin ordning är endast en del i ett nytt
system, och så i oändlighet. — I likhet med ett i rö-
relse varande hjul hafva alla klotformiga kroppar och
således äfven himlakropparna en tvåfalldig rörelse: de
framskrida i sin bana omkring sin centralkropp och
derjemte *rulla de omkring*. Tiden för omloppsbanans
genomlöpande kallas *ett år* och för omkringrullningen
eller rotationen *ett dygn*. Den rörelse, hvilken man med
säkerhet känner och beräknat hos vår sol, är dess om-
kringrullande, som fullbordas på omkring $25\frac{1}{4}$ våra dygn.

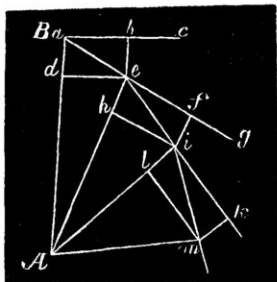
Den jorden närmaste fixstjerna (utom solen) anses vara omkr.
4 billioner mil aflägsen. — Äfven vår sols afstånd från sin central-
sol har man försökt bestämma och därför funnit 680 billioner mil.
Hastigheten vid banans genomlöpande uppgifves till 8 mil i sekun-
den och skall omloppstiden utgöra 18 millioner år.

Orsaken till himlakropparnas centralrörelse eller cirkelfor-
miga bana inses af följande:

Då två krafter *A* och *B* samtidigt fram-
drifva en kropp *C* uti två riktningar
ax och *ay*, hvilka mot hvarandra bil-
da en vinkel, och med t. ex. sådan
hastighet att kroppen på samma tid
kunde hinna till *b* eller *c*, måste den
i rörelse sätta kroppen fortlöpa längs
diagonalen *ad* i den parallelogram,
som bestämmes genom *ab* och *ac*. —
Nu verka på himlakropparna två kraf-

ter: 1) *kastningskraften*, som drifver dem framåt i en rät linie, och 2) *tyngdkraften*, som drager dem mot deras medelpunkt, likasom en i luften kastad sten till följe af sin tyngd återfaller till jorden.

A föreställer här centralkroppen och B en deromkring vandrande kropp. Kastkraften drifver B i riktningen mot c så att på en viss tid stycket *ab* genomfäres jemte det tyngdkraften drager den till *d*; B skall då framskrida i diagonalen *ae* och skulle så oafbrutet fortgå i samma riktning mot *g*, om icke tyngdkraften verkade i riktningen mot A, då B måste löpa efter diagonalen *ei*, sedan *im* o. s. v. Emedan de båda krafterna oafbrutet verka,

måste diagonalerna blifva oändligen små och banan således öfverallt bugtig eller cirkelformig, likasom efter en springande häst, som är fastad vid en lina, hvars andra ända hålles af en stillastående person.

Solsystemet. Så vidt vårt solsystem hittills är bekant, utgöras de dithörande mörka kroppar af 27 *planeter*, 20 *drabanter*, äfven kallade *biplaneter* och *månar*, och ett stort antal *kometer*. — Planeterna hafva en viss likhet med fixstjernorna men ett mattare och lugnare sken. De röra sig omkring solen, från vester mot öster, uti nästan cirkelrunda ellipser. Deras afstånd från solen är olika stort och i följe deraf är äfven omloppsbanornas och omloppstidernas längd olika. Uppräknade efter deras allt större afstånd från solen äro planeterna följande: *Merkurius*, *Venus*, *Jorden*, *Mars*, *Melpomene*, *Flora*, *Viktoria*, *Vesta*, *Iris*, *Metis*, *Hebe*, *Parthenope*, *Thetis*, *Egeria*, *Astrea*, *Irene*, *Eunomia*, *Juno*, *Ceres*, *Pallas*, *Psyche*, *Hygiea*, *Massilia*, *Jupiter*, *Saturnus*, *Uranus* och *Neptunus* (kart. 1: a). — Drabanterna röra sig i aflånga banor, från vester mot öster, kring någon planet och åtfölja denna på dess vandring kring solen. Jorden åtföljes af 1 måne, Jupiter af 4, Saturnus af 7 och dessutom af en dubbel ring, Uranus af 6 och Neptunus af 2 samt en ring. — Kometer eller svansstjernor kallas de föga fasta himlakroppar, hvilka lysa med ett blekrödt sken och vanligast åtföljas af ett iöcken, som stundom förlänger sig till en så kallad *svans*

merendels på den från solen vända sidan. Kometerna genomfara rymden i alla riktningar och deras omlopps-bana kring solen är mycket aflång, hvarföre de stundom äro solen mycket nära, stundom derifrån långt aflägsnade.

Af alla till vårt solsystem hörande kroppar är solen störst och större än alla andra tillsammans. Den är 1,400,000 gånger större än jorden. Af planeterna är Jupiter störst (1500 gånger jorden). För att ungefär angifva planeternas afstånd från solen i millioner mil, kan man till talet 8, som gäller för den närmaste planeten lägga 6, 12, 24, 48, 96 o. s. v., då för Mercurius erhålles 8 millioner mil, för Venus 14, för Jorden 20, för Mars 32, för de emellan Mars och Jupiter sväfvande 19 små teleskopiska planeterna eller planetoiderna, hvilka kunna anses såsom stycken af en större planet, omkring 56 mill. mil o. s. v. Omloppstiden för Mercurius är 88 våra dygn, för planetoiderna 3—5 år, för Jupiter 12 år, för Neptunus 217 år. Solljuset går med en hastighet af mer än 41,000 mil i sekunden och hinner således på 8 min. 13 sek. till jorden. — Kometernas banor äro i allmänhet mycket oregelbundna och af de många kometer man observerat äro endast 4 till sina omloppsbanor och tider bestämda: Enckes komet till $3\frac{1}{4}$ år, Bielas $6\frac{3}{4}$, Olbers 74 och Halleys 76 år.

Jordens afstånd och omlopp. En planets afstånd från solen är icke alltid lika stort, ty banan bildar en ellips, i hvars ena *brännpunkt* solen har sin plats. När planeten är solen närmast, säges den vara i *perihelium*; då den är aflägsnast, i *afelium*. Jordens medelafstånd från solen är 20,700,000 geografiska mil*). Då jorden är i perihelium i början af Januari månad är den omkring 700,000 mil närmare till solen än då den är i afelium i början af Juni. Längden af jordens omlopps-bana, den så kallade *ekliptikan*, är omkring 130 millioner mil. I denna bana framskrider jorden hvarje sekund $4\frac{1}{8}$ mil och genomlöper hela banan (orbitan) på 365 dygn, 5 tim., 48 min. och 49 sek. eller ett år.

Ett sådant år kallas *tropiskt* eller *solår* till skillnad från ett *sideriskt* eller *stjernår*. Med det tropiska året förstår man den tid, som åtgår för att jorden från en viss ställning till solen kan återkomma i samma ställning; t. ex. från ena vårdagjemningen till den

*) En geografisk mil är ungefär 7 våra verst. I denna bok förstås alltid geografiska mil, då icke andra milslag bestämdt nämnas.

andra. Med ett sideriskt år (365 dagar, 6 timmar, 9 minuter, 11 sekunder) förstår man tiden för ett jordens omlopp från en viss ställning mot någon fixstjärna till samma ställning mot samma stjärna d. v. s. tiden för hela ekliptikans genomlöpande. Att det tropiska året är kortare än det sideriska förklaras genom *dagjenningspunkternas tillbakaskridande*, i det de hvarje år flytta sig 50" från öster mot vester och sålunda likasom komma jorden till mötes. I öfrigt är dock hvarken det ena tropiska eller sideriska året till sin längd precis öfverensstämmande med det andra, emedan jorden på sin väg lider perturbationer eller störes af de andra himlakropparnas dragningskrafter. Man söker därför ett medelvärde af flera år och dessa medelvärden äro de ofvan anförda.

Solåret ligger till grund för våra *borgerliga* år, som vanligen bestå af 365 dag., emedan de öfverskjutande 5 tim. 48 min. och 49 sek. icke hvarje år tagas i beräkning, men ersättas derigenom att man låter hvart fjerdte år vara ett *skottår* med 366 dag. Så beräknas efter *gamla stilen* eller *julianska kalendern* (begagnas i Ryssland). Af de besparade och hoplaggda tim., min. och sek. erhålles dock icke fullt ett dygn eller 24 tim. utan endast omkring 23½ tim., hvarföre man på 400 år skulle komma att räkna 3 dygn för mycket. Detta fel afhjelper den allmänt begagnade *nya stilen* eller *gregorianska kalendern* sålunda att den på 400 år utelemnar 3 skottdagar, då missräkningen blir obetydlig. Man har bestämt de år till skottår, hvilkas siffertal kan divideras med 4 och nya stilen utesluter skottdagen på de jemna hundratal, i hvilkas två första siffror 4 icke jemnt innehålles. Så äro efter gamla stilen 1600, 1700, 1800, 1900 och 2000 alla skottår, men efter nya stilen endast 1600 och 2000. — Judarna och Mohammedanerna begagna månår d. ä. den tid hvarunder månen gör 12 omlopp kring jorden. Emedan ett månår är omkring 11 dygn kortare än ett solår, inskjuta de förra tidtals en skottmånad, men icke så de sednaré, hvilkas år således icke stå i något samband med de fysiska årtiderna.

Jordens dagliga rörelse. Rullningen kring sin axel fullbordar jorden på 1 dygn eller 24 timmar. — Med jordens *axel* förstår man en rät linie, som man tänker sig dragen midtigenom jorden i norr och söder. Dess yttersta ändar kallas *poler*: neml. *norra polen* och *södra polen*. Genom jordens rotation uppkommer omvexling af *dag* och *natt*. Emedan solen i hvarje ögonblick belyser hälften af den klotformiga jorden, har den mot solen

vända halfvan dag, under det den fränvända halfvan har natt. Rotation sker från vester mot öster och därför måste en mera mot öster liggande ort förr belysas af solen än en vestligare. Det är därför man säger att solen går upp i öster och ned i vester. Der vi se solen middagstiden eller då den är högst på himlahvalfvet, kalla vi söder; midtemot söder är norr, och der skulle vi se solen midnattstiden, om den då icke vore nedom horisonten. — Med *horisont* (synkrets) förstå vi den cirkelrunda omkrets, som bildas af himlahvalfvets skenbara beröring med den del af jordytan, som på engång kan öfverskådas, då utsigten icke hindras af några mellanliggande föremål. Efter de 4 hufvudpunkterna *norr*, *öster*, *söder* och *vester* benämnas de öfriga mellanliggande väderstrecken, hvilka upptagas på *kompassen* (kart. 1: b). — Hvarje cirkelomkrets indelas i 360 lika delar, hvilka kallas *grader*. En grad underafdelas i 60 lika *minuter* och en minut i 60 *sekunder*. Detta betecknas i skrift sålunda att $5^{\circ} 10' 15''$ betyder 5 gr. 10 min. 15 sek.

Likasom man skiljer emellan solår och stjernår, måste man äfven skilja emellan *soldygn* och *stjerndygn*. Det sednare dygnet, som är tiden för en jordens omhvälfning kring sin axel är nära 4 min. kortare än soldygnen eller den tid, som erfordras att hvarje ställe på jorden må från en viss ställning till solen under jordens fortgående rotation återkomma i samma ställning: t. ex. från ena middagen till den andra. Orsaken dertill att soldygnen är längre än en jordens omhvälfning är den att jorden derunder äfven framskridit i sin bana mot öster nästan 1° eller $59' 8''$, hvilket är medelvärdet af de olika stora bågar af ekliptikan, hvilka jorden dagligen genomlöper.

Emedan jorden med alla de, i 360° indelade, cirkellinier, hvilka vi tänka oss derpå uppdragna, roterar på 24 timmar, måste öfverallt på jorden 15° skillnad i longitud mötsvaras af 1 timme i tid och således 1° af 4 min. Är afståndet emellan två orter 1° , belyses den östligare 4 min. förr af solen än den vestligare, men ser äfven solen gå ned 4 min. förut. Är afståndet 10° , måste skillnaden i tid vara 40 min. För 180° är tidsskillnaden 12 tim., hvarföre de som bo 180° från oss hafva midnatt då vi hafva middag och tvertom. Då vi hafva kl. 2 eft. den 3 Aug. hafva de som bo under 210° de longitudsgraden åt öster kl. 4 f. m. den 4 Aug. Reser man omkring jorden mot öster, vinner man en dag, men sker re-

san mot vester, förlorar man en dag, såsom det äfven var fallet då Magelhaen gjorde den första resan kring jorden.

Månens rörelser och förändringar. Under sitt omlopp kring solen åtföljes jorden af *månen* på ett afstånd af omkr. 51,000 mil. Emedan månen är en klotformig kropp och lyser med ett från solen lånadt sken, måste den efter sin olika ställning till solen och jorden visa sig uti olika gestalter eller *faser* (kart. 1: a). Äro solen och månen på samma sida om jorden, vändes månens af solen belysta hälft från jorden. Månen är för oss således osynlig. Detta kalla vi *nymåne*. Är deremot solen och månen på hvar sin sida om jorden, måste månens mot solen vända och deraf upplysta hälft äfven vara vänd mot jorden. Månens hela skifva är då för oss synlig och detta kalla vi *fullmåne*. Under de 14—15 dygn, som äro emellan ny- och fullmåne visar månen oss en för hvarje dag allt större del af den belysta halfvan, men under de följande 14—15 d. en allt mindre del, tills den slutligen blir alldeles osynlig. Tiden från ena fullmånen till den andra är omkr. 29½ d.

Förmörkelser. Anmärkningsvärda företeelser, som äfven förorsakas af solens, jordens och månens inbördes ställning, äro *sol- och månförmörkelser* (kart. 1: b). När neml. jorden är emellan solen och månen, i rak linie med dem, finne vi månskifvan, som då borde hel och hållen vara upplyst, antingen i sin helhet eller till någon dess del förmörkad, emedan solens strålar af jorden hindras att falla på månen. I förra fallet kallas förmörkelsen *total*, i det sednare *partiel*. Likaså inträffar en total eller partiel solförmörkelse (rättare borde den kallas jordförmörkelse), då månen kommer emellan solen och jorden i den ställning att den undanskymmer solen eller någon del deraf för något visst ställe på jorden.

Jordens form, storlek och afteckning. Att jorden är klotformig inses bland annat derutaf att, då vi på längre afstånd varseblifva ett föremål, vi först se dess topp eller öfversta delar, hvaremot de nedra delarna blifva synbara i den mån vi komma föremålet närmare. Jorden kan äfven i alla möjliga rigtningar kringfaras. Att kroppar, som befinna sig på den oss motsatta, så att säga, nedvända sidan af jorden, derifrån icke bort-

falla härrör af deras egen tyngd, som drager dem mot jorden. Genom en mängd upphöjningar och fördjupningar på ytan afviker väl jorden från den fullkomliga klotformen, men dessa ytans ojemnheter behöfva icke tagas i betraktande, ty på ett så stort klot som jorden äro de icke mera betydande än ett sandkorn på ett vanligt klot. Den linie, som man tänker sig dragen midtigenom jorden, i öster och vester, kallas *jordens diameter* eller *tvärlinie*. Dess längd är $1,718\frac{4}{5}$ mil. Genom hvarje-handa undersökningar och uträkningar har man funnit att jordens axel är ungefär $5\frac{3}{5}$ mil kortare och således $1,713\frac{1}{5}$ mil lång. Jorden är således, äfven om ytans ojemnheter förbises, icke ett fullkomligt klot, utan är den *sammantryckt* eller *platt vid polerna*, dock är äfven denna afvikelse på ett så stort klot som jorden obetydlig.

För att erhålla en redig bild af jorden och dess delars läge till hvarandra, begagna vi *globen* och *kartor*. De förra afteckna jorden på en bugtig yta, de sednare på en plan. Emedan jordens yta sjelf är bugtad, måste globerna gifva en sannare och trognare föreställning. Att afbilda ojemnheterna på ytan är dock lika svårt på globerna som på kartorna. En karta, på hvilken hela jordytan är aftecknad, kallas *verldskarta* (kart. 2: b) eller, om hvardera jordhalfvan aftecknas inom en cirkelformig omkrets, *globkarta* (kart. 2: a). En *generalkarta* framställer en större del af jordytan; *specialkartan* en mindre del deraf. Hvarje karta är så ritad att åskådaren föreställes med ansigtet mot norr. Kartans öfversta del är derföre norr, dess nedersta söder, dess högsta sida öster och dess venstra vester.

Kring jorden tänka vi oss draga en mängd cirklar, dels i öster och vester, dels i norr och söder. Dessa i föreställningen befintliga cirkellinier uppdragas äfven på våra globen och kartor, än såsom räta linier, än som cirkelbågar. Den förnämsta af dessa linier är den som drages midtöfver jorden, i öster och vester, lika långt från hvardera polen. Den kallas *equator* eller *dagjeminingslinie*, ty då solens strålar falla lodrätt på de ställen der denna linie tänkes gå fram, äro dagar och nätter på hela jorden lika långa (hvard. 12 tim.). Equatorns längd är 5,400 mil och således är hvarje grad af equatorn 15 mil (= $10\frac{2}{3}$ finska m.). Genom equatorn

delas jorden i två halfklot eller hemisferer: *norra* och *södra*. Af de öfriga linierna kallas de, som gå i öster och vester, jemsides med eqvatorn, *paralleler*; de i norr och söder *meridianer* *). Parallelcirklarna äro icke alla lika långa, utan de blifva allt mindre ju närmare de äro till någöndera polen. Graderna af skilda parallelcirklar äro derföre icke heller lika långa, ty då en grad af eqvatorn är 15 mil, är en grad af den parallelcirkel, som är dragen 60° från eqvatorn, endast 7½ mil och på 90° afstånd eller vid polen 0 mil. Med en meridian förstår man icke en hel cirkelomkrets, utan endast hälften deraf. Alla meridianer äro sinsemellan lika långa och alla de grader, hvaruti en meridian delas, kunna anses vara 15 mil hvardera.

Latitud och longitud. Genom parallelerna och meridianerna kan man bestämma orters läge på jorden: genom de förra deras *latitud* (bredd), genom de sednare *longitud* (längd). Med en orts latitud förstår man dess afstånd från eqvatorn mot norr eller söder, hvarföre man måste skilja emellan *nordlig* eller *sydlig* latitud. Latituden kallas äfven *polhöjd*. Longituden bestämmer ortens läge på en gifven parallelcirkel eller ortens afstånd från någon viss meridian, som då kallas den *första*. Hvilken meridian som helst kan antagas vara den första, äfvensom man derifrån kan räkna antingen blott åt öster eller blott åt vester eller hälften åt hvardera sidan (kart. 2: b). På våra vanliga kartor är den meridian, som drages utanför Afrikas vestra kust, antagen som den första. Efter den närbelägna ön Ferro kallas den äfven *Ferro-meridian*, och derifrån räknas blott åt öster (ostlig längd). Så väl latituden som longituden bestämmas i grad., min. och sek. För ingen ort kan latituden öfverstiga 90°, ty der är sjelfva polen, men för longituden gå graderna ända till 360. Med detta tal eller med 0 betecknas Ferro-meridian. När nu säges att en ort har 60° 10' nordlig latitud och 42° 38' longitud, igenfinnes den der de med anförda siffertal be-

*) Meridian betyder *middagslinie*; hvarje ort har sin middag, då solen skiner längs dess meridian och alla orter under samma meridian hafva samtidigt middag.

tecknade paralleler och meridianer korsas hvarandra. — Den del af jordytan, som ligger emellan 1:sta och 180:de meridianen, kallas *östra halvklotet* och den emellan 180:de och 360:de meridianen liggande delen det *vestra*.

Med polhöjd förstår man polens höjd öfver horisonten. Denna höjd är lika med ortens afstånd från eqvatorn, ty såvida hälften af ett klot alltid kan öfverskådas eller med andra ord man alltid är 90° från sin horisont, ser en vid eqvatorn (0° lat.) befintlig åskådare polen nederst vid horisonten (0°). Framskrider han 20° mot någondera polen, måste hans horisont sluta 20° på andra sidan polen och polen således vara 20° ofvanom horisonten. Vid sjelfva polen är man äfven 90° från sin horisont, som då sammanfaller med eqvatorn. På norra halvklotet kan polhöjden bestämmas af polstjernans höjd öfver horisonten. Polstjernan måste neml. för en åskådare vid eqvatorn vara vid sjelfva horisontens rand, men höja sig i samma mån som denne framskrider mot polen, tills han framkommen till polen har polstjernan i zenith (så kallas den punkt på himlahalvfvet, som är midt öfver något ställe på jorden) eller 90° från horisonten. — De som bo vid hvar sin ända af en jord-diameter kallas hvarandras *antipoder*; de hafva lika hög men motsatt latitud samt i longitud en skillnad af 180° .

Graderna af en parallelcirkel kallas *längdgrader* (bättre vore parallelgrader) och de af en meridian *breddgrader* (bättre vore meridiangrader). De förras förminskning i den mån de äro närmare någondera polen är ungefär följande: en grad af eqvatorn = 15 mil; af en parallelcirkel vid $10^\circ = 14,7$; vid $20^\circ = 14,1$; vid $30^\circ = 12,9$; vid $40^\circ = 11,5$; vid $50^\circ = 9,6$; vid $60^\circ = 7,5$; vid $70^\circ = 5,1$; vid $80^\circ = 2,6$; vid $90^\circ = 0$ mil.

Fransmännen draga första meridian öfver Paris (20° öster om Ferro), Engelsmännen öfver Greenwich (l. Grivitsch) nära London ($17^\circ 40'$), Ryssarne från central-observatoriet i Pulkova nära Petersburg ($47^\circ 55'$).

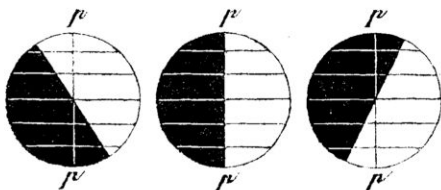
Jordens indelning i zoner. — Årstider. Af parallelcirklarna hafva de två, som äro dragna $23\frac{1}{2}^\circ$ på hvar sin sida om eqvatorn, samt de två, som dragas $23\frac{1}{3}^\circ$ nära hvardera polen, egna benämningar. De två förra kallas *vändkretsar* (tropiker), de två sednare *polcirklar*. Genom dessa 4 parallelcirklar indelas jorden i 5 zoner eller *bälten*. Den zon, som ligger emellan båda vändkretsarna benämnes *heta zonen*. Emellan en vändkrets

(den norra kallas äfven *kräftans vändkrets* och den södra *stenbo. kens vändkrets*) och närmaste polcirkel ligga de *tempererade* eller *milda* zonerna, som således äro två: den *norra* och den *södra*. Inom de båda polcirkelarna ligga de båda, *norra* och *södra kalla* zonerna. Denna indelning äfvensom zonernas benämning har sin grund i den olika värmegrad, som äger rum på skilda delar af jorden och som förorsakas af den *rigtning*, i hvilken solens strålar träffa jorden. Den landsträcka, som beskinnes af lodrätt nedfallande strålar, upphetas mest; ju snedare solstrålarna falla mot ett ställe, desto mindre är värmen. Närmast eqvatorn är derföre värmen störst och vid polerna minst. Om solens strålar fölle i oförändrad *rigtning* mot jordens skilda delar, skulle värmen på en ort alltid vara densamma, men emedan solen under årets enä hälft sänder sina strålar lodrätt på något ställe norr om eqvatorn och under årets andra hälft söder om samma linie, samt det af lodräta strålar träffade stället dagligen ändras, än närmande sig eqvatorn, än derifrån aflägsnande sig (ända till $23\frac{1}{2}^{\circ}$), måste olikhet i värmen och omväxling af årstider äga rum. I heta zonen gifves ingen egentlig årstidsväxling; hela året är der varmt och man kan endast urskilja en *torr tid* och en af förfärliga stormar och åskväder åtföljd *regntid*. På en del ställen (närmast eqvatorn) gifvas 2 torra och 2 regniga tider. Regntiden infaller vid de tider då solens strålar falla minst snedt och alldeles lodrätt. Denna tid varar flera månader och regnet nedströmmar derunder med stor häftighet och i stor ymnighet. Uti de tempererade zonerna urskiljer man 4 årstider: *vår*, *sommar*, *höst* och *vinter*, dock sålunda att närmast vändkretsarna (till 30°) råder öfverensstämmelse med heta zonen samt att snö och frost höra till sällsyntheter ännu till 35 och 40° , hvaremot närmast polcirkelarna kalla zonernas egenheter börja visa sig. Uti sistnämnde zoner har man endast 2 årstider, en lång och kall *vinter* samt en kort men stundom ganska varm *sommar*, ty öfvergångarna äro mycket korta. Dessa årstider äro hvarandra så motsatta att då vi på norra halvklotet har sommar, vintern är rådande på det södra.

I sammanhang med årstiderna står olikheten i dagarnas och nätternas längd på skilda delar af jorden och

under olika tider af året. Ju närmare någondera polen en ort är belägen, desto större är denna skillnad, hvar-
 emot den närmast eqvatorn är mindre betydlig *). Der
 är så dag som natt alltid omkr. 12 tim. hvardera, äf-
 vensom öfvergångarna mellan dag och natt, *grynin-*
garna och *skymningarna*, der äro vida kortare än under
 högre breddgrader. Under 40° latitud är längsta dagen
 15 tim. och likaså efter 6 månader längsta natten; vid
 60° lat. 19 tim.; vid polcirkeln 24 tim., i det solen ett
 helt dygn är öfver horisonten, men 6 månader derefter
 ett helt dygn osynlig; vid 70° går längsta dagen till 2
 månader och vid sjelfva polen är solen 6 månader (ifr.
 21 Mars till 23 Sept.) oafbrutet öfver, men de andra 6
 mån. nedom horisonten; skymningarna utgöra dock omkr.
 3 mån. Uti de kalla zonerna kan man således se solen
 i alla vädersträck. — Den 21 Mars skiner solen lodrätt
 på eqvatorn; nätter och dagar äro då på hela jorden
 lika långa. Vi kalla detta *vår-dagjemning*. Likadant är
 förhållandet d. 23 Septemb., då vi hafva *höst-dagjem-*
ning. Den 21 Juni kastar solen sina strålar lodrätt på
 orter, som ligga $23\frac{1}{2}^\circ$ norr om eqvatorn; vi i norra half-
 klotet hafva då *sommar-solståndet* och vår längsta dag,
 men 6 mån. derefter, d. 22 Decemb., *vinter-solståndet* och
 vår kortaste dag, emedan solen då skiner med lodräta strå-
 lar på orter, som ligga $23\frac{1}{2}^\circ$ söder om eqvatorn (kart. 1: b).

Orsaken till årstidernas omvexling samt till olikheten i da-
 garnas och nätternas längd är den att, under det jorden genomlö-
 per ekliptikan, dess axel icke står vinkelrät emot ekliptikan utan i
 en lutande ställning af omkr. $66\frac{1}{2}^\circ$, hvilket äfven uttryckes: eqvatorn
 och ekliptikan skära hvarandra med en vinkel af $23\frac{1}{2}^\circ$. Denna
 jordaxelns lutning är under hela banans genomlöpande densamma

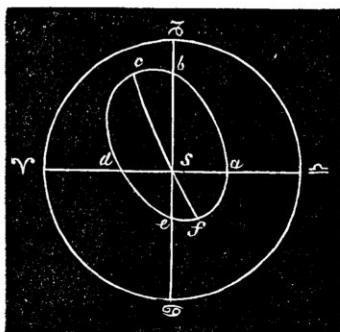
*) Dessa aftecknin-
 gar visa att af en
 parallelcirkel en allt
 större del faller på
 dag- eller nattsidan
 ju närmare den ligger
 någondera po-
 len, utom då precis
 hälften är belyst och
 andra hälften mörk.

eller jordaxeln är alltid parallel med sig sjelf. Anmärkas må dock att lutningen icke är oföränderlig; nu minskas den hvarje år med inemot en half sekund eller en grad på 7,500 år och torde utgöra $66^{\circ} 32' 30''$. Hade jordaxeln en lodrät ställning mot banan, skulle en rät linie emellan solens och jordens medelpunkter alltid träffa jordens eqvator och solens strålar skulle då hela året falla lodräta på densamma och i oförändrad rigtning mot jordens öfriga delar. Hettan under eqvatorn och ännu mera kolden mot polerna skulle då vara vida svårare än nu.

I fornda tider, då man trodde att jorden stod orörlig i verldsbjggnaden samt att solen, månen och alla stjernorna hvälfde sig omkring henne, förstod man med ekliptikan den linie, som solen beskref på himlahalvvet under sitt omlopp kring jorden. Man indelade ekliptikan i 12 lika delar, *tecken*, hvilka benämndes efter de konstellationer, bland hvilka man tyckte att solen vandrade: *väduren, oxen, tvillingarne, kräftan, lejonet, jungfrun, vågen, skorpionen, skytten, stenbocken, vattumannen* och *fiskarna*). Det bälte som dessa stjernbilder intog på himlahalvvet kallade man *zodiaken* eller *djurkretsen*. Med tropikerna förstod man två på himlahalvvet uppdagna cirkellinier, emellan hvilka solen, snedt öfver himlaeqvatorn, framskred och vid hvilka den likasom vände om, *bakut* vid kräftans tropik och *uppför* himlahalvvet vid stenbockens. Ehuru föreställningen om ordningen i verldssystemet nu är helt annan, bibehållas dock de gamla benämningarna, vid hvilka man endast fästat andra begrepp. Så t. ex. betyder ekliptika nu jordbana och icke solbana. Den antages äfven indelad i 12 tecken under sina gamla benämningar, ehuru genom dagjemningspunkternas tillbakaskridande vädurens tecken svarar mot fiskarnas konstellation o. s. v. På hvarje ekliptikans tecken belöper sig 30° och ett tecken genomlöper jorden på 1 månad (30—31 d.). Den 21 Mars inträder jorden i vågens tecken (Fig. a), hvarföre vi tycka att den midtemot oss varande solen är i vädurens. Efter denna tid tilltaga värmens och dagarnas längd i norra halfklotet, men aftaga i det södra, emedan jordens ställning mot solen blir sådan att en linie från solens till jordens medelpunkt träffar jordytan på något ställe norr om eqvatorn och att detta ställe aflägsnar sig från eqvatorn alltmera för hvarje dag ända till den 21 Juni, då det är på ett afstånd af $23\frac{1}{2}^{\circ}$. Hela norra kalla zonen måste då ligga inom den belysta jordhalf-

*) Sunt aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo, libraque, scorpius, arciteneas, caper, amphora, pisces.

van, men hela södra kalla utom densamma. Jorden inträder då i stenbockens tecken (*b*), hvarföre vi tycka att solen inträder i kräftan. Ifrån denna tid aftager i norra halfklotet dagarnas längd, som dock ännu är större än nattens, emedan det af lodräta strålar träffade stället närmar sig eqvatorn allt mera för hvarje dag ända till

d. 23 Sept., då jorden inträder i vädurens tecken (*d*), eller såsom vi tycka solen i vågens. Då är solen i eqvatorns zenith, men hädanefter får jorden den ställning mot solen att det af lodräta strålar träffade stället kommer söder om eqvatorn och alltmera derifrån aflägsnar sig, hvarföre dagarnas längd och värmen förminskas i norra, men förökas i södra halfklotet. Den 22 Dec. inträder jorden i kräftans tecken (*e*) och vi tycka oss

se solen inträda i stenbocken. Nu är det ställe, som skulle träffas af en rät linie emellan solens och jordens medelpunkter, sydligast från eqvatorn, men börjar åter närma sig densamma, hvarigenom våra dagars längd förökas, ehuru de fortfara att vara kortare än nätterna till den 21 Mars. Anmärkningsvärdt är härvid att vid sommarsolståndet största värmen eller vid vintersolståndet strängaste kölden icke inträffar, utan någon tid sednare, ty luften och jorden bli icke på engång utan endast småningom uppvärmda och afkylda. — Af det anförda finner man att jorden använder 7—8 dygn längre tid att vandra från vår- till höstdagjenningspunkten ($186\frac{1}{2}$ d.) än tvertom ($179\frac{3}{4}$ d.). Solens strålar falla således en längre tid lodräta öfver norra halfklotet än öfver det södra. Orsaken till den större hastigheten under våra vintermånader är den att jorden då befinner sig i sitt perihelium (*f*).

Historisk Öfversigt. I äldsta tider (Homerus, Hesiodus) föreställde man sig att jorden var platt och i cirkelform kringfluten af verldsfloden *okeanos*, som i öster inflöt i Svarta hafvet och vesterut i Medelhafvet. Hvarje folk ansåg sitt land såsom intagande midten af jordytan och medelpunkten förlades på något eljest med större vördnad ansedt ställe (af Judarne i Jerusalem's tempel, af

Grekerna på den heliga ön Delos). Himmelen föreställdes som ett hvalf af metall, hvilande ytterst på berg (i vester Atlas). Vål äro forntidens visa berömda för sina astronomiska insigter, men deras uppmärksamhet var mera fästad vid de lysande himlakropparna än vid jorden, om hvars förhållanden föreställningarna voro orediga och dunkla. Grekiska filosofen *Thales* (650 f. Kr.), hvilken äfven uträknat en solförmörkelse (625), anser jorden vara en på vatten simmande platt kropp och himmelen omsluta det hela likasom skalet omsluter ägget. Hans samtida *Anaximander* sade: världens medelpunkt är jorden i cylinderform; deromkring röra sig himlakropparna på lika afstånd. En annan grekisk filosof *Pythagoras* (550) var den förste som ansåg jorden vara klotformig. Denna mening ansågs i allmänhet vara orimlig, men den upplifvades af den skarpsinnige tänkaren *Aristoteles* (330), som förmenade jorden vara medelpunkten och himmelen verldsaltets gräns. Omkr. 200 f. Kr. skref Greken *Eratosthenes* i Alexandria den första egentliga geografi. Hans föreställningar voro: Jorden är ett orörligt klot, platt vid polerna. Eqvatorns längd är 6,300 mil. Jorden indelas i 5 zoner, men hvarken den kalla eller den heta (denna vidtog 70 mil söder om Egypten) kan bebos. Kring jorden hvälfva sig Månen, Solen (27 ggr. större än jorden), Merkurius, Venus, Mars, Jupiter och Saturnus. I Alexandria lefde äfven *Hipparchus* (150), som lärde dagjemningspunkternas (aequinoctiernas) tillbakaskridande. Den matematiska geografins skapare var *Claudius Ptolemeus* i Alexandria (150 eft. Kr.) och med hans lärobyggnad uppnådde den vetenskapliga geografin hos de gamla sin höjd. Han ställde jorden orörlig i verldsaltet och lät omkring henne alla himlakroppar inom 24 timmar fullborda sitt omlopp från öster mot vester, i följande ordning: Månen, Merkurius, Venus, Solen, Mars, Jupiter, Saturnus och Fixstjernorna. Hans geografiska arbete öfversattes äfven på arabiska och hans åsigt gällde länge som den högsta sanning. En egyptisk munk *Kosmas Indopleustes* (500) ansåg det vara stridande mot Guds ord. Han ville bringa kosmogرافin till öfverensstämmelse med Moses' åsigter, och återkom således till forntidens barnsliga föreställningar. Det ptolemeiska systemet ägde bestånd tills Preussaren *Nicolaus Copernicus* (född i Thorn 1473, † 1543) framställde ett nytt system, som ställde solen i medelpunkten och jorden till en deromkring vandrande planet. Detta system har sedan varit gällande och ehuru Dansken *Tycho Brahe* († 1601) gjorde försök att framlägga en med bibelns framställning öfverensstämmande åsigt, tjänade hans forskningar endast att stadfästa det copernicanska systemet. Italienarn *Galilei*

(† 1642), Tysken *Keppler* († 1630), Engelsmannen *Newton* († 1727) m. fl. hafva byggt på denna grund och uppfört en lärobyggnad, som mer än mången annan visar det mensklige snillets förmåga. Åren 1519—1522 gjordes den första resa kring jorden, hvarigenom man erhöill bevis på dess klotform. Dock misstänkte *Newton* och sednare tidens gradmätningar hafva ådagalagt att jorden är ett vid polerna plattadt klot, en sferoid (närmande sig till ett klot).

Fysiska Geografin.

Jordens inre är i allmänhet ganska obekant; ty man har endast på ett obetydligt djup kunnat dit intränga. Sannolikt omvexla der sten, sand, vatten, eld och toma rum. Rundtomkring omgifves jorden af luft, hvars nedersta och tätaste del, i hvilken vi röra oss, kallas *atmosfer* eller *dunstkrets*. På jordens yta vexla vatten och land med hvarandra. Hela jordytan utgör 9,280,000 kvadratmil, hvaraf 2,425,000 qv.m. upptagas af land och 6,855,000 qv.m. af vatten. Vattenmassan omgifver landet på alla sidor och betäcker nästan $\frac{3}{4}$ af hela jordytan. Landet är mest samladt mot norr och finnes på norra halfklotet 3 ggr mera land än på det södra. Östra halfklotets landmassa är omkring $2\frac{1}{2}$ ggr större än det vestra:

1. Inledande begrepp.

Den landfasta delen af jordytan kan betraktas i två *sträckningar* eller *dimensioner*: 1) den *horisontala* eller utsträckningen i längd och bredd, hvarigenom man erhåller öfversigt af landets storlek, form och begränsning; 2) den *vertikala*, som afser utsträckningen i höjd eller ytans ojämnheter.

Ett på alla sidor af vatten omgifvet land kallas *ö*; de mindre öarna benämnas *holmar*, *skär*, *klippor*. Flera i en sträcka liggande öar bilda en *ökedja*. En samling af öar, holmar, klippor och skär kallas *arkipelag*, *öflock*, *skärgård*. Jordens tre största öar kallas *kontinenter* eller *fasta länder*. En mindre landsträcka, som från ett

större land utlöper i hafvet och derutaf på flera sidor omgifves, kallas *halfö*. En långsmal i hafvet utlöpande landsträcka är en *landtunga*; ett mindre landstycke, som spetsformigt utskjuter i hafvet, kallas *udde* eller *kap*. En smalare landsträcka, som förenar tvänne större länder, kallas *näs* (isthmus). Den del af ett land, som ligger närmast ett vatten, benämnes *strand*; hafsstranden kallas äfven *kust*. -

Landets yta är i allmänhet ojemn. Såvida jorden är klotformig och således öfverallt bugtad, kan egentligen ingen *jemn slätt* finnas, dock brukas denna benämning om en sådan landsträcka, på hvilken inga eller högst få och låga ojemnheter förekomma. En landsträcka med flera lägre upphöjningar kallas *vågformig slätt*. Landet äfvensom de sig derstädes uppresande höjderna erhålla olika benämningar efter deras olika upphöjning, som alltid är beräknad från hafsytan *). En landsträcka, som ligger lägre än hafsytan, kallas *negatift lågland*; är upphöjningen under 500 fot, *lågland*; öfverstiger den 500 fot, *högland* (plåtå). Är ett högland slätt och jemnt, kallas det *högslätt*; är det småbergigt, *taffel-land*; är det högbergigt, *bergland* och *alpland*. Af höjderna kallas de lägsta *kullar* och *backar*, de öfver 2000 fot höga *berg*, *fjellar*. Berg under 4000 fot äro *låga*; de derutöfver *medelhöga*; de öfver 6000 fot kallas *alper*. Sammanhängande höjdsträckningar erhålla efter samma höjdförhållanden benämningarna *åsar* och *landryggar*, *bergkedjor* och *bergsträckor*, *fjellryggar* och *alpsträckor*. Hufvudbergsträckan i ett land framgår gemenligen i samma rigtning med landets egen största utsträckning. Derifrån gående utgreningar kallas *bergarmar*. En bergmassa, der flera bergkedjor sammanlöpa, kallas *bergknut*, *bergstock*. Öfversta delen af en upphöjning kallas *topp*, *spets*; nedersta delen *fot*; deremellan ligga *sidorna*, *sluttningarna*. I höjd aftagande berglandskap, hvilka likasom bilda en trappformig öfvergång från

*) En sådan höjdberäkning kallas *absolut höjd*, hvaremot man med *relatif höjd* förstår ett föremåls höjd från hvilket annat ställe som helst, t. ex. dess fot. Vanligen angifves höjden i pariserfot, som är litet större än en finsk fot; 1 pariserfot = $1\frac{1}{10}$ finsk fot.

ett högland till låglandet der nedanföre, kallas *trappländer*, *terrassländer*. — *Vulkaner* äro berg, som från en öppning eller *krater* utkasta eld, stenar och en flytande massa, som kallas *lava*.

Fördjupningarna emellan höjderna kallas *dalar*, de mindre *dälder*, än mindre *kjusor*. En af berg på alla sidor omsluten dal bildar en *kitteldal*, *bergkittel*. Dalar, som åtfölja kedjornas hufvudsträckning, kallas *längddalar*; de som genomskära en bergkedja, *tvärdalar*. En dald, som öppnar förbindelse emellan de på hvardera sidan om en bergsträckning liggande länder, kallas *pass*. — En genom brist på vatten ofruktbar landsträcka kallas *öcken*, *sandöcken*, såvida marken mest är sandig. En till åkerbruk otjenlig, på skog och vatten fattig, men stundom gräsrik landsträcka benämnes *stepp*; än gräsfattigare och torrare är en *hed*. Ett ställe, som midt i en öcken genom tillgång på vatten blir fruktbart, kallas *oas*; den är som en grönskande ö midt i ett sandhaf.

Den stora sammanhängande vattenmassan kallas *haf*, *verldshaf*, *ocean*. Då från ett större vatten en mindre del intränger i ett land, uppkommer en *vik* (*bay*); är den mindre djupt inträngande och har en bredare öppning, kallas den *bugt* (*golf*). En mindre vik, som från en smalare öppning vidgar sig kretsformigt, benämnes *fjärd*. En *hamn* är en vik, der fartyg finna säker ankarplats; *redd* är en ankarplats utan vik. *Sund* eller *naturlig kanal* är ett smalt vatten, som förenar tvenne större vatten; med *kanal* förstår man vanligen en konstgjord vattenförbindelse. *Innanhaf* kallas en större vattensamling, som på alla sidor omgifves af land och endast genom ett sund förbindes med ett ännu större haf. — Hafs vattnet är salt, dock är salthalten icke lika öfverallt. Den är starkast emellan vändkretsarna och vid polerna; starkare i oceanen än i innanhafven, starkare på djupet än närmare ytan. — Hafvet är i en ständig rörelse. I de större hafven märker man vid stränderna ett regelbundet stigande och fallande, hvardera under 6 timmar; stigandet kallas *flod*, fallandet *ebb*. Vattnets rörelse i en viss riktning oberoende af vinden, kallas *hafsström*, *strömdrag*. Då strömdrag möta hvarandra eller stöta mot klippor och skär.

uppkommer en *vattenhvirfvel*. Der hafsvågorna häftigt slå och bryta sig mot klippor uppstår en *bränning*. — Likasom fasta landet äger hafsbotten omvexling af höjder och djup. Der hafsbotten höjer sig nära hafsytan, uppkommer ett *grund*; består det af sand, benämnes det *sandbank*. Under hafsytan dolda klippor kallas *blindskär*. Naturliga sandvallar utanför en kust kallas *dyner*. — Vattensamlingar inuti ett land kallas *insjöar*, de större, och *träsk*, de mindre. Sumpiga och oftast osunda ställen kallas *kärr*, *moras*. *Laguner* äro kuststräckor, om hvilka land och haf likasom strida; de betäckas tidsals af vatten. — Der vatten af sig sjelft från jorden framqväller, mest i bergstrakter, uppkommer en *källa*. Det derifrån rinnande vattnet bildar en *bäck*. Genom förenandet af flera bäckars vattenmassor uppkommer en *å*; genom flera åars sammanflöde en *flod*, *ström*, *elf*. En flods början kallas dess *källa*, den må i öfrigt vara en verkelig källa eller t. ex. en insjö; dess slut kallas *mynning*; fördjupningen emellan stränderna *flodbädd*. Om nära utloppet en flod grenar sig i flera *mynningsarmar*, uppkommer ett trekantigt så kalladt *deltaland*. Vissa floder bilda större eller mindre *utloppsvikar*. Den längsta och anseiligaste af de sammanflytande vattenledningarne utgör *hufvudfloden*; de andra äro dess *bifloder* och *tillflödsarmar*. En hufvudflod med alla sina tillflöden bildar ett *flodsystem*; det deromkring liggande landet ett *flodområde*. Gränsorna emellan de skilda flodområdena utgöras af *vattendelare* och dertill tjänar hvarje mera upphöjd landsträcka. Flodernas *hufvudrigtning* rättar sig efter landets *sluttning* och efter hand söker sig vattnet till den djupaste delen af flodområdet. De flesta floder hafva sina källor i bergstrakter; deras öfra lopp är derföre hastigt och besväras af *forsar* och *vattenfall* (kaskader, katarakter), men inkomna på slättlandet flyta de mera stilla och lugnt. De flesta floder utflyta i haf, ett mindre antal i insjöar. Floder, som genomrinna torra länder, försina småningom i sanden och slutligen försvinna de; sådana kallas *steppfloder*. Vattendrag, som endast en viss tid af året hafva vatten, men under den torra årstiden uttorcka, kallar man *regnäckar*. Då man talar om en flods *högra* och *venstra*

sida, bör man tänka sig med ansigtet åt det håll, dit vattnet rinner.

2. Land och Haf.

De fasta länderna på jorden äro: *Gamla världen*, det från de äldsta tider tillbaka, åtminstone delvis, kända land, *Nya Verlden* eller *Amerika*, som upptäcktes 1492 e. Kr., och *Nya Holland*, upptäckt 1616 e. Kr. Gamla världen är jordens största landmassa ($\frac{1}{6}$ af hela ytan), utbredande sig så på östra halfklotet att af dess utbredda nordliga del några kuststräckor falla ofvanom polcirkeln samt nordöstra hörnet inskjuter på västra halfklotet. Mot söder utlöpa flera alltmera afsmalnande halföar, af hvilka endast den sydvestligaste går söder om eqvatorn och äfven södra vändkretsen. Man indelar denna kontinent i tre hufvuddelar: *Europa*, västra delen, *Asien*, östra delen, och *Afrika*, sydvestra delen, hvilken endast genom det smala näset vid *Suez* sammanhänger med *Asien*. *Amerika* ($\frac{1}{4}$ af jordytan) sträcker sig i norr och söder genom västra halfklotet. Dess nordligaste del faller ofvanom norra polcirkeln och den sydligaste närmar sig den södra. Kontinenten består af 2 trekantiga landmassor, *Nord- och Syd-Amerika*, nära eqvatorn förenade genom det 6 mil smala *Panama-näset*. Båda dessa delar hafva sin största bredd i norr, men afsmalna efterhand mot söder. — *Nya Holland*, den minsta af kontinenterna ($\frac{1}{55}$ af jordytan), ligger i sydöstra delen af östra halfklotet, på båda sidor om södra vändkretsen.

Den landfasta delen af jorden indelas så vidt den är känd i fem verldsdelar: *Europa*, *Asien*, *Afrika*, *Amerika* och *Australien* (*Nya Holland*). De mindre öarna föras till den verldsdel, hvars hufvudland de ligga närmast. Af verldsdelarna är *Asien* störst (883,000 qv.m.), dernäst *Amerika* (668,000 qv.m.), så *Afrika* (545,000 qv.m.), *Europa* (168,000 qv.m.) och *Australien* (160,000 qv.m.). Den förnämsta verldsdel är dock *Europa*; den öfverträffar de andra genom många naturfördelar, genom en tätare befolkning och genom invånarens större fram-

steg i industri, konster, vetenskaper och bildning i allmänhet, hvarföre den utöfvat och utöfvar ett stort inflytande på de andra verldsdelarna.

Oceanens sammanhängande vattenspegel indelar man i 5 hufvudafdelningar: *Norra ishafvet* (norra ocean), *Atlantiska hafvet* (vestra ocean), *Indiska hafvet* (södra ocean), *Stilla hafvet* eller *Stora ocean* (östra ocean) och *Södra ishafvet*.

Norra Ishafvet (200,000 qv.m.), inom norra polcirkeln, stöter till Europas, Asiens och Amerikas norra kuster. Emellan Europa och Amerika, på båda sidor om ön *Island*, sammanhänger den med *Atlantiska hafvet* och genom *Behrings* eller *Cooks sund*, emellan Asien och Amerika, med *Stilla hafvet*. Vikar: i Europa *Hvita hafvet*, på gränsen mellan Europa och Asien *Kariska hafvet*, i Asien *Obi-viken*, i Amerika *Repulse-viken*. Amerikas nordkust är ännu icke fullkomligt känd.

Atlantiska oceanen (1,600,000 qv.m.), jordens märkvärdigaste och viktigaste haf, emellan Europa och Afrika ö., Amerika v., står n. och s. i förbindelse med de båda ishafven (gräns-polcirkelarna), s.o. med *Indiska hafvet* (söder om Afrika) och s.v. med *stora ocean* (söder om Amerika, på båda sidor om ön *Eldlandet*). Delar af ocean: 1) *Nordsjön* tränger mot s. mellan *Norige*, *Danmark*, *Tyskland*, *Nederländerna* och ön *Britannien*. Dess östra fortsättning emellan *Norige* och *Danska halfön* kallas *Skagerrack*, som sedan går mot s. mellan *Sverige* och *danska halfön* med *Kattegat*, hvarifrån man genom något af de tre sunden: *Öresund* (emellan *Sverige* och *danska ön Seeland*), *Stora Bält* (emellan *öarna Seeland* och *Fyen*) och *Lilla Bält* (emellan *Fyen* och *danska halfön*) inkommer i *Östersjön* eller *Baltiska hafvet*, ett innanhaf (7000 qv.m.), omslutet af *Danmark*, *Tyskland*, *Preussen*, *Ryssland* och *Sverige*. Från *Östersjön* tränger vattnet n., på båda sidorna om *Åländska öarna*, i *Bottniska viken* emellan *Sverige* och *Finland*, ö. i *Finska viken* emellan *Finland* och andra ryska länder och s.o. i *Riga viken* på *Rysslands kust*. — Från *Nordsjön* öppnar (*engelska*) *Kanalen* emellan *Britannien* och *Frankrike* en s.v. förbindelse med *Atlantiska hafvet*. — 2) *Irlandska sjön* med sina båda inlopp *Nordkanal* n. och

Georgs kanal s. åtskiljer Britannien och Irland. — 3) *Biscaya viken* eller *Franska bugten* ligger emellan Frankrike och Spanien. — 4) Det historiskt, märkvärdiga *Medelhafvet* med inloppet *Gibraltar sund* (7 mil långt, 2 m. bredt) är ett stort (45,000 qv.m.) innanhaf emellan Europa n., Afrika s. och Asien ö. Den del deraf, som ligger vester om Italienska halfön till öarna Sicilien, Sardinien, och Corsica, kallas *Tyrrhenska hafvet*. Öster om Sicilien till den Turkisk-Grekiska halfön ligger *Joniska hafvet*, hvarifrån *Adriatiska hafvet* upptränger n.v. Emellan Turkisk-grekiska halfön och Asien (Mindre Asien) breder sig det örika *Egeiska hafvet* eller *Arkipelagen*, hvarifrån man n.o. genom det långsmala *sundet vid Dardanellerna* eller *Hellesponten* inkommer i *Marmora hafvet* och dädan n. genom det 4 mil långa *sundet vid Constantinopel* eller *Bosporen* i *Svarta hafvet*, som n. genom *sundet vid Kertsch* sammanhänger med *Asofska sjön*. — *Levantiska hafvet* är Medelhafvets östligaste del emellan Mindre Asien och Afrika. — På Afrikas kust bildas *Sidra viken*. — 5) På Afrikas vestkust finnes endast en betydligare inbøjning, *Guinea viken*. — 6) Emellan Syd- och Nord-Amerika intränger en stor bugt, hvars södra del (s. om Cuba) kallas *Caraïbiska hafvet* och norra del *Mexico-viken*. — 7) Längre i norr intränga v. *Hudsons sund* till *Hudsons vik* och n. *Davis sund* till *Baffins vik*, hvarifrån *Lancaster sund* och *Barrows kanal* öppnar en vestlig genomfart till norra ishafvet.

Indiska hafvet (1,400,000 qv.m.), emellan Afrika v., Asien n. och Nya Holland ö., sammanflyter s.v. med Atlantiska hafvet (inbillad gräns: Goda-hopps-uddens meridian), s. södra ishafvet (polcirkeln) och s.o. stora ocean icke allenast s. om Nya Holland (meridian af kap Leeuwin) utan äfven n. derom genom en mängd sund inom den Ostindiska skärgården, såsom *Sunda sund* emellan öarna Java och Sumatra, och *Malacca sund* emellan Sumatra och Asiens fasta land. — Delar: 1) *Mozambique kanal* emellan Afrikas fasta land och den stora ön Madagaskar. — 2) *Arabiska* eller *Persiska hafvet* emellan Afrika, Arabien, Persien och Vestra Indiska halfön, upptränger n. genom *sundet Babel Mandeb* med den lång-

smala *Arabiska viken* eller *Röda hafvet**) emellan Afrika och Arabien upp till näset vid Suez och genom *sundet vid Ormus* med *Persiska viken* eller *Gröna hafvet* n.v. emellan Arabien och Persien. — 3) *Ostindiska hafvet* med *Bengaliska viken* emellan de båda (vestra och östra) Indiska halföarna.

Stilla hafvet eller *Stora ocean*, emellan Asien n.v.. Amerika ö. och Nya Holland sv., intager en tredjedel af jordytan (3,300,000 qv.m.). Bredast i söder, der det sammanflyter med Indiska hafvet, södra Ishafvet (polcirkeln) och Atlantiska hafvet (kap Hoorns meridian), afsmalnar det alltmera mot norr, der slutligen det 12 mil breda *Behrings* eller *Cooks sundet* utgör förbindelsen med norra Ishafvet. — Nordligaste delen af denna ocean, emellan Amerika och Asien, kallas *Kamtschatka* eller *Behrings hafvet*. — Vester om halfön Kamtschatka upptränger *viken vid Ochotsk* (älfven Tungusiska och Lamutiska hafvet). — Emellan Asiens fasta land och Japanska öarna ligger *Japanska hafvet*, hvarifrån man s. genom *Korea sund* inkommer i *Tong-Hai* eller *Ostchinesiska hafvet*, som mot norr bildar *Korea viken* eller *Gula hafvet* (Hoanghai). — Söder om Tonghai utbreder sig *Nan-Hai* eller *Sydchinesiska hafvet*, som bildar vikarna *Tonkin* och *Siam*, genom hvilken sednare Östra Indiska halfön delas i två landtungor. — På Amerikas kust må nämnas *Californiska viken* eller *Purpurhafvet* vid halfön Californien och *Panama viken* vid näset af samma namn. — På Nya Hollands nordkust intränger *Carpentaria viken*. — Södra delen af denna ocean, *Söderhafvet*, är i sin vestra del fullströdd af de till verldsdelen Australien hörande öflockar.

Södra Ishafvet (350,000 qv.m), inom södra polcirkeln, är till största delen obekant, såvida segling derstädes hindras af simmande stora isberg och sammanhängande isbetäckning. I sednare tider har man här upptäckt några ofruktbara öar och ödsliga kuststräckor, som man ansett tillhöra en *Austral-kontinent*.

*) Hafvets vanliga färg är blågrön eller mörkblå. Genom hafsdjurs och vexters eller hafsbottens färg får hafsvattnet en från den vanliga afvikande färg.

Djupet af oceanen, denna nationernas stora landsväg, är icke öfverallt undersökt, men i syd-Atlantiska hafvet har man på 1 mils djup icke funnit botten. Den vågformiga rörelse, som förmärkes på hafvets yta, men icke går på djupet, förorsakas af de från landet nedkommande flodernas vatten samt af vindarnas större eller mindre häftighet och är således föränderlig. Periodisk är den hafsvattnets rörelse, som kallas ebb och flod och har sin orsak hufvudsakligen i månans dragningskraft. Af högsta vikt för folkens inbördes förbindelse och jemförliga med fasta landets floder och landsvägar äro de ständiga hafsströmmarna. Några mindre strömmar hafva sin grund endast i lokala förhållanden. Sammanhängande hafsvattenytan stå icke öfverallt i jemnhöjd med hvarandra hvilket särdeles gäller om innanhaf i jemförelse med oceanen. Andra strömmar äro endast periodiska och beroende af årstiderna. De så kallade *polar-* och *eqvatorialströmmarna* hafva en ständigt fortverkande orsak och äro derföre permanenta. Hafvets i heta zonen större afdunstning och polar-hafvens lägre värmegrad verka en ström från polerna mot eqvatorn, dock så att rigtningen efter hand blir mera vestlig och ingår i eqvatorialströmmen, som under den ständiga ostanvinden går från öster mot vester. Genom mötande land brytes strömmen i grenar och erhåller förändrad rigtning. Hvarje ström framkallar en så kallad *bakström*, då det till ett ställe i öfvermått förda vattnet undantränger det närbelägna åt motsatt led. Hafsströmmar existera icke allenast på ytan utan äfven i djupet, stundom i motsatt rigtning mot ytströmmen. Från södra polarhafven går en ström längs Syd-Amerikas vestkust (Humboldts ström) och förlorar sig slutligen i den eqvatorialström, som med en bredd af 750 mil (26° s. br. — 24° n. br.) genomgår stora oceanen till kusten af Asien, vid hvars öar den grenar sig och med en arm inflyter uti Indiska oceanens eqvatorialström. Denna grenar sig kring Madagaskar och kommer förbi södra Afrika i den syd-Atlantiska strömmen, som åtföljer Afrikas kust till 15° s. br. Den Atlantiska eqvatorialströmmen grenar sig vid Syd-Amerikas ostligaste udde. Den södra (Brasilianska) armen hinner icke fram till kap Hoorn, men den afsöndrar en arm, som går mot öster inåt Indiska hafvet. Den norra (Caraibiska) armen, som något störes genom Amazon- och Orinoco-flodernas stora vattenmassa, går inåt Caraibiska hafvet och rundtomkring Mexicoviken. Den stora vattenmassa, som dit inströmmat och der likasom i en kittel blifvit uppvärmd (till + 31°), utströmmar vid Florida och bildar nu den så viktiga *golfströmmen*, som genom sin stora salthalt och starkt blåa färg utmärker sig från

oceanens öfriga omgifvande vatten. Den åtföljer Nord-Amerikas kust till Newfoundland's bank, der landets bildning och en mötande polarström gifver den en ostlig rigtning. Med tilltagande bredd (20—40 mil) genomskär den Atlantiska ocean och framkommer till Azorerna, der en sydlig arm (Nord-Afrikanska eller Guineaströmmen) inlöper i eqvatorialströmmen, men den norra i flera grenar sprider sig mot Europas kuster. — Af lokala strömmar må endast nämnas: *a*) den som med ostlig rigtning går längs södra stranden af Gibraltar sund inåt Medelhafvet, men längs norra stranden mot vester utåt oceanen; — *b*) den som från vester mot öster genomgår Engelska Kanalen; — *c*) den som i Öresund om hösten leder inåt Östersjön, men för öfrigt ur samma haf, som emottager en mängd floder, hvilka efter årstiderna äro mer eller mindre vattenrika.

3. Beskrifning öfver Verldsdelarna.

EUROPA.

Gränser och läge. Europa kan anses som en från Asien utlöpende halfö. Dess gränser äro n. Norra ishafvet, v. Atlantiska hafvet, s. Medelhafvet, s.o. och ö. Asien, hvaremot gränsen utgöres af Egeiska hafvet, Hellesponten, Marmora hafvet, Bosporen, Svarta hafvet, floderna Kuban och Terek, Kaspiska hafvet, floden Ural, berget Ural och Kara floden. Nordligaste udden (71° n. b.) är *Nordkyn* på fasta landet, och litet nordligare det närbelägna *Nord-kap* på ön *Mageröe*; sydligast (36° n. b.) är *Tarifas udde* vid Gibraltar sund. Största delen af verldsdelen ligger således inom norra tempererade zonen och endast den yttersta landsträckan i norr inom norra kalla. Vestligaste punkten är *kap Roca* (8° o. l.). Längsta sträckningen (750 mil) är från sydvestligaste udden *St. Vincent* till Kara flodens mynning i Kariska viken (81° o. l.).

Kustens beskaffenhet och halföar. De omgifvande hafven intränga öfverallt med vikar och bugter, emellan hvilka större och mindre halföar och landtungor utlöpa. I förhållande till sin storlek har af alla verldsdelar Europa den längsta kuststräcka och lemnar således

de flesta beröringspunkter, hvilket underlättat förbindelsen folken emellan och befordrat det inre lifvets utveckling. De förnämsta halföarna äro: den *Skandinaviska* (Sverige och Norige) emellan Nordsjön och Östersjön, *Danska* emellan Nordsjön och Kattegat, *Pyreneiska* (Spanien och Portugal) emellan Biscaya viken och Medelhafvet, *Italienska*, till formen icke olik en stöfvel, emellan Tyrrenska och Adriatiska hafven, samt *Turkisk-Grekiska* emellan Adriatiska, Joniska, Egeiska och Svarta hafven.

Öar. De förnämsta hithörande öar äro: (Ishafvet) *Novaja Semla*, Europas nordligaste land, *Lofoddens* öar vester om Norige, (Atlantiska hafvet) *Island*, *Britannien*, största ön, hvaraf södra delen kallas *England*, och norra *Skottland*, den ständigt gröna «smaragdön» *Irland*, (söder om Kattegat) *Seeland*, *Fyen*, (Östersjön) *Bornholm*, *Öland*, *Gottland*, *Åland*, *Dagö*, *Ösel*, *Rügen*, (Medelhafvet) *Baleariska öarna*, *Corsica*, *Sardinien*, *Sicilien*, *Malta*, *Joniska Öarna*, *Candia*, Europas sydligaste land (37°), *Negroponte* och *Arkipelagens mindre öar*.

Ytan. Genom en linie från Nordsjöns sydvestra till Svarta hafvets vestra strand delas Europa i ett *sydvestligt bergland* och ett *nordostligt slättland*. Genom omväxlande höjder och fördjupningar är förra delen olika och mångfaldigt gestaltad, hvaremot den sednare och större delen (100,000 qv.m.) är mera enformig. Genom begge dessa delar framrinna i alla rigtningar flera större och mindre vattendrag, hvilka jemte en mängd konstgjorda förbindelsemedel (landsvägar, kanaler, jernvägar) mycket befordra folkens ömsesidiga beröring och derjemte bildningens allmännare utbredande. Klimatet håller en i allmänhet lycklig medelväg emellan tryckande värma och köld; större dels af köld stelnade, dels af solen förbrända, dels af vatten fördränkta landsträckor, hvilka trotsa människans alla odlingsförsök, finnas icke i någon betydligare mängd. Europas, särdeles dess sydvestra dels, lyckliga naturförhållanden hafva mäktigt inverkat på folklifvet och höjt denna verldsdel framför de andra, som enformiga till sin naturbeskaffenhet, äfven uti befolkningens utveckling visa stillastående och en viss stelhet.

I det sydvestra berglandet kan man urskilja två bågformiga hufvudkedjor. Den inre och södra genomstryker länderna kring Adriatiska hafvet. Dess mellersta och hufvuddel kallas *Alperna* (kamhöjd 7200 f., bredd 20—40 mil), hvilkas centralmassa är i *Schweitz*, ett land, fullt af höga snö- och istäckta fjell, bördiga högslätter (1200 f.) och trånga dalar med alpsjöar och bergströmmar. Hufvudkedjan framgår i v. och ö. längs södra gränsen mot Italien. Nästan midt i kedjan intager berget *St. Gott-hard* med den 13,200 f. höga *Furka-toppen* en rymd af 5 qv.m. och kan anses såsom medelpunkt för de skilda kedjorna i detta land, af hvilka de förnämsta äro följande tre:

a) *Berner-Alperna*, en bikedja, går n. om Rhone-floden mot v. till Gensersjön. De högsta topparna här äro *Finster Aarhorn*, *Schreckhorn*, *Jungfrau* (13,000 f.).

b) Vestra delen af hufvudkedjan går s. om Rhone och består af: 1) *Lepontiska Alperna* s.v. till *Monte-Rosa* (14,200 f.) och 2) *Penninska Alperna* v., jemsides med *Berner-Alperna*, till *Montblanc*, Europas högsta bergstopp (14,764 f.). Nu tager kedjan en sydlig riktning inåt *Italien* under namn af *Grajiska Alperna* till *Mont Cenis* (11,100 f.) och sedan *Cottiska Alperna* till *Monte Viso* (13,000 f.). Längre fram gör kedjan en böjning mot ö. och åtföljer under namn af *Sjöalperna* Medelhafvets kust, tills den vid innersta hörnet af Genuaviken förenar sig med *Apenninerna*, hvars kala, enformiga och breda, men icke särdeles höga ryggar genomstryka hela Italienska halfön till dess sydligaste spetsar. På Messinska sundets andra sida fortgår kedjan längs norra kusten af Sicilien. Apenninernas högsta (7,700 f.) toppar äro *Monte Velino* och *Gran Sasso*, i midten af halfön. — Norra delen af Italien, mot hvilken sida Alperna småningom sänka sig, är en stor, herrlig slätt, *Lombardiet*. På båda sidor om Apenninerna utbreda sig slätter, dels fruktbara, dels torra, dels sum-piga och osunda. Enstaka på den herrliga *Campaniska slätten* höjer sig nära Neapel det eldsprutande berget *Vesuvius* (3,700 f.). — Siciliens inre delar utgöras af måttligt upphöjda, utmärkt bördiga högslätter. Enstaka

på östra kusten uppstiger Europas högsta vulkan *Etna* eller *Monte Ghibello* (11,400 f.).

c) Östra delen af hufvudkedjan går genom sydöstra Schweiz under namn af *Rhetiska alperna* till toppen *Ortle Spitz* (12,000 f.), der Schweiz, Tyskland och Italien sammanstöta. Kedjan fortgår sedan genom södra Tyskland (Österrikiska länder) delad i två hufvudarmar: 1) Den norra armen går ö. genom Tyrolen under namn af *Tyroler-Alperna* till *Dreihörner Spitz* (9,500 f.) vid floderna Salzas och Draus källor. Der vidtaga *Noriska Alperna*, som i *Gross Glockner* (11,900 f.) nå sin största höjd och sedan sträcka sig norr om Mur-floden genom norra Steyermark och försvinna ö. på den Ungerska slätten samt n.o. vid Donau (Wien). — 2) Den södra kedjan, längs gränsen emellan Tyrolen och Lombardiet, går under namn af *Ortler-alperna* mot s. till Garda sjön och sedan n.o. under namn af *Tridenter-Alperna* till *Monte Pellegrino*, der floderna Piave och Drau hafva sina källor (30° l.). Nu vidtaga *Karniska Alperna* genom södra Kärnthen ö. till *Terglou* (8,800 f.) och sedan de *Juliska Alperna* s.o. genom Krain inåt Kroatien, der de sammanstöta med de *Dinariska Alperna*, som med kala och torra högslätter åtfölja Adriatiska havets östra kust genom Dalmatien och Bosnien inåt Albanien, hvilka kanske äro de vildaste trakter i Europa. Nu uppkommer benämningen *Schardagh* (9,000 f.) och vid floden Wardars källa grenar sig kedjan i två armar: a) mot ö. *Egrisudagh* (Orbelus), emellan Servien och Macedonien, fortsatt genom *Balkan* (Hemus) emellan Bulgarien och Rumilien (Thracien), tills den utlöper med udden *Eminehdagh* i Svarta hafvet; — b) mot s. *Pindus*, som gående emellan Albanien v., Macedonien och Thessalien ö. inkommer i Grekland, der den utlöper i *Kap Kolonna*. — Den *Turkisk-Grekiska* halfön är ett bergland med herrliga dalar emellan de många bergarmarna.

Den *yttré* bergkedjan, som genom breda dalar, af fl. Rhone, öfra Rhen och Donau genomflutna, skiljes från den ofvan beskrifna inre, genomlöper verldsdelens vestra och mellersta delar emellan Atlantiska och Svarta hafven. Genom högslätter och dalsänkningar är den flerfaldigt afbruten och fördelad i flera berggrupper.

a) *Pyreneiska halfön* är ett högland, genomskuret af flera mot vester sig sänkande höjdsträckningar, emellan hvilka torra, skoglösa högslätter (2,000 f.) utbreda sig. Endast vid kusterna finnas bördiga lågslätter. — Förnämsta bergsträckan utgöres af de 13 mil breda *Pyreneerna* (7,500 f.) längs n.ö. gränsen. Högst resa sig der topparna *Maladetta* (10,700 f.) och *Mont Perdu* (10,500 f.). Pyreneernas vestra fortsättning längs Biscaya viken benämnes *Cantabriska* och *Asturiska bergen*, utlöpande i udden *Finisterre*. Söder om denna kedja utbreder sig en af Duero genomfluten högslätt, som s. begränsas af *Sierra Guadarrama* (högst 7,700 f.), i Portugal kallad *Sierra Estrella*, utlöpande i kap Roca (1,600 f.). På södra sidan utbreder sig åter en högslätt, som genom *Guadalupe bergen* delas i två floddalar (Tajos n. och Guadianas s.) och s. begränsas af *Sierra Morena* (3,000 f.), hvars fortsättning i Portugal kallas *Monchique bergen*, utlöpande i St. Vincent. Söder om Morena är den herrliga af Guadalquivir genomströmmade dalen, *Andalusien*, som afskiljes från södra kustlandet genom den vid Gibraltar sund utlöpande *Sierra Nevada* med toppen *Cumbre de Mulhacen* (Muljaszen, 11,000 f.), den högsta på halfön. Det östra kustlandet afskiljes från de inre högslätterna genom *Iberiska kedjan* mot s.o. och-s.

b) *Frankrike* genomstrykes i östra delen af berg, hvilkas armar och terrasser sänka sig mot det vågformiga slättland, som med i allmänhet bördig jordmån intager vestra delen. — På sin norra sida sänka sig *Pyreneerna* småningom med mindre branta berglandskaper. De östra sluttningarna afskiljas genom en djup af Languedoc-kanalen (från floden Garonne till Medelhafvet) genomskuren dalsänkning från den höjdsträckning, som åtföljer Medelhafvets strand och sedan under namn af *Sevennerna* (högst 5,500 f.) framgår emellan floderna Rhone och Loire. Afskiljande flera armar, såsom *Auvergne-bergen* emellan floderna Dordogne och Allier och *Forez-bergen* emellan Allier och Loire, sammanlöpa Sevennerna n. med *Cote d'Or* emellan floderna Saone och Seine. Derifrån går en höjdsträckning under namn af *Orleanska skogen*, *Mendez- och Arrée-bergen* emellan Loire och Seine till

halfön Bretagne och en annan, *Ardenner-skogen*, n.v. till kanaln. Genom högslätter sammanbindas Ardennerna och Cote d'Or med *Vogeserna*, som längs Rhens vestra strand sträcka sig inåt Tyskland, der man finner *Donnersberg*, *Hundsrück* och *Eifel*. — I öfrigt höra hit: a) *Jura*, som i flera gräsrika parallelkedjor (3,000 f.) sträcker sig s.v. och n.o. emellan floderna Rhone och Rhen, längs gränsen mot Schweiz, — och b) delar af *Alperna*, längs gränsen mot Italien.

c) *Tyskland* kan indelas i tre delar. 1) Södra delen, söder om Donau, är ett alpland, som genom de ofvan beskrifna alpkedjorna och deras utgreningar sönderdelas i en mängd trånga dalar och åt sidorna (Adriatiska hafvet och Donau) sig sänkande högslätter. — 2) Norra delen afhandlas längre fram i sammanhang med det nordöstra låglandet. — 3) Mellersta Tyskland är ett lägre månggestaltadt bergland, der breda bördiga högdalar sträcka sig emellan berggrupper och angenäma kullar. Genom Rhens och Elbes floddalar uppkomma tre hufvudgrupper. — A) Till den vestra gruppen höra de ofvannämnda *Donnersberg* (2,000 f.), *Hundsrück* och *Eifel*, hvilka, skiljda från hvarandra genom floddalar (Nahe och Mosel), sänka sig mot det nordtyska låglandet. — B) Såsom medelpunkt i den mellersta gruppen kan man antaga *Fichtelberget* (3,000 f.) i nordöstra Bavern. Der sammanstöta 4 bergar. 1) Från s.v. kommer *die rauhe Alp* eller *tyska Jura* (2,300 f.), genomstrykande Baden, Württemberg och Bavern. I sin s.v. del sammanhänger kedjan med den höjdsträckning, som jem-sides med *Vogeserna* och vesttyska berggruppen åtföljer Rhens östra strand under olika benämningar på skilda delar: nemligen *Schwarzwald* i Baden (4,000 f.), skogrik och brantstupande mot Rhenstranden, — *Odenwald*, hvars herrliga löfkullar (1,600 f.) kring bördiga dalar upptaga landet (Hessen-Darmstadt) emellan floderna Neckars och Mains nedra lopp, — *die Höhe* eller *Taunus*, sträckande sig med herrligt odlade kullar (2—3,000 f.) genom södra Nassau (söder om Lahn), — *Westerwald*, hvars trädlösa högslätter i Preussens Rhenprovinser bereda öfvergång till det nordliga låglandet. — 2) Mot n.v. går *Thüringerwald* (2,400 f.), hvarifrån *Weser-*

bergen och den historiska *Teutoburger-skogen* äro ett nordvästligt utskott mot låglandet, likasom det fristående *Harz* med högsta toppen *Brocken* eller *Blocksberg* (3,500 f.) kan anses som ett nordöstligt. — 3) I s.o. tillstötter *Böhmerwald* (3—4,000 f.) emellan Böhmen och Bajern mot Donau. — 4) Den n.ö. armen är *Erzgebirge* (högst 4,000 f.), som sluttande mot n. (Sachsen), men brantstupande på s. sidan (Böhmen) framkommer till Elbe. — C) På Elbes östra strand uppstiger med riktning mot s.o. *Lausitzer-bergen*, *Riesengebirge* eller *Jättebergsbygden* (4,000 f., högsta toppen *Schneekoppe* 5,000 f.) och och längre fram *Sudeterna*. Denna höjdsträckning går emellan Schlesien n., Böhmen och Mähren s., utsänder mot Donau s.v. *Mähriska berget* emellan Mähren och den Böhmska kitteldalen, samt förbindes genom högslätten vid *Oders* och *Weichsels* källor med *Karpatherna*, som med skog- och sjörika högslätter emellan vilda berggrupper (5—8,000 f.) i en mot sydvest öppen båge, omsluta

d) *Ungern* och *Siebenbürgen*. Detta sednare land är ett utplattadt bergland, sänkande sig v. inåt Ungern, som nedanför Karpathernas sluttningar utgöres af en vidsträckt slätt, i allmänhet fruktbar, ehuru den icke saknar hedar (*Puster*) och vid flodstränderna stora sumpsträckor. Slätten fortgår äfven söder om Ungern (fl. *Drau* och *Donau*) genom *Kroatien* och *Slavonien*, men söder om fl. *Sau* och *Donau* höjer sig åter landet genom *Bosnien* och *Servien* mot Dinariska alperna, *Schardagh* och *Egrisudagh*, hvaremot emellan de *Siebenbürgska Karpatherna* (*Transsilvaniska alperna*) och *Balkan* utbreder sig en vidsträckt slätt, som genom *Donaus* nedra lopp delas i två delar: *Bulgarien* s. och *Walachiet* n., hvilken sednare n.o. genom *Moldau* sammanhänger med det Europeiska slättlandet.

Hela nordöstra Europa är ett lågland, i öster begränsadt af *Ural-bergen*, som äro ödsliga i sin norra del vid Ishafvets kust, nå sin största höjd (högsta topparna 5,000 f.) i den metallrika mellersta delen och i s. med många skogrika utgreningar förlora sig i de torra saltstepper, hvilka intaga sydöstra Europa och norr om *Kaspiska hafvet* sammanhänga med de *Asiatiska*. Bredast i öster, der slätten upptager Europas hela bredd

(300 mil), det Europeiska *Ryssland*, afsmalnar den alltmera mot vester (15 mil) genom länderna söder om Östersjön och Nordsjön, d. s. *Galizien, Polen, Preussen, norra Tyskland, Danska halfön, Nederländerna, Belgien* och nordvestra *Frankrike*. Genom floden *Weichsel* delas slätten i två delar, den *Sarmatiska ö*, och den *Germaniska v.*, och upptages ömsom af moras och sumpsträckor, stora skogar och vidsträckta sandfält, som sträckvis äro hedar, bördiga åkerfält (Europas sädesboda) och feta ängsmarker (marschländer). Af de lägre åsar, som sträcka sig härigenom, må endast den nämnas som, bred och vattenrik, från *Karpatherna* förlöper mot n.o. genom *Sarmatiska slätten* upp till *Ural* och bildar vattenskillnad emellan östra Europas vattendrag. Denna landtrygg når sin största höjd (1,000 f.) i *Waldai* eller *Wolchonski-skogen* s. om sjön *Ilmen*.

Afskiljda från Europas bergland ligga:

1) *Skandinaviska halfön* är bergländ i nordvest, der den branta kusten är af hafvet genom fjordar mycket sönderskuren, men sänker sig mot sydost. Hufvudstammen för halföns berg är *Kölen* eller *Norska fjellryggen*, ett 40 mil bredt, 2—5,000 fot högt bergbälte, som från de nordostligaste och nordligaste uddarna sträcker sig s. emellan Sverige och Norge, men vid 63—62° n. br. tager en vestlig riktning inåt Norge under namn af *Dovrefjeld* och sedan en sydlig under namn af *Langfjeld* till udden *Lindesnäs*. Toppen *Ymesfjeld* i *Langfjelds* norra del anses vara den högsta punkt på halfön (8,700 f.) — Vid 69° n. br. utgår från *Kölen* en arm (högst 1,200 f.), som ö. genomstryker *Finska Lappland, Lapintunturit*, men sedan fortgår s. och s.v. under namn af *Maanselkä*, genom det öfriga *Finland*, hvilket land med sina många, ehuru lägre kullar och åsar samt otaliga sjöar bildar öfvergången (3—400 f.) från *Skandinavians bergland* till det *Ryska låglandet*.

2) Öarna *Britannien* och *Irland*. Nordligaste delen af *Britannien*, de *Skottiska högländerna*, är full af vilda, ehuru icke alltför höga berg (4,000 f.). Söder derom sträcker sig n.o. och s.v. en dalsänkning, genomfluten af *Ness-floden* och *kaledoniska kanalen*. Denna begränsas s. af *Grampian-* (*Grämpiän-*) *bergen*. De

vågformiga slätter, som fylla mellersta och södra Skottland, genomstrykas sydligast af *Pentland-* och *Cheviot-* (Tschiviot-) *bergen*. — Englands vestra del är bergig (högsta toppen 3,500 f.), nordligast genom *Peak-* (Pik-) *bergen* med sina kägelformiga toppar, och sydligare genom de ödsliga *Wales* (Wehls) *bergen*, samt s. om Bristol kanal genom de tennrika *Cornwallis-* (Cornoäls-) *bergen*. Dessa berglandskap öfvergå mot ö. i vidsträckta, af kullar och torfmossar afbrutna, behagliga landsträckor. — Irlands vestkust är äfven brant och bergig (högst 2,500 f.) samt af hafsvikar sönderskuren, men i öfrigt är marken en slätt, der lägre höjder, rika betesmarker och bördiga åkerfält omvexla med sjöar, moras och torfmossar.

3) Ön *Island* med af fjordar sönderskuren kust är full af höga berg (de flesta eldsprutande t. ex. *Dranga Jökul* n.v., *Krabla* n.o., *Hekla* s.v.), vidsträckta snöfält och moras, heta källor och springbrunnar, såsom *Geiser*, hvilken tidtals uppkastar en 6—10 fot tjock vattenpelare omkr. 100 fot i höjden och derunder framställer ett af de praktfullaste naturskådespel.

Hydrografi *). Europas allmänna vattendelare går från Tarifas udde till Kara-viken. Derigenom delas verldsdelen i två sluttningar: en *nordvestlig* mot Ishafvet, Ostersjön, Nordsjön och Atlantiska hafvet, samt en *sydostlig* mot Medelhafvet, Svarta och Kaspiska hafven.

Till Ishafvet utfaller *Petschora* från Ural-bergen genom n.ö. Ryssland. — *Dwina* uppkommer genom föreningen af *Suchona* v. och *Juga* s.; den upptager *Wutschegda* h. och utfaller i Hvita hafvet (st. Archangel). — *Tana-elf* eller *Tenojoki*, gräns emellan Ryssland och Norige, utgjuter sig i Tanafjorden.

Till Skager-Rack och Kattegat. *Glommen* från Dovre genomrinner s.ö. Norige. — *Göta-elf* anses vara nedersta delen af den flod, som i Norige under namn af *Trysil-elv* uppriinner på Dovre och genomflyter *Fämund-sjön* samt fortsätter inåt Sverige under namn af *Klar-elfven* till den stora sjön *Wenern*, hvarifrån Göta elf utrinne (myning vid st. Göteborg).

*) Beskrifning öfver vattendragen i ett land.

Till Östersjön och dess vikar: 1) På vestra sidan (Sverige): *Motala* uttrinner från den långsmala sjön *Wettern* till Bråviken (st. Norrköping). — Från Kölen nedströmma en mängd elfvar mot s.o. till Bottniska viken: *Dal-elfven*, uppkommen genom föreningen af *vestra* och *östra Dal-elfvarne*, — *Ragunda-* eller *Indals-elf* genom *Storsjön*, — den praktfulla *Ångerman-elfven*, — *Umeå-elf*, — *Skellefteå-elf* genom sjön *Horn-Åvan*, — *Piteå-elf*, — *Luleå-elf*, — *Torneå-elf* med v. bifloden *Muonio* längs gränsen emellan Sverige och Finland. — 2) På östra sidan: a) Genom Finland: till Bottniska viken *Kemijoki*, genomflytande *Kemijärvi*, — *Uleå-elf* (st. Uleåborg) från *Uleå-träsk*, *Pyhäjoki* från *Pyhäjärvi*, *Lapuanjoki* eller *Nykarleby-elf*, — *Kyro-elf* (norr om Wasa), — *Kumo-elf* (st. Björneborg) från en mängd sjöar i s.v. Finland; — till Östersjön *Aurajoki* (st. Åbo); — till Finska viken *Helsinge-* eller *Wanda-å* (nära Helsingfors), — *Kymmene-elf* från en mängd sjöar i mellersta Finland. — b) Genom Ryssland: *Newa* uttrinner från *Ladoga*, Europas största insjö (300 qv.m.), som sjelf upptager v. *Wuoksen* från sjöarna i östra Finland, ö. *Swir* från den stora sjön *Onega*, s. *Wolhof* från sjön *Ilmen*. *Newa* utfaller i Finska viken (st. Petersburg) likasom — *Narowa* från sjön *Peipus*. — *Düna* rinner från *Waldai* i en mot norr öppen bäge till *Riga-viken* (st. Riga). — *Niemen* (Niemen), från *Waldai* mot v. och (st. Grodno) n. samt efter upptagandet af h. bifloden *Wilia* (st. Kowno) åter mot v. inåt Preussen, der den under namn af *Memel* utfaller i Kurische Haff. — 3) På södra sidan: *Pregel* till Frische Haff (st. Königsberg i Preussen). — *Weichsel*, en anseelig flod, rinner från vestra Karpatherna mot n. och n.o. genom Galizien och längs gränsen mot Polen, upptager h. *San*, böjer sig n. och n.v. genom Polen (förbi st. Warschau), der den upptager v. *Pilica* och h. *Bug*, samt inkommer i Preussen, der den med rigtning mot n. utgjuter sig i Frische Haff och Danziger-bugten (st. Danzig). — *Oder* upprinner på Sudeterna icke långt ifrån Weichselns källor, genomströmmar n.v. och n. Preussiska länder (Schlesien och Brandenburg), upptager h. *Wartha* från Polen och utgjuter sig i Haff (st. Stettin i Pommern).

Till Nordsjön. *Eider* på Danska halfön. — *Elbe*, en anseelig flod, rinner utför Riesengebirges södra sluttning och genom Böhmen i en mot n.v. öppen båge, hvarunder den upptager v. *Moldau*, den egentliga huvudfloden från Böhmerwald (förbi st. Prag), och *Eger* från Fichtelberget. Frambrytande i dalen ö. om Erzgebirge, fortsätter Elbe n.v. genom mellersta Tyskland (nära mynningen st. Hamburg) och upptager v. *Saale* från Fichtelberget och h. *Havel*, som i början rinner mot s. men efter upptagandet v. af *Spree* (förbi st. Berlin) mot n.v. — *Weser* uppkommer derigenom att *Werra* från Thüringerwald förenar sig med *Fulda* v. från Rhön. Längre fram upptages h. *Aller* från Harz. — *Ems* från Teutoburger-skogen utgjuter sig i hafsviken Dollart. — *Rhen*, en af Europas förnämsta floder (150 mil lång, flodområdet 4000 qv.m.), uppkommer i Schweiz genom föreningen af några från St. Gotthard och östra alpkedjan nedstörtande bergströmmar. Floden rinner mot n.o. och n., genom östra Schweiz och längs gränsen mot Tyskland, till den anseelige *Bodensjön*, hvarifrån den rinner v. längs gränsen emellan Schweiz och Tyskland (Baden), derunder bildande flera praktfulla vattenfall (t. ex. det vid Schaffhausen och Rheinfelden). Vid staden Basel gör Rhen ett knä mot n. (ett stycke bildande gräns emellan Tyskland och Frankrike) till st. Mainz, der den gör ett knä mot v., men snart åter vid Bingen ett annat mot n.v., under allt detta genomrinnande längddalen emellan höjdsträckningarna i vestra Tyskland inåt Nederländerna, der den tager en vestlig riktning och delar sig i flera mynnings- armar. Den södra och anseeligaste kallas *Waal*, den norra *Rhen*, hvilken sednare, afskiljande *Yssel* (Eisel) mot n. till *Zuidersee*, fortsätter sitt lopp mot v. och än en gång grenar sig i två armar, af hvilka den norra bibehåller namnet *Rhen*, nu blott en bäck, men den södra och anseeligare kallas *Leck*, som sammanflyter med *Waal*. Bifloder: v. *Aar* från St. Gotthard mot n.v. och efter upptagandet af ett tillflöde från den anseelige *Neufchatel-sjön* mot n.o., hvarefter den upptager h. *Reuss*, genomrinnande *Vierwaldstädter-sjön*, och *Limmat* från *Züricher-sjön*; h. *Ill* från Jura, genom östra Frankrike; h. *Neckar* från Schwarzwald och den viktiga *Main*

från Fichtelberget, hvilka framrinna emellan vinklarna i sydvestra och mellersta Tyskland; v. *Mosel* från *Vogeserna*. — Nära utloppet förenar sig *Waal* med *Maas*, som från *Cote d'Or* genomströmmar nordöstra Frankrike, östra Belgien och södra Nederländerna. — *Schelde* från *Ardennerna* genomrinner Frankrike och Belgien (mynning nära st. Antwerpen). Det sammanhängande deltaland, som *Rhen*, *Maas* och *Schelde* genom sina mynningsarmar bilda, är det största i Europa.

Genom *Britannien* rinna till *Nordsjön*: *Thames* (*Thems*) genom södra England (förbi st. London); — *Humber*, egentligen en hafsvik, upptagande *Trent* s. och *Ouse* (*Aus*) n.; — *Forth* i Skottland (st. Edinburgh); — *Tay* (*Tä*), än nordligare. — *Clyde* (*Kleid*) flyter genom södra Skottland till *Nord kanal* och — *Severn* i England till *Bristol kanal*. — Irlands största flod är *Shannon* (*Schannen*) mot s. och s.v.

Till *Kanaln* utfalla genom Frankrike *Somme* från *Ardennerskogen* och *Seine* från *Cote d'Or*. Den sednare upptager h. *Aube* (*Äb*), *Marne* (mynning vid st. Paris), de förenade *Aisne* (*Äsn*) och *Oise* (*Oäs*), v. *Yonne* och *Eure* (ör).

Till *Franska bugten* utgjuta sig från Frankrike *Loire* (*Loär*) och *Garonne*. Den förra upprinner på *Sevenerna* och flyter mot n. och (st. Orleans) v., hvarunder den upptager v. *Allier*, hvars källor på *Sevenerna* ligga söder om *Loires*, *Cher* och *Vienne* samt h. de förenade *Loir*, *Sarthe* och *Mayenne*; — den sednare nedrinner från *Pyreneerna* med hufvudrigtning mot n.v., upptagande h. *Tarn* och *Lot* från *Sevenerna* samt *Dordogne* från *Auvergne bergen*. Efter den sistnämndas inflöde kallas floden eller rättare utloppsviken *Gironde* (*Schirongd*).

Genom *Pyreneiska halföns* vestra sluttning mot *Atlantiska hafvet* (*Spanska sjön*) rinna: *Minho* (*Minjo*) från *Asturiska bergen* — och från *Iberiska bergen* *Duero* (st. Oporto), *Tajo* (st. Lissabon), *Guadiana* och *Guadalquivir*.

Till *Medelhafvet*. *Xegura* och *Xucar* komma från *Iberiska bergen*. — *Ebro*, från vinkeln emellan *Cantabriska* och *Iberiska bergen*, genomströmmar *Aragoniska låglandet* och upptager h. *Xalon* från *Iberiska*, v. *Ara-*

gon och *Segre* från Pyreneiska bergen. — *Rhone* nedströmmar från St. Gotthard (6300 f. höjd) i Schweiz. 4 mil från Rhens källa, och genomflyter dalen emellan Berner och Walliser (Penninska) alperna till Europas täckaste insjö *Genfer-sjön*, hvarifrån den inkommer i Frankrike, der den upptager h. *Saone* (Sån) från Vogeserna och då gör ett knä mot s., i hvilken riktning den efter upptagandet af *Isere* och *Durance* från Alperna utfaller i Lyonska bugten. — Från Italiens Apenniner nedströmma *Arno* (förbi st. Florens), — *Tiber* (förbi st. Rom) och — *Garigliano* (Gariljano) till Tyrrenska hafvet.

Till Adriatiska hafvet. *Po*, Italiens största flod, upprinner på Monte Viso och genomflyter med trögt lopp den omärkligt sluttande Lombardiska slätten. Den upptager h. *Tanaro* och *Trebbia* från Sjöalperna, v. *Ticino* (Titschino) från St. Gotthard, genomrinnande sjön *Lago Maggiore* (Madschore), *Adda* från Ortle Spitz, genomflytande *Como-sjön*, *Oglio* (Oljo) och *Mincio* (Mintscho) från Ortler-alperna, genom sjöarna *Iseo* och *Garda*. — *Etsch* eller *Adige* upprinner på Ortler-alperna, genomströmmar Tyrolen mot ö. och s., hvarefter den vid sidan af Garda-sjön nedkommer på Lombardiska slätten, der den åter framrinner mot ö. — *Brenta* (st. Venedig), *Piave* och *Tagliamento* äro kustfloder, nedkommande från Alperna. — Genom Dalmatiska kustlandet flyter *Narenta* från Dinariska alperna. — Genom Albanien rinna *Drino* från *Ochrida-sjön* mot n. och v. och *Vojuzza* från Pindus mot n.v.

Till Joniska hafvet utflyta *Aspropotamus* från Pindus genom vestra delen af Grekland och *Alfeus* på halfön Morea. — Till Egeiska hafvet: *Salambria* från Pindus genom Thessaliska slätten; — *Vardar* till Salonichi-viken och *Karasu* (Strymon) till Orphano-viken, båda från Egrisudagh genom Macedonien; — *Maritza* från Balkan genom Thracien (förbi st. Adrianopel).

Till Svarta hafvet utfaller *Donau*, södra Europas största flod (365 mil lång, flodområdet 14.000 qv.m.). Den uppkommer på Swarzwald (2700 f.) och genomrinner i sitt öfra lopp södra Tyskland (Baden, Würtemberg, Bajern och Österrike förbi st. Wien), först mot n.o., men sedan (st. Regensburg) mot s.o. och ö., hvarunder

den upptager h. *Iller*, *Lech*, v. *Altmühl*, *Nab*, h. *Isar* (förbi st. München), *Inn* (den betydligaste, upprinner i Schweiz och upptager h. *Salza*), *Enns*, v. *March* eller *Morava* från Sudeterna. Nu inkommer Donau i Ungern och delar sig (st. Presburg) i två armar, omkring Schütt-ön, af hvilka den norra upptager *Waag* och *Gran* från Karpatherna, den södra *Raab* från bergen i Stejermark. Sedan de båda armarna åter förenat sig (st. Kormorn), fortsätter Donau sitt lopp mot ö., men gör snart (vid Waitzen) ett knä mot s. och genomrinner slättlandet (förbi st. Buda-Pesth) till södra gränsen och mynningen af h. bifloden *Drau*, som från dalen emellan Noriska och Karniska alperna genomrinner Kärnten och Stejermark inåt Ungern, der den upptager v. *Mur*, som från Noriska alperna genomrinner Stejermark. Efter Draus inflöde tager Donau sin riktning mot s.o. längs Ungerns södra gräns, hvarunder den upptager h. *Sau* (st. Belgrad) från Terglou och v. *Theiss*, Donaus största biflod, som från Ungerns ostligaste hörn rinner mot v. och s., förenande med sig de från Siebenbürgen kommande *Szamos*, *Körös* och *Maros*. Efter att hafva lemnat Ungern och (vid Orsova) inkommit i Turkiet, fullbordar Donau sitt nedra lopp mot öster, i en stor böjning mot s. Upptagande h. *Serviska Morava* från Egrisudagh, v. *Aluta*, som nedkommen från Siebenbürgen genomrinner Walachiska slätten, samt de från Karpathernas östra sida genom Galizien och Moldau rinnande *Sereth* och *Pruth*, sprider Donau sitt trögt framrinnande vatten i flera träsk och utfaller slutligen med 3 hufvudarmar, hvilka bilda ett vidsträckt, dygt deltaland.

Dessutom utflyta i Svarta hafvet genom Ryssland: *Dniestr* från Karpatherna och således inkommande från Galizien; — *Bog*; — *Dnepr*, som upprinner på Waldai, upptager under sitt S-formiga lopp h. *Beresina* och *Pripets*, v. *Desna* och *Worskla*, samt bildar i likhet med de två föregående floderna en ansenlig utloppsvik eller liman; — *Don*, som framrinner med trögt lopp emellan torra sandiga stränder och efter upptagandet af *Donetz* h., *Medweditsa* och *Choper* v. utgjuter sig i Asofska sjön; — *Kuban*, hvars källor ligga på Kaukasus i Asien.

Till Kaspiska hafvet, jordens största insjö (6000

qv.m.; 95 fot lägre än oceanens yta) utfalla gränsfloderna *Terek* från Kaukasus och *Ural* från Ural-bergen samt deremellan *Volga*, Europas största och fiskrikaste flod (430 mil lång, flodområdet 30,000 qv.m.). Den uppri-
ner från *Stersche* m. fl. sjöar i Wolchonski-skogen (516 fots höjd) i samma trakt som Dnepr och Düna. Förra hälften af dess lopp är mot öster, hvarunder den upptager v. *Tvertsa* (st. Tver), *Mologa* och *Tscheksna* (st. Ribinsk), h. *Oka* (st. Nischnei-Nowgorod), som under sitt lopp mot n. och n.o. upptager flera bifloder, deribland v. *Moskwa* (förbi st. Moskwa). Ett stycke öster om Okas mynning kröker sig *Volga* (st. Kasan) mot söder och upptager v. *Kama*, som under sitt bågformiga lopp mot n., n.o., s. och s.v. upptagit h. *Wätka* och v. *Bälaja*. Närmare sitt utlopp gör *Volga* en böjning mot s.o. och delad i 8 hufvudarmar utgjuter den sitt vatten genom 60 mynningar (st. Astrachan).

ASIEN.

Gränser och läge. Denna verldsdel utgör hufvudmassan af gamla världen och omgifves af Norra Ishafvet n., Stora ocean ö., Indiska hafvet s., samt Arabiska viken, Afrika, Medelhafvet och Europa v. Asien intager likasom midten af den bebodda jorden: med sitt nordöstra hörn närmar den sig Amerika, med sitt sydvestra hörn berör den Afrika, med nordvestra långsidan sammanhänger den med Europa och i sydost bereder en vidsträckt skärgård öfvergången till Nya Holland. Detta Asiens läge gör det förklarligt huru människoslägtet ifrån detta sitt hemland lättast kunnat utbreda sig öfver jorden. — Nordligaste punkten är *Severo-wostotschnoi nos* (78° n. br.) och den sydligaste är *Kap Romania* på Malakka (1° n. br.). Största delen af Asien ligger således i norra tempererade zonen och endast de yttersta delarna i norr och söder i den norra kalla och i den heta. Vestligaste punkten är *Kap Baba* (44° l.) vid Egeiska hafvet och den östligaste, *Ost-kap* vid Behrings sund, finnes på vestra halfklotet (208° l.).

Kustens beskaffenhet. Endast på södra kusten finnas inträngande hafsvikar och en kustbildning lik södra Europas. I öfrigt är Asien en fastsluten landmassa, hvilket, jemte inre landets naturbeskaffenhet, som icke gynnat folkens nöbördes förbindelse, i sin mån verkat att i Asien, kulturens vagga, oakadt dess stora naturrikedomar befolkningens andliga utveckling afstannat. — De förnämsta utskjutande halföar äro: den *Vest-Asiatiska* eller *Mindre Asien* emellan Svarta hafvet och Medelhafvet, *Arabiska* emellan Arabiska och Persiska vikarna, *Vestra Indiska* emellan Arabiska och Ostindiska hafven, *Östra Indiska* med den långsmala landtungan *Malakka* emellan Ostindiska och Syd-Chinesiska hafven, *Korea* emellan Gula och Japanska hafven, *Kamtschatka* emellan Ochotsk-viken och Behrings-hafvet, *Tschutschernas halfö* vid Behrings sund.

Öar. Af hithörande öar äro följande de förnämsta: (Ishafvet) *Nya Siberien*, (Stora ocean) *Kurilerna*, en ökedja framför mynningen af Ochotsk-viken, *Japanska öarna*, *Philippinerna* öster om Chinesiska hafvet, *Ostindiska skärgården*, den vidlöftigaste på jorden, delad i flera flockar: de stora *Sunda-öarna* (*Sumatra*, *Borneo*, *Java*, *Celebes*), de små *Sunda-öarna*, *Moluckerna* eller *Krydd-öarna*, *Banda-öarna* o. s. v., (Indiska hafvet) *Ceylon*, (Medelhafvet och Arkipelagen) *Cypern*, *Rhodus*, *Scio*, *Metelino* m. fl.

Markens beskaffenhet. I detta afseende företer Asien de starkaste motsatser: torra och kalla ödemarker utbreda sig vid sidan af de herrligaste och mest välsignade landsträck; de högsta bergstrakter och de djupaste lågländer på hela jorden finnas här; överbefolkning är på ett ställe och verklig folkbrist på ett annat. — Genom en linie, dragen från Kariska viken till Arabiska hafvets nordöstra hörn delas Asien i två delar: *Ost- och Vest-Asien*. Deras inre delar upptagas af stora utbredda högländer, hvilka i ett sammanhang räcka från Egeiska hafvet till Stora ocean (1300 mil). Nedanom höglandet ligga större och mindre lågländer.

Ost-Asien. Dess mellersta del upptages af de upphöjdaste landsträckor på jorden (medelhöjd 4—8000 på en del ställen 12 till 15,000 f.). Detta högland,

Hög-Asien (280,000 qv.m.), omslutes af väldiga bergkanter.

Norra kedjan. a) Emellan sjöarna Saisan och Baikal upptager det *Altaiska alplanet* med sina många grenar och snötoppar (11,000 f.) en bredd af 40—50 mil. Vestra och hufvuddelen, *Stora Altai* (guldberg), sträcker sig kring källorna af fl. Irtsich och Ob. Af dess nordliga metallrika sluttningar kallas den emellan sistnämnda floder *Kolyvanska bergen* och den emellan Ob och Jenisei *Kusnetskiska bergen*. Östra delen, som från Selengas källa går i en båge mot s.o. och n., kallas *Kangai* eller *Khan Oola* (kungsberget). Ett nordligt utskott derifrån emellan Jenisei och sjön Baikal är *Sajanska bergen* och *Tagnú* samt *Baikal-bergen*. — b) Öster om Baikal utbreder sig mot nordvest ett 80 mil bredt bergland, *Da-Urien* (slätterna lägst 2000 f.). Höjdsträckningarna närmast Baikal kallas *Selenginska* samt emellan fl. Witim och Olekma *Nertschinska bergen*, hvarefter de i platåer utbredda *Jablonoi chrebet* (äpplebergen) sträcka sig emellan Olekmas och Aldans källor. — c) Altais lägre fortsättning vester om Irtsich kallas emellan sjöarna Saisan och Balkasch *Tarabagatai* och i allmänhet *Dsungariska berglandet*, sänkande sig mot låglandet i n. och v.

Södra kedjans hufvuddel, Himalaja (snöns säte), sträcker sig från Sind-flodens nordligaste hörn s.o. till Buramputers östra krökning. Intagande en bredd af 40—50 mil, består Himalaja af 3 till 6 jemsides löpande kedjor, af hvilka den nordligaste eller egentliga Himalaja är högst (kamhöjd 15,000 f.). Här finnas de högsta af mätta bergstoppar på jorden, neml. *Davalaghiri* (hvita berget) 26,640 f. och mera mot öster *Tschamalari* (26,000 f.). Öster om Buramputer benämnes kedjan *Sine-Schan* (snöberget), en sammanhopning af höga alpmassor, hvilka göra den föga kända Chinesiska provinsen Yunnan till ett af jordens mest upphöjda landskap.

Vestra gränsen, ifrån Sind-flodens nordligaste hörn vid Himalajas vestra ända till Sir-floden (41° n. br.), utgöres af ett väldigt bergland, som i sin södra del kallas *Thsunling* (blåberget), men i allmänhet *Bolor* eller *Belurtagh* (töckenberget). Vid 41° n. br. tager kedjan

en nordostlig riktning till Sir-flodens källa och kallas *Mustagh* (isberget).

Östra kanten utgöres af: 1) *Chinesiska alplandet* med *Yunling*, som från fl. Jan-tse-kiangs stora krökning mot s. sträcker sig till fl. Hoanghos krökning mot n., — och 2) *Mandschuriska höglandet*, der *In-schan* sträcker sig längs Hoanghos norra strand mot n.o. tills den under 135:te meridian tager en nordlig riktning, under namn af *Siolki* eller *Khingkhán Oola* mot Daurien.

Det af dessa gränsberg omslutna högland är icke en slätt, utan genomstrykes af flera bergrader. 1) *Kulkun* eller *Kuen-lün*, en väldig fjellrygg, hvars absoluta höjd kanske öfverstiger Himalajas, utgår från Belurs södra del mot ö. genom obekanta trakter, tills den sannolikt sammanstöter med Chinesiska höglandet. 2) En ostlig fortsättning af *Mustagh*, *Mussart* eller *Thiang-Schan* (himmelsberget) med den af evig snö täckta *Bokdo Oola* eller *Heliga berget*, n. om sjön Lop, går äfven genom okända trakter; den öfverstiger Altai i höjd. — Den del af höglandet, som ligger emellan Himalaja s., *Kulkun*berget n. och genom *Yunling* ö. skiljes från China, kallas *Tibet*, ett vildt, ödsligt, af flera kedjor genomskuret bergland, det högsta i gamla världen (8—15,000 f.). Landsträckan emellan *Kulkun*, *Belur*, *Mustagh* och *Mussart* kallas *Höga Tatariet* (äfven *Turfan*, *Lilla Bukhariet*, *östra Dschagatai*), hvars södra del upptages af sandöcken *Schaschin*, hvarifrån landet mot n. öfvergår i gräs- och fruktrika sänkningar. Öfverstiger man *Mussart*, inkommer man i *Dsungariet*, hvars södra del är ett alpland, men den nordvestra (2000 f.) emellan sjöarna *Saisan* och *Balkasch* sänker sig mot den låglända *Kirgiser-steppen*. Hela öfriga eller nordöstra delen af östra Hög-Asien kallas *Mongoliet* (4—10,000 f. högt), hvaraf största delen upptages af öcknen *Gobi* eller *Schamo* (flygsand-v., grus ö.), som genom oasen *Tangut* i s.v. skiljes från *Schaschin*.

Öfverstiger man norra kedjan, inkommer man på det vidsträckta nord-Asiatiska låglandet *Siberien* (186,000 qv.m.), som från de branta *Ural-bergen* räcker till *Stora ocean* och är en enformig, mot *Ishafvet* sluttande slätt. I söder är den odlingsbar, men längre mot norr intages

den af kärr och moras samt öfvergår slutligen till en ödlig snööcken (60°), der under sommarn den sumpiga marken endast föga upptinar (tundror). Bredast i vester afsmalnar slätten mot öster, der endast kustlandet nedanom Da-Uriens sluttningar är slät. Genom östra delen sträcka sig från Aldans källor längs Ochotsk-viken *Aldan-bergen* och *Stanovoi-bergen* (toppar till 6000 f.) till Ost-kap. Dermed sammanhänger den bergarm, som rik på vulkaner först fyller den bergiga halfön *Kamtschatka*, sedan fortlöper genom *Kurilerna* och åter höjer sig på de af jordbävningar ofta hemsökta *Japaniska öarna*.

Öster om Siolki-berget utbreder sig alp- och terrasslandet *Mandschuriet*, som ehuru torrt, dock är gräsrikare och fruktbarare än Mongoliet. Dess höga, branta stränder fortgå äfven i den mot söder utlöpande halfön *Korea*. — Genom en märkvärdig (300 mil lång, 20 fot hög, nedtill 25 men upptill endast 4½ fot bred) mur, kallad *Chinesiska muren*, skiljas Mandschuriet och Mongoliet från *China*. Detta lands n. och v. delar äro högbergiga, men mot ö. kusten utbreder sig den herrligt odlade och fruktbara *Chinesiska slätten* (10,000 qv.m.), kring Jan-tse-kiangs och Hoanghos nedra lopp, der en urgammal märkvärdig kulturutveckling haft sitt säte. Emellan dessa floder sänka sig mot öster *Peling* (norra kedjan), en fortsättning af Kulkun, och s. om Jan-tsekiang *Nanling* (södra kedjan), en fortsättning af Sineschan.

Östra Indiska halfön genomstrykes af flera från Hög-Asiens sydöstra del utgående skogbeväxta parallelkedjor med mot s. aftagande höjd. De genom dessa berg bildade dalar äro, så långt de genomrinnande floder nas öfversvämningar räcka, yppigt fruktbara. Den sydligaste landtungan *Malakka* är högbergig, torr och föga fruktbar (pepparrik). Den *Ostindiska skärgården* tyckes hvila på en under hafvet fortgående bergkedja, på hvars toppar största delen af de många öarna bildat sig. Högst är kedjan på Sumatra, der man finner berget *Ophir* (kanske 14,000 f.). De flesta af dessa öar, likasom de närbelägna *Philippinerna*, äro fulla af dels verksamma dels slocknade vulkaner.

Vestra Indiska halfön begränsas n. af Himalajakedjorna, hvilka bilda herrliga terrasser (5000 f.). Nedan om dessa utbreder sig en 2—7 mil bred, 1000 fot hög, skogbeväxt och osund landsträcka, *Teriyani*, hvarifrån man nedkommer på låglandet, som under namn af *Hindostan* (24,000 qv.m.) upptager hela norra delen af halfön. Högre i vester sänker sig slätten, genomfluten af Ganges, mot Bengaliska viken, i hvars närhet man finner en öfver hafvet föga upphöjd sumptrakt med rik vegetation men osundt klimat (kolerans fädernesland). I s. begränsas låglandet af *Windhya-* (Windhajo-) *bergen* (2000 f.). Söder om dessa utbreder sig det trekantiga *Dekan*, halföns södra del. Dess inre delar bilda ett af flera bergsträckningar genomskuret högland (2—3000 f.), som är svalare än de heta, på krydder rika, smala kuststräckorna, från hvilka det afsöndras genom de båda *Ghats-bergen*, sammanlöpande i sydligaste udden *Comorin*. Den vestra kedjan, *Vestra Ghats* (5000 f.), är en skogbeväxt, mot kusten brant stupande bergvägg, hvaremot *Östra Ghats* är lägre, men ödligare och skogfattigare samt på flera ställen af floddalar genombruten.

Vestra Asien. Vest-Asiatiska höglandet (70,000 qv.m.) sammanhänger i sitt nordöstra hörn med det östra samt itudelas af persiska viken och det historiskt märkvärdiga dälldland (f. d. Mesopotamien och Babylonien), som genomströmmas af Eufkrat och Tigris och är, i likhet med tveflodsländerna kring Hoangho och Jantsekiang samt Ganges och Buramputer, ett af jordens urgamla kulturländer. — Östra delen upptages af *Persiska* och *Armeniska högländerna*. Det persiska höglandet eller *Iran* (3—4000 f.), som består af vattenfattiga, skoglösa öcknar, hedar och stepper med saltaktig jordmån (den *stora saltöcken*), bildas i n. af *Hindu-khu*, som från den bergknut, der Himalaja, Belur och Kuenlün sammanstöta, fortgår likasom en vestlig fortsättning af Kuenlün. Längre mot vester förplattar sig kedjan till högslätten *Ghur*, men söder om Kaspiska hafvet höjer den sig åter i *Albors-bergen*, med den snöbetäckta vulkanen *Demavend* (14,000 f.). I ö. begränsas höglandet af det mot Sind-flodens dal murbranta *Sohliman-khu* ell.

Salomos-berget (högsta toppen: *Tukt Sohliman* ell. *Salomos thron*, 12,800 f.), hvars sydliga del är utplattad i högslätten *Beludschistan* (8,000 f.). Längs södra kusten går en föga känd kedja, som i branta afsatser stupar mot den brännheta, smala kuststräckan och n.v. sammanlöper med de vilda *Zagrosch-bergen*, hvilkas sluttningar mot Tigris-floden fylla *Loristan* (f. d. Susiana) och *Kurdistan* (f. d. Assyrien). Såväl *Zagrosch* som *Albors* sammanlöpa n. med *Armeniska berglandet*, hvarest de trädlösa, men gräsrika slätterna hafva 6—8000 fots upphöjning och de flesta bergtopparna äro hela året snöbetäckta. Här reser sig det vidtbekanta berget *Ararat* (16,200 f.).

Vester om persiska viken och Euphrat-dalen sträcka sig Arabiens, Syriens och Mindre Asiens högländer. — *Arabiska höglandet* (4—5000 f.) omgifves v. och s. af smala, heta och bördiga kuststräckor, men är mera långsluttande mot persiska viken. Det i allmänhet mycket obekanta inre landet upptages sannolikt af vattenfattiga sandöcknar och skoglösa höjder. Midtigenom halfön, v. och ö., går en dalsänkning, genomfluten af floden *Aftan*, längs hvilken pilgrimerna från Persien färdas till den heliga staden Mekka. I nordvestra delen utskjuter i Röda hafvet en bergfull halfö, der man finner det vidtbekanta *Sinai* ell. *Moses-berget* (7,400 f.). — Norr om Arabien utbreder sig *Palestinas högslätt* (3000 f.) eller södra delen af det *Syriska höglandet*, hvarest man har att märka de genom dalen *Celesyrien* åtskiljda kedjorna *Libanon* (8—10,000 f.) v. och *Antilibanon* ö. Syriens kustland är bördigt, men dess inre upptages af *syriska öcken*, som ö. sänker sig mot den bättre lottade Euphrat-dalen. Genom höglandet sträcker sig n. och s. en af fl. *Jordan* genomfluten dal, som är jordens djupaste lågland. — Kring Medelhafvets nordöstra hörn sammanhänger syriska höglandet med de *Anatoliska högslätterna*, som fylla Mindre Asien. Nära utmed halföns södra kust framgår berget *Karatagh* ell. *Taurus* (10,000 f.), som brant stupar på södra sidan, men på den norra småningom öfvergår i ett mot Svarta och Egeiska hafven sig sänkande taffelland, på hvilket berget *Erdschisch* uppreser sig (12,000 f.). Genom halföns norra

del går den skogbeväxta *Antitaurus*-kedjan med branta väggar mot kustlandet.

Landet emellan Svarta och Kaspiska hafvet genomlöpes i sned riktning, n.v. och s.o., af *Kaukasus*, en af flerdubbla kedjor bestående fjellrygg (8—10,000 f.), som är 150 mil lång och intager en bredd af 15—35 mil. Af dessa många snötoppar reser sig högst *Elbrus* (16,700 f.) vid fl. Kubans källa. Mot n. öfvergår berglandet småningom till det öst-europeiska låglandet, men i s. nedstupar det mera brant i den af fl. Kur och Aras genomflutna dal, *Georgien*, på hvars andra sida den armeniska bergöns väggar uppstiga.

Till vestra Asien hör vidare det öster om Kaspiska hafvet liggande *Turkestan* (äfven kalladt *stora och fria Tatariet*, *stora Bukhariet*, *vestra Dschagatai*). Ett alpland i söder och öster, der nordpersiska gränsberget Hindukhu samt Belur och Mustagh utsända sina armar, öfvergår landet mot Aral-sjön och Kaspiska hafvet till ett märkvärdigt lågland, *Turan* (54,000 qv.m.). Detta lågland sammanhänger n. med Sibiens och Europas lågslätter genom det *Kirgisiska stepplandet* (32,000 qv.m.), der floderna trögt framskrida och dels förlora sig i sanden, dels bilda saltölar. Under namn af *Ulutau* och *Alginska bergen* sträcka sig härigenom spridda låga kullar såsom ett föreningsband emellan *Tarabagatai* och *Ural*.

Vattendrag. Den jättstorhet, som Asien i sin vertikala utsträckning framvisar, saknas icke heller i dess vattendrag.

Till Norra Ishafvet. *Ob* nedrinner under namn af *Tschulisman* från *Altai* mot v. och n.v. samt förenar sig med *Katunja* v. Under sitt fortsatta lopp mot n. och n.v. upptager *Ob* h. *Tom*, *Tschulim* och *Ket*, hvar efter den förenar sig med den stora *Irtisch* v., som upprinner på *Altai* och under sitt lopp genom *Dsungariet* mot v. inkommer i sjön *Saisan*, hvarifrån den framrinner mot norr, upptagande v. *Ischim* och *Tobol*. Den förenade floden (flodområdet 60,000 qv.m.) utfaller i *Obiska viken*. *Ob* likasom de andra vest-siberiska floderna rinner emellan låga, sumpiga stränder, hvilka vartiden äro öfversvämmade. — *Jenisei* uppkommer genom föreningen af *stora s.* och *lilla n.* *Kem* från *Sajanska*

bergen och Tagnu mot v. Under sitt lopp mot n. upptager den h. *Öfra, Mellersta* eller *Sten* och *Nedra Tunguska*. Den förstnämnda, som är större än sjelfva hufvudfloden, kallas äfven *Angara*. Den upptrinner i Mongoliet under namn af *Selenga* på Kangai, i samma nejd med Tschulisman, och förstärkes under sitt lopp mot n.o. af *Tola* h., hvarefter den genomflyter den stora sjön *Baikal* och sedan fortsätter mot n. och v. — *Lena* har sina källor på bergen n.v. om *Baikal*, hvarifrån den flyter mot n. och n.o., upptagande h. *Witim, Olekma* och efter sin krökning mot n.o. den betydliga *Aldan*.

Till Stora ocean. *Amur* uppkommer genom föreningen af de från Kangai genom Mongoliet mot n.o. rinnande *Argun* (i öfra loppet *Kerlon*, hvars källor ligga nära *Tolas*) och *Schilka* (i öfra loppet *Onon*, som upptager v. *Ingoda*). Brytande sig fram emellan Dauriska och Siolki-bergen genomrinner *Amur* Mandschuriet i en mot norr öppen bäge, hvarunder den upptager h. *Sungari*. — *Hoang-Ho* (Gula-floden) rinner från källor i inre Hög-Asien mot ö., hvarunder den gör en böjning mot n. och på två ställen genomflyter chinesiska muren. Inkommen i China upptager den h. *Hoei* från *Yunling* och utflyter med flera mynningsarmar genom ett tidtals öfversvämmadt fruktbart deltaland (570 mil lång, flodområdet 34,000 qv.m.). — *Jan-tse-kiang* (Blå-floden), Asiens största flod (650 mil lång, ädområdet 35,000 qv.m.), rinner äfven från det inre af Hög-Asien mot ö. med en stor böjning mot s. Dess nedra lopp genom chinesiska slätten fullbordas emellan yppiga och öfverbefolkade stränder samt betäckes af otaliga skepp och flytande boningshus. *Jantsekiangs* och *Hoanghos* källor ligga icke långt ifrån hvarandra, deras båda krökningar motsvara hvarandra och i nedra loppet sammanhänga de genom talrika armar. — *Si-kiang* (Tiger-floden) genomflyter södra China.

Östra Indiska halföns floder komma från obekanta källor i höglandets sydöstra del, rinna genom långsmala, tidtals öfversvämmade dalar och utfalla med flera mynningsarmar: *Songkoi* eller *Tonkin* till *Tonkin-viken*; — *May-kaung*, äfven *Donnai* eller *Kambodshja*, till *Chinesiska hafvet*; — *Menam* eller *Siam* till *Siam-viken*:

— *Thaluayn* eller *Saluaen* till Martaban-viken; — *Ava* eller *Iravaddi* (den stora floden) till samma vik.

I innersta hörnet af Bengaliska viken utfalla med förenade mynningar *Buramputer* (Brahmaputra) och *Ganges*. Den förra har sina källor på Himalajas norra sida och rinner under namn af *Yaru-dsang-bo-tsiu* genom södra Tibet mot ö. Dess stora vattenmassa bryter sig i sydlig riktning genom berglandet vid Himalajas östra ända ned på slätten, der den framrinner mot v. och s. — *Ganges*, Hinduernas heliga flod, nedkommer från Himalajas södra sida (11,000 f. höjd) och genomrinner, bred och vattenrik, i flera böjningar (290 mil) Hindostans mest herrliga trakter. Den upptager flera stora bifloder, såsom h. *Dshjumna*, som från källor vester om Ganges' egna länge rinner jemsides med densamma, v. *Devah* eller *Gogra* från Himalaja. Omkring 50 mil från utloppet börjar Ganges att bilda sitt delta. Endast den höggra mynningsarmen, *Hugli*, är segelbar, hvaremot den venstra, som bibehåller namnet Ganges, sönderfaller i flera månggreniga armar, hvilka ömsluta en mängd med tät skog och yppig vegetation väl försedda öar, *Sunderbunds*, ett tillhåll för vilda djur, men för sin osundhet af människor obeboeliga.

Genom Vestra Indiska halfön rinna i öfrigt: 1) Genom Dekan: *Mahanuddi* från Windhya, — *Godaveri*, *Kistnah* eller *Krisna* och *Kavery* från vestra Ghats till Bengaliska viken, — *Tapti* och *Nerbudda*, jemsides med hvarandra, till Cambay viken. 2) Genom nordvestra delen: *Sind* eller *indus* uppkommer i höglandet norr om Himalaja (14,000 fots höjd) nära Yarudsangbos källa, rinner mot n.v. genom vestra eller lilla Tibet, bryter sig fram i berglandet vid Himalajas vestra ända, hvarefter den genom torra trakter fortsätter sitt lopp s. till Persiska hafvet. Den upptager h. *Kabul*, från Hindukhu genom nordöstra Persien, och v. den vattenrika *Pundjund*, som uppkommer genom föreningen af de 5 stora floder, hvilka genomrinna det fruktbara landskapet *Pendschab* (de 5 flodernas land): neml. *Dshjelun* (f. d. Hydaspes), vestligast, som genomrinner det paradisiska landet Kaschmir och infaller i *Tshjenab* (f. d. Acesines), hvilken äfven upptager *Rawi* (f. d. Hydraotes), hvarefter

trillingsfloden sammanflyter med tvillingsfloden *Gharra*, uppkommen genom föreningen af *Beas* (f. d. *Hyphasis*) och *Sutledsche* (f. d. *Hesidrus*), som har sin källa i Tibet och genomströmmar Himalaja. Snösmältningen på Himalaja uppdrifver flodvattnet öfver de omliggande lägre landskaperna. Indus börjar sin strömklyfning omkr. 60 mil från mynningen och utgjuter sin vattenmassa genom 11 mynningar (4 segelbara), hvilka bilda ett mångfaldigt genomskuret, ödsligt deltaland.

Persien och Arabien hafva endast kust- och steppfloder. I det förra landet må nämnas steppfloden *Hilmend* eller *Hirmend* från Hindukhu till sjön *Zareh* eller *Hamun* och i det sednare den till Persiska viken utfallande *Aftan*.

I innersta hörnet af Persiska viken utfaller *Schat-el-Arabi*, en tvillingsflod, uppkommen genom föreningen af de genom östra delen af Asiatiska Turkiet rinnande *Euphrat* eller *Frat* och *Tigris* eller *Degr*. Den sednare har sin källa på södra kanten af de Armeniska bergen samt flyter strid och forsande mot s.o. tills den förenar sig med den större Euphrat, som upprinner i norra delen af samma högland mot v. och sedan s.o. jemsides med Tigris, men med lugnare lopp och spridd i flera strömfåror, bevattande den fordom så bördiga babyloniska slätten. — Inom turkiska området rinna vidare: *El Arden* (f. d. *Jordan*), Palestinas hufvudflod, som från Antilibanon rinner mot s. genom den djupa dalen *El Ghor*, der den genomflyter *Galileiska hafvet* (omkr. 600 fot lägre än Medelhafvet) och slutligen utgjuter sig i *Döda hafvet* eller *Bahr-el-Luth* (Loths haf). Denna sjö, som tillkom vid en forntida naturrevolution, har högeligen salt vatten och ligger omkr. 1,300 fot lägre än Medelhafvet. — *El Aasi* (f. d. *Orontes*) rinner från Libanon mot n. och v. till Medelhafvet. — *Kisil Irmak*, Mindre Asiens största flod, från Taurus till Svarta hafvet.

Uti dalen emellan Kaukasus och Armeniska bergen framrinna till Kaspiska hafvet de nära utloppet förenade floderna *Kur* från Kaukasus och *Aras* från Ararat.

Till den betydliga saltsjön *Aral* (1,100 qv.m., omkr. 110 fot högre än Kaspiska hafvet) utfalla de från Belur-

fjället genom stora Tatariet framrinnande floderna *Amu-Daria* eller *Dschihon* (f. d. Oxus) och *Sir-Daria* (f. d. Jaxartes). De äro öfver 200 mil långa och bilda vidsträckta deltaländ. I fornda dagar stod Aral-sjön i förbindelse med Kaspiska hafvet och markens natur i förening med många andra omständigheter synas bekräfta de fornda sägnerna om hela detta låglands öfversvämning.

Af de många öfriga steppfloderna må nämnas *Ili* från Bokdo Oola genom Dsungariet till sjön *Balkasch* och den ganska betydliga (200 mil lång, flodområdet 10,000 qv.m.) *Tarim*, som hopsamlar de från Belurs östra sluttning nedrinnande vattenmassorna och utfaller i sjön *Lopnoor*.

AFRIKA.

Gränser och läge. Äfven Afrika är att anse som en från Asien utskjutande, till cirkelformen sig närmande halfö, som dermed i nordost sammanhänger genom det 15 mil breda *näset vid Suez*, men i öfrigt omgifves af vatten: n. Medelhafvet, v. Atlantiska ocean, s. och ö. Indiska hafvet och Arabiska viken. Ingenstädes intränger hafvet med betydligare vikar eller utlöper landet i halföar, utan utmärker sig Afrika genom sin enformiga kustbildning. Detta i förening med bristen på större segelbara floder, men rikedomen på stora öcknar samt befolkningens mera vilda sinnelag gör Afrika otillgängligt, hvarföre vi ännu äro ganska okunniga om dess inre delar och endast om kusterna hafva någon närmare kännedom. Ehuru sedan årtusenden tillbaka bekant har Afrika och dess folk haft föga inflytande på den mänskliga kulturens framsteg och världshändelsernas gång. — Afrikas nordligaste udde är *kap Serrat* (37° n. br.); de sydligaste äro den historiskt viktiga *Goda-hopps-udden* och *kap Agulhas* (35° s. br.). Verldsdelens hufvudmassa ligger således i heta zonen och endast de yttersta delarna i norr och söder inskjuta i de tempererade zonerna. Vestligaste udden är *kap Verd* eller

Gröna udden (0° l.) och den östligaste kallas *kap Guardafui* (70° l.).

Öar. De förnämsta hithörande öar äro: (Atlantiska hafvet) *Azoriska-*, *Canariska-* och *kap Verdiska öarna*, *Guineiska öarna* i Guinea-viken, *Ascension*, den historiskt märkvärdiga *St. Helena*, *Tristan da Cunha* eller *Förfriskningsöarna*, (Indiska hafvet) den stora *Madagaskar*, *Comoro-öarna* i Mozambique-kanal, *Maskarenerna*, *Amiranterna*, *Sehellerna* samt *Socotora* utanför kap Guardafui.

Markens beskaffenhet. Äfven i detta afseende visar Afrika en viss enformighet. Södra delen är sannolikt ett sammanhängande högland (341,000 qv.m.), *Hög-Afrika*, som terrassformigt nedstiger mot det smala kustlandet, hvaremot norra delen är ett lågland (110,000 qv.m.), på hvars norra sida sträcka sig längs Medelhafvet högländerna *Berberiet* och *Barka*, skiljda från hvarandra genom *Sultin-slätten*, ett nordligt utskott af låglandet. — I Berberiets vestra del, riket *Marokko*, framgår i s.v. och n.o. en flerdubbel bergrad, brant åt alla sidor, *Höga Atlas* kallad (toppar till 13,000 f.). Derifrån utgå flera kedjor mot ö., skiljda genom okända, men såsom fruktbara beskrifna dalar. Nordligast längs kusten stryker *Lilla Atlas* från Gibraltar sund inåt *Algier* och *Tunis*, utlöpande i *kap Bon*, och höglandets sydkant utgöres af *Stora Atlas* (i v. 5,000 f., i ö. endast 1,500 f.), som i *Tripolis* förenar sig med de berg, hvilka åtfölja Sidra-vikens vestra strand och söder om denna vik under namn af *Harudsch* sänka sig mot *Sultin-slätten*. Öster derom utbreder sig högslätten *Barka* (1,500 f.), der kala klippor omvexla med rika betesmärker och saltmoras. Från *Barka* löper en ödslig ås längre mot ö. inåt *Egypten* mot *Nildalen*.

Söder om stora Atlas ligger en smal och torr slättlandsträcka, rik på dadlar och snabba kameler. Den kallas *Biled-ul-Dscherid* (palmlandet) och bildar öfvergången till låglandet, som upptages af *Sahara*, jordens största och ofruktharaste öcken. Den sträcker sig från Atlantiska hafvets till Röda hafvets kust (650 mil i längd och omkr. 100 mil på hvardera sidan om norra vändkretsen i bredd) och intager $\frac{1}{5}$ af Afrika. Den har föga upp-

höjning öfver hafvet, är vattenfattig och upptages dels af kiselsten, dels af flygsand, som af vinden ofta hopas till föränderliga sandberg. Utom vid kanterna och i några få oaser i det inre, är den obebodd och utan all vegetation. Dess östra del, öster om den stora oasen *Fezzan*, kallas *Libyska öcken*. Denna har flera oaser och genomstrykes af flera nakna klipprader, hvarigenom den skiljer sig från vestra delen, *egentliga Sahara* eller *Sahel* (sandhafvet), dit till följe af den ständiga östanvinden flygsanden samlats och äfven utförts i oceanen. — Östligaste delen af detta lågland upptagas af det mot norr sig sänkande terrasslandet *Nubien* och *Egypten*, hvilka till sin naturbeskaffenhet likna libyska öcknen. Af Egyptens oaser må särskildt nämnas *Siwah*, det fordom ryktbara *Ammonium*, och bland dess klipprader de två, *Libebyska bergen* v. och *Mokattam* ö., hvilka bilda och mot den qväfvande öckensanden skydda den långsmala dal, som Nil-floden i sitt nedra lopp genomströmmar och genom sina öfversvämningar gör fruktbar.

Söder om Sahara höjer sig landet alltmera och denna landsträcka, som bildar öfvergången till Hög-Afrika, kallas *Flacka Sudan* (40,000 qv.m.). I detta kring Niger- eller Dsjoliba-floden och sjön Tschad belägna land finnas åkerbruk, liflig karavanhandel, stora städer och en talrik befolkning. Om naturbeskaffenheten af det inre Afrika saknas visserligen kännedom, men att anse den som ett fullkomligt öckenland, deremot talar den som det tyckes i allmänhet talrika befolkningen. Den nordliga kanten (10° n. br.) af det syd-afrikanska höglandet uppbäres af *Mandarra-bergen* (toppar till 13,000 f.), söder om Tschad, och de längre i sydost nära eqvatorn belägna *Djebl-el-Kumri* eller *Mån-bergen*, kända endast genom dunkla sagor. Höglandets nordöstra del upptages af alplandet *Habesch* eller *Abyssinien* (6—8,000 f. med 16—18,000 f. höga toppar), hvars förbindelse med Månbergen ännu är outredd. En vestlig utgrening från Mandarra går n. om Guinea-viken och v. om Dsjolibas dal under namn af *Kong-bergen* genom *Höga Sudan* och sänker sina terrasser n.v. inåt *Senegambien* och s. genom *Öfra Guinea*. Likaså nedstiger höglandet i terrasser mot v. inåt *Nedra Guinea* och sannolikt

äfvenså mot den okända kusten emellan kap Negro och Oranje-flodens mynning (17—28° s. br.). Noggran-
 nast har man genomforskat den södra sluttningen eller *Kaplandet*. Norr om den smala sydliga kuststräckan påträffar man en bergkedja (4—5,000 f.), som i v. kal-
 las *Bokkewelds-bergen*, i ö. *Zwarte-bergen*. Norr derom utbreder sig högsteppen *Karoo* (3,000 f.), enformig och ödslig, utan träd och buskar. Denna begränsas n. af en hög bergkedja (kanske 10,000 f.), hvars vestra del benämnes *Roggewelds-* och östra *Nieuwewelds-bergen*. Öfverstiger man denna kedja, inkommer man åter på en ödslig högslätt (5,000 f.), der lägre åsar framstryka i ö. och v. och floderna med trögt lopp framrinna. Af östra sluttningen känner man åter föga annat än namnet på de skilda delarna af kuststräckan, såsom *Kaffraria* eller *Kafferlandet*, *Sofala*, *Mozambique*, *Zanguebar*, *Ajan* och *Adel*. Icke långt från kusten sträcker sig en bergkedja, som (20—10° s. br.) kallas *Lupata* (jordens ryggrad), men till sin öfriga sträckning är okänd. Sannolikt är landets byggnad här likartad med den på södra sidan. Vid 4° s. br. omtalas ett 20,000 fot högt snöberg *Kilimandjäro*.

Vattendrag. På sådana lider Afrika brist och de befintliga äro endast på kortare stycken segelbara, emedan längsta delen af deras lopp fullbordas inom högländerna. — Vigtigaste floden har i alla tider varit den i Medelhafvet utfallande *Nilen* (600 mil, flodområdet 24,000 qv.m.). Den uppkommer genom föreningen af två armar: v. *Bahr-el-Abiad* (hvita floden) från ännu obekanta källor i det inre Hög-Afrika (Månbergen?) och *Bahr-el-Azrek* (blåfloden) från höglandet söder om Habesch. *Bahr-el-Abiad* har man åtföljt till 4° n. br. och der befanns den ännu hafva en anseelig bredd. Blå-floden upptager h. *Abai*, som genomflutit sjön *Tzana* eller *Dembea*. Kort efter den i Nubien skedda föreningen af de båda hufvudarmarna infaller h. *Takkaze* från Habesch. Under det *Nilen* fullbordar sitt mellersta lopp genom Nubiens terrassland, störtar den nedför den ena katarakten efter den andra; den sista vid Assuan eller Syene på gränsen mot Egypten. Vid st. Kairo börjar *Nilen* sin strömklyfning och utfaller i 2 (fordom 7) armar genom ett lågt deltaländ,

bildadt af den gyttja som floden afsatt. Genom snösmältningen på de höga bergen i källandet och det tropiska regnet uppdrifves Nilen öfver sina bräddar och af denna årliga öfversvämning härleder sig Nil-dalens och deltalandets stora fruktbarhet.

På vestra kusten. *Senegal* och *Gambia* nedkomma från Kongbergen. — *Dsjoliba* upprinner på Kongbergens norra sida mot n.o., genomflyter sjön *Dibbie* och fortrinner mot ö. och s.o. under namn af *Quorra*. Efter upptagandet af *Tschadda* ö. framtränger den i en dal vid Hög-Sudans östra kant och med slutlig rigtning mot s.v. utfaller den med flera mynningsarmar under olika benämningar i Guinea-viken. — *Kongo* eller *Zaire* ur obekanta källor (kanske sjön *Aquilunda*) är från sin öfver 1 mil breda mynning segelbar omkr. 30 mil, då vattenfall möta. — *Koanzo* är segelbar ända till 45 mil från mynningen. — *Oranje* eller *Gariep* uppkommer af 2 källfloders förening, genomrinner högslätten n. om Nieuwewelds-bergen med trögt lopp och säges den torra tiden försina i sanden.

Sydöstra kusten har stor rikedom på floder, segelbara under sitt lopp genom kustlandet, men i öfrigt okända. Sådana äro *Zambeze*, som under regntiden kan beseglas ända till 60 mil från sin mynning i Mozambique kanal, — *Quilimance*, — *Goschop* från Månbergen, lika lång som Donau, m. fl. Vester om Lupata finnes en efter sägen stor och på öar rik sjö, *Maravi* eller *Nyassa*. I Hög-Afrika torde icke vara brist på större och mindre sjöar, t. ex. *Kuffua*, hvarifrån *Zaire* säges upptaga ett tillflöde. I östra delen af flacka Sudan finnes den stora sjön *Tschad*, som upptager flera tillflöden och kanske genom *Tschadda* afledes.

AMERIKA.

Gränser och läge. Amerika omgifves n. af Norra Ishafvet, v. Stilla hafvet och ö. Atlantiska hafvet; i söder förena sig de båda sistnämnda hafven genom *Magelhaenska sundet* och söder om Eldslandet. Nord-Amerika (342,000 qv.m.) går med sina nordligaste delar

inuti norra kalla zonen (71° br.) och sträcker sig sedan genom den norra tempererade inuti den heta till nära eqvatorn (6° n. br.). Syd-Amerika (326,000 qv.m.) sträcker sig från 12° n. br. till 54° s. Det landfasta Amerikas nordligaste punkt är *kap Barrow*, den vestligaste *Prinsens af Wales udde* vid Behrings sund (210° o. l.), den ostligaste *kap Olinda* (342°) och den sydligaste *kap Forward* (Foruärd), men sydligare är *kap Hoorn* på några klippor söder om Eldslandet (56°).

Kustens beskaffenhet. Norra Amerikas kustbildning har mest likhet med Europas och finnas genom hafvets inträngningar en mängd halföar. De största af dem äro: *Labrador* emellan Atlantiska hafvet och Hudsons vik, *Nya Skottland* öster om Fundy-viken, *Florida* vid Mexico-vikens mynning, *Yucatan* emellan Mexico-viken (Campeche-viken) och Caraïbiska hafvet (Honduras-viken), *Californien* vid viken af samma namn, *Aljaschka* vid Behrings hafvet. — Syd-Amerika är i afseende å kustbildningen enformig och har mest likhet med Afrika *). I sin utveckling hafva Syd-Amerikas folk stadnat efter dem i norra delen, der europeisk kultur gjort stora framsteg.

Öar. De förnämsta öar äro: (norr) *Spetsbergen*, det nordligast (79°) bekanta land på jorden (räknas vanligen till Amerika, ehuru det ligger närmast till Europa), *Grönland*, *Nord-Georgien*, *Baffins-länderna*, (öster) *Nya Fundland*, *Bermudas* eller *Sommar-öarna*, *Vestindien*, en vidlöftig skärgård emellan Nord- och Syd-Amerika, indelad i flera flockar: *Stora Antillerna* (*Cuba*, *Haiti* eller *Domingo*, *Jamaica* och *Portorico*), *Små Antillerna* eller *Caraïberna* i dubbel rad från Portorico mot Syd-Amerika och *Bahama* eller *Lucayiska öarna* emellan Florida och Haiti, (söder) *Falklands-öarna* eller *Mallouinerna*, *Eldslandet*, (vester) *Gallopagos* eller *Sköldpadd-öarna* under eqvatorn, *Qwadra Vancouvers* ö i Fucas-viken, *Drottning Charlottas* och *Prinsens af Wales* öar, *Sitka*, *Kodjak*, *Aleuterna*.

*) I Europa belöper sig en kustmil på 37 qv.m. af yttinnehållet, i Asien en på 105, i Afrika på 152, i Nord-Amerika på 56, i Syd-Amerika på 94 och i Nya Holland på 73.

Markens beskaffenhet. I sin vertikala utsträckning företer Amerika en egen, från gamla världens afvikande karakter, i det de mellersta delarna här utgöras af vidsträckta lågländer, hvilka åtskilja berglandskaperna på östra kusten från den sammanhängande bergkedja, som åtföljer vestra kusten. Denna kedja utmärker sig genom sin torrhet och fattigdom på skog och annan vegetation samt genom sin rikedom på metaller (guld, silfver, koppar). En bergsträcka af sådan längd — 1,900 mil — finnes ingenstädes på jorden, men den är äfven utmärkt genom sin smalhet (medelbredd 15 mil). Något gemensamt namn på hela kedjan finnes icke; i Syd-Amerika kallas den *Cordilleras* (kordiljeras, bergkedjor) *de los Andes* (metall) men i Nord-Amerika är namnet *Ander* obrukligt. Kedjan begynner vid sydligaste udden kap Hoorn, har redan på *Eldlandet* en betydlig höjd (3,000 f.), som alltmera tilltager under dess nordliga fortsättning på andra sidan om Magelhaenska sundet genom *Patagonien*, i hvars nordliga del (38°) den redan når 9,000 f. (toppen *Corcobado* 11,700 f.), — *Chile* (tschile), der den utsänder mot ö. flera sidoarmar och har i toppen *Aconcagua* en betydlig höjd (22,500 f.), — och *Bolivia*, der den (vid 21°) antager den sedan bibehållna egenheten att grenas i 2—3 jemsides löpande sidogrenar, hvilka på skilda ställen förbindas genom tvärberg, hvarigenom flera sköna högdalar (8—12,000 f.) uppkomma. I Bolivia når kedjan sin största höjd (14,000 f.) och i nejdén af den stora insjön *Titicaca* (i en alpdal af 12,000 fots upphöjning) uppstiga de högsta af Amerikas mätta toppar *Illimani* (22,700 f.) och *Nevada de Sorata* (23,600 f.). Fortgående n. genom *Peru*, sänker sig kedjan och snötappar (nevados) blifva sällsynta. Inkommen uti landet *Ecuador* tilltager den åter i höjd och under eqvatorn utbreder sig *Quitós* (kitos) högslätt (9,000 f.), der man finner *Chimborazo* (tschimborasso, 20,000 f.), den förfärliga vulkanen *Cotopaxi* (17,700 f.), *Pichincha* (pitschintscha 15,000 f.), *Antisana* (17,960 f.) och den af eqvatorn genomsurna *Nevada de Cayambe* (18,000 f.). I allmänhet äro Syd-Amerikas snötappar dels redan slocknade, dels ännu brinnande vulkaner och jordbäfningar inträffa icke sällan. Längre mot norr (2½°

n. br.) i *Nya Granada* grenar sig kedjan vid bergknuten *de los Pastos* i tre grenar. a) Den östra, *Sierra de Suma Paz*, går emellan floderna Magdalena och Orinoco, utbreder sig i *Bogotas högslätt* (8,000 f.) och åtföljer under namn af *Sierra de Merida* Maracaybosjöns östra strand tills den sammanstöter med *Venezuelas kustberg*, som åtföljer Caraibiska hafvets strand (högst *Silla de Caracas*, 8,000 f.). b) Den mellersta och högsta kedjan, *Cordilleras de Quindiu*, går emellan fl. Magdalena och Cauca samt sänker sig i breda terrasser mot deras förening. c) Den vestra och lägsta armen (4—5,000 f.), *Chocos Cordillerer*, åtföljer oceanens strand till Panama-näset samt utsänder på östra sidan ett sidoutskott emellan fl. Cauca och Atrato.

Man inkommer så i Nord-Amerika. Sydligaste delen af den smala landtunga, som utgör *Central-Amerika*, har endast en obetydlig (600 f.) upphöjning, så att kedjan tyckes vara alldeles afbruten. Den antager dock snart alpkaraktär (vid st. Veragua 8,000 f. och vester om sjön Nicaragua 10,000 f.). Den stupar brant på vestra sidan, men sänker sig ö. med breda platåer. Inkommen i *Mexico* utplattar den sig i en, det smala landet upptagande högslätt, *Anahuac* (7—8,000 f.), på hvilken vulkanen *Popoca-tepetl* (16,600 f.) höjer sig söder om Mexico. Sin största bredd når högslätten vid st. Guanaxato (21° n. br.), men nu grenar sig kedjan i tre armar. a) Den vestra, *Cordilleras de Sonora*, åtföljer Californiska viken till dess innersta hörn. b) Den östra går mot n. till fl. Rio del Norte, på hvars andra sida den fortgår i två armar, af hvilka den ena, *Cordilleras de Texas* och *Ozark-bergen* (2,000 f.), sänker sig mot Mississippis och Missouris förening, men den andra, öster om platån *Nya Mexico*, går mot n. och sammanlöper med hufvudarmen vid Rio del Nortes källa. c) Mellersta eller hufvudarmen, *Sierra Madre*, går på vestra sidan om Nya Mexicos högstepp inåt *Förenta Staterna*, der den (43° n. br.) förenad med östra armens norra gren bildar *Sierra Verdes* bergstrakt (toppen *Big Horn* 11,000 f.), hvarefter den under sin ytterligare sträckning mot n. genom Förenta staterna och *Polarländerna* benämnes *Oregon-* och *Klippiga bergen*,

tills den, ofta afbruten af djupa dalar och med aftagande höjd (vid 59° ännu 8,000), hinner fram till Ishafvets strand.

Emedan denna långa bergkedja nära åtföljer vestra kusten af hela Syd- och södra delen af Nord-Amerika, uppkommer der en endast 14 à 15 mil bred kustterrass. Norr om Californiska viken aflägsnar den sig visserligen från kusten, men i stället träda *Nord-Amerikas Kust-cordillerer* eller *Hafs-alper*, hvilka såsom en fortsättning af Sonora-cordilleren löpa från Californiens sydligaste spets längs den mycket sönderskurna kusten ända till Aljaschkas yttersta udde och vidare genom de vulkanfulla *Aleutiska öarna*. Denna kedjas högsta topp och derjemte den högsta i Nord-Amerika är (60° n. br.) *Elias-berget* (17,000 f.). Öster om dessa kust-cordillerer utbreda sig flera genom tvärberg bildade högslätter och dalar, hvilka ännu äro oodlade och glest bebodda, men i södra delen visa sig bördiga, skogbeväxta och guldrika (Sierra Nevada vid Sacramento-floden).

Nord-Amerikas nordligaste delar, *Polar-länderna*, upptagas af ett stort (100,000 qv.m.) ödsligt lågland, i likhet med Finland fullt af klippor och låga landthöjder samt större och mindre vattendrag, hvilka med hvarandra stå i flerfaldig förbindelse, ehuru dessa vattenkommunikationer äro af mindre nytta i dessa vildmarker, som största delen af året äro is- och snöbetäckta. I ö. räcker låglandet ända till Hudsons vik, men s. och ö. derom utbreda sig *Canadas* högslätter och den klippfulla halvön *Labrador*. Gränsen emellan Polar-länderna och Förenta staterna utgöres af en 300 mil lång, 600—1,400 f. hög ås, *Landthöjden*, som från Klippbergen (48° n. br.) utgår ö. till Öfra sjön. Söder om denna ås och öster om central-cordilleren utbreder sig en ofantlig af Missouri och Mississippis genomfluten slätt (54,000 qv.m.), som sluttar mot Mexicanska viken. I öster skiljes slätten från det väl odlade och fruktbara, i n. smala branta och af hafsvikar genomskurna, men mot s. i bredd tilltagande *Atlantiska kustlandet* genom *Alleghany* eller *Apalacherna* (3,000 f., högsta toppen *Washington*, 6,200 f. under 44° n. br.), hvilka intagande en bredd af 30 mil i flera skogbeväxta parallelkedjor (ö. *Blå-bergen*, v.

Cumberlandsborgen) sträcka sig från Lorenzo-flodens mynning s.v. inemot nedra Mississipp. Den öster om sistnämnde flod liggande del af slätten är ojemnad af lägre bördiga kullar, men i vestra delen utbreda sig nordligast stora urskogar, sydligare till Arkansas-fl. oerhörda skoglösa, rikt gräsbeväxta slätter, *Savanner*, och söder om Arkansas sand- och stenöcknar. De låga kustländerna vid Mexico-viken äro heta samt vid flodmynnningarna sumpiga och osunda (gula feberns fädernesland).

De Vestindiska öarna genomstrykas af en bergkedja, som emellan Orinocos mynning och halfön Yucatan framgår i en mot s.v. öppen båge. Den når på ön Jamaica sin största höjd i *Blåbergen* (7,000 f.).

Återvändande till Syd-Amerika finner man nordligast på den brännheta slätten emellan Magdalena-floden och Maracaybo-sjön ett enstaka (110 qv.m.) brant snöfjell *Sierra Nevada de Santa Marta* (18,000 f.). — Öster om Quitos och Bogotas högslätter utbreda sig de så kallade *Paramos*, stora af floder genomströmmade och af urskogar starkt beväxta terrasser, hvilka sänka sig mot Orinoco-floden, der de öfvergå till de flacka, trädlösa, gräsbeväxta *Llanos-* (ljanos-) slätterna (16,000 qv.m.), på hvilka endast par fot höga kullar (*Bancos*) här och der kunna märkas. Dessa gräshaf (*Mare de Yervas*) likna under den torra tiden Sahara-öcken, men så snart regntiden infallit, förvandlas de till en grönskande slätt. Derjemte öfversvämma floderna och en del af landet förvandlas till en omätlig sjö, så att menniskorna måste lefva upp i träden och djuren simmande söka sin föda. — Söder och öster om Orinocos krökningar till inemot Amazon-flodens mynning ligger höglandet *Guyana* (2,000 f.), genomskuret i v. och ö. af flera parallelkedjor. Denna bergös inre delar äro bebodda af vilda invånare och föga kända; kustlandet är yppigt fruktbart och förvandlas under regntiden till ett träsk, som hvimlar af ormar och ödlor. — Syd-Amerikas östra utskjutande del kallas *Brasilien*, ett land med rika tillgångar. Dess norra del är Amazon-flodens lågland, som på båda sidor om floden upptages af ogenomträngliga skogar, *Silvas* (330 mil i längd, 70—170 i bredd), der förfärliga orkaner stundom rasa. Södra de-

len är deremot ett högland (2,000 f.), som äfven upptager staterna *Uruguay* och *Paraguay* äfvensom östra delen af *La Plata staterna*. I detta högland urskiljas två hufvudkedjor. 1) Den östra, öster om *Francisco-floden*, består af två armar: a) kustkedjan *Serra do Mar*, åtföljande det smala, med den yppigaste vegetation och de ädlaste produkter rikt försedda kustlandet ifrån östligaste udden till *Plata-flodens* mynning, och b) hufvudkedjan, *Serra Espinhaço*, som når sin största höjd i den diamantrika högslätten *Minas Geraes*, der man finner toppen *Itambe* (6,000 f.). 2) Den inre eller vestra kedjan, *Serra de los Vertentes*, går från sitt sammanlöpande med östra kedjan emellan *Franciscos* och *Paranas* källor mot n.v. och bildar vattenskillnad emellan *Amazons* och *La Platas* flodområden samt således emellan det nordliga och sydliga låglandet. Kedjan utsänder flera armar, af hvilka en emellan *Madeira* och *Pilcomajo* närmar sig till ett utskott af *Anderna*. Södra flacklandet upptagas af *Pampas* (76,000 qv.m.), som utbreda sig i *La Plata staterna*. Dessa slätter bära endast i sin vestra del småskog och buskar, men äro i öfrigt trädlösa samt sträckvis beväxta af högt gräs, hvarest tallösa hjordar af tama och förvildade hästar och hornboskap kringströfva. Slättlandet fortsättes mot söder genom östra *Patagonien*, hvars södra del upptages af grus- och stenöcknar samt moraser. — *Eldslandet* är högbergigt med flera snötoppar, deribland en rykande vulkan.

Hydrografi. Amerika utmärker sig genom sin rika bevattning. Dess talrika floder äro långa, vattenrika och tidigt segelbara. — Nordligaste delen är särdeles vattenrik och kan man der urskilja 3 stora systemer, som äfven med hvarandra sammanhänga. 1) Vestra systemet: Sjön *Athapeskow* upptager s.v. floden *Athapeskow* från en sjö vid *Klippbergen*, ö. *Stone* eller *Bäfver-floden* från några mindre sjöar, och utgjuter sig n. genom *Slaf-floden*, som förstärkes v. af *Freds-floden* eller *Unjiga* och sedan infaller i *Slaf-sjön*, hvarifrån *Mackenzie-floden* utgår och efter upptagandet h. af ett tillflöde från *Bäfver-sjön* utfaller till *Ishafvet*. Genom den med *Bäfver-floden* sammanhängande *Mississippi* eller *Churchill* (tschortschill) står detta system i förbindelse med *Hudsons*

bay. I öfrigt utfalla till Ishafvet *Kopparmine-* och *Stora Fisk-floden*. 2) Mellersta systemet: Sjön *Winnipeg* emottager v. *Saskatschavan*, s. *Röda floden*, ö. *Gås-floden* samt förbindes med Hudsons bay genom floderna *Nelson*, *Severn* och *Albany*. Denna sistnämnda utfaller i Hudsons-vikens sydliga del *James-* (dschems-) *bay*, dit en mängd floder, deribland flera från sjöarna på Labrador, afbördas sig. 3) Östra systemet utgöras af de 5 stora sjöarna (4,400 qv.m.): *Öfra sjön* (580 fot öfver hafvet), *Michigan*, *Huron* (550 f.), *Erie* (520 f.) och *Ontario* (200 f.). *Michigan* och *Huron* äro att anse som en enda af en bredare landtunga itudelad sjö. Dessa sjöar förbindas i öfrigt genom forsar, af hvilka den emellan *Erie* och *Ontario* bildar det mest storartade vattenfall på jorden, *Niagara* (genom en ö deladt i 2 breda armar; 152 fot högt). Från *Ontario* utlöper *St. Lorenzo-floden*, upptagande v. *Utavas*, till *Lorenzo-viken*. — Genom Atlantiska kustlandet rinna en mängd mindre, men för handeln högst viktiga floder, hvilka utfalla i de många inträngande vikarna.

Genom Nord-Amerikas södra sluttning mot Mexico-viken rinner dess största flod *Mississippi*. Den kommer från några små sjöar på landthöjden (47° n. br.), störtar i sitt öfra lopp nedför flera vattenfall, t. ex. *Antons katarakten*, hvarefter den (44°) nedkommer på slättlandet. Den upptager v. *Illinois* från källor söder om *Michigan* och förenar något sydligare sitt klara vatten med det grumliga i *Missouri*, som större än hufvudfloden från Klippbergen rinner mot n., bildande katarakter af flera mils längd, vänder sig mot ö. och s.o., derunder upptagande h. *Yellowstone*, *Platte* och *Kansas*. Den förenade floden fortrinner mot söder, upptager v. *Ohio* (*Ohejo*) från källor i närheten af *Erie*, h. *Arkansas* och *Rio Red*, samt utgjuter sig genom ett dygt deltaland med flera mynningsarmar (från *Mississippi*s källa 600 mil, från *Missouris* 730). *Mississippi* öfversvämmar (April — Augusti) det omgifvande landet ända till 14 mil från stränderna. Segelfarten försvåras på sina ställen af stark ström och i nedra loppet af simmande öar, hvilka uppkomma dels af större undergrädda och lösryckta stycken från stränderna, dels endast af lösryckta trä.

som äro sammanflätade af lianer (ett slags slingerväxter). Stundom stanna lösryckta trån med roten i botten och med toppen nära vattenytan och dessa så kallade *snags* skada icke sällan farkosterna. — Till Mexico-viken utfaller i öfrigt *Rio del Norte* eller *Rio Bravo* från Sierra Verdes bergstrakt.

Till Caraibiska hafvet utgjuta sig: 1) i Central-Amerika floden *Juan* från den stora *Nicaragua*-sjön (120 f. öfver Stilla hafvet), som från n.v. upptager *Leon*-sjön, hvarifrån en kanalförbindelse med stora ocean påtänkes; — 2) från Syd-Amerika *Atrato* till Darien-viken, och *Magdalena* med v. bifloden *Cauca*, hvilka båda nedkomma från Quitos högslätt, rinna jemsides med hvarandra genom hvar sin bergdal och förena sig nära utloppet. Öster derom utfaller *Maracaybo*-sjön i viken af samma namn.

Af de stora floder, som genom östra sluttningen af Syd-Amerika framrinna, äro följande de förnämsta: *Orinoco* rinner från det inre af Guyana i en mot öster öppen bäge, derunder upptagande v. flera bifloder, såsom *Casiquiari*, hvarigenom den förbindes med Rio Negro (en biflod till Amazon-floden), *Guaviari*, *Meta* och *Apure*, samt utfaller med 40 mynningar. — *Amazon-floden*, jordens största flod (730 mil lång, flodområdet nära 90,000 qv.m), kommer under namn af *Marañon* (maranjon), från alpsjön *Lauricocha* i Peru (10° s. br.) och rinner med stridt lopp 80 mil mot n. i en bergdal, hvarifrån den genom en smal öppning frambryter mot ö. och blir snart segelbar. Under det *Marañon* framrinner längs gränsen emellan Ecuador och Peru, upptager den h. *Huallaga*, hvars källor ligga ö. om dess egna, och *Ucayale*, af några ansedd som den egentliga hufvudarmen. Den uppkommer genom föreningen af *Pari* eller *Gamla Marañon*, från en alpsjö söder om *Lauricocha*, och *Apurimac*, från bergstrakten n.v. om sjön *Titicaca*. Efter *Marañons* och *Ucayales* förening kallas floden *Solimoes*, som inkommande i Brasiliens lågland upptager h. *Javari*, *Jutay*, *Purus* och den ansenligaste af alla *Madeira*, som har sina källor i Bolivia s.o. från *Titicaca*, samt v. *Japura* och *Rio Negro* från Quitos och Bogotas högslätter. Efter *Rio Negros* inflöde vidtager benämningen *Amazon*, som efter upptagandet af *Madeira* är på flera ställen

öfver en mil bred, och längre fram upptagande h. *Topajoz* och *Xingu* från vest-brasilianska bergen liknar den mera ett haf än en flod. Vid utloppet, der mynningsarmarna bilda den stora ön *Juanes*, har den en bredd af 15 mil. Hafvets ebb och flod märkes ända till 125 mil från mynningen. I dess södra utloppsarm infaller *Tocantin*, som v. upptagit *Araguay*. — *Francisco* genomflyter n. och ö. dalen emellan *Espinhaço* och en nordostlig arm af vest-brasilianska kedjan. — *La Plata* (silfverfloden; 470 mil lång, flodområdet 72,000 qv.m.) uppkommer genom föreningen af tre floder. Hufvudarmen är *Parana*, som uppkommer ej långt från *Franciscos* källa och rinner med forsande lopp mot v., hvarefter den tager en s. och så åter en v. riktning längs staten *Paraguays* östra och södra gräns, tills den förenar sig med andra armen *Paraguay*, som nedflyter från höglätten *Campos Parecis* mot s. och upptager h. *Pilcomayo* (har sina källor i närheten af det silfverrika *Potosi* och är vigtig för silfvertransporten) och *Vermejo*. Den förenade floden framrinner under *Paranas* namn men i *Paraguays* riktning mot s. och slutligen s.o. genom *La Plata* staterna samt upptager h. *Salado*. Slutligen tillkommer den tredje hufvudarmen *Uruguay* från brasilianska kustkedjan och nu kallas floden *La Plata*, hvars mynning är ganska bred, men besvärad af sandbankar. — Längre i söder rinna ännu flera betydliga floder, såsom *Colorado* och *Rio Negro*; många af dessa hinna dock icke hafvet, utan förlora sig i sjöar eller uttorka under den torra årstiden.

På Syd-Amerikas vestkust kunna endast finnas obetydliga och strida kustbäckar. I Nord-Amerika finnas några större floder, såsom *Colorado* från *Sierra Verde* till *Californiska* viken, — *Sacramento*, med ömrig guld-sand, genomrinnande *Nya Californien* till *Francisco-viken*, — *Columbia* eller *Oregon* från *Klippbergen*, upptagande v. *Lewis* (ljuis).

AUSTRALIEN,

Äfven *Polynesien* och *Oceanien* kalladt, består af: 1) kontinenten *Nya Holland*, belägen söder om eqvatorn (11—38° s. br., 131—171 l.) i heta- och södra tempererade zonerna, omgifven af Indiska hafvet och Stora ocean, och 2) en mängd öar och öflockar på båda sidor om eqvatorn, såsom *Van Diemens land*, *Nya Zeeland*, *Nya Guinea*, *Sandwichs-öarna* m. fl.

Af fasta landet känner man föga mer än de enformiga kusterna och endast i sydöstra delen har man trängt djupare in uti landet. Vestra kusten är sandig och ofruktbar; de norra och östra äro mera bergiga och hafva talrika odlingsbara dalar; i södern har kustlandet en betydligare bredd och stor bördighet. Fem mil nära östra kusten stryka de med största svårighet öfverstigliga *Blå-bergen* (toppar till 6,000 f. med bråddjup emellan), mot söder tilltagande i höjd och bredd i de guldrika *Austral-Alperna* (snötappar till 14,000 f.). Vester derom utbreder sig ett taffelland med oöfverskådliga slätter, på hvilka enstaka bergtoppar höja sig. Dessa flackländer sänka sig tvert emot vanliga förhållanden alltmera inåt landet och bestå mest af vattenlösa öcknar, ehuru odlingsbara landsträckor icke äro sällsynta och obetydliga. Af det under regntiden nedfallande regnet bibehålla sig på flera ställen vattensamlingar till mycken nytta för befolkningen. På rinnande vatten och dylika förbindelsevägar med kusterna är stor brist. Kustfloderna äro korta och de större vattendrag man funnit äro dels ofullkomligt kända, dels tyckas de icke vända sig mot kusterna utan inåt landet, der de framskrida med sofande lopp emellan låga grönskrika stränder tills de försina i öcknarna eller utbreda sig i flodsjöar och vass-slätter. Från *Blå-bergens* vestra sluttning nedrinna en mängd bäckar, som förena sig till två floder, *Darling* och *Morrombudgi*, hvilka sedan bilda *Murray*, ut rinnande vattenfattig på södra kusten. På sydvestra kusten utfaller *Svan-floden*.

De mindre öarna delas i 1) *bergiga* eller *höga* och 2) *låga*. De af första slaget äro mera långsträckta och större än de öfriga samt hafva en betydligare höjd öfver

hafvet. Många äro af vulkaniskt ursprung och hysa eldsprutande berg. Vulkanen *Mauna Roa* på Sandwicksöarna har en höjd af 15,000 f. och *Egmont* på norra Nya Zeeland 14,000 f. De låga öarna hafva bildats och nya bildas allt framgent genom koraller *).

4. Geologi.

Så kallas den del af naturkunnigheten, som sysselsätter sig med jordklotets successiva utbildning och nuvarande inre sammansättning. — Den Heliga Skrift antyder och visar hvad sednare tiders vetenskapliga undersökningar bevisat, att jorden icke i ett ögonblick framstått fullbildad, utan att skapelseverket fullbordats på 6 dagar, d. v. s. vissa till sin längd obestämda tidrymder, under hvilka vårt jordklot utbildat sig till en tjenlig bostad för människor och andra nu levande varelser. Med den tidpunkt, då människan uppträdde på jorden, afstodnade dock icke skapelseakten; den har fortgått och fortgår ännu i våra dagar. De förändringar, som de efter eviga lagar verkande naturkrafterna åstadkomma, äro dels hastiga och häftiga, dels så småningom skeende att de först efter en längre tidrymd blifva märkbara. Vi äro ofta i tillfälle att se hvad eld, vatten och luft kunna uträtta, och hvad sålunda sker i smått vägleder oss till insigt af det, som kunde ske i förgångna tider, då de eldsprutande bergens antal var vida större än nu, då rörelserna i den större vattenmassan och i luften sannolikt voro mera storartade än nu samt jordens fasta delar ännu voro mindre stadgade och regelbundet bildade. En sådan större jordrevolution var äfven den så kallade syndafloden.

Många omständigheter antyda och visa att jorden i begynnelsen varit en mjuk massa, som efterhand blifvit

*) Koraller äro ett slags hafsdjur, hvilka likasom blommor och grenar på en örtstjeln sitta till stort antal på en kalk- eller hornartad stam. Så snart korallbyggnaden uppnått hafsytan, bildar den i förening med musslor och andra skaldjur en kalkstensklippa, hvilken efterhand betäckes af mylla, dels uppkastad af hafvet, dels uppkommen genom förmultnade växter.

afkyld på ytan och hårdnat till ett skal, i början tunnt men efterhand tilltagande i tjocklek och fasthet, hvarjemte dunsterna i den omgifvande tjocka luften nedföll och afsatte sig såsom vatten. Vid gräfningar i jordens djup förmärker man en tilltagande värme (1 grad på 100 fot) och sannolikt skulle vi slutligen komma till en trakt, der massan vore fullkomligt glödande. Erfarenheten lär att en varm kropp intager ett större rum än då den är kall. Genom afkyllningen måste således jorden hopdragits. Derunder ojemnades ytan och äfven remnor uppkommo, genom hvilka den i det inre sjudande massan sköt uppåt och sedan stelnade i långa kedjor eller kegelformiga toppar. Så utflöda ännu ur vulkanernas krater lavaströmmar, hvilka efterhand stelna till stenslager; så inträffa jordstötter och jordbävningar, hvarvid stundom enskilda delar af jorden dels höja dels sänka sig, ja äfven nya länder uppkomma och gamla insjunka i jorden. Mångenstädes, t. ex. i vårt eget land, försiggår småningom landvallens höjning, så att de för någon längre tid tillbaka vid vattenytan inhuggna märken nu äro betydligt höjda deröfver, hvaremot från flera andra länder omtalas hus, som fordom stodo på fasta landet, men nu befinna sig ut i hafvet, äfvensom stora skogar anträffas på hafsbotten. Naturförhållanden, historiska sägner och jordfynd visa att nu stora landsträckor i en aflägsen forntid voro sammanhängande haf, i hvilka höjderna uppstego såsom spridda öar. Genom luftens inflytande söndervittra bergsklippor till mindre stenar och grus; köld lösspränger klippstycken från bergen; ofta nedstörta från bergtopparna stora snö- och ismassor (kända under namn af laviner, glaciärer eller gletscher), hvilka stundom medföra större och mindre klippstycken. Dessa klippstycken, mer eller mindre krossade och söndermalade under sitt fall, bortföras af strida bergströmmar, hvarifrån de slutligen afsätta sig ofta på trakter långt aflägsna från deras urhem. Lösa, äfven på slätter och i hafvet liggande stenblock, om hvilka gamla sagor säga att de blifvit ditkastade af jättar, hafva sannolikt från sönderbrustna bergtoppar och sidor blifvit bortförda genom någon hafvets våldsamma rörelse. Med namn af rullstensfloden betecknar man en förmodad ovan-

lig rörelse af hafsvattnet, som från bergen lösryckt stora klippstycken, hvilka, under sin framfart färande bergens sidor, dels söndersprungit i mindre stycken, dels äfven förmalats till grus och sedan bortförts af floden tills dennes aftagande häftighet tillät bildandet af åsar med i gruset inbäddade såkallade rullstenar. Deras släta afrundade kanter bevisa deras rullning och skilja dem från andra icke-rullade stenar, som man finner på de redan bildade åsarnas sidor och ryggar. I sammanhang med rullstensfloden sätter man bildandet af de såkallade jättegrytorna, d. ä. runda, mer eller mindre djupa och vida utsvarfningar i bergen. Dessa äro vanligen fyllda med vatten och grus, och nederst på botten finner man en klotrund sten, stundom af betydlig storlek.

Ofvan är anmärkt att i de varmare hafven genom korallbildningar nya öar uppstå. I hafven finnas dessutom en oändlig mängd såkallade infusionsdjur, omgifna dels af kalk-, dels af kisel- eller flintskal. När sjelfva djuren dö, kvarbli skalen på botten, der de i förening med andra från hafvet afsatta ämnen samt djur och växter sammanhopas och slutligen höja sig öfver hafsytan. Så torde kritöarna längs Europas kuster hafva uppstått. Den stora nord-afrikanska öcknen tyckes hvila på en grund af slika små djurs kiselsköldar. Uti stillastående vatten trifvas mosslika växter, genom hvars årliga förmultning torflager uppkomma och slutligen en fast torrfjord uppstår. Genom rennor i bergen söker sig regnvattnet fram och kommande till de under namn af grottor kända bergshålor nedsipprar det i förening med från bergmassan upplösta ämnen och anskjuter i kristaller, liknande de genom takdropp bildade ispiggar. Dessa kristaller benämnas stalaktiter och bilda genom sin fortsatta förlängning pelare i grotterna.

Under de skilda stadierna af sin utveckling har jorden varit ett hemvist för olikartade varelser. De första lefvande väsenden på jorden voro otvifvelaktigt enkla obetydliga växter, sannolikt sådana som nu under namn af *tång* finnas af hafvet uppkastade på stränderna och under namn af *lafvar* bekläda fjellens kala sidor. Genom sin förmultning hafva dessa bildat en liten jordhög, hvaruti mossväxter kunde slå rot och, i sin ordning förmultnade,

bereda en jord, som lemnar näring åt högre och fullkomligare växter, såsom det ännu tillgår på ur oceanen nyfödda klippor. Likaså hafva de första djuren tillhört djurrikets lägre, ofullkomligt bildade arter. Man finner i bergmassorna och i jordlagren öfverlefvor (fossilier, petrifikater) efter organiska varelser, hvilka icke nu mera lefva eller ens hafva någon likhet med de nuvarande. Man påträffar i vissa, nu öfver vattenytan högt upphöjda, bergtoppar lemningar af djur, hvilka lefvat i vattnet och sedan inneslutits i de ämnen, som vattnet i hvarf eller lager afsatt på de då låga klipporna, hvilka sedan genom någon i jordens inre försiggående revolution skjutit upp, äfvensom snäcklager anträffas ofvanpå höga berg, t. ex. Himalaja. Af de funna petrifikaterna kan man göra sig en föreställning om beskaffenheten af det land der de lefvat. På nordens isfält finnas förstenade palmskogor och ben af elefantartade djur och derföre måste i forntiden ett vida varmare klimat än det nuvarande varit rådande i dessa länder. Man finner öfver en stor del af jordytan och i samma slags jordlager en stor mängd petrifikater af växter, hvilka nu blott trifvas i det fuktiga och varma klimat, som ögrupperna i varma zonen njuta, och man har derutaf dragit den slutsats att jordens fasta del utgjort en mängd ögrupper med tropiskt klimat. Af fossiliernas med nu lefvande varelsers öfverensstämmande eller derifrån i mindre eller större grad afvikande former sluter man till det omslutande jordlagrets ålder. Jordmassan består af olika bergarter, hvilka i en viss ordning ligga på hvarandra. De undre lagren äro äldre, de ofvanpå liggande yngre. Man urskiljer följande hufvudformationer nedifrån uppåt: *ur-, öfvergångs-, flöts- och alluvialformation*. Urformationen bildar underlaget för de andra och deraf består jordens inre, såvida det är känt och undersökt. Urbergen uppskjuta dock äfven genom de yngre formationerna. De anses hafva uppkommit genom inverkan af jordens inre eld (plutoniska) och utgöra en massiv och icke lagervis liggande massa, hvilken man i dagligt tal kallar gråsten, en blandning af tre skilda ämnen: fältspat, kvartz (kattflinta) och glimmer (kattguld). Efter de olika förhållanden, hvaruti dessa ämnen äro med hvarandra blandade, upp-

kommer bergarterna: granit (hufvudmassan af jordklotets berg och deribland de högsta), gneis och glimmerskiffer. Till urformationen höra äfven ur-lerskiffer, ur-kalk, tålgsten, porfyr, samt metallmalmer. Urbergen innehålla inga petrifikater eller spår till växter och djur; sådana funnos då ännu icke. — I urbergens fördjupningar ligga öfvergångsbergen i vågräta lager såsom fällningar ur hafsvattnet (neptuniska). De dithörande bergarterna utgöras af gråvacka (sandsten), öfvergångskalksten, stenkol m. fl. Uti dessa lager påträffas de första lemningarne af växter och i vatten lefvande skaldjur, hvilka lemningar icke förråda likhet med nu lefvande organiska väsenden. Stenkolslagren, som innehålla flerahanda petrifikater af storväxta ormbunkar och palmträd, snäckarter och äfven fiskar, stiga ända till 3,000 f. öfver hafsytan, men gå äfven djupt nedom densamma. Ofvanpå dessa bergarter finnas såkallade vulkaniska bergarter (svafvel, pinsten, basalt o. s. v.) utan att i närheten numera förekomma vulkaner. Genom remnor i öfvergångslagren hafva de sannolikt uppdrifvits från den inre glödande massan. — Ofvanpå öfvergångsbergarterna hafva andra lager efterhand afsatt sig; dessa bilda flötsformation. Antalet af dithörande bergarter är ganska stort; en af de vigtigaste är bergsalt. De utgöra grundlagret för slättlandet i Europa, men de hafva icke sträckt sig till alla trakter af jordklotet. Flötsbergen hysa ganska mycket lemningar af djur- och växtarter, dels alldeles förgångna, dels återfunna bland ännu lefvande, hvilka sednare tilltaga i antal mot de öfre lagren. Uti de nedra flötslagren utgöras fossilierna af krokodilartade odjur och gräsätande ofantliga ödlor samt i de högre lagren af första början till fåglar och däggdjur. — Dalarnas botten och slättlandets mark utgöres af alluvialformation. Denna består af pulveriserad granit blandad med lera och benämnes alf, hvilken i förening med ruttnade lemningar af växter och djur bildar den såkallade matjorden. Uti alluvialjordens äldre lager (tertiär- och diluvialformation) finner man petrifikater af organiska väsenden, som i större eller mindre grad öfverensstämma med nu på jorden befintliga arter, t. ex. pachydermater (djur med tjock hud), mammuth-djur, ur-oxar, urbjörnar. — Så har jorden under tidernas lopp

undergått flerfaldiga förändringar; så hafva rader af lefvande varelser uppstått och försvunnit för att bereda de för högre och ädlare väsendens uppkomst nödiga vilkor. I dessa lemningar se vi en bild af vår egen förgångelse och ana den möjliga uppkomsten af än fullkomligare väsenden.

5. Klimat och Naturalster.

Med en ords *klimat* förstår man den der rådande luftvärmens och andra i atmosfären egna förhållanden. Hufvudsakligast beror en ords klimat af dess läge på jorden, neml. dess större eller mindre afstånd från eqvatorn. Klimatet såsom beroende af ortens latitud kallas *matematiskt* eller *geografiskt*. Om jordytan öfverallt vore likartad, skulle under lika latitud klimatet allestädes vara detsamma, men genom jordytans vexlande beskaffenhet blir en ords *verkliga* eller *fysiska* klimat långt annorlunda än man af dess läge hade skäl att vänta. —

1) *Med stigande absolut höjd aftager luftvärmens*. Berg- och högländer äro vida kallare än slätt- och lågländer. I den heta zonens bergstrakter kan man från de instängda och upphettade dalarnas botten småningom genomvandra alla klimat och slutligen komma till ett ställe der snö och is aldrig smälta, likasom då man från eqvatorn begifver sig mot någondera polen. I medeltal kan 1 latitudsgrad anses motsvara 200—250 fots upphöjning. Den såkallade *snögränsen*, öfver hvilken snö och is icke mera smälter, sammanträffar visserligen med jordytan närmare polerna (75° br. och på flera ställen redan förut) och höjer sig mot eqvatorn, men är likväl icke alltid der högst eller lika hög för orter under samma latitudsgrad, ty dess höjd beror af flera sammanverkande orsaker (rådande vindar, luftens större eller mindre fuktighet, sjelfva landets läge och naturbeskaffenhet o. s. v.). Under eqvatorn anträffas snögränsen vid 15,000 fots höjd, men i Bolivia 17° s. br. vid 16,000 f.; i Mexico 20° n. br. vid 14,000 f.; på Himalajas södra sida 30° vid 11,400, men på norra sidan vid 14—15,000 f.; i södra Spanien 37° vid 10,600 f.; på Pyreneerna 42° och Alpena 46°

vid 8,400 f., men på Kaukasus 42° vid 9,900 f.; i mellersta Skandinavien 60° vid 5,800 f.; på Island 65° vid 2,900 f., men vid Alten i Norge 70° vid 3,600 f.; samt vid Nordkap 71° vid 2,400 f., men i Asien och Amerika 0 fot. Under eqvatorn faller snö vid 12,000 fots höjd, men i Mexico vid 8,000 f., samt ofvanom 35—40° vid hafsytan. Gletscher, hvilka förnämligast finnas på Alperna, sänka sig betydligt nedom snögränsen, ända till 5—3,000 fots absolut höjd. — 2) *Kontinenter och inre delar af en större landmassa hafva varmare somrar och kallare vintrar samt i allmänhet hastigare temperaturvexlingar än öar och kustländer*, ty hafvet, som mindre hastigt uppvärms och afkyles än landet, förorsakar en jemnare temperaturfördelning, förmildrande vintrens köld och sommarns hetta. I Afrikas och Asiens sandöknar är under en beständigt klar och regnfri himmel hettan om dagarna odräglig, men under den lika långa natten sjunker temperaturen så hastigt att vatten i mindre käril fryser. Likasom under högre breddgrader äro i stora kontinenter öfvergångarna emellan vinter och sommar mycket korta; så t. ex. inträffar löfsprickningen sent, men utvecklar sig så mycket hastigare, hvarföre man ser löf och blommor på de fält, som kort förut stodo nakna till och med snöbetäckta. *Kontinental klimatet* utmärkes äfven genom en torr luft, hvaremot *hafsklimatet* är fuktigt och har rikligare nederbörd. — 3) *Äfven beror klimatet af vindar, af landets beskaffenhet, mer eller mindre rika bevattning och uppodling samt läge till omgifvande länder och haf*. Vissa vindar (hos oss sydliga och vestliga) medföra värma, andra (östliga och nordliga) kyla *). Länder, som ligga öppna för kalla

*) Vindar äro häftigare eller svagare rörelser i den jorden omgifvande luften. De uppkomma genom luftlagrens olika uppvärmning: det lägre luftlagret uppvärms mera än det högre och luften vid eqvatorn vida mera än vid polerna. Stigande uppåt, utbreder sig den varmare luften från eqvatorn mot polerna och nedanom den strömmar kall luft från polerna mot eqvatorn. Till följe af jordens rotation och den större hastigheten vid eqvatorn än vid polerna verkar eqvatorialströmmen i norra halfklotet sydliga och vestliga vindar, men polarströmmen nordliga och ostliga. Närmast eqvatorn går luftströmmen alltid uppåt och på båda sidor derom (på norra sidan till 4°, sommarn ända till 10°) uppkommer så att säga *vindstillans*

vindar, hafva kallare klimat än de länder, der dessa af t. ex. berg afstängas. Norra sluttningarna af ett berg äro på det norra halfklotet vida kallare än sydsluttningarna; på det södra tvärtom. Vestkuster äro blidare än de östra och skillnaden växer med afståndet. Sådant är dock märkbart endast under högre breddgrader och icke inom heta zonen, der enformighet är allmänna karakteren. Under lika breddgrader är klimatet i södra halfklotet betydligt kallare än i norra, hvartill orsaken är att finna deri att solen sänder lodräta strålar 8 dagar längre tid på norra halfklotet än på det södra samt att hafvet är mycket öfvervägande på det sednare, som ännu dertill ligger öppet för södra polens kalla vindar. Ön Eldslandet och södra Sverige hafva lika hög latitud (55°), men det förra är utan all vegetation och kan i anseende till luftvärmén nästan jemföras med Nordkap (71°). I norra halfklotet har man kunnat segla till $82^{\circ} 40'$, på det södra har ingen framträngt längre än till $78^{\circ} 10'$. Enskilda simmande isberg anträffas icke söder om 40° n. br., men väl vid 36° s. br. Jemför man gamla och nya världen med hvarandra, finner man klimatet för orter under samma breddgrad vida kallare på det sednare

bälte, som dock, särdeles under regntiden då luften hastigt afkyles, förvandlas till *orkanernas bälte*. På båda sidor derom (till 20° , sommarn ända till 30°) är *passadvindarnes bälte*. Der blåser en ständig östanvind: på norra halfklotet nordost, på det södra sydost. Uti det med vatten och land mera omväxlande Indiska hafvets norra del ske hvarjehanda afvikelser, dock äro äfven dessa periodiska (de så kallade mussonerna) och bero af årstiderna. Norr om eqvatorn herrskar ifrån Oktober till slutet af Mars nordostvind och under den öfriga tiden sydvästvind, men söder om 10° s. br. råder hela året sydostpassaden. Vid kusterna och öar i hela zonen blåsa om dagarna hafs vindar och om nätterna landvindar. Öfvanom passadbältet utbreda sig de *föränderliga och ombytliga vindarnes region*, der luftströmmarna äro i en ständig strid och omväxling. — Med vindarnes växling sammanhänga väderlekens. I de tropiska länderna är väderleken enformig eller mycket regelbunden. Den vid eqvatorn uppstigande luftströmmen innehåller en ofantlig mängd, genom hettan från oceanerna afdunstade, vattenångor. Dessa afkylas i den öfra luften och nedstörta i våldsamma regn. Sydliga och vestliga vindar medföra äfven öfver norra halfklotet sin fuktighet, som vid luftströmmens afkylande nedfaller i regn. Polarluftströmmarna äro torra. De ombytliga vindarnas region blir således äfven den föränderliga väderlekens och nederbördens region.

stället än på det förra, hvilket förorsakas af landets smalhet emellan två stora haf, dess höga berg, stora skogar, sjöar och strömmar, samt dess i jämförelse med Europa mindre uppodling. Torr mark värmes mera genom solstrålarna än sumpiga och sjörika trakter, hvilka genom den beständiga afdunstningen afkyla luften. Skogar hindra solens strålar träffa jorden. Afven draga de till sig luftens fuktighet och samla den till afkylande regn *). En stigande odling, som bortrödjar skogarna och uttorkar kärr, förändrar i icke obetydlig mån ett lands klimat. Af orsakerna till Europas framför de andra verdensdelarne förmånliga klimat äro följande de hufvudsakligaste: a) Bergen i norra delen afhålla de kalla polarvindarna, för hvilka Asiens och Amerikas flacka nordländer ligga öppna. b) De från Afrikas brännheta luft kommande sunnanvindarna kunna icke af ett så litet haf som Medelhafvet afkylas, endast förmildras. c) Europa intager vestra delen af en stor kontinent **). I östra Europa bilda björkträden skog ännu vid 66°, men i östra Asien först vid 58°. Under den breddgrad (60°), der i Europa herrliga sädesskördar insamlas, mognar säd icke gerna i vestra Asien, hvilket i östra Asien sker först vid 55° och på Amerikas ostkust vid 51°. — Vid bestämmandet af orters temperatur kan och får afseende icke fästas blott vid den på enskilda dagar och stunder rådande värmegraden ***), utan måste hela årets *medeltemperatur*

*) Nederbörden, som kommer antingen blott såsom regn eller än såsom regn än såsom snö, minskas till sin qvantitet icke allernast från eqvatorn mot polerna och från kusten till det inre landet, utan äfven från låglandet mot höglandet, om detta sednare omfattar torra höglätter, men tvärtom då der är berg. Det årligen fallande regnvattnet har beräknats betäcka jordytan till följande höjd: vid 0° till 73—100 tum, vid 10° 69 t., vid 20° 59 t., vid 30° 47 t., vid 40° 35 t., vid 50° 25 t., vid 60° 19 t., vid 70° 14 t., dock olika på olika ställen.

***) Den vestliga luftströmmens inverkan på Europas klimat förhöjes af golfströmmen, hvars vatten är vida varmare än det omgifvande vattnet i oceanen. Likasom vestra Europas klimat af en hafsström förmildras, afkyles deremot vestra kusten af Syd-Amerika genom en kusten åtföljande polarström, hvaruti vattnet är flera grader kallare än i sjelfva oceanen.

***) Värme och köld mätes och bestämmes i grader genom ett

afses. På grund af fleråriga observationer har man upp-
rättat kartor, på hvilka man uppdragit linier för lika som-
marvärme (isoterer), vinterköld (isokimener) och årets me-
deltemperatur (isotermer). Dessa linier, hvilka icke löpa
parallelt med jordevqvatorn eller med hvarandra utan på
flerfaldigt sätt böja sig, lemna en allmän öfverblick af
klimatförhållandet i hvarje land.

Europas nordöstra hörn träffas af isotermlinien -5° och syd
vestligaste hörnet af $+20^{\circ}$. Genom Asiens nordligaste del går den
med -15° betecknade isoterminen och de sydligaste delarna nå värme-
eqvatorn eller linien för den högsta medelvärme ($29-30^{\circ}$). Afrika
genomskäres af värmeeqvatorn och träffas så nordligast som sydlig-
ast af $+20^{\circ}$. I Amerikas nordligaste delar är medeltemperaturen
 -15° och derunder, öfver Panama-näset går värmeeqvatorn ($+28^{\circ}$)
och kap Horn träffas af isotermlinien $+5^{\circ}$. Nya Holland ligger emel-
lan $+15^{\circ}$ och $+25^{\circ}$. Värmeeqvatorn sammanfaller icke med jord-
eqvatorn, utan går på dess norra sida, utom i stora ocean, emel-
lan meridianerna 120 och 230. På södra halvklotet, der det öfver-
vägande hafvet bibehåller en jemnare temperatur, äro isoter-
linierna mera räta och med hvarandra parallela än på det norra, der
de än höja sig mot polen, än sänka sig mot eqvatorn, dock så
att sänkningen oupphörligt fortgår från en vestkust mot öster,
hvarest sommarvärmens visserligen är jemförlig med vest-orternas,
men vinterkölden är så mycket strängare. Så t. ex. är medeltem-
peraturen i Upsala $+5,4$ och i Åbo $+4,5$, men i Petersburg $+3,8$,
och dessa orter hafva nästan samma polhöjd (60°). Likaså är
latituden ungefär densamma (56°) för städerna Edinburgh ($+8,4$),
Köpenhamn ($+8,2$), Lund ($+7,3$), Moskwa ($+3,5$) och Kasan ($+2,3$),
men temperaturen är sådan som de inom parentes satta siffror
säga. På södra delen af Frankrikes vestkust och vid Kaspiska haf-

instrument, som kallas *Termometer*, d. ä. ett slutet glaströr, i nedra
ändan utblåst till en kula. Denna kula och någon mindre del af
röret fylles med qvicksilfver, som vid värme utvidgar sig och stiger
i röret, men vid köld sammandrages och sjunker. Röret är
fäst vid en graderad skala, efter det svenska beräkningssättet (Cel-
sius) så indelad, att 0° utmärker (vattnets) *frys punkt*, graderna der-
ofvan eller värmegraderna (dessa betecknas med $+$) gå ända till
100, som är (vattnets) *kokpunkt*, och graderna nedan om 0-punkten
eller köldgraderna (de betecknas med $-$) till 40, vid hvilken köld-
grad qvicksilfret fryser. — Den Reaumur'ska skalan är så indelad
att 80° svara mot 100 efter Celsius.

vet (45°) är sommarvärmnen $+21^{\circ}$, men på det förra stället är vinterns medeltemperatur $+6^{\circ}$ och på det sednare -10° . Staden Peking i östra Asien (40° n. br.) har $+28^{\circ}$ sommarvärme, men vinterkölden är -3° och således densamma som i södra Finland (60°), hvaremot i Neapel i södra Europa (41° n. br.) temperaturen under sommarn är $+22^{\circ}$ och under vintern $+10^{\circ}$.

Årlig medeltemperatur.

Nordl. bredd.	0°	20°	30°	40°	50°	60°	70°
Gamla Verld.	+27,5	+25,5	+21,5	+17,5	+10,5	+5,0	+0,06
Nya Verld.	+27,5	+25,5	+19,4	+12,5	+3,4	-3,8	-17,7.

Med *naturalster* och *naturprodukter* förstår man allt hvad jorden, med eller utan menniskoåtgärd, kan frambringa. Vissa naturalster äro gemensamma för alla länder och alla klimat, andra deremot trifvas blott i vissa klimat och under vissa vilkor. Man plägar indela naturalstren i tre såkallade naturriken: *djurriket*, *växtriket* och *stenriket* eller *mineralierna*. Dessa sistnämnda, hvilka utgöra den *liflösa* naturen, bero icke af klimatiska förhållanden; men inom den *levande* naturen äro växterna deraf mera beroende än djuren.

Sammanfattningen af ett lands djur kallas dess *fauna* och af växterna dess *flora*. Den största rikedom utvecklar lifvet i heta zonen eller tropik-länderna (d. ä. länderna emellan tropikerna). Der finnas de mångfaldigaste, yppigaste och praktfullaste växter, de skönaste och största djur. Denna storartade rikedom och mångfald sträcker sig inuti de tempererade zonerna, men aftager efterhand mot polarländerna, der endast få och mindre utbildade arter förekomma, tills slutligen allt lif besegras af den förstenande kolden och marken betäckes af evig is och snö. Den otaliga mängd af levande och liflösa varelser som finnas i hafven är endast till en ganska ringa del bekant.

Djurriket. Af *däggdjuren* uppehålla sig i gamla världens nordligaste delar is- eller hvita björnen (stor som en ko, lefver mest af fisk), filfrasen eller jårven (björnlik), fjellrackan (lik råfven, men hvit), fjellråttan, bäfvern (lefver vid floder och sjöar i samhällen, som inreda sig konstfulla boningar), vargen, bruna eller allmänna björnen, lodjuret, råfven samt mården, hermeli-

nen, sobeln, uttern (lefver i vatten, mest af fisk) och andra för sin pelsbeklädnad kända djurarter. Nordens viktigaste djur är renen (i Europa sydligast till 63°, i Asien till 50°), dels tam, dels i vildt tillstånd. Renen går icke gerna den eviga snögränsen närmare än 800 fot och filfrasen går ända till 400 f., men björnen endast till 3,000 f. Der renen upphör, vidtager elgen. Rådjur och hjortar tillhöra mellersta Europa. Murmeldjuret lefver i Alpernas bergland och på topparna klättra fjellgetter och stenbockar (numera sällsynta). Harar, kaniner och ekorrar äro mera allmänt utbredda. I sammanhang med ländernas tilltagande odling står de vilda djurens förminskning. I sydöstra Europa, södra Asien och norra Afrika påträffar man de förfärligt tjutande schakalerna (räflika rofdjur, hvilka nattetid i stora flockar gå in i städerna och förtära afskräden och annan orenlighet) samt på de stora föga bebodda stepperna den för sina vackra ögon beryktade gazellen och andra antilop-arter. Afrika och sydvästra Asien hysa lejonet, «djurens konung», tigern, pantern, leoparden, hyenan (dennes begärelse efter ruttnande djur skall vara så stor att den äfven uppgräver lik ur grafvarna), m. fl. De afrikanska lejonerna äro större och vildare än de asiatiska, deremot äro Asiens tigrar glupskare än Afrikas. En art tiger uti Indien är kongstigern, det förfärligaste af alla rofdjur, stor som en ox. Vester om Indus-floden påträffar man jordens största landtdjur, elefanten (af hans tänder fås elffenben), och öster om Ganges framträder han i sin fullkomlighet, hvaremot de ofvannämnda rofdjuren dels försvinna dels försvagas. Afrikas elefanter äro mindre än de asiatiska, men låta icke tämja sig. I mellersta Asiens högland lefva zibetkattor och muskudjur, kända för det välluktande ämne, zibet eller desman och musk, som de bära i en påse under magen. Noshörningar (rhinoceros), somliga med ett, andra med två horn, lefva i södra Asien och inre Afrika. Egna för sistnämnde verldsdel äro qvaggan, giraffen (utmärkt för sin långa hals), zebran och i floderna den stora flodhästen. Inom heta zonen upphålla sig markkattor och apor. Deras nordligaste tillhåll är klipporna utanför Gibraltar och således i Europa. På Borneo och kringliggande öar anträffar man Orang-utang

(d. ä. skogsmenniskan), som är $3\frac{1}{2}$ aln hög och af alla djur mest närmar sig till likhet med människan. Uti hafvet, särdeles de kalla polarhafven, uppehålla sig äfven en mängd däggdjur af skjäl- och hvalsläktet. Skjälar förekomma äfven i Östersjön och dess vikar. Hvalrosen, som uti Ishafvet ofta anträffas liggande på isbergen i solskenet, når en längd af 9 alnar och inom hvalfisksläktet har man de största af alla kända djur (Grönlandshvalen är ända till 35 aln lång och 12 aln i diameter). Dessa djur jagas för deras tran och hvalraf (spermaceti).

Amerikas polarländer hafva björnen, renen, vargen och några andra af de nordiska pelsdjuren gemensamma med gamla världen, men i allmänhet äro icke landtdjuren gemensamma för de båda kontinenterna, ehuru många förråda en viss likhet. Amerikas vilda djur äro öfverhufvudtaget mindre och svagare än gamla världens. Tapiren är Syd-Amerikas elefant, men icke större än en åsna; kaguaren motsvarar lejonet och jaguaren tigern i skapnad men icke i styrka. Llanan nyttjas i Peru såsom lastdjur, men förmår ej bära fjerdedelen af det som gamla världens kameler bära. Bisonoxen i Nord-Amerika är dess största inhemska djur. I de nordligaste delarna uppehålla sig muskoxen (lemnar musk). I Brasilien finnas sengångaren eller latdjuret, äfven Ai kalladt efter sitt sorgliga skrik; anses vara det trögaste af alla djur och flyttar icke förrän allt ätbart är förtärdt.

De nyttigaste *husdjuren* tillhöra tempererade zonen, men följa sin herre, människan, genom alla klimat och vänja sig vid dem, ehuru med större eller mindre trefnad. Hunden finnes öfverallt, men under många förändringar; i Turkiet och Syd-Amerika påträffas förvildade. Den vanliga huskatten förekommer vild i södra Europa. Vilda svin finnas i södra Europa och andra varmare länder. Hästen sträcker sig från eqvatorn till Patagonien och Island. De arabiska anses vara de bästa; Europas bästa hästar finnas i England och Spanien. I vildt tillstånd anträffas hästar på stepperna vid Kaspiska hafvet och likaså på de vidsträckt pampas-slätterna i Amerika, hvarest före europeernas ditkomst hästar icke funnos. De vilda åsnorna i sydöstra Asien äro för sin

snabbhet lika beryktade som de tama för sin tröghet. Till arbetsdjur äro dessa dock ganska användbara; deras nordligaste land är Frankrike och i Spanien finnas de i mängd. Mulåsnan, en blandning af åsna och häst, användes för sin styrka och säkra gång i södra Europas bergländer. Hornboskapen återfinnes i alla klimat; till Amerika är den förd af europeer och finnes nu på flera ställen förvildad. Norr om Karpatherna och Alpena förekomma icke buffeloxar. De bästa boskapsraser i Europa finnas i England, Nederländerna, Danmark, Schweiz och Ungern. I vestra Rysslands skogar finnas uroxar. Ut i inre Hög-Asien lefver den för sin stora hvita svans bekanta grymtoxen (yak). Fårets ull blir i de kallare klimaten grof; Europas finulligaste får finnas i Spanien, England och Sachsen. Geten förekommer såsom tam under flera förändringar; den trivdes bäst i bergiga länder. I Mindre Asien finnas kamelgetter, af hvars hår kamlotter väfvas, samt i Tibet schalgetter, hvilkas ragg, lastad på får, föres till grannländerna att bearbetas till schalar. I södra Europa, norra Afrika och vestra Asien till Indus trifvas kameler. Den med två pucklor på ryggen hålles af de nomadiska folken i Hög-Asien, hvarifrån den blifvit utspridd till Afrikas öcknar. Den enpuckliga (dromedarien) härstammar från Arabien, är svagare än den förra, men springer snabbare. De äro outhärliga husdjur för invånarna i Afrikas och Arabiens öcknar, hvilka utan dessa «öcknens skepp» icke skulle kunna genomfaras.

Australiens djurarter äro mycket egenartade. De flesta äro så kallade pungdjur, d. ä. de hafva under magen en stor tät slutet säck, i hvilken de för tidigt framfödda ungarna nå sin fulla utbildning. Känguruhdjuret liknar fåret; har korta likasom bortvissnade framfötter, men så starka bakfötter att det tager 10—15 alnar i ett språng. Ett af de besynnerligaste djur är näbbdjuret (ornithorhyncus); det lefver i vatten, är närmast likt uttern, har näbben af en anka och giftiga skorpiontaggar i bakfötterna. Detta djur är likasom en öfvergångsform från däggdjur till fågel och amfibie. Det lägger ägg, men daggjar de utkläckta ungarna. I allmänhet är bristen på däggdjur stor och tilltager fattig-

domen allt mera mot öster. Husdjuren äro nästan alla hitförda af europeer. Högst vigtig är fårskötseln på Nya Holland.

Mindre än däggdjuren äro *fåglarna* bundna vid vissa klimat och ännu mindre äro fiskarne det. Stensqvättan anträffas på Afrikas brännheta fält och på nordens fjellar nära snögränsen. En stor del fåglar äro flyttfåglar, som undan de kalla ländernas vinterköld begifva sig till varmare klimat, men återkomma om våren för att lägga ägg och uppföda sina ungar. Många fågelarter (höns, dufvor, gäss, kalkoner o. s. v.) förekomma såsom husdjur. Vid Europas norra och nordvestra kust uppehålla sig en mängd ejdergåsar. I Afrikas och vestra Asiens öcknar lefver gamla verdens största fågel, strutsen, som halsen inberäknad är 4 alnar hög, och på Andernas toppar nya verdens största fågel, kondorn, en rofågel, den största af alla fåglar som kunna flyga; den uppstiger till en höjd af 17,000 fot, således besökande den eviga snöregion, likasom i Lappland snöparfven. Salanganen, en art svala, uppehåller sig i ostindiska skärgården; hans bo ätas som en läckerhet af chineserna. Heta zonens fåglar äro till största delen praktfulla, (t. ex. påfågeln, fasanen, paradisfågeln m. fl.), men stå såsom sångare efter nordens fåglar. Australiens öar äro icke alltför fattiga på fåglar. Den inhemska svanen är svart, örnen hvit, m. fl. egenheter.

Af *fiskar* må nämnas: den för sin gluppskhet berömtade hajen i de varma hafven; i sydöstra Europas floder den ända till 12 alnar långa stor-stören, af hvars rom beredes kaviar och af simblåsan det starka limmet husbloss; laxen, som om vintern lefver i hafvet, men om våren stiger upp i floderna, der han med förvånande styrka simmar uppför forsarna och gör hopp af flera alnar öfver vattenfall, hvarest den dock fångas; sill, hvaraf stora stim tidtals inkomma från Ishafvet till Nordsjön, då dess fångande är en vigtig näringsgren för tusental människor. Strömming är en i dylika stim gående fisk i Östersjön och dess vikar, hvarest skärgårdsbefolkningens utkomst till stor del beror af årets strömmingsfiske. Torsk (kabiljå och stockfisk) fångas i ömnighet på New-Foundlands bankar och vid Lofoddens

öar; sardeller i Medelhafvet. Uti sjöar, som ligga omkr. 3,000 fot nära den eviga snögränsen, saknas sik och harr; sist (1,000 fot högre) försvinner rödingen.

Amfibier förekomma talrikast i tropikländerna och nå sin högsta utbildning i de heta sumptrakterna, hvilka hvimla af ödlor och de giftigaste ormar. Största ormen (15—20 alnar lång) är jättormen i Indien (den angriper till och med tigern) och dess frände, *Boa constrictor*, i Amerika. Till de varmare klimaten höra äfven sköldpaddorna (en del lefva på land, andra i hafvet, andra i sött vatten), och krokodilerna. De krokodiler, som uppehålla sig i Nil-floden äro öfver 10 aln långa, men de amerikanska alligatorerna eller kaimanerna äro vida mindre. De flesta af söderhafvets små öar sakna amfibier.

Insekter. Af den ganska giftiga spanskflugan tillredes det bekanta dragplåstret. Ett fågelqvitte liknande läte frambringas i de varma länderna af cikaderna, af hvilka en art genom sina styng på mannaträdet vållar mannans utflytande. En art gräshoppor äro vestra Asiens, norra Afrikas och äfven sydöstra Europas plågoris; de framflyga i otaliga hopar och ödelägga alla växter. En art sköldlöss lemna, då den torkas, den röda färg, som är känd under namn af kochenille. Silkesmaskens hemland är China, men nu uppdrages den i större delen af Europa i eldade rum. Termiterna eller hvita myror i de heta länderna söndergnaga timret i husen, så att dessa oförmärkt instörtia. Bi-skötseln har sedan uråldriga tider för honingens och vaxets skull varit af vigt; i Europa går biet öfver 60°, i Asien endast till 55°. Gallgetingen lefver på bladen af en art ek i Mindre Asien och de vanliga galläpplen (användas äfven vid bläckberedning) äro de bon, hvaruti larven lefvat tills den fullbildad utkrupit. — Af de öfriga djurslagen må här endast nämnas: skorpioner (finnas blott i varma länder, äga en lång, smal stjert med giftig gadd i ändan), kräftor, hummer, blodiglar (en i medicin använd mask), bläckfisk (af den svarta vätska dessa utspruta, sägas chineserna göra tusch), musslor (en art uti Indiska hafvet lemna perlmor; i många arter finnas perlor och idkas de förnämsta perlfisken vid Baharein-öarna i Persiska viken och i sundet vid Ceilon), ostron (äro fastväxta vid hvaran-

dra till stora bankar vid nordvestra Europas kust), de ofvan omtalade korall- och infusionsdjuren.

Växtriket. För växtlifvets fortkomst och trefnad fordras jemn värme och fuktighet i förening med passlig jordmån. Dessa vilkor uppfyllas bäst i de varmare klimaterna, men såvida vattenbrist der råder på flera ställen, kan man mittibland den rikaste växtprakt och mångfald finna mer och mindre kala landsträckor. Emedan växtalstrens antal och rikare utveckling är störst under eqvatorn och aftager mot polerna, har man derefter indelat jorden i vissa regioner.

1. *Polar-region* till 72° upptages till största delen af evig snö och is. Ännu invid gränsen till följande region är vegetation nästan ingen och utgöres hufvudsakligast af några laf- och mossarter, en och annan gräsart och blomma.

2. *Kalla region* till 66° frambringa lafvar och mossor i stor mängd (särskildt må nämnas renlafven) samt några gräs- och starrväxter. Odlingen af sädesarter och rotfrukter begynner: korn (till 68° , på Noriges kust ända till 70°), råg (67 å 66°), kål, rofvor, potatis (70°). Af trädslag anträffas dvergbjörkar, nödväxta tallar och granar, samt några en-, al-, pil- och videbuskar. På bär är rikedom stor: kråkbär och hjortron nordligast, vidare lingon, blåbär, små vinbär, åkerbär (sällsynta i följande region söder om 61°), smultron.

3. *Kyliga region* sträcker sig till 58° . Råg, korn och hafra äro de hufvudsakligaste sädesarterna, hvartill komma bohvete, hvete (63°), bönor, ärter (64°), äfvensom potatis och andra ätbara rotfrukter och köksväxter blifva allmänna. Öfriga kultiverade växter äro hampa (65°), lin (64°), humla, tobak. Gräs- och foderväxterna flerfaldigas. Af bärsorter och fruktträd uppträda hallon, vin- och stickelbär, körsbär, äpplen (63°), päron, plommon. Skogarna bestå dels af ständigt gröna barrträd: en, gran (65°), tall, lärkträd, dels af löfträd, t. ex. björk (66°), rönn, hägg, al, pil, hassel med ätliga nötter (63°), ask, lind, lönn, alm, ek (63°), hagtorn, bok (58° , i östra Ryssland 45°). Löfträden förlora i denna och i följande region sina löf till vintern och

jorden betäckes med snö, men om våren (maj och juni) utvecklar naturen ett behag, som icke ens i de rikast lottade länder återfinnes.

4. *Kallare milda region* sträcker sig till 45°. Råg och korn äro i norra delen hufvudsädet, men längre mot söder användes mest hvete till bröd. Den från Amerika hemtade maisen (49°) samt hirs (55°) uppträda såsom nya sädesarter. Den hithörande delen af Europa är dess så att säga spannmålsboda. De i förra region upptagna fruktträden lemna smakligare frukt, och af tillkomna slag må nämnas vinrankan (52—51°) och kastanieträdet, hvars frukt är ett viktigt födoämne, persikor, aprikoser, mandel och fikon. Skogarna bestå af ek, bok och valnöt.

5. *Milda region* till 34° har hvete och mais som de herrskande sädeslagen, men tillåter äfven odling af ris, som väl odlas i Europa (Po-dalen, Ungern; — det fordrar hetta och fuktighet i förening), men icke i stort. Den gröna gräsmatta, som betäcker de föregående regionerna, försvinner här af hetta och torra, men i stället prydes marken af praktfulla liljor (hyacinter, tulpaner, narcisser). Träden behålla hela året sin grönska. Skogarna bestå af äkta kastanier, pinier (ett barrträd med ätliga nötter), ekar (en art med ätliga ollon, en annan viktig för sin korkbark), cypress, platan, lager, mannaaskar, pistaciebuskar med ätliga frukter; myrten och terpentinträd på hedar. Flera växter, som hos oss äro späda örter och buskar, uppträda här trädartade. Mulbärsträdet är viktigt för den deraf beroende silkeskulturen. Stora landsträckor äro sammanhängande trädgårdar af vinrankor (hafva i denna region sitt hemland), oliveträd (frukten liknar plummon och lemna vid pressning den vanliga mat- och bomoljan), granatäpple-, fikon-, persiko-, aprikos-, pomerans-, mandel-, citron-, apelsin- och andra sydfruktträd. Såsom flyktingar från ett tropiskt klimat uppträda på Europas sydligaste kust bomullsbuskar, socker-rör, pisang, några palmarter, johannis-brödfruktträd, de från Amerika öfverflyttade kaktus och aloe. Från Japanska öarna erhålles den bästa soja (saften af en böna). Mais är ett i Amerika inhemskt (*Titicacas* stränder) sädeslag. Chili är poteternas fädernesland. Syd-Amerikas

slätter äro i allmänhet trädlösa. Nya Zeeland alstrar ett förträffligt lin.

6. *Varma region*, till vändkretsen, har hvete, mais och ris till sina herrskande sädesslag. Vegetationen är hela året grönklädd. Under den hetaste tiden sker väl ett uppehåll i växtligheten, men då regntiden infaller, börjar lifvet på nytt. Dädelpalmen, hvars frukt tjenar öckeninvånarne till föda, sträcker sig från Canarie-öarna ända till Indus. Egypten är rikt på bomull (fröhuset af en buskväxt), ris och sockerrör; äfven odlas der bananer till 34°. Sykomorträdet ger genom sitt rika löfverk en behaglig skugga åt befolkningen vid östra delen af Medelhafvet. Libanons cedrar voro i forntiden vidt bekanta. I Arabien och Afrika finnes ett eget sädesslag, durrah (odlas äfven i Europa). Persien, från hvars högslätter våra nordiska sädesslag härstamma och hvarest de äro vildt växande, frambringa sesam (oljan ersätter oliveoljan) och ett slags rosor, af hvilka en kostbar essens beredes. Tibet är rikt på rabarber. I Vestra Indiska halföns bergstrakter omnämnas flera okända sädesslag. Den herrliga Gangesdalen är bördig på ris, bomull, indigo, sockerrör och mulbärsträd. Vallmo är af stor vikt i sydvästra Asien; deraf beredes opium. I stället för dädelpalmen träder vester om Indus kokospalmen och andra palmarter. China framalstrar the (blad och blommor af en buske) och det i ymnighet; i Sydamerika finnes en annan thesort under namn af Paraguaythe. I China och på Japan är ris det viktigaste sädeslaget. Här upphör vinkulturen, i stället beredes af vissa palmträd ett slags palmvin. Högst viktigt är bamburöret, hvaraf hus och husgerådssaker förfärdigas. På Nya Hollands sydkust äro europeiska sädesslag och fruktträd planterade; vinrankor odlas i mängd och löfva god trefnad.

7. *Heta region* till 15° alstrar palmer, bananväxter, trädartade ormbunkar samt längs vattendragen de märkvärdiga Mangrove-skogarna af det så kallade rotträdet, hvars frö gror, qvarsittande på trädet, och förlänger sitt rotämne tills det får fäste i den sumpiga jorden. En stor del af landsträckorna i denna region

lida brist på vatten, ty passadvindarna hålla himmeln ständigt ren, och hela år kunna förbigå utan att jorden uppfriskas af ett hastigt öfvergående regn. — Högländet söder om Habesch och sydöstra Arabien äro kaffebuskens fädernesland. Dekans heta kuster äro rika på kryddor, t. ex. peppar på sydvästra kusten. Östra Indiska halföns fuktiga dalar framalstra ymnigt ris.

8. *Equatorialregion* visar i sin vegetation den utomördentligaste yppighet, mångfald och prakt, ehuru trakter gifvas der träden tidtals förlora sina löf, örterna förvissna och hela vegetation afstadnar af torra, likasom hos oss af köld. Palmträden, bananerna, jättestora ullträd (deras stammar äro tjockast midtpå och likna stora tunnor) och fikonsträd (ett enda af dessa träd kan bilda en hel skog i det grenarna slå luftrötter, hvilka slutligen få fäste i jorden och så bilda nya stammar), ebenholz, gummiträd, m. fl. bilda urskogarna, i hvilka man funnit trädstammar hålla i omkrets 77 fot (t. ex. apebrödsträdet i Afrika) och i höjd öfver 100 fot. Deras kronor utbreda sitt rika löfverk så tätt packadt att icke en solstråle kan träffa den fuktiga jorden. De trädartade, öfver 40 fot höga gräsen göra skogarna ogenomträngliga och vandraren måste med skära bana sig väg. Likasom hos oss trädstammarna äro betäckta med mossarter, prydas de der af praktfulla blomster och storbladiga ormbunkar. Äfven i trädens kronor blomma parasitväxter*) och bilda sålunda naturliga i luften sväfvande trädgårdar. Ofantliga slingerväxter böja sig från det ena trädet till det andra och genomkorsa skogarna. Vid ränden af dessa urskogar samt vid sjö- och flodstränder är vegetation icke så storartad, men behagligare. Högt öfver ljusgröna bananväxter samt trädartade gräs och rör höja palmträdens många arter sina kronor och ädla frukter. Der finner man menniskoboningar af trädartade gräs och palmblad; deras invånare behöfva för sin näring endast nedhämta trädfrukterna. De växter, som i denna region lemna de all-

*) Så kallas de växter, som slå sina rötter i andra växter och lefva af deras safter.

männaste näringsämnen, äro palmerna, brödfrukträdets, jamsroten, arum, maniok, bataten och särdeles pisangen, samt dessutom ris och mais. På Afrikas västkust finnes oljepalmen, hvars olja begagnas såsom tvål och såpa. I Nigritien växer schi- eller smörträdet. I de östra delarna finnas aloe, myrrha och väluktande rökelse. Ön Ceilon frambringar den äkta kaneln (barken af ett litet träd). I sydöstra Asien samt på de närbelägna indiska och australiska öarna anträffas det till skeppsbyggeri ovärderliga tekträdet, drakblodsträdet, sandelträdet och andra färgträd, ebenholz, gummiträd (deraf erhålles t. ex. gummi elasticum, gutta percha på Java), samt kokosnötter, sago (märgen af ett träd), kaffe (ön Java, der af palmvin, ris och sockerrör arrack beredes), kamfert, peppar (ön Borneo), ingefära, kryddnejlikor (ön Amboina), muskot (Banda-öarna) m. fl. fina söderhafsprodukter. I Amerika inhemska äro vanille och kakao (användas till beredning af chokolad), det högstammiga kina-trädet, ipekakuanha, jalappa m. fl. apoteksväxter, brasilié-, kampeche- och mahognyträd, men europeerna hafva hitfört syd-Asiens mest värderade produkter (ris, kaffe, sockerrör, indigo m. m.) och gjort Vestindiens öar till sina, så att säga, köksträdgårdar. Amerikas växter likna vid första anblicken gamla världens, men äro dock af olika arter. Så är förhållandet med dess tallar, lagrar, cypresser (vid nedra Mississippi finnas ofantliga cypress-skogar), lönnar, ekar, almar, äfvensom med dess peppar, kanel, smultron, the o. s. v. Så från gamla världens som Amerikas växtformer avvika de australiska, hvilka ofta äro af en märkvärdig byggnad: t. ex. körsbär med stenarna på ytan, träd med läderlika blad o. s. v. De västra öarnes flora är ganska rik, men ju längre man kommer mot öster, desto fattigare blir den (kokos- och brödfrukträden kvarstå sist).

Vid denna regionindelning är att märka: Gränserna emellan de skilda regionerna äro icke, utom närmast eqvatorn, dermed parallela, utan bugta de sig på flerfaldigt sätt i likhet med temperaturlinierna. Växtligheten beror af det verkliga klimatet och derföre böra de angifna gränsgraderna, hvilka hufvudsakligen afse västra Europa, i östra delen af verldsdelen flyttas 5 till 10° närmare eqva-

torn och i Asien ända till 15° , likasom de äfven på västra och södra halfklotet falla eqvatorn närmare. Årets medeltemperatur är icke ensam tillräcklig att bestämma växtligheten, utan måste äfven afseende fästas vid sommar- och vintertemperaturen. Så t. ex. trifves myrten och lagerträd ganska väl i England och bättre än i Tyskland, men emedan sommarvärmen i England är alltför ringa, mogna icke vindrufvorna och lemna icke fruktträden sådan frukt som i Tyskland. Hos oss är sommarvärmen så stark att vindrufvor kunde mogna, om den endast varade längre tid. Oliver skulle alldeles bortfrysa under våra vintrar; de mogna i vestra Europa vid 43° , men icke i Constantinopel (41°), der nattfrost och snö icke äro sällsynta. Äfven bör ihogkommas att, likasom vegetationen förlorar i rikedom och yppighet i den mån man närmar sig polerna, detsamma äger rum då man från slättlandet i bergstrakter uppstiger till snögränsen, hvarföre man äfven på fjellarna under eqvatorn finner polarländernas slättväxter. Man kan derföre äfven efter landets tilltagande höjd indela det i regioner. Under eqvatorn finner man i Amerika att de tropiska växterna upphöra vid omkring 3,000 fots upphöjning, maiskulturen upphör vid 7,500 fot, hvetet vid 9—10,000 f., kornet till 11,000 f., potatis vid 12,000 f. Ek trifves emellan 2—5,000 fot. I norra Europa gå granen och åkerbär till 3,200 f. nära snögränsen, tallen och sädesväxterna till 2,800 f., björken till 2,000 f., dvergbjörken och hjortron till 1,600 f.; närmare snögränsen finnas endast fjällörter, och kråkbär äro de enda bär som der mogna.

Stenriket. Mineralierna, som utgöra jordens fasta beståndsdelar, indelas i stenarter, jordarter, metaller, salter och brännbara fossiler. Metallerna erhållas mest i förening med andra ämnen och kallas då malmer. Dessa metallmalmer förekomma mest i bergens sköte, bildande gångar och ådror, men äfven i lösa block, eller söndermalade till sand (guldsand i floderna). Europas viktigaste mineralier utgöras af platina (Ural), guld och silver (Karpatherna, Ural, Erzgebirge, Harz m. fl.), qvicksilver (Spanien och Idria i Friaul), koppar, jern (allmänt, det bästa i Sverige och Stejermark), bly och tenn (det mesta och bästa i England), svafvel (Sachsen och

Italien), stenkol (hufvudsakligast i England), bernsten (sannolikt ett förstenadt kådämne, finnes hufvudsakligast på Östersjöns södra kuster), kalk, krita, marmor, alabaster (en stalaktit-bildning), diamanter och andra ädla stenar (Ural), salt, som erhålles dels ur bergverk (Karpatherna), dels ur saltsjöar (sydöstra Europa), dels ur hafsvattnet (Medelhafvet). Salpeter frambyter ur jorden på Ungerns och södra Rysslands stepper. I Asien äro Altaibergen rika på flera slags ädla och oädla metaller*). Japan må nämnas för sin koppar, China för sin porslinslera, Malakka för sitt tenn, indiska halföarna och äfven några af öarna för sina ädla stenar, Borneo för platina och diamanter, Tibet för sin borax (ur sjöarna), Persien för sin mumie (ett slags balsam), Mindre Asien för sin sjöskum, vestra Asiens stepper för sin salpeter. Stor är äfven Afrikas rikedom på guld, silfver, koppar, bly, qvicksilfver m. m. I Egypten beredes salmiak af kamelspillning. Amerika har öfverflöd på guld (Nya Californien, Mexico, Peru, Brasilien), platina och ädla stenar (Brasilien), silfver (Mexico och Bolivia), äfvensom oädla metaller. På Nya Holland har man funnit stenkol, jern, koppar, bly och äfven rika guldlager.

6. Menniskan.

Bland lefvande varelser har endast menniskan förmåga att, utom i de isfyllda polartrakterna, uppehålla sig öfverallt på jorden, till följe af såväl sin kroppsbeskaffenhet som sin själs förmögenheter. Hon kan genom dessa göra sig till herre öfver naturen, men hon kan likväl icke befria sig från naturkrafternas inverkan. Genom förderfvet af människans andliga natur samt genom klimatets och lefnadssättets inflytelse hafva inom människoslägtet uppkommit flera större och mindre afvikelser så i andligt som kroppsligt afseende. På polarländer-

*) Ädla kallas de metaller, som i eld och luft icke förlora sin glans eller ändra färg (guld, silfver, platina).

nas ödsliga fält krymper kroppen tillsammans, sinnet blir trögt och dummt, ansigtsfärgen smutsig. I de heta länderna mörknar hyn, sinnet blir vekligt och vällustigt, midtibland den rika naturreppigheten förslappas själs- och kroppskrafterna, ty naturen förser människan med allt och hon kan lefva ett sorgfritt, djuriskt naturlif. I de tempererade klimaterna kan människan bäst utveckla hela rikedomen af sin själs anlag och sin kropps krafter. Äfven der finner man människan och den omgifvande naturen öfverensstämma med hvarandra i deras innersta väsen. I en storartad natur framstår människan dristig och beslutsam; kustbebyggare äro rörliga som hafvet; i en skuggrik, mörk och dyster trakt är befolkningens lynne dystert och svärmodigt. I en aflägsen forntid torde dock naturkrafterna haft ett vida verksammare inflytande på våra då ännu mindre bildade förfäder. Menniskoandens utveckling ombildar kroppen och de kroppsliga organerna till tjenare för dess ändamål. I råhetens tillstånd har hos människan pannan en bakåt lutande ställning och nedra delen af ansigtet är mera framstående, men vid stigande bildning reser sig pannan i rak linie med det nedra ansigtet. En europé flyttad till Afrikas hetaste delar förvandlas icke till en fullständig neger, ehuru hans hy mörknar och hans kroppskrafter förslappas. — Menniskornas antal på jorden öfverstiger 1.000 millioner, hvaraf på Europa räknas 260 mill., Asien 600, Afrika 120—140, Amerika 50—60 och Australien 3—4 mill.

Till hufvudskålsbildningen och ansigtsfärgen indelas menniskorna i 5 raser: 1) Den *kaukasiska* eller *hvita* rasen utmärker sig genom ljus ansigtsfärg, hvälfv hufvudskål och mer än hos andra raser framstående panna, hvälfvda öppna ögon, upphöjd näsa, samt i allmänhet väl formade och proportionerade lemmar. 2) *Mongoliska* eller *gula* rasen har nästan fyrkantig hufvudskål, platt ansigte och näsa, utstående kindben, små sneda ögon, tunnt och sträfft hår, spetsig hake, kort och bred växt, sinnet trögt och misstroget. 3) *Malayiska* eller *bruna* rasen, utmärker sig genom något smalt hufvud, hög panna, bred och tjock men icke platt näsa, framstående läppar, svart lockigt hår, reslig och väl proportionerad växt, lifligt och obändigt lynne. 4) *Neger-* eller *svarta*

rasen har smal, på sidorna sammantryckt hufvudskål, utstående ögon, bred och platt näsa, nedra delen af ansigtet framskjutande, tjocka läppar, svart ulligt hår, sammetslen hud, stark kroppsbyggnad, eldigt sinne, stark sinnlighet. 5) *Indianska* eller *röda* (kanel- eller kopparfärgade) rasen karakteriseras genom låg panna, bredt ansigte, djupt liggande ögon, något intryckt näsa, sträft och tunnt hår, svag kroppsbyggnad, sinnet undergifvet och likgiltigt. Genom denna och äfven genom hvarje annan föreslagen indelning uppkomma dock icke några skarpt begränsade arter, utan öfvergå dessa omärkligt i hvarandra och bevisa tillvaron af endast en menniskoart. Till den kaukasiska rasen (500 mill.) höra alla folk, (icke de finska) i Europa samt i sydvestra Asien och nordligaste Afrika. Den har öfverflyttat till Amerika och utgör numera hufvudbefolkningen derstädes; den koloniserar äfven Australiens och Afrikas kuster. Denna stam har mer än alla andra vinnlagt sig om och befordrat själsodling och högre bildning samt verkar på de öfriga rasernas förädling och höjande från djuriskhet och råhet. Till mongoliska stammen (400 mill.) höra i Europa de finska folken (Ungrare, Finnar, Lappar, Samojeder m. fl.), samt invånarna i norra, mellersta och östra Asien. En del af folken (Chineserna) i denna stam hafva en viss uråldrig bildning, men andra äro ännu halfvilda. De finska folken i Europa hafva tillegnat sig den kaukasiska stammens bildning. Malayiska stammen (20 mill.) bebor sydostligaste Asien och en del af närbelägna öar. De äro skickliga sjömän, men ehuru i allmänhet uppfinningsrika, hafva de icke utmärkt sig genom någon vetenskaplig bildning. Indianska stammen omfattar Amerikas urbefolkning, som undanträngts af europeiska kolonister. De återstående (kanske 15 mill.) lefva som jägare och försvinna småningom ifrån jorden. Negerstammens (öfver 100 mill.) fädernesland är Afrika, utom Medelhafskustlandet, och genom öfverflyttning har den, mest såsom slafvar, kommit öfver till Amerika. Emellan Malayer och Negrer stå *Austral-Negrer* och *Papuas*, hvilka bebo Nya Holland och söderhafsöarna. Dessa menniskor stå lägst af alla och höja sig knappt öfver djuren. De lefva mest af några växtrötter, hafva inga kläder, kojor

o. s. v. Deras magra armar och ben gifva dem ett apaktigt utseende. — Hvar och en af dessa hufvudafdelningar omfattar flera *folk* och *nationer*, hvilka genom hvarjehanda egendomligheter, innefattade under benämningen nationalkarakter, och förnämligast genom sitt språk skilja sig från hvarandra. Uti språkförmågan uppenbarar sig människans andliga natur, och uti sitt språk nedlägger hvarje folk alla sina tankar. Hos obildade folk är språket fattigt, men ju högre människan stiger i bildning och ju flera föremål tanken omfattar, i samma mån utbildas språket och blir rikare. Språken äro många, men de kunna sammanföras i några få hufvudstammar: *indisk-europeiska* (nästan hela Europa, Persien, Indien), *vest-asiatiska* (Palestina, Arabien, norra Afrika), *altai-uralska* (omfattande finska, tatariska och andra högasiatiska språk), *chinesisk-japanska*, *malayisk-australiska*, *afrikanska* och *amerikanska*. Medlande öfvergångar emellan dessa språkstammar saknas lika litet som emellan raserna, och märkvärdiga analogier, påträffade hos äfven de mest skilda folk på lika bildningsgrad, visa identiteten af människans andliga förmögenheter.

Man räknar på Europa 53 språk, på Asien 153, Afrika 115, Amerika 422 och Australien 117; inalles 860 språk med 5000 olika munarter.

Till lefnadssätt och bildningsgrad skiljer man emellan *vilda*, *halfvilda* och *bildade* folk. Vilda kallas de nationer, som lefva endast af jagt, fiske och vilda frukter. De hafva icke stadigvarande bostäder, många icke ens någon annan boning än jordkuler och i trädens skugga. De halvvilda folken äro mest nomader, d. ä. de lefva af boskapsskötsel, bo i tält och flytta omkring med sina hjordar efter behof af bete. Bildade eller civiliserade folk idka åkerbruk såsom hufvudnäring, men äfven efter sitt lands beskaffenhet boskapsskötsel, fiske och jagt. De sysselsätta sig med slöjder, handel, konster och vetenskaper. De hafva fasta boplatser, lagar och en stadgad styrelse. Graden af ett folks kultur bestämmes af dess framsteg i konst och vetenskap, af dess läroanstalter och andra inrättningar för spridande af bildning, samt af dess samhällstillstånd och religion.

Samhällstillstånd. Skilda delar af jordytan, hvilka genom sin naturbeskaffenhet, genom naturliga gränser (haf, berg och floder), eller genom befolkningens olikhet till språk, seder och lynne äro från hvarandra skiljda, kalla *länder*. Landområden, hvilkas invånare äro förenade under en gemensam styrelse, bilda en *stat*. Å ena sidan kan ett land vara fördeladt på flera stater och på den andra kunna flera länder vara förenade till en stat. En stat underafdelas på flerfaldigt och på olika sätt i *landskap*, *provinser*, *gouvernement*, *län*, o. s. v. Det sätt hvarpå styrelsen i en stat utöfvas, kallas *regeringsform*. Endast hos de bildade folken kan egentligen fråga vara om en borgerlig statsförening; hos nomadiska folk äger en *patriarkalisk* styrelse rum, d. ä. husfadren äger oinskränkt magt öfver sin familj och sitt husfolk; flera vilda folk erkänna icke alls något öfverhufvud. En stat säges vara *monarki*, då en person står i spetsen för densamma, må han i öfrigt kallas kejsare, konung, hertig o. s. v. Monarkens magt är oftast ärftlig; stundom tillsättes han äfven genom val (t. ex. påven). Äger monarken rätt att ensam stifta, ändra och upphäfva lagar, ehuru han äfven sjelf rättar sig efter bestående lag, säges hans magt vara *oinskränkt* och han sjelf kallas *sjelfherrskare*. Urartar detta till ett godtyckligt förfarande med undersåtarenas lif, frihet och egendom, uppkommer *despotism*. En monarki, hvarest regenten genom vissa grundlagar (konstitution) är bunden i sitt handlingssätt, kallas *oinskränkt* eller *konstitutionel*. Uti en sådan stat är monarkens person helig och han sjelf är fri från ansvar, men hans rådgifvare och ministrar äro för sina åtgärder ansvariga. På vissa tider sammanträda der folkets ombud till *parlament*, *riksdagar*, *riksförsamlingar* o. s. v. för att bevilja skatter och i förening med regenten stifta de lagar, som skola tjena till gemensam efterlefnad. *Republik* kallas den stat, hvarest högsta magten är antingen i händerna på enskilda familjer och stånd, *aristokratisk*, eller hos hela folket, *demokratisk*. Uti en republik väljas för någon bestämd tid en eller flera ansvariga personer att handhafva regeringen. Den aristokratiska författningen kan urarta till *oligarki* (fåvälde) och den demokratiska

till *oklokrati* (pöbelvälde), som lätt öfvergår i *anarki* (regeringslöshet). I *theokratier* äro prester de styrande. En *förbundsstat* består af flera fristater, hvar och en med sin skilda styrelse, men derjemte förenade under en gemensam. Ett *statsförbund* är en förening af flera sjelfständiga stater till gemensamt skydd.

I afseende på religion skiljer man emellan *monotheister*, som dyrka den enda och sanna Guden, och *polytheister* eller *hedningar*, hvilka antaga flera gudar och såsom sådana dyrka vissa naturting. Monotheismen underafdelas i *judendom*, *kristendom* och *islam* eller *mohammedanska religionen*. Judiska religionens eller Mosaismens anhängare (4 å 5 mill.) äro kringsspridda i alla länder och hafva nu mera icke något gemensamt fädernesland. Religionsstiftaren var *Moses* (omkr. 1550 f. Kr.) och läran innehålles i Gamla Testamentet. Kristendomen bekännes af Europas nästan alla invånare samt äfven af många i de andra verldsdelarna, mest i Amerika (300 mill.). Den är uppkallad efter sin stiftare *Jesus Kristus*, och innehålles i Nya Testamentet. På kristendomens grund står den i bildning längst hunna delen af människoslägtet. I anseende till olikhet i vissa hufvudsakliga lärostycken afdelas kristna religionsbekännare i *katoliker* och *protestanter*. Hvardera af dessa sönderfalla i flera underafdelningar, neml. den katolska kyrkan i den *vesterländska* eller *romersk-katolska*, äfven blott *katolska* (150 mill.), och den *österländska* eller *grekiska* (60 mill.), samt den protestantiska kyrkan (90 mill.) i den *evangelisk-lutherska* och *reformerta*; att icke nämna mindre religionspartier och sekter. — Islams bekännare (430 mill.), bebo sydöstra Europa, vestra Asien, norra Afrika samt en del af ostindiska skärgården. Religionsstiftaren var en Arab, *Mohammed* († 632 e. Kr.). Hans lära, som i grunden hvilar på den judiska och innehåller hvarjehanda lånadt från den kristna, framställes i *Koran*. Den fordrar tro på en enda Gud och på Mohammed, såsom den största af alla Guds profeter och sändebud, samt talar om ett oundvikligt öde. — Hedningarna (600 mill.) finnas hufvudsakligen i Asien och Afrika. — Den uti en stat allmännast bekända religion kallas *statsreligion*.

Katolska och grekiska kyrkorna öfverenstämma deruti att de jemte nya testamentet antaga en så kallad tradition, äfvensom deruti att de grunda människans rättfärdiggörelse icke blott på Guds nåd, utan äfven på hennes egen förtjenst och egna goda verk, men de skilja sig från hvarandra uti några andra lärostycken och hafva sedan år 863 varit söndrade från hvarandra. Katolikerna erkänna påfven i Rom såsom kyrkans öfverhufvud, men icke så de grekisk-kristna. Protestantismen erkänner blott bibeln såsom grundbok och förkastar läran om goda verk. Lutherska kyrkan, uppkallad efter sin stiftare *Martin Luther* (1517) erkänner ingen annan inför Gud gällande rättfärdighet än Kristi förtjenst, som tillegnas människan genom tron, hvaremot den reformerta kyrkan, stiftad af *Zwingli* (1519) och *Calvin* (1534), lärer att Gud bestämt vissa människor till salighet, andra till fördömelse.

Äfven hedendomen sönderfaller i flera underafdelningar, af hvilka de förnämsta äro följande: 1) *Eldsdyrkan* (Sabeismen) var fordom vida utbredd i vestra Asien, men räknar nu endast ett mindre antal bekännare (kanske 1 mill.) i vestrå Indien (Parserne) och vid Kaspiska hafvets stränder (Guebrenne). *Zoroaster*, hvars tidsålder är ung. 560 f. Kr., nämnes såsom denna gudadyrkans ordnare. Religionsboken kallas *Zend-avesta*. Den yrkar tro på 2 väsenden, *Ormuzd*, ljusets, och *Ahriman*, mörkrets furste; man dyrkar solen och de lysande himlakropparna, samt elden såsom gudomens symbol. — 2) *Bramismen*, rådande på vestra indiska halfön (115 mill.), dyrkar såsom öfvergudar *Brama* (skaparen), *Wischnu* (upprätthållaren) och *Siwa* (förstöraren). Dess äldsta (1600 f. Kr.) religionsurkund är *Veda*, skrifven på det nu utdöda sanskrit-språket. — 3) *Buddhismen*, uppkommen från bramismen genom en af *Buddha* (af chineserna kallad *Fø*), född 544 f. Kr., verkad reformation, har sina bekännare (350 mill.) på ön Ceilon, östra indiska halfön, Japan och i China samt i Hög-Asien, der den kallas *lamaïsm*. — 4) *Schamanismen* eller trolldomens religion består i en blind dyrkan af naturen, utan religiösa urkunder. Schamaner finnas mest i mellersta och norra Asien (kanske 40 mill.). — 5) *Fetischmen* dyrkar förnuftslösa varelser, såsom ormar, krokodiler, stenar o. d. Denna den gröfsta af all afgudatjenst herrskar bland folken på den lägsta bildningsgrad i Afrika, Amerika och Australien (70 mill.).

Historisk öfversigt. Endast småningom har jordytan blifvit bekant. Skalden *Homerus* (900 f. Kr.) är den första, som lem-

nar oss en framställning af sin tids geografiska insigter. Gränserna voro n.o. Kolchis (bekant genom Argo-färden, 1250), s. Nilens katarakter, v. Trinakria (Sicilien) och Atlas, n. Thraciernas och Cimmeriernas land, det sednare höljdt i mörker och töcken. Vål vet man att de sjöfarande Fenicierna besökt Tarschisch (södra Spanien) samt äfven genom Gaditanska sundet (Gibraltar sund) seglat ut på oceanen och framträngt till Kassiteridiska (d. ä. tenn) öarna, sannolikt Schilly-öarna, s.v. från England, och bernstensländerna med bernstensfloden Eridanus (nu fås bernsten vid Östersjöns södra stränder), men af egennyttigt krämarsinne höllo de sina upptäckter hemliga. Af mera nytta för jordkunskapens utvidgande voro de sedan som sjöfarare uppträdande Grekerna, hvilka anlade en mängd kolonier på Medel- och Svarta hafvets stränder. Huru vidsträckt jordkunskapen var omkr. 450 f. Kr. inhemtas ur historieskrifvaren *Herodotus'* nio böcker. Gränserna voro: ö. floden Indus (bekant 509, då kon. Darius genom greken Skylax dit utsträckte persiska riket), hvilken han låter flyta från vester mot öster, n.o. floden Jaxartes (Sir) och Kaspiska eller Hyrkaniska hafvet (ansedt som en insjö), n.v. floden Ister (nedra Donau), som han låter upprinna på pyreneiska bergen. I söder kände han Egypten ganska väl och vet att berätta hvarjehanda om det inre Afrika. Nilfloden låter han flyta först mot öster sedan mot norr. Han anför en berättelse om en af Fenicierna verkställd omkringsegling af Afrika och att de derunder sett solen i norr, men detta sednare säger han sig icke vilja tro. Deremot tiger han om det vestra Europa och äfven om det då redan 300-åriga Rom. Omkring år 400 spridde greken *Xenophon* genom sitt deltagande i persiska prinsens Cyrus den yngres krigståg mot sin broder och sin deröfver utgifna beskrifning (*Anabasis*) ett klart ljus öfver vestra Asiens (till Tigris) då ännu oreddigt bekanta inre delar. Omkr. år 340 reste en *Pytheas*, borgare i staden Massilia (Marseille), genom ön Britannien och hörde der omtalas ett ännu nordligare land Thule (?), der hvarken finnes jord, luft eller vatten, utan en blandning af alltsammans, der nätterna räckte endast 3 å 4 timmar, der säd tröskades icke under bar himmel, utan i betäckta hus m. m. Genom Alexander den stores fälttåg (333—325) blir kännedomen om vestra Asien allt mera redig och utvidgad, i det han trängde norr om Jaxartes inuti Skythernas land och öster om Indus till fl. Hyfasis (Beiha), der han nödgades återvända, ehuru han önskade komma till jordens gräns och solens uppgång. Någon tid derefter blef Ganges bekant, då kon. Seleukus Nikator dit framträngde (305). Enligt det geografi-

ska arbetet af *Eratosthenes* (200) finner man den landfasta delen af jordytan omfluten af Croniska och Skythiska hafvet n. och n.o., Eoiska hafvet s.o., Erythreiska hafvet s. om Asien, och Ethiopiska hafvet s. om Afrika, samt Atlantiska hafvet v.; Thine, Serernas stad, ytterst i öster; Indien utlöpande i en spets; Afrika äfven slutande i en spets, omkr. 8,000 stadier (=12°) norr om eqvatorn; mynningen till Medelhafvet liggande 25,400 stadier (=36°) norr om eqvatorn; Ierne (Irland) ligga norr om Albion (Britannien); Kaspiska hafvet som en vik af norra Ishafvet; Thule ytterst i norr (46,400 stadier =63° n. br.); loppet af Danubius (Donau), Rhenus (Rhen) och Rhodanus (Rhone) temligen rigtiga. Vid denna tid började Romarena sträcka sina eröfringar utom Italien och derunder dels förfullkomnas kännedomen om förut kända länder dels framtråda nya. Huru vidsträckt jordkunskapen var och blef under gamla tiden kan inhemtas ur *Strabo* (omkr. 30 e. Kr., skref en geografi, den rikhaltigaste från gamla tiden, men innehållande föga nytt), *Pomponius Mela* (den första romerska geograf, skref 50 e. Kr. ett geografiskt kompendium), *Tacitus* (har lemnat värderika underrättelser om Britannien och Germanien, i hvilken sednare beskrifning han äfven omtalar ett folk *Fenni*, hvaribland stammar omtalas med menniskoansigten men djurs kroppar, hvilket han såsom fabelaktigt lemnar derhän, men kan förklaras af deras pelsar), *Plinius den äldre* (af hvars *historia naturalis* några böcker handla om jordbeskrifningen) samt den såsom den matematiska geografins grundläggare kände *Claudius Ptolemeus*. Han bestämmer läget af berg, floder, öar och städer matematiskt och visar sig vara temligen hemmastadd på den del af jordytan, som är emellan 60° n. br. och 20° s. br. samt emellan 1:sta (dragen öfver Canarie-öarna) och 180:de meridian, dock trodde han att Asien och Afrika sammanhängde söder om Indiska hafvet. Af stor vikt för kännedomen af den gamla geografien är den så kallade *Peutingerska taflan* (omkr. 200 e. Kr.) en vägkarta, upptagande de romerska militärstationerna jemte deras inbördes afstånd.

Under medeltidens förra hälft skred jordkunskapen icke synnerligen framåt. Araberna vinnlade sig äfven derom och deras litteratur lider icke brist på arbeten i denna väg (resebeskrifningar). Genom handelsresor samt genom kristendomens predikande och antagande tråda mellersta, norra och östra Europa alltmer ur sitt dunkel. Man började (omkr. 900) omtala *Bjarmaland* (norra Ryssland), *Terfenna land*, *Kvenland*, *Skridefinnas* m. fl. länder i den yttersta nordnen. Island upptäcktes 861. Grönland 983, och 1001 be-

söktes *Vinland* och andra delar af Amerikas ostkust, hvilken upptäckt dock sedan råkade i glömska. Genom korstågen (efter 1096) återknöts förbindelsen emellan södra Europa och vestra Asien. Dels handelsföretag, dels ifver för kristendomens utbredande dref enskilda resande till det inre af Asien, men i deras berättelser äro dikt och sanning blandade med hvarandra, jemte det namnen vanligen äro mycket vanställda. En den förnämsta bland dessa resande är venetianaren *Marco Polo* (omkr. 1290). Han uppehöll sig 16 år i China och vet berätta hvarjehanda om landet Xipango (Japan) och ostindiska öarna. Mot slutet af medeltiden gjorde jordkunskapen jättesteg framåt och sedan portugisiska prinsen *Henrik, Navigator* kallad, lyckats utränga den gamla fördomen om omöjligheten att besegla det »sega hafvet» söder om kap *Non*, på Afrikas kust några dagsresor söder om Europa, passerade man snart eqvatorn (1471), och portugisaren *Bartholomeus Diaz* framkom (1486) till den »stormiga» udden, sedan kallad godthoppsudden. Förhoppningen att på denna väg framkomma till Indien uppfylldes (1498) genom *Vasco de Gama*. Kort förut (1492) hade genuesaren *Kristofer Columbus* med spanska skepp och spanska följeslagare öppnat vägen öfver Atlantiska hafvet till Westindien och Amerikas fasta land. Genom det nya lif, som handeln genom dessa upptäckter fick, och genom begäret att i förut obekanta länder snart samla sig rikedomar drogos äfventyrare till allt flera upptäcktsförsök, och den ena landsträckan efter den andra drogs fram i dagen: i Amerika genom Spanjorer (halfön Florida 1512, Mexico 1519, Peru 1526, Californien 1536 o. s. v.) och Portugisare (Brasilien 1500) samt sedan Engelmän (norra delen), och i sydöstra Asien genom Portugiserna och sedan Holländarne. Portugisaren *Magelhaen* genomseglade (1520) första gången det efter honom benämnda sund och Söderhafvet. Holländarne upptäckte Nya Holland (1616) m. fl. öar i närheten och 1639 kommo de till det af Portugiserna förut (1542) besökta Japan. — Redan 1580 fingo Ryssarne fast fot i vestra Siberien och 50 år derefter voro de vid Ochotsk'ska viken; 1696 togo de Kamtschatka, före 1740 voro Kurilerna och Aleuterna i deras våld, och 1799 anlades kolonier på Amerikas nordvestra kust. År 1648 genomseglade kosacken *Deschnef* sundet emellan Asien och Amerika, men berättelsen gällde som en dikt, tills *Behring* (1728) bekräftade den. — Omkr. 1600 uppträdde Engelmännerna såsom sjöfarande, och deras sjöexpeditioner hafva sedan bragt i dagen en mängd länder, t. ex. de nordligaste delarne af Amerika, de flesta af Australiens öar (kapten *Cooks* resor i söderhafvet, † 1779) m. m.

Äfven af rent vetenskapligt intresse genomströfvas numera färder och haf i alla rigningar (Tysken *Humboldt* är en af de förnämsta i detta afseende). De inre delarna af Afrika, Asien och Nya Holland lemna ett stort och öppet fält för framtida forskningar, likasom äfven den austral-kontinent, som man på grund af långsträckt kustländer antager inom södra kalla zonen.

Politiska Geografien.

EUROPA.

Efter *klimatet* kan Europa indelas i 4 delar. 1) *Polar region* (norr om 66°) har en 9 månader lång, af sträng köld och starka stormar utmärkt vinter, som nästan omedelbart följer på den korta, men stundom ganska varma sommarn, under hvars långa dagar den sparsamma vegetation utvecklar sig med mycken hastighet. 2) I det *kalla bältet* ($66-56^{\circ}$) följer på en regnrik höst en 6 mån. och derutöfver uthållande vinter. Om våren hämmas den börjande vegetation af kalla vindar. Sommarvärmern låter de nordliga frukterna och sädeslagen mogna, men i norra delen skadas de dessförinnan ofta af nattfroster. 3) Det *milda bältet* ($56-46^{\circ}$) njuter angenäma öfvergångar emellan en föga kall vinter och en 8 månaders sommar utan besvärande värma. Inom detta bälte faller Europas i alla afseenden viktigaste del. 4) Det *varma bältet*, sydfrukternas och de ständigt gröna trädens region (söder om 46°) har, utom i bergstrakterna, ingen egentlig vinter med köld och snö, utan i stället en regntid. Vegetation hämmas derunder föga och redan i Jan. eller Febr. utslå blommor. Sommarvärmern förstärkes stundom af qväfvande och skadliga vindar från Afrikas brännande luft, hvarifrån äfven skadliga insekter öfverkomma.

Huru temperaturen aflager mot öster kan ses af följande:

Isotermen för 0° träffar i	vestra del. Nordkap	71° , men vid Asiens	gräns	60° .
„	5°	„ på Norges kust	63° och vid Ural-flodes	52° .
„	10°	„ södra England	51° och Svarta hafvets	nordstrand 47° .
„	15°	„ sydligaste Frankrike	43° och Negropontes	nordspets 39° .

Nederbörds-quantiteten stiger högst vid st. Bergen i Norige (80 tum) och i sydvestra England (35 t.), men är lägst i inre Ryssland (14 t.) och på Spaniens högslätter.

Den *politiska indelningen* af Europa är följande:

Kejsaredömet *Ryssland* intager hela östra delen af verldsdelen och är en af dess hufvudmakter. Hufvudstad *St. Petersburg*. Af rikets beståndsdelar må särskilt nämnas konungariket *Polen* (h. stad *Warschau*) och storfurstendömet *Finland* (h. st. *Helsingfors*).

Konungariket *Sverige*, östra och större delen af skandinaviska halfön. H. st. *Stockholm*.

Konungariket *Norige*, vestra delen af samma halfö. H. st. *Christiania*. Detta rike har med Sverige gemensam konung.

Konungariket *Danmark*. H. stad *Köpenhamn*.

Konungariket *Stor-Britannien*, en af Europas stormakter, består af de förenade konungarikena *England*, *Skottland* och *Irland*. H. stad *London*.

Konungariket *Nederländerna*. Förnämsta staden är *Amsterdam*; konungens residens *Haag*.

Konungariket *Belgien*; h. stad *Brüssel*.

Tyska förbundet omfattar 36 sjelfständiga stater, af hvilka de förnämsta, utom *Österrike* och *Preussen* (om dessa se nedan), äro Konungarikena *Bajern* (h. st. *München*), *Württemberg* (h. st. *Stuttgart*), *Sachsen* (h. st. *Dresden*) och *Hannover* (h. st. *Hannover*), Storhertigdömena *Baden* (h. st. *Karlsruhe*), *Hessen* (h. st. *Darmstadt*) och *Mecklenburg* (h. st. *Schwerin*), Kurfurstendömet *Hessen* (h. st. *Cassel*), Hertigdömet *Nassau* (h. st. *Wiesbaden*) m. fl. stater.

Kejsaredömet *Österrike*, en af de 5 stormakterna, består af södra Tyskland, nordöstra Italien, Galizien, Ungern, Siebenbürgen, Dalmatien m. fl. länder. H. st. *Wien*.

Konungariket *Preussen*, äfven en af hufvudmakterna, omfattar nordöstra och en del af vestra Tyskland, det egentliga Preussen och Posen. H. stad *Berlin*.

Republiken *Schweiz*, en förbundsstat af 22 kantonen. Förbundsregeringens säte *Bern*.

Republiken *Frankrike*, en af stormakterna. Regeringens säte *Paris*.

Konungariket *Portugal*, vestra delen af pyreneiska halfön. H. st. *Lissabon*.

Konungariket *Spanien*, större delen af samma halfö. H. st. *Madrid*.

Den *Italienska* halfön är delad i flera stater:

Konungariket *Sardinien*, nordvest; h. st. *Turin*.

Konungariket *Lombardiet-Wenedig*, nordost, utgör en del af kejsarstaten Österrike.

Hertigdömena *Parma* och *Modena* med hufvudstäder af lika namn.

Storhertigdömet *Toskana*; h. stad *Florenz*.

Kyrkostaten. Påfvens residens *Rom*.

Republiken *San Marino*, Europas minsta stat, med h. stad af samma namn.

Konungariket *Båda Sicilierna* d. ä. *Neapel* och *Sicilien*. H. stad *Neapel*.

Osmaniska riket eller *Turkiet*. Sultanens residens *Constantinopel*.

Konungariket *Grekeland*; h. st. *Athen*.

Republiken *Joniska öarne*, under Englands beskydd. Regeringens säte *Korfu*.

Befolkningen, som hufvudsakligen hör till kaukasiska rasen och den indisk-europeiska språkstammen, utgöres af följande nationer och folk: 1) *Germaner* (75 mill.) bebo hufvudsakligen mellersta delen och utgöras af: a) *Tyskar*, *Schweizare*, och *Nederländare*, b) *Svenskar*, *Danskar*, *Norrmän* och *Isländare*, c) *Engelsmän*. 2) *Grekisk-Latinska* ell. *Romanska* folk (80 mill.) bebo sydvestra delen: *Portugisare*, *Spanjorer*, *Fransmän* och *Italienare*, hvilka folks språk är en blandning af latin och germaniska, samt i sydost *Grek* och *Walacher* (tala en blandning af latin och slaviska). 3) *Slaver* (75 mill.) bebo östra slättlandet: *Rysar*, *Polackar*, *Böhmare*, *Bulgarer*, *Illyrier*, *Kroater*, *Servier*, *Wender* m. fl. 4) *Celter* eller *Galler* utgjorde fordom vestra Europas hufvudbefolkning, hvaraf kvarlevor (10 mill.) finnas i de skottska högländerna, vestra England, ön Irland och nordvestra Frankrike (halfön Bretagne). 5) *Basker* och *Gascognare* bo på båda sidor om de vestra Pyrencerna och äro kvarlevor ($\frac{1}{2}$ mill.) af ett utdödt folk (iberiska stammen). 6) *Letter*

(2 mill.) bo sydost från Östersjön: *Preussare, Kurer, Lithauer*. 7) *Semitiska folk* (2—3 mill.) äro de öfverallt spridda *Judarna* och de i södra Spanien boende *Moriskerna*. 8) *Turkar* och *Tatarer* (5 mill.) bo i sydöstra delen. 9) *Zigenare* äro spridda öfverallt; förmenas hafva kommit från Indien; m. fl. mindre folk. Till mongoliska rasen höra: a) de *Finska* folken i norra och östra delen, såsom *Finnar, Lappar, Samojeder, Ester, Ungrare* ell. *Madyarer* m. fl. och b) *Kalmuckerna* i sydost.

Europas nästan alla inbyggare hafva fasta boplatser; nomaderna i sydost, jägarna och fiskarna i norr samt andra kringströfvande folk (*Zigenare*) öfverstiga föga 1 mill. Åkerbruk idkas i alla länder, men med bästa insigt i Britannien och Belgien. Betydliga sädeskvantiteter måste dock årligen införas från Amerika och Afrika. Boskapsskötseln är allmän, men bedrifves blott i få länder (Britannien, Nederländerna) med större omtänka. Jagt och fiske äro endast på enskilda ställen af någon större betydenhet. Bergsbruket sysselsätter många händer. Industrin är uppdrifven till stor höjd och intages främsta rummet af bomullsmanufakturerna samt dernäst af de för ylletyger, jern och stålvaror. Handeln omfattar hela världen. Vin, salt, stenkol och jern äro de enda naturprodukter Europa har att afyttra. Utförsvarorna utgöras förnämligast af industrivaror. Införsartiklarna utgöras mest af råämnen till förädling i fabrikerna samt kaffe, socker, krydder och andra kolonialvaror. Konst och vetenskaper hafva sitt hemland i världsdelens mellersta och vestra delar, ehuru äfven der den allmänna folkbildningen ännu står på en punkt, som lemna mycket att önska och göra. Genom kolonisationer och utflyttningar utbreder Europa kristendom och bildning i andra världsdelar.

Jordbrukets afkastning uppskattas till 900 mill. tunnor. Vinlandet, som intager en rymd af 900 qv. m., afkastar 90 mill. åmar. Skogarna intaga omkr. 45.000 qv. m. och bestå förnämligast af björk, tall, gran, ek och bok. Bland husdjuren stiga hästarna till 29 mill., åsnor och mulåsnor till 3 mill., hornboskap till 90 mill., får öfver 200 mill., getter 19 mill. och svin 38 mill. Silkesprodukterna uppskattas till 13—14 millioner skålpund. Bergsbrukets år-

liga afkastningsvärde antages till 465 mill. rub. str, neml. stenköl till 230 mill., jern till 145 mill., salt till 35 mill., koppar 15 mill., bly 9 mill. o. s. v.

Katolska religion är den herrskande i sydvestra och södra delen, d. ä. Portugal, Spanien, Frankrike, Italien, södra Tyskland och en del af Schweiz samt för öfrigt i vestra Byssland, Polen, Ungern, Belgien och Irland (128 mill.). Grekiska läran är rådande i Ryssland och Grekland samt har många bekännare i Turkiet och Österrike (60 mill.) Protestantismen (60 mill.) bekännes i mellersta och norra delarna, neml. lutherska läran i Sverige, Norge, Danmark, Finland, Rysslands Östersjö-provinser, Preussen samt delar af Tyskland, och den reformerta i Nederländerna, Skottland, England (den såkallade episkopala eller anglikanska kyrkan) samt delar af Tyskland och Schweiz. I Preussen äro lutheraner och reformerta förenade genom en union. Islam är statsreligion i Turkiet, men bekännes hufvudsakligen af de turkiska och tatariska folken (7 mill.). Mosaismens anhängare (3 mill.) äro spridda öfverallt. Hedningar ($\frac{1}{2}$ mill.) finnas i norra och östra Ryssland. Fri religionsöfning är i de flesta stater tillåten. Politiska rättigheter äro i allmänhet förbundna med bekännandet af statsreligion, men i några stater äro dessa utsträckta äfven till anhängarna af hvilken religion som helst.

KEJSAREDOMET RYSSLAND.

Ryska riket, till vidden det största af alla stater på jorden (omkr. $\frac{1}{7}$ af den landfasta jordytan), består af östra Europa (öfver hälften af verdensdelen), norra Asien ($\frac{1}{3}$ af verdensdelen) och nordvestra Amerika. Storleken uppskattas till 364,000 qv. m. och folkmängden till 66 millioner d. ä. 181 personer på qv. milen. Här behandlas nu endast den i Europa liggande delen, som upptager en area af 99,282 qv. m. med en befolkning af omkr. 62 mill. ell. 625 på qv. m. Gränserna äro: n. norra Ishafvet med vikarna Kara, Tscheskaja och Hvita hafvet, som sedan bildar vikarna Dwina, Onega och Kandalas-kaja (Kantalakti), n. v. Norge (fl. Patsjoki och Teno-

joki) och Sverige (Muonio och Torneå elfvar), v. Bott-niska viken, Ålands haf, Östersjön, Preussiska och Öster-rikiska länder, s. v. Turkiet (fl. Pruth och Donau), s. Svarta hafvet med Asofska sjön, samt s. o. och ö. de till Asien hörande ryska länder. Det europeiska Ryss-land kan afdelas i tre delar: det egentliga *Ryssland*, ko-nungariket *Polen* och storfurstendömet *Finland*, hvilka länder, ehuru med Ryssland oskiljaktigt förenade, hafva en afskild styrelse och förvaltning.

1. KEJSAREDÖMET RYSSLAND.

90,118 qv. m., 56,290,000 inv.

Ryssland indelar man i: *Stora Ryssland* (mellersta och norra delen), *Östersjöprovinserna* (länderna vid Öster-sjön och Finska viken, till största delen f. d. svenska besittningar), *Vestra Ryssland* (förut Polska länder), *Lilla Ryssland* (söder om stora Ryssland), *Södra Ryssland* (länderna vid Svarta hafvet, mest eröfringar från Tur-kiet), *Astrachan* och *Kaukasien* (sydöstra delen) samt *Kasan* och *Permien* (östra delen, fordom likasom sydö-stra delen tatariska kanater).

Största delen af detta vidsträckta land är en föga upphöjd slätt (medelhöjd 500 f.). Bergiga äro endast de östra delarna, der den långsluttande *Ural*-kedjan sträcker sig 300 mil i norr och söder med i allmänhet ringa höjd (2800 f., toppar till 5000 f.), tills den slutligen de-lad i flera starkt skogbeväxta armar förlorar sig i det låga stepplandet vid Kaspiska hafvet. Längs södra ku-sten af den sydliga halfön *Krim* stryker kedjan *Jaila* (högsta toppen *Tschadürdagh*, 4740 f.). I öfrigt ge-nomstrykes den stora slätten i sydvest och nordost af en skogbeväxt landtrygg, som fortlöper i låga kullar och söder om Ilmen-sjön, der Düna, Dnepr och Wolga hafva sina källor, når sin största höjd (1070 f.) i den vid-sträckta *Waldai* eller *Wolchonski skogen*. Derigenom delas slätten i två delar. Den nordvestra sluttningen är mestadels flack och upptages af stora skogar, sjöar, kärr och torfmossar. Genom sydöstra sluttningen stryka flere från landtryggen utgående armar. En går mot öster till Dnepr-floden, skiljande det fruktbara Svarta-hafs-kustlan-

det kring Dniestr och Bog från de kring Pripets belägna skogbeväxta *Rokitno* och *Pinska* kärrtrakterna, de största i Europa. En annan arm afsöndrar sig vid Dneprs källa mot söder emellan Dnepr och Oka, vid hvars källa den grenar sig i två armar — den ena fortgående mot söder emellan Dnepr och Don, den andra mot öster emellan Oka och Don samt sedan mot söder emellan Don och Wolga — båda förlorande sig i de skoglösa steeper, som upptaga sydöstra Ryssland.

Ryssland är, med undantag af sydöstra delen, som saknar tillräcklig bevattning, väl försedt med sjöar och strömmar. Genom nordvestra sluttningen rinna: a) till Ishafvet *Petschora* och *Mesen*, båda genom ett ödsligt flackland, — *Dwina*, uppkommen genom föreningen af *Suchona* från *Kubinska sjön* och *Juga* s., med h. bifloden *Wutschegda*, — *Onega*, — sjön *Imandra* på lappska halfön; b) till Östersjön *Newa* från *Ladoga*, som upptager ö. *Swir* från den stora sjön *Onega* och s. *Wolchof* från *Ilmen*, — *Narowa* från *Peipus*, — *Düna*, — *Niemen* (myningen inom Preussens område) med h. bifloden *Wilia*. Genom sydöstra sluttningen rinna: a) till Svarta hafvet den från Österrikes område inkommande *Pruth*, som infaller i *Donau*, af hvars mynningsarmar den sydligaste, *Georgiefsk*, bildar riksgränsen, — *Dniestr* från Österrike, — *Bog*, — *Dnepr* (240 mil.) med bifloderna h. *Beresina* och *Pripets*, v. *Desna* och *Worskla*, — *Don* (190 mil.) med bifl. *Choper* och *Medweditsa* v., *Donets* h., — *Kuban*; b) till Kaspiska hafvet *Terek*, — *Kuma*, steppflod, efter ett lopp af 70 mil försvinnande i sanden nära hafvet, — *Wolga*, upptagande v. *Tvertsa*, *Mologa*, *Tscheksna* från sjön *Bäloje Osero*, h. *Oka* (bifl. h. *Upa*, *Tsna*, *Sura*, v. *Moskwa*, *Kläsma*), v. *Kama* (bifl. h. *Wätka*, v. *Bälaja* med bifl. *Ufa* h.), — *Ural* (190 mil). Dessa floder äro under största delen (3500 mil) af sitt lopp segelbara (endast på mellersta Dnepr afbrytes skutfarten af vattenfall eller poroger) och derigenom befordras mycket den inre förbindelsen. Denna underhjelper dessutom genom en mängd kanaler (830 mil), af hvilka följande äro de förnämsta: *Katarina* ell. *Nord k.* emellan *Kama* och *Wutschegda* (är af mindre vigt), *Kubinska k.* emellan *Tscheksna* och *Kubinska sjön*, *Maria*

k. emellan Bälöje Osero och fl. Wytegra, som infaller i sjön Onega, *Tichwinska* k. emellan Mologa och fl. Tichwinka, äfven infallande i Onega, *Wischnei-Wolotschowska* k. emellan fl. Tvertsa och Msta, som leder till Ilmen, *Onega* och *Ladoga* k. längs södra stranden af sjöarna med samma namn, på hvilka segelfarten är farlig och besvärlig, *Nowgorodska* k. från Msta till Wolchof förbi den för segelfart mindre tjenliga Ilmen, *Beresinska* k. emellan Beresina och Düna, *Oginska* k. förbindande Niemen med Pripets, *Konungskanaln* emellan Pripets och Bug, gränsflod mot Polen, *Jepifan* k. emellan Don och Okas biflod Upa.

Uti ett så vidsträckt land som Ryssland (44—70° n. br.) måste mycken olikhet i klimatet på skilda orter äga rum och från Ishafvets under större delen af året is- och snöbetäckta samt nästan obeboeliga stränder till de milda nejderna vid Svarta och Kaspiska hafven måste en alltmera aftagande köld i förening med en tilltagande rikedom på naturalster visa sig. Öppet för nordavvinden och intagande östra delen af verldsdelen har Ryssland ett i jmförelse med det öfriga Europa kallt klimat, hvarföre då t. ex. i södra Frankrike hamnarna aldrig isbeläggas, de vid Svarta och Kaspiska hafven årligen ligga tillfrusna nästan lika länge som vid södra Östersjön. Det kontinentala klimatets hastiga öfvergångar från varma somrar till kalla vintrar gör att renen och kamelen nästan möta hvarandra på samma fält. Sydöstra delen lider ofta af regnbrist. I anseende till klimat, naturbeskaffenhet och produkter kan Ryssland indelas i 4 regioner. 1) Öde-region (till 66°) har en ända till 9 månader lång vinter och under den korta sommaren upptinar icke fullkomligt den sumpiga marken (tundrorna). Ingen jordkultur finnes, endast några bärsorter och dvärgbuskar trifvas. Nordligast försvinna äfven dessa och endast mossor och lafvar kvarstå. Endast hundar och renar åtfölja människan i dessa öde vildmarker, der jagt och fiske lemna henne en torftig bergning. 2) Skogs-region (till 60°) har mager sandjord emellan stora sumpsträckor och kärr. Skogarna äro stora, foderväxter trifvas och jordbruket kan med någon framgång idkas: korn (67°), råg (64°), hafra, bohvete, potäter, lin.

hampa. 3) Jordbruks-region (till 50°) har gynnsamt klimat och med undantag af kärtrakterna vid Pripets bördig jordmån. Rika äro skördarna af råg, hvete (55°), tobak (54°), lök, kål och andra rotväxter, skidfrukter, gurkor, trädfrukter (56°) såsom körsbär, äpplen, päron och plommon. I vestra delen drifves den mest vidsträckt lin- och hampskötsel. 4) Stepp-region omsluter i vestra delen herrliga sädes- och fruktländer, bärande hvete, mais, hirs, ris, meloner, arbuser, persikor, aprikoser, fikon, vindruvvor (vinet i allmänhet svagt och utsatt för snar förskämning), mulbärsträd, mandlar, granater, oliver, hvaremot dess östra och större del är en skoglös, af torra lidande stepp med salthaltig jord och saltkällor. Under sommaren är den på sina ställen ödslig och på andra gräsrik, men om vintern är allt ett snöfält, der nordostliga stormar tidtals sätta snömassorna i en våldsam rörelse.

Hufvudnäringen och grunden för nationalväståndet är jordbruket, som bäst lönar sig i mellersta och vestra delarne, men ingenstädes bedrifves med någon större omsorg. Den odlade jorden och ängslandet uppskattas till 15,000 qv. m. och ehuru inemot 40,000 qv. m. anses vara till åkerbruket otjenliga och delvis äfven till betesmarker oandvändbara, återstår dock ansenlig mängd odlingsbar jord. Sädes-skörden (350 mill. tr.) lemna vanligen öfverskott till utförsel. Lin- och hampkulturen (64°) är vigtig å de vestra provinserna (årliga skörden öfverstiger 1 mill. skeppund). I Lilla Ryssland skördas mycken humla och tobak (110,000 spd). Hvitbetor odlas för sockertillverkningen. Trädgårdsskötseln står högst på Krim. — Boskapsskötseln är andra näringskällan, på några ställen den enda. Af största vigt är den på de sydöstra steeperna. Hästen är der favoritdjuret och äfven vilda hästar genomströfva slätterna. Hornboskapen är stor och frodig i södern. Fåren hafva i allmänhet sträf ull, men förädlade raser blifva alltmera allmänna. I Taurien finnas finulliga får och getter med silkeslen ragg. Svinskötseln är stor vid Don-floden. Biskötseln är indrägtig (mest söder om 59°) och i de stora lindskogarna svärma vilda bin. Silkesskötseln (i Kaukasien) lemna 6 å 700,000 skålp. silke. Kameler och åsnor äro

ganska allmänna i de södra provinserna. Derstädes in-
 finna sig stundom gräshoppsvärmar, hvilka då anställa
 stora förödelse. — Förädlingen af skogsprodukter är en
 vigtig och lönande sysselsättning. Skogarna beräknas
 upptaga 37,000 qv. m. och bestå förnämligast af björk,
 gran, tall, lärkträd, siberiska cedrar, ek (57°), lind, alm
 och bok. I norra och vestra delarna äro skogarna vid-
 sträckta, de glesna mot södern och i sydost är verklig
 skogsbrist. — Fisket är indrägtigt, särdeles störfisket i
 Wolga, Ural och Kaspiska hafvet. I öfrigt fångas sar-
 deller i Svarta hafvet, sill, makril, sei, kabiljå m. m. i
 Hvita hafvet, lax i Dwina. — Jagten är en lönande sys-
 selsättning i de norra och östra delarna, hvarest sko-
 garna äro fulla af allehanda fjäderfä och villebråd, hvar-
 ibland flera lemna ett ypperligt och dyrbart pelsverk
 (vargar, björnar, loar, elgar, hjortar, haror, bäfrar, her-
 meliner, ekorrar, soblar, mårdar, räfvar o. s. v.). I södern
 jagas vildsvin. På Ishafvet uppsökas hvalfiskar, hval-
 rossar, skjälar. — Bergshandtering är stor. Uralbergen,
 särdeles deras mellersta del, äro rika på guld, silfver,
 platina, jern, koppar, bly samt ädla stenar. I öfrigt fin-
 nes marmor, kalk, stenkol (Ural och vid nedra Don), ala-
 baster (vid Oka), salpeter (Ukrän) och salt (Uralbergen samt
 en mängd källor och sjöar i sydost). — Slöjdfärdigheten
 hos allmogen är ännu litet utbildad. Fabriksverksamhe-
 ten är liflig nog, men tillverkningarna äro icke tillräck-
 liga och i många fall uthärda de icke ännu jemförelse
 med de vesteuropeiska. Fabrikernas antal är omkr. 8000
 (för 50 år tillbaka endast 2000) med ett tillverknings-
 värde af inemot 200 mill. rub. s:r. De lemna förnämlig-
 gast bomulls-, ylle- och sidentyger, läder (jufter), ljus,
 oljor, lin- och hampvafnader, tågverk och metallarbeten,
 äfvensom glas, stora speglar, porslin och tobak. Obe-
 räknadt några städer är industrin störst i trakten kring
 Oka och mellersta Wolga (guvern. Moskwa, Wladimir
 och Nischnei Nowgorod). Den inre handeln är ganska
 liflig längs Wolga, Düna och Dwina samt de många ka-
 nalerna, men i allmänhet kunde den vara lifligare. Ännu
 är ångbåtsfarten inskränkt och först nyligen öppnades en
 jernväg emellan Petersburg och Moskwa. De vigtiga-
 ste nederlagsplatser för den inre handeln äro Moskwa,

Ribinsk och Nischnei Nowgorod. Rysslands naturprodukter äro af utländningen mycket begärliga, hvarföre äfven den utländska handeln är ganska liflig, eburu till det mesta passiv (d. ä. bedrifven af utländska fartyg). Värdet af utförda varor utgör omkr. 110 mill. rub. s:r. De vigtigaste utförsvaror äro: 1) från hamnarna vid Ishafvet (Archangel) skogsprodukter (timmer, tjära, pottaska), lin, segelduk, tågverk, jern, talg, tran och pelsverk; 2) från Östersjö-hamnarna (Petersburg, Reval, Riga, Libau) säd, skogsprodukter, metaller och metallarbeten, lin, hampa, lin- och hampfrö, talg, hudar, läder, säd, skogsprodukter, segelduk, tågvirke; 3) från hamnarna vid Svarta hafvet (Odessa, Kertsch, Taganrok) hvete, lin, ull, talg, hudar, läder; 4) från hamnarna vid Kaspiska hafvet (Astrachan, Kislär) jernvaror och allehanda tyger; 5) genom landthandel (på Preussen) skogsprodukter, (Österrike) läder och kreatur, (Turkiet och Asien) bomullstyger och andra manufaktur-varor. De hufvudsakligaste import-artiklar äro dryckesvaror, färgämnen, bomull och bomullsgarn, silke, råsocker, kaffe, krydder och andra kolonial-varor, the (genom karavaner från China), allehanda manufakturvaror af silke, ull, bomull o. s. v.

Ryssland är bebodt af många och olika folk. De flesta (47 mill.) tillhöra den *slaviska* stammen såsom *Ryssar* (i mellersta delen och i öfrigt spridda), *Malorossianer* (förpolskade Ryssar), *Polackar*, *Kosacker* (sydost) m. fl. Dessutom bo här *Letter* och *Lithauer* (1 mill.) i de vestra provinserna, flera *finnska* folk (2 mill.) i öster och norr, *Tyskar* ($\frac{1}{2}$ mill.) mest i Östersjöprovinserna, *Turkar* och *Tatariska* folk (3 mill.) i söder och öster, *Judar* (1 mill.) i vestra delen, *Grusier*, *Armenier*, *Mongoler* ($\frac{1}{2}$ mill.) i sydost och söder, o. s. v. — Herrskande religion är den grekiska (48 mill.), men religionsfrihet och politiska rättigheter tillkomma alla möjliga religionsförvandter, af hvilka lutheranerna ($1\frac{3}{4}$ mill.) finnas mest i Östersjöprovinserna, de reformerta (40,000), katolikerna (3 mill.) och mosaiterna i de vestra provinserna, mohammedanerna (2 mill.), lamaiter och andra hedningar ($\frac{1}{4}$ mill.) i söder och sydost. — För folkbildningen, som ännu är mera inskränkt, tillkomma allt

flere skolinrättningar. Den lärda bildningen vårdas af 6 universitet (Petersburg, Dorpat, Moskwa, Kasan, Kief, Charkof), 4 lyceer, 65 gymnasier m. fl. skolinrättningar (inalles 2152 besökta af 117,000 elever). Dessutom finnas flere akademier och lärda samfund samt en mängd bildningsanstalter för särskilda stånd och yrken, såsom prestseminarier, krigsskolor, åkerbruks-, bergs-, handels-, sjöfarts- och tekniska-skolor m. m., äfvensom instituter för qvinnobildning. — Regeringsformen är oinskränkt-monarkisk och Kejsaren är rikets sjelfherrskare. Såsom högsta förvaltande verk stå rikskonseljen, dirigerande senaten, riksministerium och heliga synoden. Till den inre provinsförvaltningen är riket indeladt i 50 guvernementer, hvartill komma 3 styrelsedistrikt. Städer finnas omkr. 1800.

Östersjö-provinserna.

GUV. PETERSBURG eller INGERMANLAND vid finska vikens innersta hörn emellan Finland, Ladoga, Peipus och Narowa. Flackt, lågt och sumpigt; stora skogar; inskränkt åkerbruk. Grundbefolkningen är af finsk stam; Ryssar och Tysskar bebo städerna. = *S:t Petersburg*, på Newas delta, rikets h.stad och kejsarens residens (vinterpalatset), en af Europas präktfullaste och största städer (praktbyggnader: vinterpalatset, eremitaget med en trädgård i andra våningen, marmor- eller konstantinofska palatset, der icke finnes en enda bit träd, Isaaks kyrkan, den största i norden, Kasan kyrkan, Tsar Peters stod, Alexanders kolonnen, 84 fot hög o. s. v.), G. *), univers-, flera akademier och inrättningar för vetenskap, konst och teknisk färdighet, lyceum, metropolit, flera fabr. (stora speglar, glas, porslin, ljus o. s. v.), hufvudsätet för rikets industri och handel, amiralitet för Östersjö-krigsflottan, befäst, 440 t. — *Kronstadt*, på ön Kotlin (Retusaari) i finska viken, starkt befäst, försvarande inloppet till Petersburg, örlogshamn och stora inrättningar för krigsflottan, liflig handelsrörelse (yttre hamn för Petersburg på 4 mils afstånd), 53 t. — *Schlüsselburg* (förut *Nöteborg*, än äldre *Orechowets*, f. *Pähkinälinna*), vid Newas utflöde ur Ladoga, befäst, 5 t. — *Narwa* vid Narowas mynning, befäst, 5 t. — Kejsarliga lustslott: *Gatschina* och *Tsarskoje Selo* s., *Peterhof* och *Oranienbaum* v. vid finska viken, Ka-

*) G. betyder säte för Guvernören i guvernementet.

menti Östrof, en af Nawa-öarna, — alla med sköna parkanläggningar.

GUV. ESTLAND, det flacka och temligen bördiga kustlandet längs finska viken från Narowa. Grundbefolkningen utgöres af Ester, ett finskt folk; adeln och borgarena äro mest Tyskar. = *Rewal*, vid hafvet, G., god hamn och handel, flera fabr., station för en del af krigsflottan, befast, 23 t. — *Baltisch port*, liten sjöstad med god hamn. — Ön *Dagö*, jemn och fruktbar.

GUV. LIFLAND, kustlandet öster om Riga-viken till Peipus ö. och Düna s., upptages af vexlande kullar, hedar, sjöar, moras och odlade fält, hvilka gifva herrliga sädes-, lin- och hampskördar. Grundbefolkningen utgöres af Liver (en finsk stam, nu till det mesta utdöd) och Letter. De högre stånden äro mest Tyskar. = *Riga*, nära Dünas mynning (den befästade hamnen *Dünamünde*), G., befast, rikets 2:dra handelsstad, betydliga fabr. (kläden, socker), 70 t. — *Pernau*, vid Riga viken, betydlig linhandel, 7 t. — *Dorpat*, vid fl. Embach, i en angenäm dal nära Peipus, univers., spegelfabr., 12 t. — Ön *Ösel*, jemn och fruktbar; st. *Arensburg*, spannmåls-handel.

GUV. KURLAND, halfön emellan Riga viken och Östersjön, i sydöst inskjutande längs Düna med den smala landsträckan *Semgallen*. Midtigenom landet stryker sandåsen *Hüningsberg*; i öfrigt är marken slät, fet och bördig, vid kusten sandig. Befolkningen utgöres af Kurer; de bildade stånden af Polackar och Tyskar. = *Mitau*, på en sandslätt vid ån Bilderaa, G., de f. d. storhertigarnas säte, 13 t. — *Libau*, vid Östersjön, god handel, 11 t.

Stora Ryssland.

Delas genom landtryggen i två delar. Nordligast utbreder sig en enformig ödslig stepp, der moras och tundror vexla med torra hedar, beväxta af lafvar, mössor, bär och dvärgbuskar. Sydligare vidtaga stora skogar med rikedom på pelsbärande djur. Längs södra stranden af Hvita hafvet och på Dwinas stränder kan jordbruk idkas. Invånarena äro till största delen af finsk stam: v. Lappar och sydligare Karelare, ö. Samoieder på de nordliga tundrorna och sydligare Syrjäner, stora jägare. I den södra delen kring Wolga, Oka och deras bifloder samt öfra Dnepr och Don idkas allmänt och med mycken framgång åkerbruk. Här börja fruktträd och ekar. Är rikets bäst befolkade del och utgöres befolkningen mest af Rysar; mot söder bo Tatarer och i öster de finska folkstammarna

Tscheremisser (norr om Wolga i Kostroma och Nischnei Nowgorod) och Mordviner (kring nedra Oka i Wladimir och Nischnei Nowgorod).

a) Norr om Waldai.

GUV. ARCHANGEL, nordligast, det största men minst befolkade (10 pers. på qv. m.) guvernementet, till största delen öde och föga odlingsbart; klimatet hårdt. Fiske, jagt och renskötsel äro hufvudnäringar. = *Archangel*, 9 mil från Dwinas mynning, G., nederlagsort för norra Rysslands produkter, hvilka mest afhämtas af Engelsmän och Holländare, station för en krigsflotilj, skeppshvarf, fabr. (socker, segelduk, tåg), 11 t. — *Mesen*, vid Mesen fl., i Samojedernas land, handel med pelsverk, hvalrosständer, skjälar, tran, ejderdun. — *Kola*, på lappska halfön, idkar samma handel som Mesen. — Öar: *Novaja Semla*, en dubbel ö (20,000 qv. m.), 10 månader snöbetäckt, nästan alldeles öde och utan växtlighet. Stränderna äro ett tillhåll för hvita björnar, sjöfågel, skjälar, hvalfiskar. Besökes endast af jägare och fiskare, af hvilka några äfven bosatt sig i södra delen. *Waigatsch*, emellan Waigatsch sundet s. och Kariska sundet n., och *Kalgufef*, bebos af några Samoieder.

GUV. WOLOGDA, kring Suchona och Wutschegda. Östra delen mot Ural är bergig, det öfriga landet är slätt och har rikedom på stora moras och skogar. Här börjar jordbruket löna odlarens möda. = *Wologda*, vid en å af s. n. (biflod till Suchona), G., flera fabr., handel på Asien, 16 t. — *Ustiug Weliki* vid Suchonas och Jugas förening, liflig mellanhandel.

GUV. OLONETS kring sjön Onega och floden Swir till Ladoga och Finland. Jordbruket är ringa; boskapsskötseln och ett indragigt fiske i de många sjöarna äro hufvudnäringar. Vid Onega brytes koppar. Befolkningen är finsk. = *Petrosawodsk*, i en vild trakt vid Onega, G., kanongjuteri, 7 t. — *Olonets*, vid ån Olenka, nära Ladoga. I nejden stor väfnadsverksamhet.

GUV. NOWGOROD, landet kring Ilmen, Wolchof, Msta, öfra delarna af Mologa och Tscheksna. Norra delen är stenig, kärrfull och har mager jord; södra är ojemn (Waldai) och bördig. Stor hampkultur. = *Nowgorod*, vid Wolchofs utflöde ur Ilmen, G., ryska rikets vagga, f. d. stor och ansenlig handelstad, medlem af hanseförbundet (Stor-Nowgorod, 400 t. inv.), nu mindre betydande. 10 t. — *Staraja Rusa*, vid Ilmen, saltberedning, 9 t.

GUV. PLESKOF, till största delen en medelmåttigt fruktbar sandslätt. Skogar och betesmarker äro goda. = *Pskof*, nära Welikas

utlopp i Pskof-sjön (södra delen af Peipus), G., stor marknad, 10 t. Var f. d. näst Nowgorod den rikaste och mest ansedda stad i riket.

b) Söder om Waldai.

GUV. TWER, kring öfversta Wolga, är delvis bergigt och skogigt. Den odlade jorden är bördig; hampkulturen stor. = *Torschok*, vid Twertsä, garfverier, flodhandel, 15 t. — *Twer*, vid Twertsas mynning, G., befast, fabriker (socker, fajans), flodfart, 17 t.

GUV. JAROSLAFL, en enförmig, temligen fruktbar slätt, genomfluten af Wolga, Mologa och Tscheksna. = *Ribinsk*, midtemot Tscheksnas mynning, liflig rörelse, 7 t. — *Jaroslafl*, vid Wolga, G., viktiga fabr. (linne, ljus), liflig handelsrörelse, lyceum, 33 t.

GUV. KOSTROMA, en småkullig, af Wolga genomströmmad, bördig slätt, som mot öster blir alltmera ojemn. = *Kostroma*, vid Wolga, G., linne- och juftfabr., flodfart, 12 t.

GUV. NISCHNEI NOWGOROD, en af lägre höjder ojemnad, högst fruktbar landsträcka kring Wolga och nedersta Oka. Här finnas rikets förnämsta läderfabriker. = *Nischnei Nowgorod*, vid Okas mynning, G., mycket stor marknad (15 Juli — 25 Aug.) för utbytet af Europas och Asiens produkter (35 mill. rub. s:r), flercald. fabr., 27 t. — *Makarief*, vid Wolga, gamla marknadsplatsen. — *Arsamas*, sidenfabr., 9 t.

GUV. OREL, kring öfra Oka, en af rikets bäst odlade delar. = *Orel*, vid Oka, G., fabr., nederlagsort för handeln från Ukrän till Moskwa (säd, honung, vax, läder, talg, smör), 33 t.

GUV. TULA, en vågformig slätt med stora sädesfält. Jern brytes. = *Tula*, vid Upa, rikets största gevärsfaktori, jern- och stål-fabr., handel med säd, hampa och hästar, 52 t.

GUV. KALUGA, en enförmig slätt, rik på säd och frukter. Jern brytes. = *Kaluga*, vid Oka, G., ansenlig fabriks- och handelsrörelse, 35 t.

GUV. MOSKWA, rikets bäst befolkade del (2300 pers. på qv. m.), en välodlad och fruktbar slätt, på hvilken endast lägre kullar höja sig. Ansenlig och mångfaldig industri. = *Moskwa*, vid ån Moskwa, i en småkullig nejd, stor och vidsträckt, rikets gamla, ännu dess andra h. stad (*Kreml*, Tsarernas slott) och kejsarenas kröningsstad, G., univers., metropolit, stor fabriksverksamhet (bomull, linne, ylle, siden), medelpunkt för den inre handeln, 375 t. I närheten kejsarl. slottet *Petrofsk* med sköna parker. — *Kolomna*, vid Moskwas myrning, fabr. 12 t.

Berodino, väster om Moskwa, stort slag d. 7 Sept. 1812.

GUV. RÄSAN liknar Moskwa. = *Räsan*, vid Oka, G., betydliga fabriker (speglar, schalar), handel, 17 t.

GUV. TAMBOF, kring floden Tsna och några bifloder till Don, har i norra delen stora skogar och fruktbara fält; i södra delen börja stepper visa sig. God hästafvel. = *Tambof*, vid Tsna, G., ylleväfnad, god handel, 13 t.

GUV. WLADIMIR, kring nedra Oka och Kläsma, har vidsträckt bördiga slätter och stora körsbärsskogar. = *Wladimir*, på en angenäm kulle vid Kläsma, en tid storfurste-residens, G., viktiga bomullsfabr., trädgårdsskötsel, handel, 12 t. — *Alexandrof, Schuja, Wäs-niki*, bomullsfabriker.

GUV. WORONESCH, kring öfra Don, har fruktbara slätter emellan låga kullar. God hästafvel. = *Woronesch*, nära åns af s. n. inflöde i Don, gammal stad, ansenlig klädesväfnad, vidsträckt landthandel, 43 t.

GUV. KURSK, en af rikets fruktbaraste delar med lägre kullar emellan åkerfälten. = *Kursk*, vid Sem (biflod till Desna), stor marknad, handel på Moskwa, 25 t.

GUV. SMOLENSK, kring Dneprs och Desnas källor. Emellan Waldai-kullarna ligga ganska bördiga sandfält. = *Smolensk*, i en behaglig nejd vid Dnepr, G., befäst, fabriker, hästhandel, 26 t. — *Wiasma*, handel på Riga, 12 t.

Vestra Byssland.

Slättlandet kring öfra Düna och Dnepr, Wilia, Niemen, Beresina, Pripets och öfra Bog till Dniestr, upptages till stor del af skogar och moras. Med undantag af Rokitno och Pinska kärtrakterna är jordmånen temligen bördig (säd, lin, hampa och tobak). I sydligaste delen vidtager vinodling. I skogarna anträffas uroxar. Bly erhålles. Landtbefolkningen utgöres af Lithauer och Rusniaker (förpolskade Ryssar); i städerna bo Polackar, Judar och Tyskar; äfven finnas här Tatarer och Zigenare.

a) Lithauen.

GUV. KOWNO, norr om Niemen, ett slätt land med medelmåttigt fruktbara fält och ansenliga skogsmarker (det f. d. *Samogitien*). = *Kowno*, vid Wilias mynning, G., 7 t.

GUV. WILNA, kring Wilia, mest upptaget af moras och skogar. = *Wilna*, vid Wilia, i en vacker nejd, välbyggd, G., betydlig fabriks-

och handelsrörelse, medicinsk akademi, reformert synod, 53 t. Var det f. d. storfurstendömet Lithauens hufvudstad.

GUV. GRODNO, en sandig och morasig slätt emellan Niemen och Bug (biflod till Weichsel). = *Grodno*, vid Niemen, G., fabr. (kläden, siden, sammet), stor marknad, 15t. — *Brezc Litofsk*, stark fästning vid Bug.

b) Hvita Ryssland.

GUV. WITEBSK, norr om Duna, en slätt med sumpsträckor, stora skogar och temligen fruktbara fält. = *Witebsk*, vid Duna, handel på Riga, 14t. — *Dünaburg*, stark fästning, vid Duna, handel på Riga, 7t. F. d. hufvudstad i Polska Lifland.

GUV. MINSK, kring Beresina och Pripets, omsluter Europas största moras. Endast mindre delar hafva bördigare jord. = *Minsk*, G., 13t. — *Bobruisk*, vid Beresina, vigtig fästning, 21t.

Borissof, känd genom Fransmännens fasansfulla öfvergång öfver Beresina (27 Nov. 1812).

GUV. MOHILEF, innehåller vidsträckta skogar och moras, men äfven ansenliga och bördiga fält. = *Mohilef*, vid Dnepr, G., fabr., handel på Odessa, katolsk erkebiskop och andligt kollegium, 23t.

Holofzin, slag 1708.

c) WOLHYNIE, söder om Pripets, rikt på säd och frukter. = *Schitomir*, G., jern- och stålfabr., stora garfverier, god handel, 26t.

d) PODOLIEN, kring öfra Bog till Dniestr, har mycket bördiga åkrar och sköna ängar med väl födda boskapshjordar. Biskötsel är stark; vinodlingen icke obetydlig. — *Kaminiets*, vid Dniestr, G., stark fästning, 16t.

Lilla Ryssland.

Genomflytes i vestra delen af mellersta Dnepr, som upptager Desna och Worskla, och i öster af Donets. Vestra delen är ojemnad af det ostliga utskottet från landtryggen, men öster om Dnepr utbreder sig en flack, något högländ slätt. Södra och största delen, *Ukrän* kallad, är en skoglös, enformig stepp, dels gräsrik, dels fruktbar på säd, lin, hampa, humla, tobak, meloner, arbuser, äpplen och päron. Boskaps- och biskötsel bedrifvas väl. På några ställen frambyter salpeter ur jorden. Inv. äro Malorossianer och i Ukrän Kosacker (de Saporaviska); de högre stånden äro mest Po-lackar.

GUV. TSCHERNIGOF, norra delen, en småkullig slätt med bördiga

Åkerfält och ängsmarker. = *Tschernigof*, vid Desna, G., tvålfabr., 11t. — *Neschin*, lyceum, stor marknad, 18t.

GUV. KIEF, väster om Dnepr. Emellan låga höjder utbreda sig slätter med rika sädesskördar och feta boskapsjordar. = *Kief*, vid Dnepr, G., en tid rikets h. stad, univers., metropolit, ett berömdt kloster (petscherski), i hvars underjordiska hvalf många helgonrelikier förvaras, helig valfartsort, fabr. (fajans), stor handel och årsmarknad, 44t.

GUV. POLTAVA, en slätt, upptagen af fruktbara åkrar och vidsträckta ängsmarker, der stora boskaps- och fårhjordar beta. = *Poltava*, på en höjd vid Worskla, G., befäst, 9t. — *Krementschug*, vid Dnepr, väfverier, stor ullmarknad, 17t.

GUV. CHARKOF, östra delen, kring Donets, till största delen en jernn slätt. Hästskötsel. = *Charkof*, vid Donets, G., univers., stora marknader, 23t.

Södra Ryssland.

1. BESSARABIEN, landet emellan Dniestr, Pruth, Donau och Svarta hafvet, är i norra delen bergländt, i södern jemnt och skoglöst. Ett herrligt sädes- och vinland, dock är landet ännu ringa uppodladt. Inv. (Moldavenerna) tala en förskämd latin. En mängd tyska, ryska och polska kolonister hafva här nedsatt sig. = *Kischinief*, G., läderfabr., handel med boskapsprodukter, 42t. — *Chotim*, vid Dniestr, stark fästning. — *Bender*, vid Dniestr, väl befäst, garfverier och pappersbruk, god handel, 15t. — *Akierman*, vid Dniestr-liman, befäst, bèsökt marknad, handel med fisk och salt, 25t. — *Ismail*, vid Donaus norra mynningsarm, var f. d. ansenlig; vigtig fästning.

2. NYA RYSSLAND (f. d. europeiska Tatariet), kustlandet längs Svarta hafvet från Dniestr till Don och Asofska sjön. Vestra delen är angenäm, dock är klimatet så kallt att hämnarna årligen isbeläggas. Riklig är tillgången på hvete och lin, meloner, persikor och mulbärsträd. En mängd grekiska, armeniska, ryska och tyska kolonister hafva här nedsatt sig. Öster om Dnepr blir landet en skoglös stepp (den nogaiska), genomströfvad af nomadiserande Tatarer. Sydligast utskjuter halfön *Krim*, rikets vackraste och herrligaste del, med mildt klimat och stor rikedom på vin och sydfrukter (fikon, granater, mandlar, pomeranser). Af djur hållas här kameler, åsnor samt finulliga får och silkeslena getter. — Består af 3 guvernement.

a) **CHERSON**, vestra delen, emellan Dniestr och Dnepr, genomflytes af Bog. = *Odessa*, vid hafvet, rikets 3-dje handelsstad, lyceum, stor botanisk trädgård, 70t. Utgör ett eget förvaltningsdistrikt. — *Nikolajef*, vid Bog-liman, amiralitet för krigsflottan i Svarta hafvet, krigshamn, 30t. — *Cherson*, vid Dnepr-liman, G., skeppsvarf, station för en del af flottan, god handel, 29t.

Otschakof och *Kinburn*, f. d. starka fästningar, på hvar sin sida om Dnepr-limans mynning, bestormade 1736 och 1788.

b) **JEKATERINOSLAFL** jemte landet kring Dons mynning ell. förvaltnings-distriktet *Taganrok*. = *Jekaterinoslafl*, G., klädes- och strumpfabr., 12t. — *Berdänsk*, vid Asofska sjön, god handel. — *Taganrok*, vid Asofska sjön, god handel, station för en del af krigsflottan, 12t. — *Asof*, vid Dons södra mynningsarm, fordom betydlig.

c) **TAURIEN**, hvars norra del upptages af nogaiska steppen och södra af halfön Krim. = *Simferopol*, G., anseelig handel, 9t. — *Batschisarai*, i en angenäm dal, de f. d. Kanernas residens, mohammedansk mufti (öfverste prest), fabr. (saffian, gevär, knifvar), 13t. — *Sevastopol*, befäst, skeppsvarf, förnämsta station för krigsflottan, betydlig handel, 40t. — *Feodosia*, den f. d. anseelige handelsplatsen *Kaffa*, 7t. — *Kertsch*, på östra landtungan, betydlig handel; bildar ett eget förvaltningsdistrikt.

Perekop, f. d. vigtig fästning på näset i norr, stormad 1736.

3 **DONSKA KOSACKERNAS LAND**, en skoglös, af hedar och saltgölar uppfylld stepp, som genomströfvas af Kosacker och i sydost af Kalmuker. Endast vid stränderna af de trögt framrinnande floderna finnes bördigare jord. På regeringens föranstaltande hafva längs flodstränderna tallskogar blifvit planterade af militärkolonier. Vinrankan trivdes. Boskapsskötseln är hufvudnäring. = *Nowo Tscherkask*, vid Don, Kosack-atamanens säte, 2 stora årsmarknader, 18t.

Astrachan och Kaukasien.

Omfattar en smal landsträcka emellan Asofska sjön och Kaspiska hafvet, längs Kuban och Terek, samt det af Kuma, nedra Wolga, Bälaja och Ufa genomflutna landet vester om fl. Ural och nordvest om Kaspiska hafvet. Största delen är ett skogfattigt steppland (den kubanska, terekska, kumanska eller kalmukiska s., uraliska eller kirgisiska ö.), hvars saltaktiga jordmån är alls icke eller endast föga tjenlig till odling. Kurbitser, arbusser, meloner samt sydligast fikon, oliver, mandel, vinrankor och mulbärsträd hafva god trefnad. Vid Wolgas stränder odlas tobak, senap, anis, krapp.

samt några andra krydd- och färgväxter. Störfisket är stort och lönande. Uralgrufvorna lemna platina, jern och koppar. Från Ural går midtigenom ländet mot sydvest landtryggen *Obtschei Surt*, förlorende sig i några sandkullar närmare Wolga, längs hvars vestra strand *Wolga-höjderna* sträcka sig. Inv. äro mest nomader och utgöras af Kosacker (Svarta hafs, uraliska, orenburgska), Kalmuker s., nogaiska Tatarer v., Turkar, Kirgisier emellan nedra Wolga och Ural, Baschkirer (starka biherdar) vid öfra Ural och flera finska folkstammar (de flesta jordbrukande): Wotjaker vid mellersta Ural, Tschuwascher kring Wolga, Tscheremissier vid Kama. På några ställen vid Wolga hafva ryska och tyska kolonister nedsatt sig; de idka åkerbruk och vinodling. Består af följande guvernement:

CIS-KAUKASIEN med TSCHERNOMORIEN (d. ä. Svarta hafs kosacklandet), sydligaste delen längs Kuban och Terek. = *Stawropol*, G., befäst, sköna plantager, vin- och silkelsskötsel, 7t. — *Georgiefsk*, fästning vid Kuma, 4t. — *Mosdok* vid Terek, gränsfästning mot bergfolken, handel, 6t. — *Kislär*, nära Kaspiska hafvet, handel på Asien, 6t. — *Jekaterinodar*, vid Kuban, Kosacklandets förvaltning.

ASTRACHAN, kring nedersta Wolga. = *Astrachan*, 7 mil från Wolgas mynning, G., stort fiske, handel på Asien, flera fabr., station för en krigsflotilj, har 37 kyrkor, 15 mohammedanska bönehus (medscheds eller moskeer) och 1 indisk pagod. Inv., hvilkas antal utgör 45t., bestå af flera skilda folk, deribland Hinduer, Perser, Armenier.

SARATOF, kring Wolga. Här finnes *Elton-sjön*, som årligen lemna 12 mill. lpd salt. = *Saratof*, vid Wolga, G., lönande flodfiske, fabr., nederlagsort för handeln emellan Moskwa och Astrachan, 42t.

ORENBURG sträcker sig längs Ural-floden och äfven på dennes östra sida, och omfattar således en del af Asien. = *Orenburg*, vid Ural-fl., G., befäst, handel på mellersta Asien (Khiva), Mohammedansk mufti, 12t. — *Ufa*, vid Ufas mynning, handel, 13t.

SAMARA, öster om Wolga, ett nybildadt guvernement af delar från Orenburg, Saratof och Simbirsk. = *Samara*, vid Wolga, boskapsmarknad, handel med kaviar, 10t.

Kasan och Permien.

Kring Kama, Wätka och mellersta Wolga. Nordöstra delen fyller af Uralbergen och deras skogrika sluttningar. Klimatet kallt och jordbruket obetydligt. Ural har här sina rikaste grufvor (guld, platina, diamanter o. s. v.). Wolga-landet är lågt och flackt, samt

vid vårflödet öfversvämmadt, men i öfrigt omväxla åsar, skogar och bördiga fält. Befolkningen utgöres af finska folk, såsom nordligast Syrjänar, Permier och Woguler vid öfra Kama, Wotjaker vid Wätka, Tscheremissar norr om Wolga och nedra Kama, Tschuwascher öster och Mordwiner vester om Wolga, samt i öfrigt af Tatarer, Turkar, Baschkirer (vid Ural), Kosacker och Byssar.

GUV. PERM kring öfra Kama, sträcker sig öster om Ural inåt Asien. = *Perm*, vid Kama, G., jern- och kopparverk, 10t. — *Jekaterinenburg*, på Uralbergens östra sida, hufvudort i en rik bergslag, 16t. — *Irbis*, i Asien, stor marknad.

GUV. WÄTKA, ojemnt i nordvest. Skogar och moras intaga stora sträckor. = *Wätka*, vid floden af s. n., G., fabr., handel på Archangel, 10t.

GUV. KASAN genomstrykes af lägre höjder, emellan hvilka rymliga lågslätter med i allmänhet bördig jordmån utbreda sig. = *Kasan*, vid ån Kasankas utflödé i Wolga, G., befäst, univers., har 66 kyrkor, 10 mohamm. medscheds, flera fabriker (tvål, ljus, läder, bomull, ylle, krut), god flodhandel, 50t.

Bolgari, på Wolgas venstra strand, ruiner af en f. d. ryktbar stad i Bulgarernas land.

GUV. SIMBIRSK, en af kullar uppfylld, skog- och sädesrik landsträcka, vester om Wolga. = *Simbirsk*, vid Wolga, G., fabr. och handel, 17t.

GUV. PENSA, ett slättland, med bördiga fält och vidsträckta skogar. = *Pensa*, vid Sura, G., kristallfabr., handel, 11t.

2. KONUNGARIKET POLEN.

2320 qv. m., 4,857,700 inv.

Skiljes ö. och n. från det öfriga Ryssland genom Bug och Niemen samt omgifves i öfrigt af Preussen v. och Österrike s. Södra delen är något, ojemn; högsta toppen *Koppe* i kedjan *Lysa Gora* har dock endast en höjd af omkr. 1950 fot. Hela det öfriga landet är en stor slätt, som i norra delen fylles af moras och mindre sjöar. Hufvudfloden är *Weichsel* (polska *Visla*), som inkommer från Österrike (ett stycke åtföljande södra gränsen) och fortsätter sitt lopp mot n. och n. v. inåt Preussen. Den upptager v. *Pilica* (tsa), h. *Bug*, som h. upptager den från Ryssland inkommande *Naref*. Genom vestra delen flyter *Wartha* mot n. och n. v., upptagande

v. *Prosna*, gränsflod mot Preussen. Polen är ett af Europas sädesrikaste (råg, hvete, korn, hafra, ärter) länder och sädesskörden (15 mill. tunnor) lemna, ehuru odlingen icke är alltför utbredd, öfverskott till utförsel. Fruktodlingen är obetydlig. Lin och hampa öfverstiga landets eget behof. Skogarna (barrträd, men äfven vackra ek och bok) äro vidsträckt och anses upptaga fjerdedelen af landet. Ängsmarkerna äro frodiga, men boskapsskötsel är mindre väl vårdad. Svinkreaturen gifva landtmannen god vinst, mångenstädes äfven biskötsel. Fisket är godt. Mineralriket lemna förnämligast jern och stenkol, men äfven något silfver, zink, bly, koppar och salt. Industrin har först de sednare åren börjat utveckla sig. Af fabriker intaga de för tillverkning af bomulls-, linne- och ylleyger främsta rummen. I öfrigt må nämnas pappersbruk, garfverier och ölbryggerier. Årliga tillverkningsvärdet på fabrikerna utgör omkr. 40 mill. rub. s:r. Handeln underhålles hufvudsakligast med säd, ull och trädvaror, hvilka mest längs Weichsel sändas till staden Danzig i Preussen. De flesta invånarna bekänna den katolska läran ($3\frac{3}{4}$ mill.). Af öfriga trosförvandter äro judarna ($\frac{1}{2}$ mill.) och protestanterna ($\frac{1}{4}$ mill.) talrikast. Folkbildningen är ännu inskränkt. För den lärda bildningen finnas 11 gymnasier och 22 kretsskolor samt några läroanstalter för enskilda fack. Polens konung är Rysslands kejsare, hvars person föreställes af en Ståthållare (Namestnik). I spetsen för förvaltningen står ståthållaren och en senat. Landet är indeladt i 5 guvernement.

WARSCHAU, emellan Pilica, Prosna och Weichsel, slätt och bördigt, har öfverflöd på säd, frukt och boskap. Medelpunkten för industrin. = *Warschau*, på en slätt vid Weichsel, i det f. d. Masovien, centralstyrelsens säte, G., liflig fabriksverksamhet, medelpunkt för handeln, stora årsmarknader, landets erkebiskop, några akademier och skolinrättningar, befast (Alexanders citadellet), 160t. Förstaden *Praga* på Weichselns östra sida, befast. Lustslotten *Lazienki* och *Williamof*, praktfulla. — *Katisch*, vid Prosna, i f. d. Stor-Polen, klädesfabr., handel, 12t. — *Ozenstochowa*, vid Wartha, i f. d. Lilla-Polen, ett talrikt besökt kloster (med en undergörande Mariebild), tillverkning af helgonbilder och rosenkransar, 6t.

RADOM, emellan Pilica och Weichsel (en del af f. d. Lill-Po-

ten), är i norra delen slätt och fruktbart, i söder mera ojemmt. = *Radom*, G., fabr., handel, 6t. — *Kielce*, i en romantisk nejd vid Lysa Gora, bergstad (köppar, bly, jern), 5t. — *Satidomirs*, i en skön nejd vid Weichsel, 5t.

LUBLIN, sydöstra delen emellan Weichsel och Bug (delar af det f. d. Lill-Polen och Podlachien), är bergländt i söder, slätt och fruktbart i norr och längs Weichsel. = *Lublin*, G., i en behaglig nejd, ylleväfverier, stark marknad, handel med säd och viner från Ungern, 14t. — *Zamosc*, i en sumpig nejd, stark fästning, 5t.

PLOCK, nordvestra delen, norr om Weichsel och Bug. Stora skogar vexla med bördiga åkerfält. = *Plock*, vid Weichsel (i det f. d. Masovien), G., fabr., handel, 10t. — *Modlin*, nu *Nowo Georgi-efst*, vid Bugs mynning, stark fästning.

Ostrolenka, vid Naref, slag 1807 och 1831.

AUGUSTOWO, nordöstra delen (en del af det f. d. Podlachien) längs Niemen. Marken är sumpig och sjörik; åkerbruket är inskränkt; boskapsskötsel och skogshandtering hufvudnäringar. = *Suvalki*, G., fabr., handel, 5t. — *Augustowo*, nötkreaturs- och hästmarknader, 3t.

B. STORFURSTENDÖMET FINLAND.

6844 (= 3290 finska) qv. m., 1,636,915 inv.

Namn och läge. Finland anses betyda *kärrland* och således detsamma som den inhemska benämningen *Suomi* eller *Suomenmaa*. Dess fasta land är beläget emellan 59° 48' och 70° 6' nordlig latitud samt emellan 38° 10' och 50° 25' longitud. Ifrån nordligaste punkten vid Skorajokis inflöde i Tenojoki eller Tanaelf, 4 mil från Ishafvet, till sydligaste udden *Hangöudd* (Hankoniemi) är afståndet 155 (= 108 finska) mil. Der utsträckningen i vester och öster är störst, utgör den omkr. 80 (55 f.) mil.

Gränser. Finland begränsas i norr af Norge (Norge), längs Tenojoki och en del af Lapintunturit, i vester af Sverige (Ruotsi), längs Muonio och Torneå elfvar, och Bottniska viken (Pohjanlahti), i sydvest af Östersjön (Itämeri, Saksanmeri), i söder af Finska viken (Suomenlahti), och i öster af Ryssland (Wenäjä) och Norge. Ryssland tillstötter med guvernementerna Ingermanland (Inkerinmaa), Olonets (Aunuksenmaa) och Archangel (Arkankelin maa).

Gränsen mot Byssland går från mynningen af Systerbäck eller Sestra (Rajajoki) längs densamma och sedan mot nordost öfver Ladoga (Laatokka meri) till Wariskivi rå vid Wina åns mynning, der Ingermanland och Olonets sammanstöta med Wiborgs län. Nu går gränslinien mot norr till Kolmikantarå, der Wiborgs och Kuopio län sammanstöta, samt sedan mot nordvest till Jonkerinkivi vid Österbottens sydöstligaste hörn, hvarifrån gränsen, sträckvis åtföljande landtryggen, går upp till Mutkavaara-berg, norr om Patsjokis utflöde ur Enare träsk. — På sträckan emellan Mutkavaara och Skorajokis mynning tillstöter Norge.

Beståndsdelar. I sitt nuvarande omfång består Finland af följande 9 landskap: hertigdömena *Egentliga Finland* (Varsinais Suomi) och *Satakunda* (Satakunta), grefskaperna *Åland* (Ahvenanmaa), *Nyland* (Uusimaa), *Tavastland* (Häme) och *Savolaks* (Savo), hertigdömet *Karelen* (Karjala), grefskapet *Österbotten* (Pohjanmaa) med den till Finland hörande delen af *Westerbotten* och *finska Lappland* (Lappi). — En ibland förekommande indelning af landet är den i *gamla* (förut *ryska*) och *nya Finland*. Med det förra namnet betecknar man den del af landet, som ligger öster om Kymmene elf samt söder om Nyslott, d. v. s. Wiborgs län och södra delen af St Mikkels län; med det sednare namnet hela den återstående delen af storfustendömet.

Markens beskaffenhet. Marken är till största delen ojemn. En oafbruten omvexling af höjder och djup råder öfver hela landet, hvarföre endast få betydligare slätter finnas. Största slätten är Österbottens kuststräcka. En stor del af landets yta upptages af sjöar, kärr och mossar. I allmänhet visar sig marken sådan, som skulle den i aflägsen forntid varit en hafsbotten, öfver hvilken vattnet svämmat och afsatt medförda stenar och jordarter. På en så stor vidd som Finland intager måste mycken olikhet förefinnas. Lappland och de inre delarna af norra Österbotten, hvarest jordskalf icke äro alltför sällsporda, äro ett bergland i smått, genomskuret af bergshöjder och jordåsar emellan sandmoar, högmossar, kärr, myror och sjöar. Södra Österbottens inre hyser lägre berg, men hela Österbottniska kuststräckan är en af endast låga kullar ojemnad lågslätt, som i norr har en mera mager sandjord, men i söder bördig lerjord. Sydvestra

delen (vestra Satakunda, egentliga Finland, södra Tavastland och Nyland) har emellan de många höjderna öppna, bördiga dälдер. I sydöstra delen (södra Karelen) äro dälderna mera hopträngda och finnes i allmänhet en jordmån, som på en del ställen är mycket sandblandad och stenbunden, men på andra ställen består af gäslera. De inre delarna (norra Karelen, Savolaks, norra Tavastland och nordöstra Satakunda) upptagas dels af sjöar, träsk, mossar och myror, dels af moar, stenbunden mark och berg, dock saknas icke god tillgång på odlingsbar jord. Af hela landets vidd (76 mill. tunn.) upptages endast $3\frac{1}{3}$ mill. t:d af redan odlad jord och öppna ängar, $7\frac{2}{3}$ mill. af berg, $7\frac{1}{4}$ mill. af sjöar och återstoden 57—58 mill. t:d af kärr, mossar, hög- och låglända skogs- och svedjemarker *). Utrymme till nyodlingar saknas således icke, äfven om man antager endast hälften vara odlingsbar.

Landets absoluta höjd är i de inre delarna emellan 3 och 600 fot. Vestra kustlandet är i allmänhet lågt och flackt, och på denna sidan sänka sig höjderna småningom, hvaremot de brant stupa i hafvet på den södra kusten, som i öfrigt är af inträngande vikar sönderskuren i en mängd landtungor och berguddar samt åtföljd af en vidlyftig skärgård. Skärbildningar förekomma äfven delvis längs vestra kusten, såsom vid Bottniska vikens smalaste pass *Qvarken* (Meren kurkku). Längs kusten förmärkes en ständig upplandning, som medför hvarjehanda olägenheter för de der belägna städernas hamnar. Denna landets höjning utgör i södra delen 2

*) Ungefärlig öfversigt af markens beskaffenhet i de skilda länen. Storleken är angifven i finska tunnland.

	Sjöar.	Berg.	Svedjemark, högl. skogsm.	Kärr, moss., lägl. skogsm.	Aker och Äng.
Ul. l.	3,342,000	2,970,000	8,865,000	17,686,000	115,000 530,000.
Wasa	221,000	775,000	2,270,000	4,540,000	176,000 440,000.
Abo	125,000	937,000	1,335,000	2,225,000	293,000 514,000.
Nyl.	99,000	466,000	905,000	892,000	93,000 148,000.
Wib.	2,040,000	637,000	2,500,000	3,115,000	148,000 226,000.
Kuop.	382,000	834,000	3,320,000	4,132,000	72,000 160,000.
S:t M.	804,000	386,000	1,914,000	1,521,000	64,000 106,000.
Tav.	244,000	675,000	1,665,000	982,000	104,000 146,000.

S:a 7,257,000 7,680,000 22,774,000 35,093,000 1,065,000 2,270,000.

fot på 100 år, men stiger längs Österbottens kust ända till 4 å 5 fot.

Höjdsträckningar. Höjderna äro visserligen många, men i allmänhet låga. De högsta topparna äro de enstaka *Peldoivi* (öfver 2000 f.) och *Ounastunturi* (1931 f.), båda i Lappland. Den förnämsta höjdsträckningen är *Maanselkä*, som är högst i sin norra del, men öfverstiger icke 1200 f. Den utgår från norska fjellryggen mot öster längs gränsen mot Norge till *Peldovaddo* och sedan genom Lappland, *Lapintunturit*, till ryska gränsen, der den vid *Talkunaovi* böjer sig mot söder inåt Finland och på sina ställen åtföljande gränsen mot Ryssland till *Jonkerinkivi* vid Karelens nordöstra hörn. Nu vänder sig kedjan inåt Finland och i vestlig och sydvestlig riktning, hvarunder den afsöndrar Österbotten från Karelen, Savolaks, Tavastland och Satakunda, sänker den sig i låga kullar mot Bottniska viken. Af derifrån utgående armar äro följande fyra de förnämsta. 1) *Karelska armen* genomlöper i sydostlig och sydlig riktning nordöstra Savolaks och mellersta Karelen inemot Ladogas strand, hvarifrån den sträcker sig mot sydvest genom södra Karelen och sydligaste Savolaks till gränsen mot Nyland, der den delar sig i två armar, af hvilka den ena fortsätter mot vester inåt Tavastland och söder om Päijäne sammanlöper med tavastländska armen, men den andra böjer sig mot söder, emellan Karelen och Nyland, till Finska viken. 2) *Savolaksska armen* sträcker sig genom vestra Savolaks mot söder och sydost, tills den sammanträffar med karelska armen i närheten af Willmanstrand. Denna arm, som bildar vattenskillnad emellan mellersta och östra Finlands vattendrag, kallas äfven *Wedenjakaja*. 3) *Tavastländska armen* går mot söder emellan Satakunda och Tavastland och sedan genom det sistnämnda landskapet, längs Päijänes vestra strand, till gränsen mot Nyland, der den böjer sig mot vester genom södra Tavastland inåt Satakunda och med nordvestlig riktning framkommer till Bottniska viken, söder om Björneborg. Derifrån utgå flera armar, bland hvilka den, som framgår genom vestra Nyland till Hangöudd, är vigtig för sin jernrikedom. 4) *Satakunda armen* genomlöper i sydlig och sydostlig riktning mellersta Satakun-

de, förbi Tammerfors (Kangasala åsen), inåt Tavastland. Alla dessa höjdsträckningar äro än smala och branta, knutplatta de sig i sandhedar och moart; på sina ställen äro de skogbeväxta, på några ställen täckta af sjöar, stundom alldeles afbrutna och fortlöpande i en rad af kullar. *Vattendrag.* På sådana är Finland rikt. Genom de många höjdsträckningarna uppkomma 5 skilda vattensystemer.

1. *Norra systemet* omfattar vattendragen i norra Lappland (norr om Lapintunturit), sluttande mot Ishafvet. Bland sjöar må nämnas *Enare träsk*, hvarifrån *Patsjoki* utrinne, och *Pulmajaur*, den nordligaste i landet, utfallande till *Tenojoki*. Största floden är samma *Tenojoki*, i öfra loppet *Enarejoki* med h. bifl. *Skekkemjoki* från Peldovaddo, alla åtföljande norska gränsen.

2. *Nordvestra systemet* omfattar vattendragen i södra Lappland och Österbotten (söder om Lapintunturit och vester om Maanselkä), sluttande mot Bottniska viken. Detta system består af flera skilda flodområden. *Torneå-elf* upprinner i Sverige, men berör 16 mil före utloppet Finlands gräns, der den upptager v. den från gränssjöarna *Koltajaur* och *Kilpisjaur* kommande gränssfloden *Könkömäjoki*, sedan kallad *Muonionjoki*. — *Kemijoki*, en af de största i landet (47 mil), genomrinner *Kemijärvi*; upptager h. *Ounasjoki* från *Ounasjärvi*. — *Uleå-elf* eller *Oulunjoki*, för handeln af ganska stor vikt, utbryter genom *Niskakoski* från *Uleåträsk* eller *Oulunjärvi*, dit flera sjöars vattenmassor från norr och öster sammanflutit, och bildar sedan flera forssar, af hvilka *Pyhäkoski* (i Muhos socken) är störst och farligast. — *Suikajoki*, under vårfloden särdeles våldsam, från *Isolamujärvi*. — *Pyhäjoki* från den korsformiga *Pyhäjärvi*. — *Esse-å* (*Essinjoki*) genomrinner *Alajärvi*, *Lappajärvi* och *Evijärvi*. — *Lapuanjoki* eller *Nykarleby-elf* från *Kuortane-sjöarne*. — *Kyro-elf* mot nordost och nordvest; i öfra loppet kallas den *Kauhajoki* och längre fram *Ilmajoki*; biflod h. *Seinäjoki*.

3. *Sydvestra systemet* finnes inom Satakunda och vestra Tavastland (Maanselkä n., tavastländska åsen ö. och s.). Detta och de två följande systemerna utmärka sig derigenom att ett otroligt stort antal sjöar med hvar-

andra sammanhänga och hafva ett gemensamt aflopp. Systemets centralsjö är *Pyhäjärvi*, söder om *Tammerfors*, dit tillflöden samla sig från två sidor: norr och söder. Det norra tillflödet har tre armar: 1) vestra, *Etsäri sjö* utfallande i *Toivesi*, 2) mellersta, *Pihlajavesi*, 3) östra, *Keurunselkä* (27)*), hvilkas förenade vattenmassor infalla i *Ruovesi* och dädan genom *Murola fors* i den 316 fot öfver hafsytan upphöjda *Näsijärvi* (28, 1) samt ytterligare genom den 101 fot höga *Tamperinkoski* i *Pyhäjärvi*. Det södra och betydligare tillflödet uppkommer äfven genom föreningen (i *Sääksmäki socken*) af tre tillflödsarmar. I nordost utbreder sig *Längelmävesi* (35, 7), som af naturen varit förenad s. med *Pälkäneenvesi* (36, 8), men nu har ett direktare aflopp genom *Kaivanto kanal* s. v. till *Roine* (33, 5). Såväl *Pälkäneenvesi* genom *Kostia-å* s. v. som *Roine* s. infaller i *Mallasvesi* (32, 4). Den östra källarmen uppstår i *Padasjoki*, derifrån de midt på tavastländska åsen liggande *Lummene* och *Wesijako* sjöar utgjuta sig genom *Lampis-* och *Hauho-sjöarna* samt *Harhala sund* i *Mallasvesi*, som genom *Walkiakoski* s. afledes till *Rautunselkä*. Det tredje tillflödet uppkommer genom föreningen (i *Janakkala socken*) af en ostlig arm från *Pääjärvi* i *Lampis* och en vestlig från den på en upphöjning af 347 fot belägna *Loppis sjö*, hvarefter vattnet rinner n. v. förbi *Tavastehus*, och utbreder sig i den stora *Wanajavesi* (31, 3), som v. sammanflyter med *Rautunselkä*. Den nu förenade vattenmassan afledes v. och n. genom *Kuokkala fors* till sjöarna i *Wesilaks socken* och vidare till centralsjön *Pyhäjärvi*. Dädan leder *Nokianvirta* v. till *Kulovesi*, som, efter att norrifrån upptagit ett från den 280 fot upphöjda *Kyrösjärvi* (29) nedför den praktfulla *Kyrönkoski* (73 fot) störtande tillflöde, utgjuter sig till *Rautavesi* och *Tyrävesi*, hvarifrån den väldiga, på lax och sik rika *Kuumo-elf* (*Kokemäen joki*) utrinner med båg-

*) Siffertal inom parentes efter en sjö är detsamma, hvarmed sjön är betecknad på Ekelunds, Heikels och Lindemans kartor. Då två siffertal anföras, hänvisar det förra till nämnde kartor, det sednare till den 1851 utkomna karta öfver Finland, hvilken äfven åtföljer Stieler's skol-atlas.

formigt lopp s. v. och n. v. till Bottniska viken. Den upptager s. o. *Loimjoki* från Loppis socken.

4. *Mellersta eller ost-tavastländska systemet* (emellan *Maanselkä*, *tavastländska* och *savolaksska* armarna samt det vestra utskottet från *karelska* armen, som af den utströmmande vattenmassan genombrytes) har sin medelpunkt i den 18 mil långa, 3 mil breda, 253 fot upphöjda *Päijäne*. Dess tillflöden komma: norrifrån (betydligaste tillflödet), ur den på muikkor rika *Keitele* (2, 12), hvars mot söder strömmande vattenmassa, som förstärkes af sjöarna i *Saarijärvi* socken v. och i *Saravesi* i *Laukkas* socken förenas med den n. o. från *Konnevesi* (3, 13) afleda, slutligen utfaller genom *Kuhankoski* stora förs samt genom *Leppävesi* (25) och *Haapakoski*; — vesterifrån, ur de ofvan omtalade *Lummene* och *Wesijako*, som således hafva dubbelt aflopp; — söderifrån, ur *Wesijärvi* (37, 9) genom *Weksiö fall*; — österifrån, genom *Tainiovirta* ur de förenade *Kyyvesi* (43), *Puolavesi* (42) och *Jääsjärvi* (39). Från *Päijänes* sydöstra del utbryter *Kalkis* ström till *Ruotsalainen* sjö (38), hvarifrån den laxrika *Kymmene elf* eller *Kymijoki* utrinne. Under sitt lopp mot s. o. och s. besväras den af flera försar och fall (*Jyränkö*, *Keltisström*, *Anjala*), grenar sig i *Wedenjakama* i 2 armar, omslutande *Pyttis-ön* (*Pyhtää*), och utfaller i *Finska viken* med 5 mynningar, af hvilka den östligaste störtar nedför *Högfors* (*Korkiakoski*).

5. *Östra eller Savolaks-Karelska systemet* (öster om *savolaksska* armen) låter ansenliga vattenmassor genom två hufvudarmar samla sig till centralsjön *Enonvesi*, en gemensam benämning på flera sammanhängande sjöar i *mellersta* delen af *Savolaks*, såsom *Äimisvesi* (21) n. v. och *Haukivesi* (18, 26) s. o. I den vestra källarmen inom *norra Savolaks* förena sig flera skilda vattensamlingar i *Porovesi* i *Iin-ell. Idensalmi* socken och utrinna derifrån s. till *Onkivesi* (6, 16), och *Kallavesi* (10, 20), i en upphöjning af 270 fot. Dess viktigare aflopp sker mot s. genom *Puutossalmi* till *Koirusvesi* (23) och dädan genom *Konnuskoski* till *Unnukkavesi* (22, 29) samt vidare genom *Warkaus* ström, till *Äimisvesi*. Östra tillflödsarmen i *norra Karelen* samlar sina tillflöden till den 11 mil

långa Pielisjärvi, som genom *Pielisjoki* s. v. förenas med *Pyhäselkä* (13), hvarifrån vattenmassan strömmar v. till *Orivesi* (14). Upptagande n. det kristallklara vattenet från den ansenliga *Höytiäinen*, sätter sig *Orivesi* genom *Orivirta* v. i förbindelse med *Joutsenvesi* (19, 27) och *Haukivesi*. Ur denna sistnämnda flyter den nu förenade vattenmassan förbi Nyslott till *Pihlajavesi* (17, 25) och dädan genom *Puumala sund* i den af öar fullströdda och flera fjärdar bildande *Saima*, 257 f. öfver hafvet. Ur *Saima* utbryter *Wuoksen* (47), som störtar nedför *Imatra*, landets högsta (114 fot) vattenfall, och banar sig väg i en mot norr öppen båge till *Ladoga*, dit den med 2 mynningsarmar utfaller.

Af enskilda vattendrag må dessutom märkas: *Eurajoki* i södra *Satakunda* från den för sin rena sandbotten kända *Pyhäjärvi* (48), till *Bottniska viken*; *Aurajoki*, genomrinnande *Åbo stad* till *Östersjön*; *Wanda* eller *Helsinge å*, från den förut nämnda *Loppis socken*, nära *Helsingfors* utfallande i *Finska viken*; *Rajajoki* eller *Systerbäck*, en gammal gränsskillnad emellan *Ryssland* och *Sverige* (1323—1617), likasom ännu emellan *Finland* och det öfriga *Ryssland*.

Fulla af forsar och vattenfall äro *Finlands* vattendrag icke rätt tjenliga till båt­fart. Man har derföre genom strömmrensningar och äfven genom kanaler sökt afhjelpa denna olägenhet samt sålunda underlätta och befordra den inre förbindelsen. Genom erhållandet af bekvämare aflopp hafva flera sjöars vattenytor blifvit fällda och stora förut öfversvämmade landsträckor vunna för jordbruk. De förnämsta kanal­anläggningar äro: i *Österbotten*, *Ämmä kanal*, ledande förbi *Ämmä vattenfall* i *Kajana å* och sålunda öppnande båt­fart emellan *Uleåträsk* och dess östra tillflödsarm från *Sotkamo socken*; i *Satakunda*, *Kaivanto*, som afskär *Kangasala ås* och förbinder *Längelmävesi* med *Roine*, och under arbete en kanal vid *Murola*; i *Savolaks*, *Taipale* och *Konnus-* eller *Warkaus kanal och slussverk* samt de under arbete varande kanal- och sluss­anläggningarna norr om *Kallavesi*, till befordrande af förbindelsen emellan landskapets norra och södra delar. Under anläggning är den stora *Saima-kanal*, som skall afskära *Saimas strandås* och öppna en di-

rekt förbindelse från Saima (öster om Willmanstrand) med Wiborgska viken.

Klimat, produkter och näringar. I Finland förnekar sig icke polarklimatets natur; vintern är lång och sträng (stundom ända till -40°), sommarvärmen ofta ganska stark (äfven öfver $+30^{\circ}$). Till följe af kärrens uttorkande och en tilltagande uppodling har väl klimatet mycket förmildrats, men nattfroster, som skada de kultiverade växterna, äro icke sällsynta; särdeles i kärrfulla, frostömmare trakter. Med landets stora utsträckning måste dock stor olikhet i temperaturen visa sig på skilda orter. I södern beräknas vintern till 5 å 6 månader och årets medeltemperatur är der $+4^{\circ}$, men i norren upptager vintern ända till 8 å 9 månader och medeltemperaturen är omkr. 0° . Äfven är skillnaden i klimat betydlig för orter under samma breddgrad, om de äro belägna vid kusten, der landet äfven är lägre och mera uppodladt, eller i det mera upphöjda, af sjöar och kärrfulla inlandet. Luften är i allmänhet ren och sund. Då större och allmännare farsoter anställt sina härjningar, hafva de ofta stått i förening med missväxt och deraf föranledd brist på tjenlig och sund föda.

Förnämsta näringen är åkerbruk, hvilket idkas ända upp till södra stranden af Enarijärvi. För åkerbruk tjenligast är dock sydvästra delen: egentliga Finland och Nyland med en del af skären derutanföre samt södra delarna af Tavastland, Satakunda och Österbotten. De nordliga och östra delarna äro fulla af kärr och moras eller stembunden mark och sandmoar, glest beväxta af tall och ljung. Stora kärrtrakter hafva i sednare tider genom det såkallade kyttandet förvandlats till bördiga åkrar och ängar. För bedrifvandet af detta odlings sätt i stort hafva mossodlingsbolag bildat sig på några ställen. Den stembundna marken i de östra delarna vållar att Finnarnas äldsta sätt att göra jorden fruktbar, det skogarna förödande och jorden utmattande svedjebuket ännu bibehålles. Allmänast säs råg (rågkulturen upphör i Sodankylä och Muonionniska, öfver 67°); i norra delen mest och på sina ställen endast korn; i södern trifves hvete; hafra och bohvete odlas mest i sydöstra delen. Oaktadt sitt nordliga läge är landets jordbruk betydligt och of-

verstiger den årliga sädesskörden 4 mill. tunn., neml. 2 mill. t. råg, $1\frac{1}{2}$ mill. t. korn, 800,000 t. hafra, 22,000 t. hvete, 16,000 t. bohvete *). I det inre landet är dock sädesskörden sällan tillräcklig för behöfvat och i allmänhet åter allmogen derstädes, äfven vid bättre årsväxt, icke bröd af ren säd, utan uppblandas mjölet med så kallad stamp (malen halm, tallbark och andra ämnen). I öfrigt odlas poteter (skörden $1\frac{1}{2}$ mill. t:r) ganska allmänt, dock mest i sydvestra delen, rotväxter, bönor, ärter (icke i Uleåborgs län). Linet, bäst i mellersta Tavastland, blir i mellersta Österbotten sträfft; hampan går längre mot norden; humleplantering idkas mest i Nyland; tobak planteras här och der, dock endast af allmogen och mest till eget behof. För trädgårdskulturen lägger visserligen klimatet stora hinder i vägen, dock kunde den vara högre drifven än den är, då med få undantag i södra delen föga annat än köksväxter planteras. Vin- och stickeibär mogna i trädgårdar ännu inemot Uleåborgs län; äpplen och körsbär mogna endast sällan i mellersta Österbotten; päron och plommon trifvas i Nyland. Bristen på fruktträd ersättes af en mängd bärsorter, ymnigast i nordn, såsom hjortron, nordligast och så i ordning, lingon,

*) Följande tabell lemnar en ungefärlig öfversigt af årliga sädesskörden i de skilda länen:

	Tunnor Råg.	Korn.	Hafra.	Hvete.	Bohvete.	Ärter.
Uleåborgs l.	110,000	210,000	5,000			
Wasa	360,000	300,000	45,000			
Åbo	420,000	300,000	100,000	11,000		
Nylands	250,000	150,000	65,000	6,000		
Wiborgs	200,000	80,000	200,000		12,000	
Kuopio	300,000	300,000	90,000			
S:t Mikkels	250,000	120,000	200,000			
Tavastehus	260,000	60,000	65,000			16,000

S:a 2,150,000 1,530,000 770,000

Dessa uppgifter, jemförda med de för 10 till 15 år sedan, visa att spanmålsproduktion ökat med en tredjedel. — För hvarje person anses $2\frac{1}{2}$ tunna säd vara behöflig.

I Norge, ett land som till läge på jorden, storlek och folk-mängd mycket öfverensstämmer med Finland, uppskattas årliga sädesskörden till 50,000 t:r råg, 430,000 t:r korn, 1,370,000 t:r hafra, 300,000 t:r blandsäd, 8,000 t:r hvete, 40,000 t:r ärter. Potatisskörden stiger till $3\frac{1}{4}$ mill. t:r.

blåbär, åkerbär, hallon, smultron m. m. — Skogarna äro af stor vigt och genom förädling af skogsprodukter erhåller allmogen sin förnämsta penningeinkomst. På några ställen (i det inre Österbotten) är tjärubräning en hufvudnäring. Någon egentlig skogsskötsel finnes dock icke. I inre landet äro skogarna ännu vidsträckta, men vid kusterna äro de i allmänhet uthuggna. De viktigaste trädslag äro björk, gran och tall, allmänna öfver hela landet. Likaså allmänna äro en, al, vide, asp, hägg, rönn och pil; mindre allmänt förekomma lind, lönn, alm (ännu i mellersta Österbotten), hassel, hagtorn, ask, ek (förnämligast på sydkusten), lärkträd (i sydöstra delen). — Ängarna vårdslösas och lemnas mest utan skötsel åt sig sjelfva, men afkastningen är dock betydlig och boskapsskötseln, som idkas dels för jordbrukets förkofran dels för dess egen skull, är en ganska vigtig näringsgren. Ehuru åt boskapen egnas en i allmänhet mindre sorgfällig skötsel och förädlade boskapsdjur äro sällsynta, är afkastningen icke allenast tillräcklig för behofvet, utan lemnar äfven ett betydligt öfverskott. Vigtigast är hornboskapsskötseln. Hästarna äro små men ihärdiga; de bästa finnas i de östra delarna, der de äfven skötas väl. Fåren äro mest oförädlade och hafva gröfre ull. I öfrigt må märkas getter, svin, hundar. Lapplands viktigaste djur är renen, äfven förekommande i vildt tillstånd. Dess hufvudsakligaste föda är renlafven*). Af tama fåglar äro höns, dufvor, gäss allmänna. Biskötsel idkas endast i sydvestligaste delen, der äfven lyckade försök

*)	Hästar.	Nötkreatur.	Får.	Svin.	Getter.	Renar (tama).
Uleåborgs l.	18,000	95,000	98,000	5,000	40	30,000
Waså	32,000	139,000	178,000	23,000	1,400	
Åbo	38,000	150,000	182,000	28,000	14,000	
Nylands	25,000	95,000	90,000	20,000	6,000	
Wiborgs	34,000	117,000	78,000	37,000	1,000	
Kuopio	38,000	80,000	79,000	35,000	1,000	
S:t Mikkels	23,000	102,000	50,000	32,000	1,000	
Tavastehus	27,000	89,000	78,000	24,000	8,600	

S:a 235,000 867,000 833,000 204,000 33,000 30,000
Smörafkastningen öfverstiger 2 mill. lisp. och ullafkastningen torde utgöra omkr. 200,000 lisp.

I Norige: 130,000 840,000 1,450,000 88,000 290,000 90,000

med silkesmaskars uppdragande (utan mulbärsträd) blifvit gjorda. — Fisket är för dem, som bo vid hafskusten samt vid sjö- och flodstränderna en vigtig näring och för vissa öboer den enda. Uti hafvet är strömmingsfisket och i de nordliga elfvarna laxfisket det förnämsta. Andra mera allmänt förekommande fiskslag äro abborre, braxen, gädda, gös, lake, muikka, nejonögon, ruda, sik, ål o. s. v. Kräfter finnas icke nordligare än i Österbottens sydligaste vattendrag. — I landets norra och inre delar är jagten en icke lönlös möda. Af vilda djur, några vigtiga för sitt pelsverk, må nämnas bäfvern, björnen, ekorren, elgen (alltmera sällsynt), haren, hermellen, filfrasen, fjellrackan, loen, räffen (den svarta mera sällsynt), vargen. Den skada, som de anställa på de tama djuren, är stundom ganska stor. Af vilda fåglar må nämnas örnen, höken, tranan, orren, tjädern, svanen, ejdergåsen (i norden), m. fl. sjö- och landfåglar. Skärgårdsboerna hafva i skjäljagten en besvärlig och äfventyrlig, men stundom ganska lönande sysselsättning. — Nitet för bergshandteringen *) har de sednare åren tilltagit. Mineralriket är i allmänhet fattigt; ymnigast förekommer jern, som erhålles dels ur grufvor (25 à 30 st., de flesta i vestra Nyland och östra delen af egentliga Finland) dels ur sjöar och myror (nästan öfverallt). Årligen hemtas dock ännu en betydlig mängd jernmalm från Sverige. Koppar brytes i vestra Nyland och i Karelen. Rika tillgångar finnas vid Pitkäranta på Ladogas nordöstra strand, der äfven tenn erhålles. De spår till ädla metaller, som man funnit, hafva icke blifvit med arbete belagda, emedan man ansett arbetskostnaden icke kunna betäckas. Rådande stenarten är granit af flera färger. Fajanslera och fältspat finnas i sydöstra Karelen, skiffer, slip- och qvarnstenar, krukmakarlera, rödfärgjord förekomma på flera ställen, likasom äfven kalk (förnämligast längs vestra delen af södra kusten) och marmor (förnämligast i Karelen).

*) Den sysselsätter 4,000 personer, så vidt de stå under Bergmästarens befäl, och kan den penningesumma, som bergsrörelsen sätter i omlopp, uppskattas till 800,000 rub. s:r.

Landtmannens husliga verksamhet är icke obetydlig. Han tillverkar kläder, bohagsting, åkerredskap o. s. v. ej allenast för eget behof, utan har äfven till afsalu väfda och stickade tyger, trädkärl o. s. v. I trakten af Åbo väfvas mycket bomullstyger. Många nya husslöjder kunde dock införas och de förevarande lätteligen, till följe af den allmänna händigheten, uppdrivas till en större utbildning och konstfärdighet. Af alla näringar äro de af den mesta nytta, som man kan göra hemmastadda hos allmogen, som under en 6 å 7 månaders vinter hindras från jordbruket. Handtverkerierna äro visserligen flersaldiga, men äfven här vittna tillverkningarna om föga konstfärdighet *). Fabriksverksamheten är ännu på en låg ståndpunkt, ty bristande håg för företagsamhet i stort och bristande associationsanda hafva icke i större bolag sökt ersättning för ringa kapitaler. Dessutom måste råämnena hemtas utifrån. De flesta fabriksanläggningarna äro i mindre skala och tillverkningarna otillräckliga **).

*) År 1847 gäfvos handtverkerierna, af 51 skilda yrken, i städerna sysselsättning åt 1888 mestare och 4395 gesäller och lär-gossar, tills. 6283 pers.; samma tid räknade socknehandtverkerierna 10,490 arbetare (mästare och läringar); inalles 16,773. År 1851 räknades i städerna 7324 och på landet 10,961, inalles 18,285 handtverksidkare (I Norge 20,000; i Sverige, hvars folkmängd är två gånger Finlands, 39,000).

**) Att fabriksverksamheten är i stigande, kan ses deraf att år 1843 funn. 90 fabr., med 1700 arb., tillverk. varor för 551,852 rb. sr, men 1845 „ 103 „ „ 2058 „ „ „ 678,409 „ 1847 „ 118 „ „ 2234 „ „ „ 779,420 „ 1849 „ 128 „ „ 2588 „ „ „ 964,267 „ och 1851 „ 148 „ „ 3364 „ „ „ 1,295,621 „ hvaribland må här nämnas:

Bomullsspinnerier	3-	st.	921	arb.	267,475	rub. 1)
Garfverier	5		36		31,879	
Fajans, kakel o. d.	12		136		27,450	
Färg- och kritqvarn.	2		13		5,800	
Glas	11		220		74,265	
Kläden	8		312		90,512 2)	
Kort	4		29		12,461	
Ljus, tvål, såpa	5		59		78,060 3)	
Mekaniska verkst.	5		246		43,268	
Möbel	3		44		8,225	

1) Det i Tammerfors (185,000 rub.). — 2) Liitois nära Åbo (30,765 r.) och Jokkis i Tavastehus län (44,000 r.). — 3) Kirjola nära Wiborg (47,500 r.).

Största fabriksanläggningen är bomullsmanufakturiet i Tammerfors, och dernäst förtjena nämnas 1 socker-, 2 klädes-, 3 tobaks-, 1 pappers-, 1 glas-, 1 tvål- och ljus-, 1 fajansfabrik, hvartill komma 1 krutbruk *) och metallförädlingsverken. — Den inre handeln och förbindelsen är föga liflig, hvaremot utrikeshandeln är ganska anseelig och vidsträckt. De förnämsta utförsvaror äro skogsprodukter, såsom plankor och bräder (Björneborg och Wiborg), pottaska, beck, tjära (Österbotten), trädkärl (Nystad och Raumo) och ved (sydvestra kusten): boskapsprodukter, såsom lefvande kreatur, smör, kött, hudar och talg, fisk, skjälspeck, pelsverk, linfrö och kummin, stundom säd o. s. v. Värdet af utförda varor utgör inemot 3 mill. rub. s:r och till ungefär samma summa värderas införsartiklarna, hvilka utgöras af salt, metaller och metallarbeten, fisk, krydder och frukter, kaffe, the, socker, viner, färgstoffer, apoteksvaror, läder, siden-, bomulls och ylleytyger m. m. Frakthandeln lemna dessutom god vinst. Den utländska handeln, som 1825 bedrefs af 250 fartyg af 17,000 läster, gaf 1852 sysselsättning åt 467 fartyg af 53,105 läster, hvarförutom äro i verksamhet omkr. 900 landtmannafartyg af 25,000 läster, dels vid kustfarten dels på kortare utländska resor. Ångfartyg finnas 13, hvaraf 10 (9 längs södra kusten) föra passagerare och gods **).

Invånare. Största delen af befolkningen utgöres

Oljeslageri	3 st.	11 arb.	12,642 rub.
Papper	9	282	64,345 ¹⁾
Segelduk	3	63	16,000
Sockerbruk	1	21	110,087 ²⁾
Tapet	1	14	4,800
Tobak, snus	22	410	193,661 ³⁾

1) Tammerfors 45,000 r. — 2) Thölö invid Helsingfors. — 3) Rettigs i Åbo 46,358 och Borgströms i Helsingfors 62,300 r.

*) Östermyra i Ilmola socken af Wasa län.

**) Medelvärdet på utförsartiklarna under de sednare åren är ungefär följande: trädvirke 1,200,000 rub. s:r, pottaska 25 tusen, tjära 377 t., beck 19 t., ved 50 t., kreatur 15 t., kött 25 t., smör 145 t., hudar 10 t., talg 17 t., fisk 82 t., jernarbeten 187 t., krut 35 t., glas 12 t., väfnader 40 t., linfrö 14 t., kummin 15 t., säd 25 t. (steg 1847 ända till 600 t.) o. s. v. Hvad särskilt skogsprodukterna vidkommer, har utförseln varit:

af *Finnar*, delade i två hufvudstammar: *Tavaster* (Hämeeläiset) och *Karelare* (Karjalaiset). De förra bebo sydvestra, de sednare nordöstra delen, och kan gränslinien anses gå från Nylands sydöstra hörn till Wasa läns nordvestra. De Tavaster, som bebo nordvestra kuststräckan, kallades fordom *Sumer* (de egentliga Finnarna) och de Karelare, som besatte norra Österbotten, *Kvener* (Kainulaiset). Med Finnarna närmast beslägtade och redan före dem i landet bosatta äro *Lapparna*, hvilka sedan blifvit trängda till de nordligaste delarna (omkr. 1000 pers.). *Svenskar* (Ruotsalaiset) bebo Åland, kusterna af Nyland och södra Österbotten (Wasa län), samt skären deromkring, och äro i öfrigt spridda (125,000 pers.). Svenska språket talas äfven af många icke-svenskar och är ännu landets officiella språk. *Ryssar* (Wenäläiset) finnas mest i Wiborgs län och äro i öfrigt spridda, mest som handlande i städerna (7—8000 pers.). *Zigenare* (Mustalaiset) genomströfva mest det inre landets ödemarker (kanske 1000 pers.). I öfrigt finnas *Tyskar* (mest i Wiborgs l., kanske 400 pers.), en och annan *Jude*, *Fransman* o. s. v. Vid 1850 års utgång uppgafs folkmängden, den i landet förlagda ryska militären oräknad, till 1,636,915 pers. (796,217 mankön och 840,698 qvinkön). De flesta eller 1,589,771 pers. bekände evangelisk-lutherska läran och återstoden 47,144, de flesta bosatta i Wi-

	Plank., Bräd., och Batt. t:f.	Tjära, t:r.	Sparrar, st.	Läkter, tölfter.	Bjelkar, st.	Pottaska, lisp.	Beck, t:r.	Ved, famn.
Uleåb. l.	13,000	67,000	—	—	3,600	11,000	3,700	500
Wasa	23,000	88,000	3,000	—	1,000	10,000	2,000	2,000
Åbo	93,000	3,000	64,000	52,000	7,400	3,000	20	10,000
Nylands	37,000	200	300	—	2,000	400	40	10,000
Wiborgs	89,000	300	2,700	—	1,000	300	300	1,000

S:a 255,000 158,500 70,000 52,000 15,000 24,700 6,060 23,500

hvertill för Åbo l. komma 25,000 skofflar, 10,000 tråg, 7,000 ämbaren och byttor, 2,000 skopor, 3,000 fat m. m. d. — Af importartiklarna stiger värdet af socker till 590 t., kaffe 570 t., salt 417 t., viner 130 t., rom och andra sprisorter 155 t., färgstoffer 150 t., bomull och bomullsgarn 330 t., tobak 140 t., väfnader 650 t., fisk 50 t., metaller och metallarbeten 290 t., ljus 43 t., tågvirke 57 t., apoteksvaror 16 t., läder 34 t., hampa 24 t., tvål 24 t., krydder och frukter 100 tusen rub. s:r o. s. v.

Norges handelsflotta räknar 4000 segel- och 20 ångfartyg.

borgs län, den grekisk-kristna, hvarförutom funnos ett mindre antal katoliker (mest i Wiborg, der de hafva egen kyrka) samt en och annan reformert och jude (spridt). Af Zigenarena torde kanske de flesta vara döpta, ehuru de i öfrigt icke bry sig om någon religion. — Under de sednare åren hafva 50—60,000 personer årligen blifvit födda och 30—40,000 aflidit, hvarföre årliga folkökningen utgjort omkr. 18—20,000 pers. — Utom de fri- och rättigheter, hvilka tillkomma Finlands invånare i gemen och tillförsäkra dem att icke utan laga ransakning och dom lida intrång till lif, ära, kropp, egendom och personlig frihet, åtnjutas vissa särskilda privilegier, och med afseende å dessa indelas Finlands befolkning i 4 stånd: *adeln, presterskapet, borgare- och bondeståndet*. Till detta sednare höra alla såkallade krono- och skatte-hemmans innehafvare *). Hvert och ett af dessa stånd äger

*) Jorden äges dels af kronan, dels af städerna, dels af enskilda. Man skiljer emellan frälse-, krono- och skattehemman. Frälsegods (säterier, rå- och rörshemman, frälsehemman) äga befrielse från flera, jord i allmänhet åtföljande, besvär och skyldigheter. Deras antal får hvarken ökas eller minskas. Den egentliga ägaren till ett kronohemman är kronan, ehuru de förvaltas af någon enskild, antingen genom arrende på vissa år, eller under arfsrätt för hans efterkommande endast jorden odlas och bestämda skatter betalas. Kronohemman af sednare slaget kunna äfven skatteköpas eller förvandlas till skattehemman, som då ägas under full besittnings- och arfsrätt, naturligtvis med skyldighet för innehafvaren att betala bestämda skattebidrag. Till adeln och ridderskapet höra 3271 pers., till presta- och läroståndet 6483, borgareståndet 16,971, bondeståndet 1,434,638, ståndspersoner 14,380 och öfrig befolkning 161,172 pers. Vid pass hvar 42:dra person är i behof af understöd för sin bergning (så äfven Sverige och Norge).

Tabell öfver hemman- och mantalen i de skilda länen, hvarvid uppgifterna för Wiborgs och Kuopio län grunda sig på en förslagsvis gjord beräkning.

	Hemman.	Mantal, neml.	Krono.	Skatte och Frälse.	
Uleåborgs län	7,240	1,799	573	1,224	2
Wasa l.	5,912	2,622	435	2,180	7
Abo l.	9,871	5,280	751	3,892	637
Nylands l.	4,716	2,288	323	1,532	433
Wiborgs l.	7,440	2,350	1,250	100	1,000
Kuopio l.	6,718	1,340	890	410	40
S:t Mikkel's l.	3,857	1,210	584	610	16
Tavastehus l.	4,453	2,178	518	1,458	202
Summa	50,207	19,067	5,324	11,406	2,337

att sända ombud till landtdagarna, hvilka hållas när regenten finner för godt att till sådana sammankalla.

Styrelse och statsinrättningar. Finland är en oskiljaktig del af Ryssland, hvars Kejsare är Finlands Storfurste. I öfrigt har Finland sina egna lagar och en från den ryska alldeles skild administration. Landets grundlagar äro *Svenska regeringsformen af den 21 Augusti 1772* samt *Förenings- och Säkerhetsakten af den 21 Februari och 3 April 1789*, hvilka båda urkunder af de ryska kejsarena äro till kraft och verkan bibehållne och stadfäste. Dessa tillerkänna Regenten högsta verkställande samt i förvaltningsärenden äfven högsta lagstiftande magten. Frågor om förändring af grundlagar och ståndsprivilegier, antagandet af ny lagbok, påläggandet af nya pålagor samt utskrifning till krigstjenst, höra under ständernas öfverläggning, och äger deras beslut, hvartill erfordras minst tre (i vissa fall alla 4) stånds samstämmighet, laga kraft, då det af regenten blifvit stadfäst. Sådana mål och ärenden, som omedelbart bero af Regenten, föredragas honom i Petersburg af en der befintlig *Minister-Statssekreterare*.

I spetsen för styrelsen inom landet står en *Generalguvernör*, som utnämnes af kejsaren, hvars person han föreställer. Han är ordförande i Kejsarliga Senaten och chef för all i landet befintlig krigsstyrka. Emedan nuvarande Generalguvernören af andra åligganden hindras att uteslutande egna sig åt Finlands angelägenheter, är en *Adjoint* tillförordnad, som äger utöfva en del af hans tjänsteåligganden. Alla de ärenden, som väl bero af Regenten, men som Kejsaren icke förbehållit sitt omedelbara afgörande, behandlas och afgöras i Hans namn af *Kejsarliga Senaten*. Denna är fördelad i två *Departement: Justitie och Ækonomie*, hvardera bestående af 8 ledamöter, hvilka af Kejsaren utses hvarje gång på 3 år. Utom de frågor, som afgöras af båda departementen gemensamt (in pleno), har justitie-departementet sig enskilt uppdraget rättvisans vårdande, hvaremot Ækonomie-departementet handhafver den inre förvaltningen och därför sönderfaller i flera *Expeditioner: Kansli-* (för allmänna lugnet, ordningen och säkerheten), *Finans-* (för vården om statens egendom, penningeverket och natio-

nalindustrin), *Kammar och Räkenskaps-* (för indrivandet af statsinkomsterna och granskningen af statsräkenskaperna) och *Ecklesiastik-* (för kyrkan och elementarläroverken). Hvar och en af dessa expeditioner står under närmaste tillsyn af någon ledamot i ekonomidepartementet. I närmaste samband med senaten står en *Prokurator*, som vakar öfver lagarnes helgd och att ingen må lida intrång i sina rättigheter. — I och för de enskilda grenarna af förvaltningen finnas flera central-embetsverk, alla underlydande senaten.

I afseende å den allmänna ordningens o. s. v. handhafvande i landets skilda delar äro *Guvernörer* tillförordnade och efter deras verkningskrets indelas landet i *8 Län: Uleåborgs och Kajana, Wasa, Åbo och Björneborgs, Nylands, Wiborgs, Kuopio, S:t Mikkels och Tavastehus*. Hvarje län underafdelas i *Härad*er under *Kronofogdar* och dessa åter i *Länsmansdistrikter*, hvilka ofta äro desamma som *Socknar*. Uti städerna handhafves förvaltningen närmast af *Magistraten*, bestående af stadens *Borgmästare* och *Rådmän*. Några städer *) hafva ännu ingen borgmästare och magistrat, utan endast en *Ordningsman* och *Ordningsrätt*. Häradernas antal är nu 48, länsmansdistrikternas 235 och städernas 32 **). — Uleåborgs län består af finska Lappland, norra Österbotten och finska andelen af Westerbotten. Städer: *Torneå* (Tornio), *Uleåborg* (Oulu), *Brahestad* (Raahe), *Ka-*

*) Sordavala, Jyväskylä, Heinola, S:t Mikkel och Joensuu.

	Häradernas			Länsmansdistrikternas			Städernas.	
	antal,	storlek	o. folkmängd.	antal,	storlek	o. folkm.	antal	o. folkm.
	i medeltal.			i medeltal.				
Uleåb. l.	5	602	qv. m. 29,565	31	97	qv. m. 4,769	4	9,186
Wasa	5	151	49,073	29	26	8,461	7	12,460
Åbo	10	49	25,963	48	10	5,410	6	31,223
Nyl.	4	58	33,102	25	9	5,296	4	23,512
Wib.	9	87	28,363	40	19	6,382	5	15,181
Kuop.	6	133	32,196	21	38	9,199	2	2,978
S:t Mikk.	4	108	36,419	18	24	8,093	3	2,362
Tav.	5	69	29,989	23	15	6,519	1	2,581

S:a 48 143 31,861 235 29 6,508 32 99,483
 hvartill komma för städerna militär m. m. 8,095.

Folkrikaste häradet finnes i Wasa län, der folknummern, oberräknadt 3 städer med 6798 pers., utgör 80,763. Det minst befolkade häradet är det lappska med 5133 inv.

jana (Kajaani). Wasa län utgöres af södra Österbotten, nordöstra hörnet af Satakunda och nordvestra Tavastland. St.: *Gamla-Karleby* (Kokkola), *Jakobsstad* (Pietarsaari), *Ny-Karleby* (Uusi Karlepyy), *Wasa* (Waasa), *Kaskö* (Kaskinen), *Kristinestad* (Ristiina) och *Jyväskylä*. Åbo län utgöres af egentliga Finland, vestra och större delen af Satakunda samt Åland. St.: *Björneborg* (Pori), *Raumo* (Rauma), *Tammerfors* (Tamperi), *Nystad* (Uusi Kaupunki), *Nådendal* (Naantali), *Åbo* (Turku); fästet *Skarpans* på Åland. Nylands eller Helsingfors län består af vestra och större delen af Nyland till Kymmene-elf och en del af sydöstra Tavastland. St.: *Ekenäs* (Tammisaari), *Helsingfors* (Helsinki), *Borgå* (Porvoo), *Lovisa* (Loviisa); fästningarna *Sveaborg* (Wiapori) och *Svartholm*. Wiborgs län (största delen af gamla Finland) är sammansatt af östra Nyland (öster om Kymmene), södra Karelen, sydligaste Savolaks och en del af sydöstra Tavastland. St.: *Fredrikshamn* (Hamina), *Wiborg* (Wiipuri), *Keksholm* (Käkisalmi), *Sordavala* (Sortavala), *Willmanstrand* (Lappeenranta). Kuopio län består af norra Karelen, norra Savolaks och nordöstra Tavastland. St.: *Kuopio* och *Joensuu*. S:t Mikkel's län utgöres af den öster om Päijänne liggande delen af Tavastland och mellersta Savolaks (emellan Päijänne och Orivesi sjöar). St.: *Heinola*, *S:t Mikkel* (Mikkeli) och *Nyslott* (Savonlinna; i gamla Finland). Tavastehus län omfattar sydvestra Tavastland och östra Satakunda (emellan Näsijärvi och Päijäne). Staden *Tavastehus* (Hämeenlinna).

Lagskipningen och rättvisans vårdande handhafves af landets 3 Hofrätter i Åbo, Wasa och Wiborg, hvar efter landet indelas sålunda, att till Åbo hofrätts jurisdikton höra Åbo, Nylands och Tavastehus län, till Wasa hofrätt Wasa och Uleåborgs län samt under Wiborgs hofrätt S:t Mikkel's, Kuopio och Wiborgs län. Hofrätternas ordförande kallas *President*, ledamöterna *Hofrättsråd* och *Assessorer*. Under hofrätterna lyda alla underdomstolar så på landet som i städerna. Underdomstolar på landet äro *Lagmans-* och *Häradsrätter*, under en *Lagman* och *Häradshöfding* med 12 *Nämndemän*, tagna bland distriktets bönder. Derigenom uppkommer indelningen i 6 *lagsagor* och 49 *domsagor* med 194 *tingslag*. Uti stä-

derna skipas lag och rätt af *Rådstufvurätter*, sammansatte af Borgmästaren och Rådmännen. De städer, som icke hafva borgmästare, lyda under häradsrätt. Uti 9 städer finnes äfven en lägre domstol eller *Kämnersrätt* med en Kämnerspreses till Ordförande och i 3 städer *Poliskamrar* under Polismästare *). För särskilda ändamål finnas *Krigsdomstolar*, *Bergsting* och *Ägodelningsrätter*.

Den ecklesiastika styrelsen, vården om religion och kyrkan är närmast lemnad åt Erkebiskopen i Åbo samt Biskoparna i Borgå och Kuopio, hvardera biträdd af ett Domkapitel. Landet indelas derefter i tre *Stift*. Till Åbo erkestift höra Åbo län, Wasa län utom tavastländska andelen samt vstra delarna af Tavastehus och Nylands län till tavastländska åsen och nära staden Helsingfors. Till Borgå stift höra Wiborgs och S:t Mikkelns län samt östra delarna af Tavastehus och Nylands län. Till Kuopio stift höra Uleåborgs och Kuopio län. Hvarje stift underafdelas i *Prosterier* eller *Kontrakt* med en Kontraktsprost i spetsen. Till hvarje prosteri höra ett olika antal *Pastorat* under sina Kyrkoherdar, af hvilka en genom val är kontraktsprost. Ett pastorat består af en eller flera församlingar, i hvilket sednare fall en kallas moderkyrkoförsamling och de andra kapellförsamlingar. Prosteriernas antal är 38, pastoraternas 214 och församlingarnas 480 **). — De grekiska församlingarna lyda under Metropolitens i Petersburg.

*)	Lagsagor.		Domsagor.		Tingslag.	
	antal.	folkmängd i medeltal.	antal.	antal.	folkmängd i medelt.	
Åbo hofrätt	2	271,014	19	81	6,692	
Wasa	2	196,887	11	46	8,560	
Wiborgs	2	293,220	19	67	8,753	
Summa	6	253,707	49	194	7,847	

I Helsingfors, Åbo och Wiborg skiljer man emellan en Justitie och en Politie Borgmästare. — I dessa tre städer finnas Poliskamrar. — I Uleåborg, Gamla-Karleby, Wasa, Björneborg, Åbo, Helsingfors, Lovisa, Fredrikshamn och Wiborg finnas Kämnersrätter.

**) Kontrakter.	Pastorater.		Församlingar.		Summa. folkm.	Fördelad. på hvarje ord. prest.
	antal.	folkmängd i medeltal.	antal.	folkm. i medeltal.		
Åbo stift	17	105 6251	258	2540	656,390	1683
Borgå	13	70 8386	125	4476	587,003	3010
Kuopio	8	39 8881	97	3571	346,378	2769
S:a	38	214 7429	480	3312†)	1,589,771	2239

†) I Sverige 1300; i Norrige 1500

Öfriga statsinrättningar och deraf beroende indelningar (t. ex. 24 provincial-läkare-distrikt, 2 tulldistrikt o. s. v.) äro af mindre vikt och förbigås därför.

Med värden om kyrkan är den om folkbildningen och undervisningen nära förbunden. Den egentliga folkbildningen består mest uti kunskapen att läsa i bok, hvilken kunskap dock är ganska allmän. Ett inskränktere antal folkskolor finnas ännu och den splittrade befolkningen hindrar mycket deras verksamhet. Bättre lottad är den lärda bildningen, för hvars befördran finnas Alexanders-Universitetet i Helsingfors, 5 Gymnasier och 12 Högre Elementarskolor. Universitetet har sin egen styrelse och dess högsta chef kallas Kansler (nu Thronföljaren). Gymnasierna och högre elementarskolorna stå under biskoparnas och domkapitlens uppsigt, likasom landets 32 Lägre Elementarskolor för allmän medborgerlig bildning och 5 Fruntimmersskolor. Till läroanstalter för allmän bildning kunna äfven räknas de i 25 städer organiserade Söndagsskolorna. Af fackskolor finnas 3 Navigationsskolor för sjömäns undervisning, 3 Handelsskolor för meddelandet af de för blifvande handelsmän nödiga insigter, 3 Tekniska-Realskolor för handtverkares och manufakturisters fullständiga utbildning, 1 kadetskola för bildandet af skickligt militärbefäl, 1 landbruks-institut, der undervisning meddelas i jordbruk och boskapens ändamålsenliga behandling *).

*) Gymnasier finnas i Wasa, Åbo; Borgå, Wiborg; och Kuopio. Högre elementarskolor finnas i Wasa, Björneborg, 2 i Åbo, Tavastehus; Helsingfors, Borgå, Fredrikshamn, Heinola, Nyslott; Kuopio och Uleåborg; lägre elementarskolor i alla städer, utom Joensuu, och 1 på Åland. Inskrifna vid universitetet äro omkr. 600 studenter, vid gymnasierna inemot 300 elever, vid de högre elementarskolorna 12—1300, vid de lägre öfver 1000. Söndagsskolorna besökas af omkr. 2000 elever, således af knappast hälften af städernas handtverksesällor och lärlingar (5058). Navigationsskolorna (i Helsingfors, Åbo och Wasa) räkna 250 och de tekniska realskolorna (i samma städer) 100 elever; handelsskolorna (i sednast nämnda 3 städer) äro föga besökta; kadetskolan i Fredrikshamn emottager 120 kadetter och landbruksinstitutet på Mustiala i Tavastehus län besökes af omkr. 50 elever. Uppskattas det okända antalet af eleverna i folkskolorna till 2—3000, finner man att af 300,000 personer eller landets manliga befolkning emellan 6 och 25 år endast 9000 d. v. s. 3 af 100 besöka någon allmän läroanstalt. — Fruntimmerssko-

Den inhemska militären utgöres af: 1) *Lifgardes-Skarpskytte-bataljon* och 2) *Första Finska Sjö-Ekipaget*, båda i Helsingfors, samt 3) *Grenadier-Skarpskytte-bataljon* i Åbo; tillsammans omkr. 3,000 man.

Landets hufvudmynt är ryska silfver-rubeln. — De årliga statsinkomsterna öfverstiga 2 mill. rub. s.r., hvilka äro tillräckliga att bestrida de nödiga utgifterna och äfven lemna något öfverskott. — Af finska bankens sedlar cirkulera i landet omkr. 3 mill. rub. s.r.

Storfurstendömet Finlands vapen utgöres af ett uppriktstående af rosetter omgifvet krönt lejon i rött fält; i högra framtassen håller det ett uppåt vändt svärd och i den venstra en nedåt vänd sabel, på hvars baksida det stiger med bakfötterna. Skilda landskaper, län, städer, härad o. s. v. hafva egna vapen och sigill.

Af de många förekommande indelningarna är läneindelningen vigtigast. Följande tabell lemna öfversigt af de skilda

länens storlek i geogr. qv. m., folkmängd (1850) och folktäthet.			
Uleåborgs	3012	157,010	52.
Wasa	757	257,824	341.
Åbo	488	292,098	599.
Nylands	234	160,252	685.
Wiborgs	779	273,011	350.
Kuopio	800	196,155	245.
S:t Mikkels	431	148,039	343.
Tavastehus	343	152,526	445.
Summa	6844	1,636,915	239.

1. Uleåborgs och Kajana Län.

Lappland är vidsträckt men föga befolkadt (3 å 4 pers. på qv. m.). Det genomstrykes af en mängd berg och jordåsar, hvilka bilda dalar, der hedar, kärr och högmossar vexla med hvarandra. Klimatet är kallt, dock är under den korta sommarn värmen ofta stark, såvida solen på en längre tid icke går ned. Säd och jordfrukter kunna föga odlas och skadas ofta af nattfroster. Potatis och rofsädd sker dock ända upp i Utsjoki. Korn sås vid Ivaajokis mynning och mognar på kort tid. Rågkulturen vidtager i Sodankylä och Muonionniska *). Af jagt, fiske och boskapsskötsel

lorna i Åbo, Helsingfors, Fredrikshamn och 2 i Wiborg räkna omkr. 250 elever.

*) Rågafkastningen uppskattas till 500 t:r och af kornet till 3000 t:r.

hemtar befolkningen sin egentliga näring, och renlafven lemnar föda åt renarna. Beryktade äro Lapplands otaliga mygg, en plåga för människor och boskap. Bär finnas i ymnighet. Dvärgbjörken och enbusken bekläda sparsamt höjdernas solsida; i dalarna anträffas tall, al, asp och hägg; vid sjö- och flodstränder vide, samt längre mot söder gran och rönn. Dessa ödemarkers egentliga befolkning utgöres af de kortväxta *Lapparna*. På flera ställen hafva såsom nybyggare nedsatt sig *åkerbrukande Finnar*, bland hvilka Lapparna till en del förlorat sig och antagit deras lefnadssätt (jordbruk och boskapsskötsel: mest får, en och annan ko). De öfriga Lapparna kunna indelas i *Fiskar-Lappar* och *Nomad-* eller *Fjell-Lappar*. De förra hafva nedsatt sig vid de fiskrika sjöarna och floderna. De lefva mest af fiske och idka rofsådd, men hålla äfven renar. De bo i små smutsiga stugor och bilda likasom en öfvergång från nomadlifvet. För Nomadlapparna är renarna allt i allom. Omkring 300 renar äro nödvändiga för ett vanligt lapphushålls behof; några hushåll hafva ända till 6 a 8000 renar. De föda sig af renarnas mjölk, ost och kött, skydda sig för kölden med deras skinn o. s. v., samt begagna dem äfven såsom lastdjur och dragare. Nomadlapparna ströfva omkring från den ena trakten till den andra; om sommaren söka de sig skydd för värmen på de norska fjellarne, men mot vintern hemkomma de. Deras boningar utgöras af såkaljade *kotar*, hvilka uppföras sålunda att några stänger i en mot hvarandra lutande ställning nedslås i jorden eller snödrifvan, och några renhudar eller en vadmals väf slås deromkring.

Berg: *Lapintunturit*, från vester mot öster, sedan (från Talkuna-oivi) mot söder; — *Peldoivi*; — *Ounastunturi*; — norr derom *Lep-pävaara* (1808 f.); — *Mutkevaara*, der Ryssland, Norige och Finland sammanstöta. — Vattendrag: *Enarijärvi* (90 qv. m), upptagande *Ivalajokt* och *Joenjoki*, i öfra loppet *Waskojoki*; — från Peldovaddo *Skekkemjoki*, *Enarijoki* och *Tenojoki*, upptagande *Utsjoki* och ett tillflöde från *Pulmajaur*; — *Könkömä*, som i förening (vid Enontekis kyrka) med *Lettas Eno* bildar *Muonio*; — öfra delarna af *Kemijoki* och dess bifloder: de förenade *Luiro-joki* och *Kittinenjoki*, från Peldovuomatunturi, samt *Ounasjoki*, alla genom Sodankylä lappmark.

Lappland indelas i 7 lappmarker: 1) söder om Lapintunturit: *Enontekis* eller *Torneå*, *Muonionniska*, båda längs Muonionjoki, *Kittilä* vid Ounasjoki, *Sodankylä* och *Kuolajärvi* (sydost), 2) norr om fjellryggen *Enari* och *Utsjoki* (nordligast). Utsjoki, Enari, Kittilä, Sodankylä och Kuolajärvi innefattas under den gemensamma benämningen *Kemi* lappmark.

Österbotten jemte finska andeln af *Westerbotten*, d. ä. landet emellan *Torneå elf* i vester samt höjdsträckningen *Kallinkangas* och *Kakamajoki* (utfallande vester om *Kemijoki*) i öster, är en från *Maanselkä* mot bottniska viken (*Norrbottnen*) sluttande ländsträcka. Af berg må nämnas *Avasaksa* vid *Tornionjoki*, nära polcirkeln; besökes midsommarstiden af dem, som då vilja se solen hela natten upp öfver horisonten. I de inre delarna framstryka *Maanselkäs* utgreningar emellan sandhedar och en så stor mängd sjöar och sumpsträckor, att man förliknat hela landet med ett enda ofantligt moras. Mot det låga och släta kustlandet sträcka sig flera åsar, bildande längddalar, genomflutna af floder; de nordligaste rinna mot söder, de i medlersta delen mot vester och de sydligare mot nordvest. Jordmånen är öfverhufvudtaget svag. På en bredd af 5 till 10 mil är det låga kustlandet väl odladt och befolkadt, men längre inåt landet aftager efterhand odlingen och glesnar befolkningen. Nattfroster skada ofta de odlade fälten och missväxtår äro icke sällsynta. Ångarna gifva riklig växt, särdeles på de ställen som bevattnas af flodöfversvämningarna om våren. I de inre delarna (*Kajana län*, *Kainunmaa*) äro skogarna ännu goda; der idkas svedjebruk (mest i *Hyrnsalmi* och *Sotkamo*) och brännes mycken tjära. Jagten är lönande och dervid begagna sig jägarena af skidor. Sjöarna äro fiskrika; i elfvarna, särdeles de nordliga, fångas mycken lax och taimen. Perlmuuslor har man funnit, men endast af mindre värde. Den guldsand, som förekommer i de östligaste delarna, anses icke betäcka arbetskostnaden. Vid *Juokaisenmaa* i *Kolari* by af *Neder-Torneå* socken är ett af *Finlands* rikaste jernmalmfält. På sjö- och myrmalm är ingen brist. Flera blästerverk och sågqvarnar hafva de sednare åren uppstått. Den finska befolkningen utgöres af *Kvenerna*, ett härdadt, raskt folk, som kallblodigt företager de äfventyrliga försfärderna, då inlandets produkter skola längs elfvarna föras till kuststäderna.

Berg: *Wuokatti* i *Sotkamo*, 1200 f. högt. — *Iivaara* och *Närän-gävaara* i *Hyrnsalmi*, äro af sådan höjd att midsommarsolen ses från dem och att vissa skuggrika ställen ständigt äro snöbetäckta. — Vattendrag: *Tornio elf* upptager *Tengeli elf*, norr om *Avasaksa*. — *Kakamajoki*. — *Kemijoki* inkommer från *Sodankylä* och genomströmmar i sydvestlig rigtning socknarna *Kemiträsk* (sjön *Kemijärvi*), *Rovaniemi* (vid hvars socknekyrka *Ounasjoki* infaller) och *Kemi*. — *Simojoki* från *Simojärvi* genom *Kemi* socken. — *Iijoki* från *Iinjärvi* i *Kuusamo* genom *Pudasjärvi* och *Iijo*. — *Oulujärvi* upptager n. ö. från *Hyrnsalmi* *Kiantojärvi*, *Wuokkijärvi* och *Ristijärvi* samt ö. från *Sotkamo* *Ännettijärvi*, *Lentua*, *Ontojärvi* och *Nuasjärvi* genom *Kajana å* och *Åm-*

må kanal. — *Oulunjoki* genom Muhos och Uleå socknar. — *Sii-kajoki.* — *Pyhäjoki.* — *Kalajoki*, en förening af *Isojoki* n. och *Wääräjoki* s. — Sjöarna uti Kuusamo socken, såsom *Kitkajärvi*, *Kuusamojärvi* och *Muojärvi*, hafva sina aflopp inåt Ryssland till Hvita hafvet.

I Westerbotten:

Torneå (Tornio), stad på Svensar-ö nära Tornio elfs mynning; obetydlig handel mest med lax och lappvaror; 606 inv.

Stadsprivilegier erhöles 1621. — Pelleteri-fabrik.

I Österbotten:

Uleåborg (Oulu), på en udde emellan Kempele-viken och Uleå-elf, som här genom Merikoski utstörtar i Uleå-bugten, en af landets största handelsstäder. G. Här finnes ett vexelkontor, högre elementarskola, boktryckeri, hushållningssällskap, en mindre tobaksfabrik; 5761 inv.

Anlagd 1605. — Nära staden på slottsholmen låg det fordna *Uleåslottet*, anlagdt 1570. — *Carlö* (Hailuoto), en ansenlig ö i hafvet. — *Hirvaskoski*, blästerverk i Pudasjärvi. — *Nyby*, glasbruk i lijo. — *Petäjäköski*, blästerverk i Muhos. — *Sii-kajoki*, *Revolaks* och *Pulkkila*, längs Sii-kajoki elf, kända från 1808 års krig. — *Wesikoski*, blästerverk i Pyhäjoki.

Brahestad (Raahe), stad i Salo socken, vid hafvet, god hamn och handel; mindre tobaksfabrik; 2301 inv.

Anlagd 1649 af grefve P. Brahe. — *Olki-joki*, by i Salo, känd för den konvention, som den 19 Nov. gjorde slut på 1808 års krig.

Kajana (Kajaani), liten stad i Paltamo vid södra stranden af Kajana å (Koivukoski); 518 inv.

Anlagd af grefve Brahe 1650. — *Kajaneborg*, slott på en holme i sjelfva forsen, anlagdt 1607, förstördt 1717. — *Manamansalo*, ö i Oulujärvi, som derigenom delas i *Ärjänselkä* ö. och *Niskaselkä* n. v. — *Ämmä* eller *Kianto* i Hyrynsalmi och *Mylly-ranta* i Sotkamo, blästerverk.

2. Wasa Län.

Österbotten är ett lågland och tyckes varit en hafsbotten, som småningom höjt och höjer sig ofvan vattenytan. Är landets största, endast af låga kullar och någon betydligare enstaka höjd ojemnade slätt; endast närmare Maaniselkä visa sig ansenligare upphöjningar och berg. En mängd floder framrinna med hufvudrigtning mot n. v. Hafsstranden är långgrund och kusten åtföljes af en vidlöftig skärgård, der ett indrägtigt strömmingsfiske och skjälsskytte idkas. Södra delen har bördig lerjord, är väl bebodd, odlad och sädes-

rik, hvilket särdeles gäller om kustlandet söder om Wasa och stränderna längs Kyro elf (den storkorniga, till utsäde eftersökta Wasa rågen), hvars vidsträckt åkerfält blifvit ett ordspråk, likasom Limingo ängarna söder om Uleåborg. Sandjorden i norra delen är visserligen mindre gifvande, dock alstras äfven här säd till behofvet, stundom derutöfver. Kärrodlingar, som med stor drift bedrivs, hafva förvandlat vidsträckt sumpmarker till bördiga åkrar och ängar. På flera ställen beredes salpeter. Jern brytes i Storkyro (*Wittingi*) och kalk i Lappjärvi (*Spankarikangas*). Invånarna längs kusten äro af svensk härkomst. Den finska befolkningen utgöres af Tavaster, hvilka dock genom beröringen och beblandningen med Svenskarna förbytt sin stamkarakter; den är frimodig, retlig och häftig. Inbyggarena, särdeles i de nordligare socknarne (Pedersö och Kronoby), äro landets yppersta timmermän och skeppsbyggare, i hvilken egenskap de allmänt eftersökas och begagnas. Händighet i allehanda slöjder och en viss mekanisk fyndighet utmärker hela österbottniska allmogen.

Höjder: *Simsjö* i Lappo (*Lapua*). — *Bötomberget* i Lappfjerd. — *Santavuori* i Ilmola, bekant sedan klubbkriget. — Vattendrag: *Raumajoki* från *Lestijärvi* genom Lohteå. — *Wetiljoki* genom Gamla-Karleby socken. — *Esse-å* från *Lippo källa* genom Lappjärvi (sjöarna *Alajärvi*, *Lappjärvi* och *Evijärvi*) och Pedersö socknar. — *Lapuanjoki* genom Kuortane, Lappo och Ny-Karleby. — *Kyro elf* genom Ilmola (*Kauhajoki* och *Ilmajoki* med *Seinäjoki*), Storkyro, Lillkyro och Mustasaari. — De obetydliga *Laihela-*, *Malaks-*, *Nerpes-*, *Tjock-* och *Lappfjerd-åar*.

De till länet hörande andelarna af *Satakunda* och *Tavastland*, hvilka genom Maanselkä skiljas från Österbotten och genom norra delen af tavastländska åsen från hvarandra, äro ojemna, till största delen upptagna af skogar, moar, sjöar och kärr, samt frostömma och mindre gynsamma för jordbruk; svedjebruk är icke ovanligt. Sjöar och myror lemna jernmalm.

Vattendrag: Genom Satakunda-andelen utbreda sig sydvästra sjösystemets tre norra tillflödsarmar. Den västra nedrinner från den ofvannämnda *Lippo källa* på Maanselkä mot söder inåt Ruovesi (Wirdois) socken, der den utbreder sig i *Elserinselkä* och *Toivesi* (vid Wirdois kyrka), vidare mot öster i *Wisuvesi* (gräns mot Åbo län) och *Tarjannes*, som med sig förenar den mellersta tillflödsarmen från *Pihlajavesi* i Keuru socken. Nu tager vattenmassan en sydlig riktning och förstärkes af östra tillflödsarmen eller *Keurunselkä* (27), som utströmmar genom *Menttåfors* (gräns mot Tavastehus l.). — Uti Tavastländska andelen finnes det hufvudsakliga af mellersta sjösystemets norra tillflöden, som inom Wiitasaari socken genom *Kolimajärvi* n. o., *Kivi-järvi* och *Wuosjärvi* (1, 11) n. v. samla sig till länets största insjö.

den 6 mil långa *Keitele* (2). Dess mot söder inåt Laukkas rinnande vattenmassa tillökes v. genom *Naarakoski* från *Pyhäjärvi* (26) och andra sjöar i Saarijärvi socken och infaller genom *Kuusankoski* i *Saravesi* vid Laukkas kyrka. Dit inkommer ett betydligt tillflöde från Kuopio län, hvarefter den förenade vattenmassan genom *Kuhankoski*, *Leppävesi* (25) och *Haapakoski* framkommer till *Päijänne*, hvaraf nordligaste delen faller inom detta län.

I Österbotten:

Gamla-Karleby (Kokkola), vid en hafsvik, en af landets största handelsstäder, en tobaksfabr., 2379 inv.

Anlagd 1610. — *Korpholmen* (Korpisaari), i Kronoby, ett 1631 uppfördt, numera upphäfvett hospital för sinnessjuka.

Jakobsstad (Pietarsaari), vid hafvet, i Pedersö socken, anseelig handelsstad, en mindre tobaksfabrik, 1542 inv.

Anlagd 1653 af enkegrefvinnan Ebba de la Gardie född Brahe på den f. d. kungsgården Pinnonäs's ägor.

Ny-Karleby (Uusi-Karlepyy, Joensuu), stad vid Lapuanjokis mynning, betydlig handel, 1154 inv.

Anlagd 1617. Var en kortare tid (ifrån 1648) säte för landshöfdingen öfver Österbotten. — *Sandnäs*, glasbruk i Ny-Karleby socken. — *Kimo*, jernbruk i Wörå. — *Oravais*, by i Wörå; här föreföll en afgörande strid d. 14 Sept. 1808. Masugnsanläggning.

Wasa (Waasa), stad i Mustasaari socken, vid en fjerd af hafvet. Säte för en hofrätt och länets guvernör. Här finnes ett vaxelkontor, gymnasium, högre elementar- och flera andra skolor, boktryckeri och några mindre fabriker; anseelig handel; 3665 inv.

Anlagd 1606. — *Korsholm*, invid staden. f. d. kungs-ladugård med ett befästadt slott, landshöfdingens öfver Österbotten säte (1687—1773). Bestämdes 1845 till en agronomisk modellfarm. — *Kolkki*, mindre klädesfabrik i Lillkyro. — *Grönvik*, glasbruk, o. *Jungsund*, pappersbruk i Mustasaari. — *Berga*, glasbruk i Maalaks. — *Granfors*, pappers- och fajansbruk i Nerpes. — *Orisberg*, jernbruk i Storkyro. — *Napo*, by i samma socken, fältslag 1714. — *Östermyra*, vid Seinäjoki i Ilmola, krut- och jernbruk. — *Lappo-Storby* (i Lappo), *Ruona-bro*, *Salmi*, *Alavo* (i Kuortane) omnämnas i 1808 års krigshistoria.

Kaskö (Kaskinen), stad på en ö i hafvet, inom Nerpes socken, har förträfflig hamn; handeln mindre betydande; hufvudnäringen är strömmingsfiske; 729 inv.

Anlagd 1785 och ämnad till allmän stapelhamn för södra Österbotten.

Kristinestad (Ristiina), vid hafvet, på en landtunga i Lappfjerdens socken; beqväm hamn och anseelig handel; bomullsväfvars-fabrik och Engelskt lädergarfveri; 2404 inv.

Anlagd 1649 af grefve Brahe. — *Mariefors*, läderfabrik i Lappfjerd.

I Tavastland:

Jyväskylä, stad i Laukkas socken, vid Pääjannes norra strand; 587 inv.

Erhöll stadsprivilegier 1837. — *Kimingi*, blästerverk i Saarijärvi. — *Karstula* och *Lintulaks*, i Saarijärvi, hvarest vigtiga strider under 1808 års krig föreföllo.

I Satakunda: *Inha*, blästerverk i Ruovesi (Etseri).

3. Åbo och Björneborgs län med Ålands Höfdingedöme.

Stöter till Östersjön och Bottniska viken (Rauman meri, Raumosjön).

Egentliga Finland är landets sydvästra del, utskjutande i nordvest med *Wärknäs udde*. De inre delarna äro jemnare än kusterna, hvilka likasom norra delen äro bergiga och klippfulla. Kustlandet äfvensom den på granithällar hvilande skärgården höra, oakadt fälten äro små och marken mera hård, till de fruktbaraste samt bäst odlade och befolkade delar af landet (900 pers. på qv. m.). Det milda klimatet tillåter hvete att mogna samt ek och andra i landet mindre vanliga trädslag att trivas temligen väl. I närheten af Åbo idkas biskötsel och försöken med silkesmaskars uppdragande hafva slagit väl ut. Fisket i den vidsträckta skärgården är indrägligt. Den granit, som finnes i närheten af Åbo, är finkornig och kan antaga skön politur. Ett rikt kalklager åtföljer södra kusten ifrån Åbo inåt Nyland; i Pargas och Kimito socknar brännes mycken kalk. Jernmalm brytes på flere ställen (t. ex. *Baggböle* och *Wihiniemi* i Bjerno, *Hamnholm* och *Strömma* rusthålls ägor på Kimito ön, den största i skärgården). I Åbo-trakten är industrin ganska betydlig (stor väfnadsverksamhet). Här slog kristendom och bildning sina första rötter i finsk jord (1157). De här boende *Sumerna* hafva genom den långvariga beröringen och beblandningen med Svenskarna erhållit ett rörligare och lifvigare lynne samt en större företagsamhet och händighet än man finner hos de äkta Tavasterna.

Genom norra delen, sträckvis längs gränsen mot Satakunda, går det västra utskottet af tavastländska armen och en derifrån vid Oripää kyrka utgående arm, mest bestående af såkallad rapakivi. — Vattendrag: *Alasjoki* genom Wirmo socken till Saaris-viken. — *Aurajoki*, från Oripää kapell, genom Pöyttis, Lundo och S:t Karins samt Åbo stad till slotts-fjorden. — *Pemar-å* från

Somero socken i Tavastland genom Nyby och Pemar till Pemarkviken. — Salo-å äfven från Somero, genom Kiikala och Uskela till Halikko-viken. — Bjerno-å från Kisko socken, till en del gräns mot Nyland.

Satakunda-andelen är till största delen flack. Genom nordöstra delen sträcker sig Satakunda-åsen, som i sin nordliga del (Kankaanpää, Ikalis och Tavastkyro socknar) är utbredd i den ansenliga Tavastmon, men sedan (Birkkala socken) blir högre och smalare, framgående mot Tammerfors i en af naturskönheter uppfylld trakt (Harju). Genom sydvästra delen stryker västra utskottet af tavastländska åsen. På större och mindre vattendrag är ingen brist. Västra och södra delarne äro bördigare och bättre befolkade än de inre, der stora sträckor upptagas af träsk (t. ex. i Mouhijärvi räknas 171 st.), kärr och sandmoar. Betesmarkerna äro der feta; Pungalaitio-osten är känd. En vidsträckt skiffergång genomgår landskapet. I Säkylä finnes ett betydligt qvarnstensbrott. I Hvittis och Ikalis erhålles rödfärgjord, på Råfsö (vid Kumo elfsmynning) svart marmor. Invånarna i södra delen samt i norra delen af egentliga Finland tillverka och afyttra en stor mängd trädkärl.

Vattendrag: *Karvia-å* rinner genom Kankaanpää och Sastmola socknar till *Isojärvi* och fortsättes genom *Sastmola-å*. — *Norrmarks-å* från *Mouhijärvi* genom Ullsby. — *Kuumo-elf*. — *Eurajoki* från *Pyhäjärvi* (48) i Säkylä, genom Eura och Euraåminne socknar, upptager h. ett tillflöde från *Kjuloträsk* (*Köyliöjärvi*) i *Kjulo* socken. — Nordöstra och östra gränsen mot Wasa och Tavastehus län framgår genom en rad af sjöar: *Wisuvesi* och *Tarjannes*, *Sotkanselkä*, *Ruovesi*, *Murola fors*, *Wankovesi* emellan *Ruovesi* och *Messuby*, *Nästjärvi* (28, 1) emellan *Birkkala* och *Messuby*, *Tamperinkoski*, *Pyhäjärvi*, *Sorvanselkä* (30, 2) och andra *Wesilaks-sjöar*. Alla dessa sjöars i *Pyhäjärvi* förenade vattenmassa afledes genom *Nokiavirta* i *Birkkala* till *Kulovesi* i *Karkku*, hvarifrån vattenmassan, norrifrån förstärkt genom *Kyrösjärvi* (29) och *Kyrönkoski*, infaller till *Rautavesi* i *Tyrvis*, och dädan genom *Wammaskoski* till *Tyrävesi*, som ger upphof åt *Kuumo elf*. Under sitt bågformiga lopp genom *Hvittis*, *Kuumo* och *Ullsby* socknar upptager den h. *Loimjoki* från *Loppis* socken, genom *Tammela* (sjön *Pyhäjärvi* genomflytes), *Loimjoki* och *Hvittis*, nära hvars moderkyrka *Pungalaitio-ån* h. dit infaller.

Åland utgöres af en stor ö, *fasta Åland*, och en mängd (omkr. 80 st.) holmar, klippor och skär emellan Östersjön s., Ålands haf (5 finska mil bredt) v., *Bottniska viken* n. och ö. Skiftet, som (2 f. mil br.) skiljer åländska skären (*Brändö*) från den finska (*Wartsala*). Marken är ojemn; rådande stenarten är röd grofkornig granit. Kalk- och jernmalmstreck finnas; jernbrytningen på *Sodö* i *Föglö* socken är nu nedlaggd. Klimatet är mildt; icke alla år tillfrysar Ålands haf.

Såden förslår icke till behovet. Ängsmarkerna äro feta och Ålands-östen (Föglö socken) är berömd. Vigtiga näringar äro fiske och jagt (sjöfågel och skjälar). Förnämsta penningeinkomsten inbringa handel och fraktresor. Invånarna, hvilka äro af svensk härkomst, lefva snyggt, äro driftige och raska.

De förnämsta och bredaste pass inom Åländska skärgården äro: *Lappvesi* ($2\frac{1}{4}$ f. mil), emellan Brändö och Kumlinge, *Delet* ($2\frac{1}{2}$ f. mil), emellan Kumlinge och Wargata på ön Wårdö, *Bomarsunds-fjärden* (1 mil), emellan Wårdö och fasta Åland, och *Signilsskärs-fjärden* ($1\frac{1}{4}$ mil), den del af Ålands haf, som ligger emellan fasta Åland och de yttersta klipporna, *Signilsskär*, vid farleden till Sverige (Grislehamn). — På fasta Ålands östra kust intränger hafsviken *Lumparen*. — Af höjder är *Ordallsklint* betydligast och i öfrigt må nämnas *Kenberget* i Sunds socken, *Gethaberget* i Finström och *Saltviksborg* i Saltvik. — Ätthögar finnas på flera ställen, de största vid Godby i Finströms socken.

I Satakunda:

Björneborg (Pori), på södra stranden af Kuumo-elf, 3 mil från dess mynning, i Ulsby socken, en af landets viktigaste handelsstäder. Här finnes en högre elementarskola, boktryckeri och några mindre fabriker; 6243 inv. Stadens hamn är på *Räfsö*. Nedbrann i Maj 1852.

Redan 1365 erhöll *Ulvilankylä* (Gammelby) stadsprivilegier; staden flyttades 1558 till sitt nuvarande läge på kungsgården Björneborgs (Bärnestes) ägor. — *Långfors*, pappersbruk nedom Sastmola-åns utflöde ur Isojärvi. — *Norrmark* och *Fredriksfors*, jernbruk, *Wiasvesi*, kardfabrik, *Thorsnäs*, glasbruk, i Ulsby. — I Kuumo socken finnes, 4 mil ofvan om Björneborg, ett gammalt uthus, i hvilket enligt berättelsen biskop Henrik, kristendomens första förkunnare i Finland, skall hafva predikat.

Raumo (Rauma), gammal stad vid hafvet; medelmåttig handel, mest med läkten och trädkärl; känd för sin spetsknöppling; 2344 inv.

Erhöll stadsprivilegier 1441 och har för sin uppkomst att tacka det här anlagda klostret. Vid medeltidens slut hölls här en berömd skola (Collegium Raumense). — *Kauttua*, jernbruk i Eura socken, vid Eurajokis utflöde ur Pyhäjärvi. — På den närbelägna sjön *Köyliöjärvi* låter traditionen den ofvannämnde biskop Henrik mördas af bonden Lalli.

Tammerfors (Tamperi), i en naturskön nejd i Messuby socken, vid Näsijärvis och Pyhäjärvis förening. Landets största fabriksstad (bomullsmanufaktur, pappersbruk, garfverier, m. fl.); 3207 inv.

Anlagd 1779; erhöll fristadsprivilegier 1821.

I Egentliga Finland:

Nystad (Uusi Kaupunki), stad vid hafvet, beqväm hamn, betydlig handel med läkten och trädkärl, 2890 inv.

Anlagd 1617. Fredsslut 1721.

Nådendal (Naantali), gammal, nu ringa stad vid hafvet. Här tillverkas en mängd väfda och stickade linne-, bomulls- och yllevaror samt skoarbeten; 562 inv.

Här för sin uppkomst (stadsrätt år 1443) att tacka ett här upprättadt brigittinerkloster.

Åbo (Turku), landets äldsta och märkvärdigaste stad, f. d. hufvudstad och moderstaden för dess kultur, ännu genom sin handel och industri den viktigaste. Säte för en hofrätt, landets erkebiskop, och länets guvernör. Här finnes ett vaxelkontor, gymnasium, flera skolor, centralbibelsällskapet, ett evangeliskt sällskap, ett om landets uppodling högst förtjent hushållningssällskap, 1 sten- och 2 boktryckerier, 2 korrektionshus, flera fabriker (bomullsspinneri, tobaksfabrik, mekanisk verkstad, klädesfabr. o. s. v.), 15,977 inv., hvartill kommer Grenadier-bataljons församlingen med 1201 pers. Staden genomflytes af Aurajoki, vid hvars mynning ligger *Åbo slott*, det äldsta i landet.

Staden räknar sin uppkomst ifrån tiden kort efter det Svenskarne och kristendomen fingo fast fot i landet (1157). Efter den stora branden, som d. 4 och 5 Sept. 1827 förstörde nästan hela staden, har den blifvit uppbyggd efter en förbättrad plan. Fredsslut 1743. — *Kuppis*, invid staden, med S:t Henriks redan i forntiden berömda helsokälla, med hvars vatten traditionen låter de första kristna Finnarna döpas. Nu är der en kallvattenkuranstalt och det numera upplösta finska trädgårdsodlings-sällskapets trädgård. — *Runsala* (Ruissalo), en täck ö med ek- och hasselskogar, f. d. kungsgård, nu förenad med staden; vilor och parkanläggningar. — *Lemo-udde*, sydost från Åbo, strid 1808. — *Littois*, stor klädesfabrik i Lundo. — *Möllby*, pappersbruk, *Hallis*, färg- och krita- och kritqvarn i S:t Karins. — *Tourula*, glasbruk i Pöytis. — *Näsegård* (Kuusto) och *Tykö* jernbruk i Bjerno. — *Salobro*, köping, *Kirjakkala*, jernbruk, och *Juvankoski*, pappersbruk, i Uskela. — *Björkboda*, jernbruk, och *Dal*, masugn, på Kimito-ön. — *Kuustö* (Kuus'luoto), ö i Piikkis socken med ruiner af ett Finlands katolska biskopar tillhörigt slott, som Gustaf I lät nedrifva (1528). — *Skjälö*, ö i Nagu socken med ett hospital för sådana sinnessjuka, som anses vara oförfäddliga. — *Fortuna*, en mindre fajans- och lerpipfabrik på Keldinge säteri i Nagu.

På Åland:

Skarpans, fästningsverk i Sunds socken, vid Bomarsund; 362 inv. utom garnisonen.

Kastelholm, kungsgård med ett f. d. befäst slott i Sunds socken. — *Degerby* i Föglö, tullkammare. — *Eckerö* i Hammarland, tullkammare och gränsepostkontor.

4. Nylands län.

Kustlandet längs finska viken till Kymmene elf (Kymijoki) och dess västra mynningsarm vid Abborfors. Här råder en oafbruten omväxling af höjder och dälder. Bergen stupa brant i hafvet; kusten är af en mängd inträngande havsvikar sönderskuren i landtungor och berguddar (t. ex. *Hangö*, *Porkkala*) samt åtföljd af klippor och skär. Marken är väl odlad och fruktbar; länet det bäst befolkade i landet. Klimatet är mildt; hvete trives och odlas dock föga. Ek förekommer, men detta trädslag tyckes i allmänhet vara i aftagande i landet. Ingo socken är känd för sin humleplantering. Fisket är indräktigt; Ekenäs är känd för sin vassbuk. I Kymmene fångas lax. Kalklagret från egentliga Finland åtföljer kusten inemot Helsingfors; Karis socken är känd genom sin kalkbränning. Jernmalm brytes på flere ställen (t. ex. *Sillböle*, *Tavastby* och *Munknäs* i Helsinges socken, *Ojamo* i Lojo, landets äldsta grufva, *Jussarö*, ö i Pojo, med rika tillgångar). Koppar anträffas och brytes på par ställen (*Orijärvi* i Kisko, *Paavola* i Lojo). Här och i egentliga Finland finnas de flesta bruksanläggningar. Invånarena, som utgöras af Svenskar och Tavaster, förråda lika stort öfvermod i sitt yttre, som slapphet i sin karakter.

Höjdsträckningar: Från tavastländska åsen inkommer en arm, som snart (i Nurmijärvi) delar sig i två, den ena s. genom Thusby och Helsinges inemot Helsingfors, den andra s. v. genom Wihtis, Lojo, Karis (Karis malm) och Pojo, förbi Ekenäs, till Hangöudd. Genom nordöstra hörnet (Iitis socken) går det af Keltisström genombrutna vestra utskottet af karelska armen. — Vattendrag: *Karis-å*, från sjöarna i Wihtis och Lojo, rinner genom Karis och Pojo socknar till Pojo-viken. — *Sjunde-å* utfaller i Pikkala-viken. — *Helsinges* eller *Wanda-å*, från Loppis socken genom Nurmijärvi och Helsinges, utfaller en half mil från Helsingfors. — *Sibbo-å* genom Mäntsälä, Thusby och Sibbo. — *Mäntsälä-å* utfaller inom Borgå socken. — *Borgå-å* genom Orimattila, Mörskom och Borgå. — *Forsby-å* genom Lappträsk och Perno till Perno-viken. — *Kymijoki* inkommer från S:t Mikkelns län och framrinner genom Iitis samt öster om Elimä socken. Vid nordöstra gränsen utbreder sig *Wuohijärvi* (44) som afledes s. till Kymijoki.

I Nyland:

Ekenäs (Eikniemi, Tammisaari), äldre stad på en i hafvet utlöppande landtunga, i Pojo socken; handeln numera mindre betydande; Ekenäs handskar äro kända; ullspinneri och vaddfabrik; 1445 inv.

Anlagd af den på sin tid mäktige och såsom bondpinare kände Erik Fleming 1529. — *Gustafsvärn*, ett litet fäste (anlagdt 1789) på Hangöudd i Tenala. Sjöslag 1714. — *Skogby*, — *Koskis*, —

och *Trollshöfda*, masugnar i Tenala. — *Fiskars*, i Pojò, koppar- och hammarverk, jernbruk, mekanisk verkstad och fabrik för finare stålarbeten. — *Antskog*, klädesfabrik och kalltunstryckeri, *Bilnäs* vid Karis å, jernbruk, båda i Pojo. — *Kärkelä*, kopparsmälthytla i Karislojo. — *Svartå*, vid Karis å, jernbruk i Karis. — *Raseborg* i Karis, f. d. kungsgård, med ruiner af ett slott, som säges vara (1372) uppfördt af den rike Bo Jonsson Grip. I samma socken finnes ett postkontor. — *Fagervik*, jernbruk i Ingo. — *Ojakkala*, glasbruk, och *Högfors*, masugn, i Wihtis.

Helsingfors (Helsinki), på en i hafvet utlöpande landtunga, landets hufvudstad, säte för Generalguvernören (adjointen) och Kejserliga Senaten (ifr. 1819) samt alla för landets styrelse och förvaltning inrättade centralverk, Alexanders-Universitetet (efter 1828) och alla dermed i samband stående inrättningar, G., några sällskaper för befordrandet af vetenskap och konst (vetenskaps-societeten, läkare-sällskapet, finska litteratur-sällskapet, sällskapet pro flora et fauna fennica, finska konstföreningen). Här finnes en högre elementarskola och flera andra skolinrättningar, 1 sten- och 5 boktryckerier, några fabriker (sockerbruk på Thölö nära staden, 2 tobaksfabr., mekanisk verkstad m. fl.). Handelsrörelsen är betydlig. Har två förträfliga hamnar; station för finska krigsflottan *). Praktfullt byggd. 16,416 inv., hvartill komma Lifgardets och Sjöekipagets församlingar, det förra med 1541 och det sednare med 1504 pers.

Anlagd 1550 vid Wanda-åns utlopp (Gammelstan); flyttad till sitt nuvarande läge på Estnässkatan 1642. Här afjordes 1741 — 1743 årens krig. — *Lappviken*, en kuranstalt för sinnessjuka, nära staden, likasom *Ulrikasborg*, en besökt och välbyggd brunns- och badinrättning. — *Wanda*, masugn i Helsinge. — *Mariefors* (Kellokoski), jernbruk i Thusby. — *Ahlberga*, krukfabrik i Esbo.

Sveaborg (Wiapori), en stark fästning, en half mil från Helsingfors, på 7 holmar (Vargskären): *Vargö*, hufvudfästningen, *Stora* och *Lilla Öster Svartö*, *Vester Svartö*, *Gustafssvärd*, *Långörn* och *Löven*. Station för en del af ryska krigsflottan. 1284 inv. utom garnisonen.

Anläggningen påbörjades 1749 under ledning af grefve A. Ehrensward, hvars graf finnes på kommandantsgården på Wargö.

Borgå (Porvoo), gammal stad vid Borgå-åns utlopp i en hafsvik. Biskopssäte, gymnasium, högre elementarskola, boktryckeri, några mindre fabr.; handeln mindre betydande; 2950 inv.

Omtalas som stad redan 1424. Här hölls en landtdag 1809, då landets nuvarande statsskick grundlades.

Lovisa (Loviisa), stad vid en hafsvik, medelmåttig rörelse, 2703

*) Linieskeppet Fialand, ångfregatten Rurik och skonerten Meteor.

inv. Vid inloppet från sjösidan ligger (nu kasserade) fästet *Svartholm*; 126 inv. utom garnisonen.

Staden anlades 1745 med namnet *Degerby*; erhöll 1752 namnet *Lovisa* efter dåvarande drottningen *Lovisa Ulrika*. Var en tid (1743—1778) säte för landshöfdingen öfver *Kymmenegårds* län. — *Strömfors*, jernbruk vid *Kymijoki*. — *Werälä*, by i *Elimä*; fredsslut 1790. — *Anjala*, sätesgård i *Elimä*; skänktes af konung *Karl IX* åt en lifvärdare *Henrik Wrede*; nu tillhörig furst *Menschikoff*. *Anjala-förbundet* 1788.

I *Tavastland*: *Perheniemi*, i *litis*. Ifrån härvarande kalkbrott säges *Birger Jarl* hemtat kalk vid uppförandet af *Tavastehus* slott.

5. *Wiborgs län*.

Utgör största delen af gamla *Finland*; stöter s. till *Finska viken* och s. o. till *Ladoga*. Marken är öfverallt ojemn och, om sjöar och träsk undantagas, finnas få och obetydliga slätter. I de omslutna dälderna, der vattnet saknar aflopp, hafva bildat sig kärr, otjenliga mossar och gungfly, likasom på andra ställen ingen brist är på sandhedar och moar. Emedan svedjebruket mycket varit anlitadt och svederna sedan på flera år stå kala, har marken på flera ställen ett vildt och ödsligt utseende. *Natursköna* utsigter saknas dock icke, såsom längs *Ladoga-stranden*. I allmänhet är *jordmånen* svag. Då dertill kommer att *jordbruk* och *industri* i allmänhet försummats af *invånarna*, som, till sin natur långsamma, med modlöshet och olust göra sina dagsverken på de många *donationsgodsen*, måste ansefliga sädesförråder och allehanda *slöjdartiklar* införas från *Ryssland*. *Bohvet*, som ehuru sådt i den svagaste jord, stundom gifver ända till 30:de kornet i afkastning, odlas mera än annorstädes i landet, men likväl icke särdeles mycket. Förnämsta *penningeinkomsten* har erhållits genom *framsläpandet* af *forror*, äfven till mera aflägsna trakter i landet, men som denna *inkomstkälla* i sednare tider aftagit, har *jordbruket* i stället stigit. Såsom ett *gränsland* var osäkerheten i forna tider här mycket stor och torde i sin mån vara orsaken till den ännu alltför allmänna seden att blott lefva för dagen. *Laxfisket* i *Kymmene*, samt *lax-* och *sikfisket* i *Wuoksen* äro indrägtiga; *Saima* och *Ladoga* äro äfven *fiskrika*. I dessa *vattendrag* uppehålla sig svarta skjälar. *Mineralriket* är rikt: *sjö- och myrjern*, *marmor* och *kalk* (på flera ställen, förnämligast i *Ruskeälä*, norr om *Ladoga*), *fältspat* (i *Imbilaks*, hvarifrån årligen till *porslinsfabriken* i *Petersburg* föres omkr. 200,000 lpd), *koppar* (rika tillgångar vid *Koirinoja* i *Pitkäranta by* af *Imbilaks socken*), *tenn* (vid

samma Pitkäranta), fajanslera (i Parikkala socken), blyerts, porfyr (på ön Hogland). Största delen af det erhållna utbytet föres till Ryssland, der afsättning icke heller saknas på det som granitbrotten (det förnämsta vid Pyterlaks by i Wederlaks socken) samt jern- och glasbruken lemna. Landsvägarna äro goda till följe af den ömniga tillgången på "rapakivi" (sjelffrätsten). Hufvudbefolkningen är Finnar af karelska stammen, men de ha mottagit stort intryck af beröringen med Ryssarne. Största delen äro lutheraner; befolkningen i Suojärvi, Salmis och Suistamo socknar samt Kidelä kapell af Imbilaks bekänner grekisk-kristna läran, som äfven har spridda anhängare öfverallt i länet (38,200). Förnämligast i Mohla och Kivinebb socknar äro Ryssar bosatta.

Höjdsträckningar: Hufvudkedjan utgöres af *Karelska åsen*, som inkommer från Kuopio län och framgår mot sydvest, söder om Saima (Saimas strandås); och sedan delar sig i två armar: den ena v. genom Walkiala till Keltis ström och sedan inåt Nylands län, den andra mot s. emellan socknarna Wehkahti (Nyland) och Wederlaks (Karelen) till Finska viken, der den slutar med det sedan 1741—43 års krig kända passet *Mäntylaks*. — Genom nordöstra delen framgår en, äfven från Kuopio län inkommande, arm från karelska åsen. — Vester om Saima inkommer från S:t Mikkels län sydligaste delen af *Savolaksska åsen*. Vattendrag: Längs vestra gränsen flyter *Kymijoki* med vattenfallet *Högfors* (25 fot). — *Rajajoki* bildar gräns i sydost (Rautus och Kivinebb socknar). — *Suwanto*, sjö nära Ladoga. — *Wuoksen*, från Saima, genombryter Saimas strandås med *Imatra fall* (114 fot) i Ruokalaks och fortgår i hågformigt lopp, stundom utbredd i stora fjerdar, genom socknarna Jäskis, S:t Andree, Mohla, Walkjärvi, Räisälä och Keksholm. — *Läskelä* rinner från *Jänisjärvi* genom Ruskeala och Sordavala socknar till Ladoga. — *Wina-å*, gräns mot Olonets, äfven till Ladoga, hvars nordvestra hälft ligger inom Finland. — Till detta län hör äfven södra delen af den öriska *Saima*, hvarifrån *Saima kanal*, som börjar vid Lauritsala, 6 verst öster om Willmanstrand, leder genom Saimas strandås samt vattendragen Nujamajärvi, Soskuenjoki, Juustilanjoki, Juustilajärvi och Lavolasalmi (28:de och sista slussen) och utfaller, efter 6 mils sträckning, i Suomenveden pohja eller nordligaste delen af Wiborgska viken.

I Nyland:

Fredrikshamn (Hamina), befäst stad på en udde i Wehkahti. Kadetskola, högre elementar- och fruntimmerskola; medelmåttig handel; 3,369 inv. samt kadetskoleförsamlingen 244 pers.

Anlagd 1656 under namn af *Wekkelaks*; erhöll (1723) sitt nuvarande namn efter konung Fredrik, som året förut begynte dess befastande. Fredsslut 1809. Dess förstäder heta *Wiborgska*, *Sandby* eller *Hietaniemi* och *Saviniemi*. — *Kymmene*, ett litet fäste vid Kymijokis östra mynning. — *Ruotsinsalmi* (Svensksund),

vid Kymijokis östra mynning, ämnad till befäst hamn för krigsskepp, hvarföre på den närbelägna ön *Kotka* erforderliga byggnader uppfördes, 1896 inv. Sjöslag 1789 och 1790. — *Hogland* (Korkia-l. Suurisaari), ö i Finska viken. Sjöslag 1788. Är liksom de andra ut-öarna bergig, sandig och ofruktbar; näringar äro fiske, skjällångst och skeppslotsning.

I Karelen:

Wiborg (Wiipuri), gammal, väl befäst stad vid Wiborgska viken. Säte för en hofrätt och länets guvernör. Här finnes ett vexelkontor, gymnasium (äfven omfattande högre elementarskola), 2 fruntimmersskolor, 2 boktryckerier, finskt litteratursällskap, hushållnings-sällskap, korrektionshus och dermed förenad anstalt för vanvårdade barn (på Nygård hemman i Wiborgs socken), 6 kyrkor, några fabriker. Handeln är betydlig, dock till stor del passiv, och grundar sig på tillförseln af plankor och bräder, som från sågverken i Kuopio län nedföras. Wiborgska kringlor äro kända. Fabriker; 8365 inv.

År 1293 anlades af Torkel Knutsson *Wiborgs slott* på en holme nära staden. Denna erhöll privilegier 1403 och försågs af Erik Axelsson Tott med murar (omkr. 1477). Sjöslag 1790 (*Wiborgska gatloppet*). Förstäderna heta *Pantsarlaks*, *Petersburgska* och *Wiborgska* (Neitsniemi). — *Monrepos* (Wanha Wiipuri, ty staden skall i äldre tider varit här belägen), nära staden, en praktfull parkanläggning med Wäinämöinsens bildstod. — *Ykspää*, läderfabrik, — *Kirjola*, en anseelig ljus- och tvålfabrik, — *Tervajoki*, äfven en ljus- och tvålfabrik, — *Rokkala*, spegelfabrik. — *Hertuala*, tåg- och cichoriefabrik, alla i Wiborgs socken. — *Peippola*, jernmanufaktur, och *Leistilä*, glasbruk, i Nykyrka. — *Systerbäck*, ryskt gevärsfaktori i Kivinebb. — *Sumbula*, masugn i Rautus.

Keksholm (Käkisalmi), på en ö, bildad af Wuoksens mynnings-
armar, befäst, idkar handel på Petersburg med Karelens produkter: bräder, smör, fisk, villebråd och pelsverk. Denna handel underhjelpes äfven af ryska ångfartyg. 1435 inv.

I närheten fanns af ålder ett fäste, som (1295) förstärktes af Sigge Lake. År 1310 ombyggdes fästet på sitt nuvarande ställe. Den närbelägna staden erhöll privilegier 1617. Hufvudort i f. d. Keksholms län. — *Konevits*, ö i Ladoga, i Pyhäjärvi socken, har ett grekiskt kloster, anlagdt 1393. — *Sloboden*, köping vid Ladogastranden i Kronborgs socken, upplag för handeln på Petersburg. — *Suotniemi*, fajansfabrik i Räisälä.

Sordavala (Sortavala, ryska Serdopol), stad vid norra stranden af Ladoga; handel på Petersburg; 665 inv.

Staden är grundlagd sannolikt kort efter 1617; erhöll handelsprivilegier 1629. — *Walamo*, ö i Ladoga, i Sordavala socken, med ett grekiskt kloster af första ordningen, anlagdt 992. — *Pitkäranta*, kopparverk i Imbilaks. — *S:t Anne* eller *Suojärvi*, jernbruk och masugn i Suojärvi.

I Savolaks:

Willmanstrand (Lappeenranta), vid södra stranden af Lappvesi (Saimas södra fjärd), i Lappvesi socken. Staden är obetydlig, 1103 inv. I närheten, på en udde i Saima, ligger det f. d. fästet, nu kaseren och korrektionshus för qvinnor (228 pers.).

Anlagd 1656, med privilegier af 1727. Låg fordom närmare slottet. Fältslag 1741. — *Davidstad* (Taavitti) i Luumäki, bestämd till gränsfästning 1793; planen icke utförd. — *Kärnäkoski*, pass i Savitaipal; fältslag 1788.

I Tavastland: *Walkiala*, känd för den skarpa strid, som den 29 Apr. 1790 föreföll nära socknekyrkan.

6. Kuopio län.

Marken är i allmänhet ojemn och är norra delen bergigare än den södra. De Karelska höjderna äro högre än de i Savolaks, men de äro deremot mera långsluttande. Många af dem äro ända upp till topparna täckta af växtjord, skogbeväxta samt till en del odlade och bebodda. Stora sträckor upptagas af sjöar, hörande dels till Saima- dels till Päijänne-systemet, kärr, myror och mossar, af hvilka många äro så sankt att de för att kunna öfvergås måste beläggas med spångar; ofta kunna de äfven vintertiden endast på skidor öfverfäras. Herrskande jordmånen är stenbunden sandmylla och en, ett ansträngt arbete erfordrande, gäslera. På sina ställen förekommer en mera gifvande svartmylla, som dock oftast är för mycket stenmandad. Genom svedjebruk och kärrodlingar vinnes största delen af sädesförrådet, som vid vanlig växt förslår för behofvet, ehuru mjölets uppblandning med stamp äfven då icke är ovanlig. Boskapsskötseln är ganska indräktig och stora kvantiteter smör utföras till Wiborgs län och Ryssland, der östra Finlands produkter nu funnit en närmare och beqvämare afsättning än förut längs vstra kusten. Hästarna äro goda och skötas väl. Största delen af höafkastningen erhålles från odlade kärr och starrängar. På öfvergifna sveder är sommarbetet rikt och kraftigt, men markens stenbundenhet tillåter icke höbergning. Jagten är icke lönlös. En och annan elg visar sig, stundom äfven förirrade renar. Villebråd och pelsverk kunna äfven afyttras. Af den största vigt hafva i sednare tider urskogarna blifvit, hvarest sågqvarnarna tillverka en mängd plankor och bräder, som dels landsvägen dels längs de genom strömmrensningar och slussverk farborgjorda vattendragen (ifrån norra delen af Savolaks till Saimas södra strand vid Willmanstrand) föras till Wiborg. Af mineralier förekomma koppar i Ilomants (*Mänty-*

vaara anses hafva riklig tillgång) och Pielisjärvi, jernmalm (den långsträckt *Rakosenmäki* i Nilsjä samt från sjöar och myror), kalk, täljsten (hvaraf äfven grytor tillverkas), slip- och qvarnstenar. Den finska befolkningen tillhör Karelska stammen, som mera tillgänglig för främmande inflytande än den tavastländska, låtit de östra granarna inverka på sig. Lutherska läran är allmänt herrskande; den grekiska räknar sina (6800) bekännare förnämligast i den hithörande delen af Suojärvi samt i Libelits och Ilomants.

Sammanhängande höjdsträckningar äro: 1) *Kajanas landtrygg*, den längs gränsen mot Österbotten gående delen af *Maanselkä*; 2) norra delen af *Wedenjakaja*, genom vestra Savolaks; 3) norra delen af *karelska armen*, mot s. o. och s. genom nordöstra Savolaks och mellersta Karelen; 4) en från karelska armen genom Ilomants socken gående utgrening; 5) *Koli* (200 fot hög) längs Pielisjärvis nordvestra strand. Af enstaka höjder må nämnas *Pujo* nära Kuopio stad; *Pisavuori* (600 f.) känd för sin håla och sina bergkristaller i Nilsjä socken på gränsen emellan Savolaks och Karelen; *Martovaara*, *Timovaara* och *Pyytinvaara* i Libelits; samt en mängd toppar utmed Pielisjärvis norra och vestra stränder. — Vattendrag: a) Till Päijänne-systemet höra de sammanflytande *Pielavesi*, *Nilakkavesi* (5, 15), *Jisvesi* (4, 14), *Konnevesi* (3, 13) i Rautalampi socken och *Kynsivesi*, hvilka utfalla till sjöarna i Wasa län. — b) Saima-systemets vestra tillflödsarm uppkommer genom de från flera källor kommande vattenmassor, hvilka n. genom *linsalmi*, ö. genom *Palois fors*, v. genom *Kihlosalmi* samla sig till *Porovesi* i linsalmi socken, hvarifrån *Peltosalmi* och *Nerkko sund* leda till *Onkivesi* (6, 16) och vidare *Wiannonkoski* (slussverk under arbete) till *Maaninkavesi* och ytterligare *Ruokonvirta* (med nyligen utförd kanalanläggning) till *Kallavesi* (10, 20). Denna stora sjö, hvars båda fjerdar sammanbindas genom passet emellan Kelloniemi och Toivola, förstärkes genom *Jännevirta* af den vattenledning, som vid Sotkamo-gränsen uppstår och framrinner genom linsalmi och Nilsjä under namn af *Syväri* (7, 17), *Wuotjärvi* (8, 18), *Jukkasfors* (Strömsdal), *Muuruvesi* och *Juurusvesi* (9, 19). *Kallavesi* afledes kring den stora Soisalo-ön: 1) mot söder inåt *Leppävirta* genom *Puutosalmi* till *Koirusvesi* och vidare genom *Konnuskoski* till *Unnukkavesi* (22, 29) samt ytterligare genom *Warkaus-ström* till *Äimisvesi* i S:t Mikkels län; 2) mot sydost genom *Wehmassalmi* till *Suvasvesi* (11, 21), som, efter upptagandet af vattnet från *Kaavivesi* och *Juojärvi* (12, 22) genom *Palokki ström* ö., afledes till *Heinävesi* i S:t Mikkels län. — c) I Saima-systemets östra tillflödsarm samla sig till centralsjön, den 11 mil långa *Pielisjärvi*, flera tillflöden, af hvilka det ansenligaste infaller österifrån genom *Liekša-å* från *Pangajärvi*, dit tillflöden kommit från *Jonkeri sjö* i Karelens nordöstra hörn samt från sjöar inom ryska området. Pielisjärvi utfaller genom *Pielis-å*, som efter upptagandet af *Koitajoki* från *Koidere* och andra sjöar i Ilomants's vildmarker inflyter i *Pyhäselkä* (13) i Libelits, hvar-

ifrån vattnet kring Bräkylänniemi inkommer i *Orivesi* (14) på gränsen mot St Mikkels län. Denna sistnämnda sjö upptager n. *Taipale-å*, utförande vattnet från den ansenliga *Höytiäinen* och *Wiinijärvi* i Libelits, och s. ö. *Puhois ström* från *Pyhäjärvi* (15, 23) i Kesälaks på gränsen mot Wiborgs län.

I Savolaks:

Kuopio, stad i ett vackert läge på den halfö, som delar *Kallavesi* i två fjerdar. G. Biskopssäte. Här finnes ett vaxelkontor, gymnasium, högre elementarskola, boktryckeri, ljusfabrik; 2849 inv.

Anlagd 1776. — *Strömsdal* (Jukkasten l. Juvan Ruukki), jernbruk, *Urmalaks*, blästerverk, båda i Nilsä socken. — *Wiando*, mindre pappersfabrik i Maaninka kapell. — *Jyrkkäkoski*, jernbruk, — *Salahmi*, blästerverk, i linsalmi. — *Warkaus*, jernbruk och mindre mekanisk verkstad, och *Poikkola*, lädgergarveri i Leppävirta. — *Toivola*, midt emot *Kuopio*, och *Wirta bro* i linsalmi, kända ur 1808 års krigshistoria.

I Karelen:

Joensuu, nyligen (1848) anlagd stad vid *Pielis-åns* mynning, i Libelits socken, 129 inv.

Gustafsors, jernbruk, *Säyneis* och *Kortteis*, blästerverk i *Kaavi*. — *Pangakoski*, blästerverk i *Pielisjärvi*. — *Herajoki*, kopparverk i *Ilomants*, vid *Pielisjärvi*. — *Koinkoski* och *Ilaajankoski*, blästerverk, samt *Möhkö*, jernbruk och masugn, alla i *Ilomants*. — *Wärtsilä*, jernbruk och masugn i *Tohmajärvi*. *Anttola*, klädesfabrik i *Libelits*. I *Tohmajärvi* finnes ett postkontor.

7. St. Mikkels län.

Detta län är så fullt af sjöar att få trakter på jorden dermed kunna jämföras. Den tätta omvexlingen af öppna fjerdar, vikar, sund, nås, holmar, höjder och skogbeväxta stränder skapar här, likasom på flera andra ställen i det inre landet, en mängd de herrligaste utsigter och belägenheter; Landet emellan de många sjöarna, hvilka höra dels till *Päijänne-* dels till *Saima-systemet*, upptages vaxelvis af mossar, kärr och stenbunden sandjord, som flerstädes uppsliger i åsar, gående mot söder och sydost. Dälderna äro här (nedre Savolaks) bredare och mera öppna än i norra Savolaks. Markens beskaffenhet gör att äfven här sädesförrådet måste förvärfvas genom kärrodlingar och svedjande. Sedan man af ett svedjeland tagit några skördar, lemnas det till gräsväxt, som de första åren är riklig och kraftig, men den utmattade jorden står sedan flera år kal och onyttig, innan den åter kan bära skog. Hampkulturen är betydlig. Boskapsskötseln är ganska vigtig. De karelska, savolakska och tavastländska hästarna äro icke allenast begärliga i eget land, utan vinna äfven afsättning i Ryssland. De skötas mycket väl

och dela med husbonden det ofta knappa sådesförrådet. I Saima och de öfriga sjöarna uppehålla sig lax och skjalar. Sjö- och myr-
malm erhålles, äfvenså kalk. De under sednare åren verkställda
strömrensningar hafva medfört mycken nytta och snart skall Saima-
kanal öppna nya vägar till välstånd för det östra Finland, hvars
befolkning i brist på afsättningsplatser och genom en långväga kost-
sam transport icke funnit synnerlig uppmuntran till att vidga sitt
jordbruk och öfriga industri. Likasom Finnarna i allmänhet äro äf-
ven Savolaksarna håglösa, men uti ett företaget verks utförande äro
de ihärdiga och outtröttliga.

Förnämsta höjdräckningen är södra delen af *Savolaksiska åsen*, som inkommen från Kuopio län framlöper midt igenom länet (Pieksämäki, S:t Mikkel's och Kristina socknar) inåt Wi-
borgs län. Dessutom må märkas: a) i syöstra delen den vackra
Pungaharju åsen, på en liten holme med branta stränder emel-
lan Pihlajavesi (17, 25 och Puruvesi (16, 24) sjöar i Keri-
mäki socken; man har derifrån en vidsträckt herrlig utsigt; b)
i sydvest en af Jyränkö ström genombruten ås, som fortsätter
v. inåt Tavastehus län; c) de enstaka *Röyskinvuori* i Rantasalmi
uppkalladt efter en röfvare, som der skall haft sitt tillhåll i en
stor grotta, — *Kirja kallio* i Kristina socken på sjöstranden,
der de förbiseglade från äldre tider plägat inhugga sina namn,
— det från sjösidan branta *Linnavuori* i Sulkava, på hvars slåta
topp sagan berättar att ett fäste skulle anläggas, men att vuo-
renhaltia om natten nedvältrade de om dagen ditförda stenar-
na. — Vattendrag: 1) vester om Wedenjakaja: a) Päijänes östra
tillflödsarm genom Pieksämäki, Kangasniemi, S:t Mikkel's,
Gustaf Adolfs och Syssmä socknar, der man finner *Kyyvesi* (43),
Kyykoski, *Puolavesi* (42), *Käläkoski*, *Suontiejärvi* (41), *Wihuri fall*,
Rautavesi (40, 10), *Jääsjärvi* (39), hvarifrån *Koskipää*, *Syssmä-
sjöarna* och *Tainiovirta* afleda. — b) Ett sydligare vattendrag
uti Mäntyharju utfallande genom *Woikoski* till Wuohijärvi i Ny-
lands län. — 2) Öster om Wedenjakaja: Ifrån Kuopio län in-
kommer Saima-systemets båda hufvudarmer: 1) den vestra
kring Soisaloön till *Enonvesi*, a) genom Warkausström till *Äi-
misvesi* (21), som i vester sammanflyter med *Joroisselkä* och i
sydvest med *Haapavesi* (20) i Rantasalmi, — b) genom *Heinä-
vesi*, *Kermakoski* och *Joutsenvesi* (19, 27); — 2) den östra från
Orivesi (14) genom *Orivirta* och nämnde *Joutsenvesi*. Från *Enon-
vesis* sydöstra del *Haukivesi* (18, 26) strömmar vattenmassan
genom *Haapasalmi* förbi Nyslott i *Pihlajavesi* (17, 25), som s. o.
genom *Pungasalmi* vid Pungaharjuåsen upptager det klara vatt-
net från *Puruvesi* (16, 24) och s. v. genom *Haapavesi* (45, 30)
i Puumala och *Puumala sund* infaller i *Saima*, som genom en
mängd åar och landtungor bildar flera fjerdar, såsom *Luonderi-
vesi* (46, 31) mot norr i Jockas socken. Den på gränsen mot
Kuopio län liggande *Orivesi* (14) har genom *Raikus* äfven en
sydlig förbindelse med *Puruvesi*.

I äldre tider skiljde man emellan *Stor-* och *Lill-Savolaks*. Med det sednare förstod man nordöstra delen af landskapet eller de nuvarande socknarna Lidensalmi, Nilsjä, Kuopio, Pielavesi, Lepävirta, Jorois, Rantasalmi samt Kerimäki och Sääminge. Det öfriga utgjorde *Stor-Savolaks*, hvartill äfven *Rantalampi* socken räknades.

I Savolaks:

Nyslott (Savonlinna), på en holme vid *Haukivesis* och *Pihlajavesis* förening, i Sääminge socken och gamla Finland. Högre elementarskola; 836 inv.

Nära staden på en annan holme i *Haapasalmi* ligger slottet, som under namn af *Olofsborg* (1475) anlades af Erik Axelsson Tott. Staden erhöll privilegier 1816. — *Haapaniemi* vid *Haapavesi* i *Rantasalmi*; här inrättades 1781 en krigsskola, som sedan under namn af topografiska korpsen ägde bestånd till 1818, då en brand förstörde byggnaderna och inrättningen flyttades till *Fredrikshamn*. — *Parkumäki*, i *Rantasalmi*, slag 1789. — *Pungaharju*, kronopark. — *Puumala sund*, riksgräns ifrån 1743 till 1809; sjöstrid 1789. — I *Jorois* socken finnes ett postkontor.

St. Mikkel (Mikkeli), vid en nordvestlig vik af *Saima*, G., boktryckeri, 563 inv.

S:t Mikkels kyrkoby erhöll stadsprivilegier 1838. Läneresidens 1843. — *Porosalmi*, trångt pass s. o. från staden; fältslag 1789. — *Brahelinna* i *Kristina* socken, f. d. kungsgård med ett af grefve Brahe (1640) uppfördt, nu förfallett slott. I denna socken hade en del af *Saima*-krigsflottiljen sin station; en annan del låg vid *Warkaus* eller *Laivanlinna* i *Kuopio* län. — För att kunna inom eget område bringa ryska krigsflottiljen i *Saima* från *Willmanstrand* till *Nyslott* gräfdes 4 kanaler: *Kutvelentäipale*, *Käyhkä*, *Kukontaipale* och *Telataipale*, men dessa äro numera utan betydelse. — *Porsaskoski*, blästerverk, — *Haapakoski*, masugn, båda i *Pieksämäki*.

I Tavastland:

Heinola, vid *Jyränkö* ström; högre elementarskola; 963 inv.

Är belägen på *Tommola* rusthålls ägor och erhöll stadsprivilegier 1839. Var säte för landshöfdingen öfver *Kymmene-gårds* län (1778—1831) och sedan (till 1843) S:t Mikkels län.

8. Tavastehus län.

Längs en del af vestra gränsen rinna *Näsijärvi* m. fl. vattendrag och östra gränsen sköljes af *Päijäne*, på hvars östra sida endast några mindre stycken af länet ligga. På sjöar är ingen brist, då utom de nämnda gränssjöarna de skilda tillflödena till sydvestra sjösystemets sydliga hufvudarm här utbreda sig och framrinna ge-

nom natursköna trakter. Norra delen likasom stranden längs Päijänne äro bergiga. Sydvestra delen är mera flack och i öfrigt länets bäst odlade och befolkade del, som vanligen har säd till afsalu. För linkultur egnar sig jordmånen väl; Längelmäki, Orivesi och äfven Lampis socknar äro de berömdaste linorter i landet. Boskapsskötseln är en vigtig näring och stundom enda penningekomstkällan. Sommararbetet är rikligt, men under vintern vanvårdas mångenstädes hornboskapen. I länets södra del finnas vildtväxande lönnar, ask och hassel. Skogarna äro i allmänhet vidsträckt och äro de inre vildmarkerna ett tillhåll för björnar, vargar och annat vildbråd. Elgar blifva alltmera sällsynta och ehuru deras skjutande icke är tillåtligt, torde dock hvarje år någon fållas. Mineralrikets tillgångar hafva föga blifvit anlitade; ett rikhaltigt sjö- och myrmalmslager har först de sednare åren blifvit med arbete belagdt i Loppis socken; kalk (af sämre beskaffenhet) finnes på några ställen. I norra delen brytas eldfasta hållstenar, som användas vid ugnars murande. Slipstenar tillverkas på ett och annat ställe; en skiffergång sträcker sig från Åbo län genom länets vestra delar. Den finska befolkningen utgöres af Hämeeläiset, som här mera än annorstädes bibehållit sin egendomlighet, oaktadt den 600-åriga förbindelsen med Sverige. De äro långtänkta, oböjligt vidhållande gamla seder, misstroende allt nytt, hvarföre de äfven i åkerbruk och slöjder stå efter sina stamförvandter vid kusten. — I sin arbetsamhet och ihärdighet undandra Finarna under den korta sommarn, då årsbehofven skola insamlas, endast få timmar af dygnet till hvila, men vintern tillbringas i mindre verksamhet, att icke tala om de såkallade inhysingarna, hvilka lefva endast för dagen och ty värr! till för stort antal finnas i landet. Allmänna i det inre landet äro ännu så kallade pörten, men i den mån man nalkas mera odlade trakter glesna dessa rökstugor med draghål i taket och väggarne för rökens utgång och lemna rum för så att säga hvita stugor med rörugnar, skorsten och glasfönster, äfvensom fänaden icke har plats i hushondens stuga, utan i sina egna hus.

Höjdsträckningar: 1) Tavastländska åsen inkommer från Wasa län och åtföljer Päijännes vestra strand (Jämsä, Längelmäki, Padasjoki och Hollola socknar), tills den på gränsen mot Nylands län tager en vestlig riktning (genom Janakkala, Loppis, Tammele och Somero socknar) inåt Åbo län. 2) En derifrån mot nordvest utgående arm (genom Janakkala, Wåno och Hattula socknar) går förbi Tavastehus, på hvars södra sida den är känd under namn af *Hattelmå åsen*. 3) Från Åbo län (vid Tammerfors) inkommer Satakunda-åsen, hög och smal, genom Kan-

gasala och Pälkäne inåt Hauho socken. 4) I nordvestra delen går en ödslig sandås genom Orivesi och Ruovesi, genombruten af Ruovesi och Wisuvesi sjöar, inåt Wasa län (Kankaanpää i Wirdois). 5) I sydöstra delen inkommer från Nylands län det vestra utskottet af Karelska åsen och framgår genom Hollola, tills den sammanlöper med tavastländska åsen. 6) Från Heinola-trakten inkommer en ås, som i halfcirkelform går kring Päijännes södra ända och derunder genombrytes vid Anianpelto af Weksiö. Päijännes höga stränder, Hattelmäa- och Kangasala-åsarna äfvensom *Wermasvuori* (par mil norr om Tavastehus) m. fl. ställen äro bekanta för den herrliga utsigt, som derifrån erbjuder sig öfver de natursköna omgifningarna. — Vattendrag: a) Sydvestra systemet: 1) *Kuohrevesi*, i Längelmäki, samflyter genom *Melas fors* med vattnet från Keurunselkä i Wasa län och utfaller i det vestra gräns-vattendraget: *Sotkanselkä*, *Ruovesi*, *Murola*, *Näsijärvi*, *Tamperinkoski* och *Pyhäjärvi*; 2) *Längelmävesi* (35, 7) från Längelmäki inåt Kangasala och Sahalaks upptager h. *Weksiö* (Wääksy) från *Wesijärvi* (34, 6) i Kangasala och afledes s. v. genom *Kaivanto* till *Roine* (33, 5) och *Mallasvesi* (32, 4), som n. o. upptager *Kostia-å* från *Pälkäneenvesi* (36, 8), dit Längelmävesi fordom utflödade genom den nu uttorkade *Iharinkoski*. 3) *Lummene* och *Wesijako* sjöar i Padasjoki utgjuta sig mot vester genom Lampis och Hauho, hvarest *Ilmolanselkä* och *Harhala-sund* leda till Mallasvesi, som s. afledes genom *Walkiakoski* till *Rautunselkä* emellan Sääksmäki och Akkas. 4) Tillflödena från *Pääjärvi* i Lampis och från *Loppis sjö* sammanflyta i Janakkala, hvarest vattnet framrinner genom Wåno, förbi Tavastehus, inåt Hattula, utbreder sig i *Wanajavesi* 31, 3) och inflyter i Rautunselkä, hvilken äfven upptager ett sydligt tillflöde från Urdiala och Akkas. Nu afledes vattenmassan genom Lempälä socken (*Kuokkala fors*) inåt Wesilaks (*Sorvanselkä sjö*) till Pyhäjärvi. 5) Ett annat vattendrag från Loppis afledes genom Tammela socken (*Pyhäjärvi*) inåt Åbo län (*Loimjoki-å*). — b) Af Päijännes tillflöden ligga inom detta län: 1) det vestra, *Jämsjärvi*, *Lummene*, *Wesijako*, och 2) södra, *Wesijärvi* (37, 9) i Hollola, afledd genom *Weksiö-å*. Från Päijännes sydöstra del utflyter *Kalkis-ström* i Asikkala till Ruotsalainen i S:t Mikkelns län.

I Tavastland:

Tavastehus (Hämeenlinna), länets enda stad, i ett behagligt läge, vid ett vattendrag i dalen nedanför Hattelmäa åsen, G., högre elementarskola, boktryckeri, en mindre åkdonsfabrik; 2581 inv. Invid staden ligger det f. d. slottet *Kronoborg* eller *Tavasteborg*-korrektionshus för karlar.

Slottet, till äldern det andra i landet, anlades af Birger Jarl (1249). I dess närhet anlades staden (gamla staden) 1650 och flyttades 1778 till sitt nuvarande läge på Saaris-boställes ägor. — *Notsjö*, större glasbruk i Urdiala. — *Jokkis*, sätesgård i Tammela, landets största klädesfabrik, ett jernbruk och en mindre

manufaktur-smedja. — *Forssa*, nyligen inrättadt bomullsspinneri i samma socken. — *Mustiala*, f. d. kungsgård, nu ett landtbruks-institut, äfven i Tammela. — *Rautakoski*, jernverk o. oljeslageri i Loppis. — *Tervakoski*, pappersbruk i Janakkala. — *Anianpello*, by och marknadsplats i Asikkala, på landtungan emellan Päijänne och Wesijärvi. — *Nystelä* och *Mükelä*, byar, kända ur kiubbkrigets historia (1597), och *Myllyoja*, oljeslageri i Padasjoki. — *Juttila*, mindre klädesfabrik o. *Bobacka*, snusfabrik i Hauho. — *Mälkkilä*, i Pälkäne, fältslag 1713.

I Satakunda: *Liuksiala*, f. d. kungsgård i Kangasala, tillhörde en tid (ifrån 1581) konung Erik XIV:s enkedrottning Katarina Månsdotter, som här dog 1612. — *Hatanpää*, blästerverk i Messuby.

Historisk öfversigt. Grunden till ryska riket lades 862 efl. Kr. af *Rurik*, som med sina Wareg-Ryssar på erhållen inbjudning kom till de slaviska och finska folken vid Newa, Peipus, Duna och Bäloje Osero. Hans residens var Nowgorod (Holmgård) och sjelfva riket förekommer äfven under namn af Gardarike. Hans närmaste efterträdare utvidgade riket mot söder och sedan de kufvat Smolensk (Krivitsernas land) och Kief, som 882 blef residensstad, finner man Ryssarne snart vid Svarta hafvet. Folken vid Wolga, Oka och Don kufvas omkr. 965. Genom Wladimir den store införes kristna läran 988. Hans rike, som i sydvest berörde Karpatherna och i sydost Kaukasus och Katsariska (= Kaspiska) hafvet, delades efter hans död (1015) i flera delar. Den förnämsta af furstarne bodde i Kief till 1156, då Wladimir blir storfurste-säte, som 1328 förlägges till Moskwa (anlagdt 1156; Kreml bygges 1304). Inbördes krig uppkommo och 1237 råkade Ryssland i beroende af Mongolerna eller Tatarerna; det fick behålla sina egna furstar, men måste betala skatt. Till de vestra grannarna förlorades emellertid ansevärd stycken land ända till Dnepr. Det tatariska riket Kaptshak sönderföll omkr. 1400 och med 1477 upphörde skattbetalningen genom storfursten i Moskwa Iwan III Wasiljewitsch, som med sitt eget område förenade flera af de andra små furstendömena. Samtidigt kufvades de finska folken i norra Ryssland. Hans son Wasilej fortgick på samma väg och lade under sig de återstående furstendömena. Han antog titel af tsar. Iwan II kufvade de tatariska rikena Kasan (1552) och Astrachan (1554) och efterhand kommo de skilda nomadfolken på det sydöstra stepplandet i beroende af tsarerna i Moskwa. Med 1577 begynner Ryssarnes inträngande i Siberien och omkr. 1640 var landet eröfradt. Gränsbestämningarna mot China äro af 1689 och 1727. Före 1700 var Kamtschatka kufvadt och före 1750

örarne derutanföre. År 1787 planterades ryska äggan i Amerika och gränsen (54° 50') för deras områden bestämdes 1824. — År 1618 måste åt Polen afstås Smolensk, Severien, (vid öfra Desna) och Tschernigof, men de återvinnas 1656 jemte det (1320) förlorade Kief. År 1680 förvärfvas Ukrän. Af Turkiet vinnas Asof och fast fot vid Asofska sjön (1739), landet emellan Dnepr och Bog (1774), kanatet Krim och Kuban (1783), landet öster om Dniestr (1792) och Bessarabien (1812). Derjemte vinnes af Turkiet och Persien vid särskilda tillfällen stycken af Kaukasus-länderna. — Grundläggaren till Rysslands makt och kultur är tsar *Peter* († 1725), som antog kejsartitel. Han grundlade Petersburg 1703.

Polska riket grundlades 840 eft. Kr., då *Piast* valdes till hertig. Kristendom och konungatitel antages omkr. 1000. År 1139 delas riket i flera delar: *Lilla Polen* (h. stad Krakau, hvars furste skulle vara öfverregent) kring öfra Weichsel, *Stor Polen* kring Wartha, *Masovien* kring Warschau och norr om Weichsel, *Schlesien* eller Öfra Oder-landet, som sedan förloras till Böhmen. År 1320 återförenas Stor- och Lill-Polen, men först efter 1526 tillkommer Masovien. År 1411 vinnes *Samogitien* (nuvarande guv. Kowno), 1466 vestra eller polska Preussen och 1569 förenas *Lithauen* med Polen. Furstend. Lithauen omfattade utom det egentliga Lithauen äfven det *lithauiska Reussen* (en del af *Hvita Ryssland*, *Svarta Ryssland*, emellan Niemen och Pripets, och *Polesten*, öster om Bug), samt *Podlachien*, vester om Bug och Niemen, *Röda Ryssland* och *Lodomirien* (nu östra Galizien), *Wolhynien* och *Podolien*. Det polska riket sträckte sig således från Karpatherna och mellersta Dniestr till Östersjön och mellersta Düna samt från öfra Dnepr till Netze-flodens mynning. Genom tre delningar (1772, 1793 och 1795) styckades Polen emellan Ryssland, Österrike och Preussen. År 1807 måste Preussen afstå sina polska länder och af dessa skapade Napoleon storhertigdömet *Warschau*, som 1815 förvandlades till konungariket Polen, hvilket gafs åt Ryssland (endast Posen återgafs åt Preussen) och 1832 erhöi sin nuvarande författning.

År 1158 väderdrefvos några tyska köpmän till kusterna af Riga viken. Snart infunno sig tyska missionärer och der den kristna biskopen tog sitt residens, uppstod staden Riga. För att bereda kristendomen bättre stadga inrättade han en andlig riddareorden och så uppkom (1201) *Svärdsriddarens stat*, bestående af *Lifland*, *Kurland* och *Semgallen*, hvartill kom det af Danmark (1346) köpta *Estland*. Aristokratvälde och allmogens slaveri följde i spåren. Denna stat upphörde 1561, då vid Ryssarnes förnyade anfall Estland och

Riga gåfvo sig under Sverige, men härmästaren Gothard Kettler afträdde Lifland till Polen och förbehöll sig till ärftligt hertigdöme Kurland och Semgallen under polsk öfverhöghet. Emellan Sverige och Polen tändes en långvarig strid, då Lifland tillföll Sverige. Under stora nordiska kriget eröfras Estland och Lifland af tsar Peter, som behöll dem vid freden i Nystad (1721). — Kurland införlifvas med Ryssland 1795.

Finland var ett okänt land ända till 1157 eft. Kr., då svenska konungen Erik den helige åtföljd af biskop Henrik, tvang invånarna i sydvestra delen till antagande af kristendom och svenskt öfvervälde. Åbo slott anlades. År 1249 anträdde Birger Jarl ett nytt tåg till Finland, då mellersta delen kufvas och Tavasteborg eller Kronoborg anlägges. Karelarna i östra delen döpas och kufvas genom Torkel Knutsson (1293), som då anlägger Wiborgs slott. Nu uppkommer en strid med Ryssland, som flera gånger afbruten, dock kan anses hafva blifvit fortsatt ända till sednare tider. I den första freden i Orechowets eller Pähkinälinna (1323) tillerkännes Finland åt Sverige, med undantag af Keksholms län d. ä. hela nuvarande Karelen utom sydvestra hörnet vester om Rajajoki. Keksholms län jemte Ingermanland vinnes af Sverige genom Stolbova freden (1617). Genom freden i Nystad, som slutade det stora nordiska kriget, måste Sverige deremot afstå Ingermanland och sydöstra delen af Finland (gränslinien kan dragas från en vik litet vester om Wiborg till något norr om Ladoga). Genom freden i Åbo (1743) utsträcktes det ryska-Finlands gräns till Kymmene i vester och mot norr till 2 mil norr om Nyslott. Det öfriga Finland vinnes genom freden i Fredrikshamn (1809) och med det då förvärfvade nya Finland införlifvas gamla Finland (1811).

SKANDINAVISKA HALFÖN.

13,800 qv. m., 4,900,000 inv.

Europas största halfö, omgifves n. af norra Ishafvet, v. Nordsjön, s. v. Skager-Rack, Kattegat och Öresund, s. och ö. Östersjön, Ålands haf och Bottniska viken samt sammanhänger n. o. med Ryssland (Torneå- och Muonio-elfvar, Tenojoki, Patsjoki och Jakobsfloden). Halföns största utsträckning är i norr och söder 240 mil; der utsträckningen i öster och vester är störst, ut-

gör den omkr. 110 mil. I politiskt afseende indelas halfön i 2 delar: *Sverige* och *Norige*, hvilka till lagar och förvaltning skilda konungariket hafva gemensam konung och i sitt förhållande till utländska stater utgöra en enda stat.

Skandinaviska halfön är ett bergland. Nordvestra och större delen upptages af breda, ödsliga och skrofliga berg och bergslätter, hvilka dels upptagas af eviga is- och snöfält (i Norige *Isbræer* och *Snebræer*), dels äro moss-, gräs- eller skogbeväxta. Sydöstra delen är lågländare och slätare med endast enstaka upphöjningar. Från de nordostligaste och nordligaste uddarna sträcker sig mot söder *Kölen*, ett bredt men icke särdeles högt (2000 f.) bergbälte, bildande gräns emellan Sverige och Norige, tills den emellan 63 och 62° n. br. tager en vestlig riktning inåt Norige under namn af *Dovre fjeld* (3000 f.) och nära Nordsjöns strand åter en sydlig, under namn af *Langfjeld* (4—5000 f.), till sydligaste udden *Lindesnäs*. *Langfjelds* skrofliga ryggar förekomma under flera olika benämningar: *Sogne-*, *Jötun-*, *File-*, *Hardangerfjeld* o. s. v. Den *Nordenfjeldske* eller norr om *Dovre* liggande delen af Norige är ett långsmalt kustland, egentligen bestående af *Kölens* utplattade ryggar, som flerfaldigt sönderbrustna bilda branta väggar omkring de många, djupt inträngande, månggreniga fjordarna. Det vester om *Langfjeld* liggande *Westenfjeldske* Norige liknar norra delen och uppfrån bräerna gå lodräta bergväggar ned till hafs- och fjordstränderna. *Söndenfjeldske* Norige, söder om *Dovre* och öster om *Langfjeld*, genomskäres visserligen äfven af flera mot sydost med aftagande höjd gående bergar, men dalarna äro här bredare och öppnare, rika på floder och långsmala sjöar med bördiga stränder. — Genom Sveriges norra del, *Norrland*, utgå mot sydost flera armar, som i början äro täckta af evig snö, men sänka sig efterhand mot de låga kustslätterna. Emellan dessa till en del starkt skogbeväxta bergar utbreda sig gräsrika dalar, som mest upptagas af kärr, myror, mossar och långsträckta sjöar, bildade af de från fjellarna nedbrusande strömmarna. Mellersta delen eller *Svealand* är, med undantag af landet närmast norska gränsen, ett lågland med lägre

skogsåsar, dälдер och fruktbara slätter: *Westmanlands- och Upsala-slätterna* n. samt *Rekarne* s. v. om den stora insjön Mälaren. En arm från Kölen åtföljer i början gränsen mot Norige, men vid *Farefjell* (61°) vänder den sig inåt Sverige och fortgår under namn af *Dalfjellet* (700 f.) emellan Dal- och Klar-elfvarna mot söder, tills den emellan sjöarna Wenern och Wetteren sammanlöper med skogstrakten *Tiveden*, som der bildar gränsen mot *Götaland*, rikets södra del, hvars gräns mot Svealand i öfrigt utgöres af skogarna *Tylö* n. och *Kolmården* ö. om Wetteren. Mellersta delen af *Götaland* är en mera upphöjd landsträcka, sänkande sig mot de låga kustslätterna. De förnämsta slättbygder här äro *Östgöta*, öster om Wetteren, *Westgöta*, söder om Wenern, och *Skånska*, sydligaste delen. Mer än annorstädes i riket uppstiga här enstaka lägre höjder, af hvilka *Taberg*, söder om Wetteren, är högst, men öfverstiger föga 1000 fot. Halföns högsta bergstoppar äro i Norige *Ymesfjeld* (8300 f.) och *Skagastöl Tind* (8150 f.) på *Jütunfjeld*, *Snöhättan* (7300 f.) på *Dovre*, samt i Sverige *Sulitelma* (6300 f.) emellan Piteå- och Luleå-elfs källor. — Kusterna åtföljas nästan öfverallt af klippor och skär, särdeles gäller detta om Noriges vestra och norra kust.

Skandinaviska halfön är ganska vattenrik, men de många floderna äro icke rätt tjenliga för skutfart, ty de mindre äro dels grunda (södra Sverige) dels bergströmmar (Norige) och de större äro i allmänhet mycket strida samt besvärade af stengrund, forsar och vattenfall. Genom Sverige framrinna floderna i två hufvudrigtningar. 1) Östra slutningen: Floderna i norra delen nedkomma från Kölen och utgjuta sig i Bottniska viken: *Torneå-elf*, som genomrinner *Torneåjaur* och förenar sig med *Muonio-elf*; — *Kalix-elf*; — *Luleå-elf* genomrinner *Luleåjaur* och upptager h. *Lilla Luleå-elf*; — *Piteå-elf*; — *Skellefteå-elf*, genomrinnande den stora sjön *Hornavan*; — *Umeå-elf* med v. bifl. *Windels-elf*; — den praktfulla *Ångerman-elfven*; — *Indals-elf*, som genomrinner *Storsjön* och i mellersta delen af sitt lopp kallas *Ragunda-elf*; — *Ljungan*, i nedra loppet *Njurunda-elf*; — *Ljusne-elf*; — *Dal-elfven*, uppkommen genom föreningen af *Östra* och *Vestra Dal-elfvarna*, af hvilka

den förra genomflyter sjön *Siljan*. Föرنämsta vatten-
 dragen i Svealand äro: den täcka insjön *Mälaren* (2 fot
 öfver hafvet), som vid staden Stockholm genom *Norr-*
 och *Söderström* utfaller i Östersjön, och den mindre
Hjelmaren, sydvest från Mälaren, dit den utgjuter sig
 genom *Eskilstuna-ån*. Uti Götaland må nämnas *Motala-*
elf, som kommer från den långsmala, af vinden lätt upp-
 rörda *Wettern* och genomrinner sjöarna *Boren*, *Roxen*
 och *Glan* till Bråviken (st. Norrköping), och *Emm-ån*
 till Kalmar-sund. 2) Sydvestra sluttningens föرنämsta
 flod är *Göta-elf*. Den har sin källa på Dovre, genomfly-
 ter sjön *Fämund* och fortsätter s. o. genom Norge un-
 der namn af *Trysil-elf* inåt Sverige, der den kallas *Klar-*
elfven till sitt inflöde i den stora sjön *Wenern* (140 fot
 öfver hafvet) ifrån hvars sydvestra hörn vattenmassan
 utstörtar nedför *Trollhättan* och afledes genom *Göta-elf*,
 som med två mynningsarmar (ön Hisingen) utfaller i Kat-
 tegat. — Genom söndenfeldska Norge framrinna: *Glom-*
men från *Öresunds sjö* nära st. Rörås mot söder—genom
 Österdalen och Hedemarken till Christiania-fjorden; —
Lougen från vinkeln emellan Dovre och Langfeld s. o.
 genom Gullbrandsdalen till sjön *Mjösen*, hvarifrån *Wor-*
men-elv utrinne och i dalen Romerige förenar sig med
 Glommen; — *Drammen*, i öfra loppet *Beina-elf*, från
 Jötunfeld till Dramsfjord, en vik af Christiania-fjorden; —
Loven från Hardanger. I nordligaste delen af riket flyta
Alten-elv till Altenfjord och *Tana-elv*, uppkommen ge-
 nom föreningen af *Karasjoki* v. och *Enarejoki* ö., till
 Tanafjorden. — I Sverige finnas flera konstgjorda vat-
 tenförbindelser och vigtigast är den emellan Östersjön
 och Kattegat. Ifrån Östersjöviken Slätbaken (staden Sö-
 derköping) leder *Göta kanal* med tillhjälp af sjöarna
Asplången, *Roxen* och *Boren* samt *Motala elf* till *Wet-*
tern (295 fot öfver hafvet) och dädan genom sjön *Wi-*
ken (350 f. öfver hafvet) till *Wenern*, hvarifrån *Troll-*
hätte kanal och *slussverk* leder förbi vattenfallet till
Göta-elf. Mindre kanalänläggningar äro *Södertelge kanal*
 från Mälaren förbi staden Södertelge till Östersjön, —
Strömholms kanal, förenande vestra Dalelven med Mä-
 laren, — *Arboga graf* från Hjelmaren till Arboga å,
 som infaller i Mälarens vestligaste hörn.

Skandinavien äger ett för sitt höga nordiska läge (norr om 55°) mycket blidt klimat, hvilket förorsakas af dess läge vid haf och i allmänhet obetydliga upphöjning. I fjelltrakterna och i norra delen är vintern lång och sträng, men den är angenämare och sundare än den fuktiga kyla, som utmärker södra Sveriges och mellersta Europas vintrar. Den betydliga utsträckningen i norr och söder medför dock stor olikhet i klimatet. Äfven under samma breddgrad är skillnaden i värme ganska betydlig, då man t. ex. jemför Noriges vestkust med Sveriges ostkust. I Sverige upphöra hvete, ek, äpplen och körsbär vid 62°, men gå i Norige till 63°. I södra Sverige kunna vindruffvor, mulbär och valnöter mogna på kall jord, i sydliga Noriges varma dalar till och med mandel och aprikoser. De milda vintrarna på Noriges vestkust tillåta boskapen nästan hela året gå ute. — Så väl *Svenskarna* som *Norrmännen* tillhöra den germaniska stammen. Statsreligion är den lutherska. För den allmänna folkbildningens befordran har de sednare åren mycket blifvit gjordt genom folkskolors upprättande. För den lärda bildningen finnas i Sverige 2 universitet (Upsala med 900 och Lund med 500 stud.) och 56 förberedande elementar-läroverk (25 högre-, 19 medel- och 12 lägre-skolor), samt i Norige 1 universitet (Christiania med 600 stud.) och 13 förberedande skolor. Dessutom finnas så i Sverige som Norige flera akademier för vetenskap och konst, lärda samfund och läroinrättningar för bestämda yrken. Statsförfattningen är inskränkt monarkisk; i Norige mera demokratisk än i Sverige. I Sverige samla sig hvart tredje år ombud af de 4 stånden (adel, prester, borgare och bönder) till en *Riksdag* och i Norige sammanträda lika ofta folkets valda ombud (här icke ständsvis) till ett *Storthing*, deladt i *Lagthinget* och *Odelsthinget* (öfverhuset och underhuset).

a) Konungariket SVERIGE.

8005 qv. m.; 3,500,000 inv.

Hufvudnäringarna äro åkerbruk, bergsbruk, skogs-handtering, boskapsskötsel, fiske och jagt. — Jordmänen

är mest jern-, sten- och sandblandad samt fordrar för att bringas till fruktbarhet ett ansträngdt arbete. I vanliga år svarar dock numera afkastningen (12 mill. t:r) mer än tillräckligt mot behovet och de sädesrikaste delar äro skånska, vest- och östgöta samt upsala slätterna. Allmänaste sädeslaget är råg, i de nordligaste delarna korn, i svagare jordmån hafra och blandsäd; hveteskulturen kan anses upphöra vid Dalelven. I öfrigt odlas bohvete (mest i Skåne), bönor (i sydvestra delen), ärter, poteter (ända till polcirkeln). Linkulturen är vigtig i södra delen af Norrland (Helsingland och Ångermanland). Trädgårdsskötseln kunde bättre drifvas än som sker. Ångarna lemnas mest utan vård åt sig sjelfva — Genom bergsbruket erhålles den mesta nationalvinsten. Af metaller förekommer jern ymnigast (Svealand är nästan ett enda jernmalmfält) och det svenska jernet anses som ett af de bästa i världen. Dessutom erhålles koppar (Falun i Dalarna), silfver (Sala i Westmanland), kalk (ön Gottland), marmor (Kolmården), porfyr (Elfdalen i Dalarna) o. s. v. — På skogar rika framstå numera endast de norrländska landskaperna samt vestra Svealand (Wermland) och mellersta Götaland (Småland). — Boskapsskötseln är mindre väl vårdad och fyller icke landets behof; i norra delen är det dock en hufvudnäring. — I elfvarna är laxfisket och i Östersjön strömmingfisket de förnämsta; i Kattegat skiljes emellan storfisket (torsk, hvitling, gråsik, långor, sill) och småfisket (humber, ostron, makrill). — Jagten är af vigt endast i Norrlands skogslandskaper (tjädrar, orrar, hjerpar) och för skärgårdsboerna (sjöfågel och skjälar). — Folkindustrin är i allmänhet mindre drifven, men på flera ställen har jordens ofruktbarhet gjort uppdrifvandet af binäringar nödvändigt: t. ex. väfnadsverksamhet i Norrland och Westergötland m. m. Fabriker och manufakturer äro i årligt stigande; deras antal utgör vid pass 2500 med 23000 arbetare och årligt tillverkningsvärde af 12 mill. rub. s:r. I främsta rummet stå klädesfabrikerna (i Norrköping) och sockerraffinerierna. Så väl den inre som den yttre handelsrörelsen är liflig och sätter i rörelse omkr. 2500 fartyg (60 ångfartyg) af inemot 110,000 läster, hvaraf 1400 fartyg af 87,700 läster bedrifva den utländska handeln, men dervid använ-

das äfven många norska fartyg. Utförsvärdet utgör omkr. 14 mill. rub. s:r och utförsvaror äro jern, skogsprodukter, koppar, andra metaller m. m. — Utom *Svenskar* bo i Sverige *Finnar* (2000), *Lappar* (4000), *Tyskar* (2500), *Judar* (900) m. fl. folk. Högsta styrelsen utöfvas af Konungen, biträdd af ett statsråd (10 personer). Riksstyrelsen förvaltas i öfrigt af 8 kollegier. Lagskipningen utöfvas af högsta domstolen, 3 hofrätter, häradshöfdingeting och rådstugurätter. Efter ecklesiastika styrelsen indelas Sverige i 12 stift med sina underafdelningar. I administrativt afseende uppkommer 1 Öfverståthållerskap (staden Stockholm) och 24 län under Landshöfdingar.

Här följes den historiska landskapsindelningen, dock med afseende fästadt på den administrativa.

Svealand.

UPLAND, emellan Mälaren, Östersjön, Ålandshaf och Bottniska viken, är i sin nordligaste del genomfluten af nedersta Dalelfven, Östra delen, *Roslagen*, är lågbergig och skogig, samt har sönderskuren kust, som åtföljes af klippor och skogbeväxta skär. Vestra delen är en flack, till största delen skoglös och sädesrik slätt, Upsala slätten. Den norra delen har skogbeväxta höjder och rika jernmalms Streck; *Dannemora* grufvor anses lemna världens yppersta jern. = *Stockholm*, i ett vackert läge vid Mälarens utlopp, rikets hufvudstad och konungens residens, säte för rikets kollegier och högsta domstolen, Svea-hofrätt, öfverståthållaren och en landshöfding (Stockholms län), flera akademier, lärda samfund, läroanstalter och välgörehets inrättningar, rikets största fabriksstad, anseelig handel, 91 t. Är till en del belägen på öar och hörer södra delen till Södermanland. — (Stockholms län = *Roslagen*). *Norr-telge*, vid Ålands haf, någon skutfart, 1100. — *Östhammar*, *Öregrund*, ringa sjöstäder, hvardera 600 inv. — *Gristhamn*, köping, öfverfartsort till Finland. — *Waxholm*, sjöstad med en fästning, försvarande det mest begagnade inloppet till Stockholm, 1 t. — *Sigtuna*, fordom berömd, nu ringa uppstad *) vid en vik af Mälaren, ruiner af för-

*) Stapelstäder hafva rättighet att äfven idka utrikes handel och sjöfart; uppstäder få endast drifva inrikes handel. L. betyder landshöfdingesäte i det efter residens-orten vanligast benämnda länet; B. biskopssäte.

svunnen storhet, 450. — (Upsala län). *Upsala*, vid Fyris-ån, uppstad, L., säte för rikets erkebiskop och förnämsta univers., märkvärdig domkyrka, stor marknad (Distingen) med norrlandsvaror; 5500. — *Enköping* nära Mälaren, plantering af poteter och köksväxter, handel på Stockholm, 1400 inv.

Brunkeberg, f. d. en sandås på nuv. torget af s. n. inom Stockholm; slag 1471. — *Björkö* (Dirca) i Mälaren; här predikade Ansgarius kristendomen 829. — *Gamla Upsala*, en half mil norr om Upsala, var de hedniska konungarnes säte och då rikets förnämsta afgudatempel. — Vid *Mora stenar* valdes och hyllades f. d. konungarna.

SÖDERMANLAND, söder om Mälaren till Kolmården, är backigt och sjörikt, men har i allmänhet bördig jordmån. Flacklandet emellan Mälaren och Hjelmaren kallas *Rekarne*. Södra delen är rik på jern och koppar. = *Nyköping*, vacker stapelstad vid en vik af Östersjön, L., klädesfabr., 3400. = *Trosa*, ringa stad vid Östersjön, 550. — *Mariefred*, vid Mälaren, trädgårdsskötsel, handel på Stockholm, 600. — *Strengnäs*, vid Mälaren, B., plantering af köksväxter, 1200. — *Thorshälla*, vid Eskilstuna åns utlopp i Mälaren, obetydlig rörelse, 600. — *Eskilstuna*, högre upp vid samma å, berömda jern- och stålmanufaktur., gevärsfaktori, 3800. — (Stockholms l. = den skog- och bergrika halfön *Södertörn*) *Södertelge*, ringa stad på det näs, som genomskäres af Södertelge kanal; 1200.

Gripsholm, slott i Mälaren; stor porträttsamling. — *Elfsnabben*, f. d. station för örlogsflottan.

WESTMANLAND, vester om Upland till Dalfjellet och i söder stötande till Mälaren, är till största delen en sädesrik slättbygd; norra och vestra delarne upptagas af skogbeväxta hergstrakter med mager jordmån men rika jernmalmfält. = (Westerås l.) *Westerås*, vid en vik af Mälaren, L., B., nederlagsort för bergslagens jern, som skeppas till Stockholm; sädeshandel; 3600. — *Sala*, i hvars närhet finnes *silfverberget* med rikets största silfvergrufva, 3400. — *Köping*, vid Mälarn, handel på Stockholm med bergslagens produkter, 1600. — *Arboga*, vid ån af s. n., samma rörelse som Köping; 2100. — (Örebro l.) *Nora* och *Linde* eller *Lindesberg*, ringa bergsstäder, hvardera 800 inv.

NERIKE, ett af rikets rikaste landskaper, skiljes genom Arboga-å från Westmanland och från Götaland genom Tiveden och Tylöskog. Norra delen upptages af ojemna, magra och malmrika skogstrakter; södra delen, vid Hjelmaren, är en bördig slättbygd. = (Örebro l.) *Örebro*, vid Hjelmarn, L., handel på Stockholm (Hjelmare kanal),

stor marknad, 4500. — *Askersund*, vid nordligaste ändan af Weteren, handel på Göteborg, 1 t.

WERMLAND, emellan Norige v., Dalarna, Westmanland och Nerike ö., Götaland och sjön Wenern s. Wenerns stränder och den i samma sjö utskjutande halfön *Näset* äro släta, men i öfrigt är landskapet en bergsbygd. Emellan de skogbeväxta bergarmarna, hvilka i norra delen äro ända till 1000 f. höga, sträcka sig långsmala dalar, uppkallade efter de genomrinnande floderna och långsmala sjöarna. Största floden är Klar-elfven genom *Elf-dalen*. Jordmånen är svag (hafra säs mest) och brist är på säd, men på jern och skog är rikedom stor. De öfra skogsbygderna eller finnskogarna bebos af finnar, hvilka hit inflyttat omkr. 1600, men ännu bibehållit sitt språk. = (*Carlstads l.*) *Carlstad*, på en ö i Klar-elfvens mynning, L., B., handlar på Göteborg och bergslagen (säd, jern och skogsprodukter), stor marknad, 3300. — *Christinehamn*, vid Wenern, handel med bergsprodukter (mest tackjern) stor årsmarknad (Fastingen i Mars), då landets jernpris för året bestämes; 1300. — *Philipstad*, bergstad (de rika Persbergs-grufvorna) i en vacker dal, 1200. — *Arvika*, vid sjön Glafs- eller Elga-fjorden; handel på Göteborg och Norige; 600.

DALARNA, Svealands nordvestra del, gränsar till Norige. Största delen är högländ (200 fot) och upptages af mer eller mindre höga skogbeväxta berg, skiljda genom dalar kring de båda Dal-elfvarna och deras tillflöden. Endast i sydost finnas några betydligare lågslätter, t. ex. *Moraslätten* vid Siljan (520 fot). Jordmånen är svag sandjord, frambringande endast hafra, blandsäd och poteter. Skogarna äro vidsträckta. Bergsrörelsen är stor (koppars, jern, porfyr m. m.). Invånarna måste till stor del utvandra på arbetsförtjenst och genom tillverkning af slipstenar, ur, väfskedar m. m. vinna de öfriga sin utkomst. = *Falun*, bergstad, nära sjön Runn, L., (Stora Kopparbergs eller Falu l.); bergsskola, 4300 inv., hvilka hafva sin förnämsta utkomst genom den närbelägna koppargruftan, den förnämsta i riket. — *Säter*, ringa uppstad, 600. — *Hedemora*, nära Dal-elfven, 1 t. — *Avestad*, köping, vid Dal-elfven, flera kopparverk, 400.

GESTRIKLAND, öster om Dalarna till Bottniska viken, är mestadels bergländigt och skogigt; mager jordmån. Jernmalm erhålles endast i vestra delen och bruken måste från andra trakter förse sig med malm. Skogshandteringen är vigtig. = *Gefle*, välbygd stapelstad vid Gefle-åns utlopp, L. (Gefleborgs l.), flera fabr., 3:dje handelsstaden, 8,600.

HELSINGLAND, norr om Gestrikland, är än skogrikare och bergländigare. Genomflytes af Ljusne-elfven. Jordmånen är mager. Hufvudnäring är boskapsskötsel i de kärriga gräsrika dällderna. I n. v. delen odlas mycket lin, som dels säljes oförädladt, dels förvandladt till väfvar. I norra delen bedrifves jagt på skogsflågel som ett näringsfång. I de aflägsnare delarna bo *Finnar* samt något *Lapp*-hushåll. = (Gefleborgs l.) *Söderhamn*, stapelstad vid hafvet, handlar mest på Stockholm (smör, lin, väfnader); 1600. — *Hudiksvall*, stapelstad vid hafvet, anseelig handel, 2 t.

Götaland.

ÖSTERGÖTLAND ligger emellan Wettern och Östersjön, som intränger med Bråviken och Slåtbaken, till hvilka de vigtiga vattendragen Motala-elf och Götakanal utfalla. Norra delen upptages af skogbeväxta höjder (Tylö och Kolmården); söder derom är en vågformig, sädesrik slätt, som åter höjer sig mot söder (Holavedskogen). Vid Wettern ligger enstaka det vackra *Omberget* (791 fot). = (Linköpings l.) *Linköping*, nära Stång-åns utlopp i Roxen, L., B., liflig landthandel och kanalfart, flera fabr., 5 t. — *Norrköping*, välbygd stad vid Motalas utlopp, rikets största klädesfabriker, god handel, 14 t. Motalas många vattenfall, af hvilka äfven inom staden finnas flera, drifva en mängd industrianläggningar. — *Söderköping*, vid Göta kanals mynning, en af Sveriges äldsta handelstäder, nu obetydlig; 1100. — *Wadstena*, gammal stad vid Wettern, f. d. berömdt kloster, spetsknöpling och väfnadsverksamhet, spannmåls-handel, 2 t. — *Skenninge*, på Östgötaslätten, kreatursmarknad, 1100. — *Motala*, köping vid Götakanals mynning i Wettern, stor mekanisk verkstad (ångmaskiner).

Stångebro, nära Linköping, slag 1598. — *Bjälbo*, Folkungarnes stamgods. — *Stegaborg*, slag 1598.

SMÅLAND är, med undantag af kuststräckan vid Kalmar-sund, en mera upphöjd (800 f.) landsträcka, rik på lägre berg (högst är Taberg), sjöar och moras, stora skogsmarker och ljunghedar. Största vattendragen äro Emm-ån, sjön Bolmen vid venstra gränsen mot Halland, samt de i närheten af Taberg upprinnande Laga- och Nissa-åarna mot sydvest. Jordmånen är i allmänhet mager och ehuru jorden skötes med mycken omsorg, är icke afkastningen tillräcklig för behovet. Boskapsskötsel och skogshandtering äro vigtiga näringar. En stor del af inbyggarna försörja sig genom tillverkan det af lagg-

kärl, ur, väfskedar, liar o. s. v. I närheten af Taberg brytes god jernmalm; tillgången på sjö- och myrmalm är betydlig. Guldverket *Ädelfors* bearbetas icke mera. Vid de många åarna äro sågar och pappersbruk anlagda. = (Kalmär län) *Kalmar*, vid Kalmarsund, L., B., stor handel med skogsprodukter, fabr., 6t. — *Westervik*, vid hafvet, god handel, 4t. — *Wimmerby*, inuti landet, oxhandel, 1,600. — (Jönköpings l.) *Jönköping*, vid södra ändan af Wettern, L., säte för Göta hofrätt, handel på Göteborg och Stockholm, 5t. — *Gremsa*, vid Wettern, 800. — *Eksjö*, inuti landet, boskapshandel, 1,800. — (Wexiö eller Kronobergs l.) *Wexiö*, norr om Helga sjön, L., B., landthandel, 2,500.

Brömsebro, vid Brömsehäck, gräns mot Blekinge, f. d. riksgräns mot Danmark; fred 1645.

BLEKINGE, ett vackert kustland söder om Småland, är bergigt och har sköna dälдер; ek- och bokskogar omvexla med bördiga åkrar och gräsrika ängar. Det bristande sädesbehovvet fylles genom tillförsel från Skåne. Fiske är en hufvudnäring och bränvinsbränning idkas i stor skala. Berg, dälдер och strida strömmar inkomma från Småland. = (Carlskrona l.) *Carlskrona*, på öar i hafvet, har en förträfflig hamn, station för rikets örlogsflotta, kostbara skeppsdockor, befäst, god handel (skogsprodukter), 13t. — *Carlshamn*, god handelsstad vid hafvet, 4,600. — *Sölvitsborg*, sjöstad med god handel, 1,400.

SKÅNE, en halfö, utgör sydligaste delen af Sverige. Norra delen, på gränsen mot Småland och Halland, är en backig och sjörök skogsbygd. Norr om Öresund utskjuter udden *Kullen*, hvarifrån den föga höga *södra åsen* går mot sydost. I öfrigt är landet flackt, har långgrunda stränder och saknar goda hamnar. Oberäknadt några flygsandsfält omfattar Skåne Sveriges sädesrikaste och bäst bebodda landsträcka. Det lider brist på skog. Mineralriket är fattigt; vigtigast är alun och stenkol (vid Höganäs på *Kullen*). = (Christianstads l., n.o. om södra åsen) *Christianstad*, befäst stapelstad vid Östersjön, säte för hofrätten öfver Skåne och Blekinge, L., fabr., handel, 5t. — *Cimbritshamn*, liten sjöstad vid Östersjön, handel med säd och bränvin, 1t. — *Engelholm*, vid Kattegat (Kulla-viken), handskfabr., 1,300. — (Malmöhus l., sydvest, skånska slätten) *Helsingborg*, god stapelstad vid smalaste stället af Öresund, 3,400. — *Landskrona*, vid Öresund, med Skånes bästa hamn, spannmålshandel, väl befäst, 4t. — *Lund*, inuti landet, rikets andra univers., B., liflig landthandel, 5,600. — *Malmö*, vid Öresund, L., fabr., betydlig handel, 11t. — *Skanör*, vid Öresund, 700. — *Falsterbo*, vid Östersjön,

rikets sydligaste stad, 200. — *Ystad*, vid Östersjön, god handel med spannmål och brännvin, öfverfartsort till Tyskland, 4,400.

Ön *Hven* i Öresund, der Tycho Brahe hade sitt observatorium.

HALLAND, ett långsmalt kustland vid Kattegat, norr om Skåne (Hallandsås 560 f.). Östra gränsen mot Småland upptages af ljungbedar och kala höjder; kustlandet är flackt, dels bördigt, dels bestående (i söder) af flyg- och hafssand. I de från Småland inkommande åarna idkas laxfiske. Vigtiga binäringar äro ylle- och linneväfnad samt möbeltillverkning. = (Halmstads l.), *Laholm*, vid Lagaån, 1t. — *Halmstad*, vin Nissans utlopp, L., berömd lax, temlig handel, 2,500. — *Falkenberg*, vid Årans mynning, rikt laxfiske 900. — *Warberg*, temlig handel, befäst, 1,700. — *Kongsbacka*, ringa stapelstad, 500.

Knäröd, fred 1613.

VESTERGÖTLAND, emellan Wenern och Wetteren, berör med en liten del Kattegat. Norra delen (Mariestads eller Skaraborgs län) är en skogfattig, sädesrik slättbygd, som längs Wetteren genomstrykes af en från Tiveden inåt Småland gående skogbeklädd ås. Af höjder må nämnas *Billingen*, midt på slätten det sköna *Kinnekulle* (856 f.) på Wenerns s.ö. strand samt *Halleberg* och *Hunneberg* vid Göta-elfs utflöde. Göta kanal förbinder Wetteren och Wenern. Södra delen (Wenersborgs eller Elfsborgs län) är vid Smäländska gränsen berggländ, skogbeväxt, sjö- och mossrik; den öfriga delen är en slätt, som vid Göta-elf är bördig, men kring Alingsås upptages af Sveriges ofruktbaraste landsträcka, *Svältorna*. I denna trakt tillverkas en mängd vadmal samt bomulls- och linneväfnader, som afyttras kring hela riket genom den såkallade gårdfarihandeln. Kustlandet (Göteborgs l.) är slätt och bördigt. = (Mariestads l.) *Mariestad*, vid ån Tidans utlopp i Wenern, handel på Göteborg, L., 1700. — *Lidköping*, vid ån Lidans utlopp, spannmålsafsättning till Wermland, 2t. — *Skara*, nästan midt på Westgötaslätten, B., 1600. — *Sköfde*, vid foten af Billingen, gammal och obetydlig, 700. — *Hjo*, i ett vackert läge vid Wetteren på den bördiga Guldkroks-slätten, 700. — *Falköping*, ringa uppstad på den fruktbara Falbygds-slätten, 600. — *Carlsborg*, vigtig fästning vid Wetteren och Göta kanal. — (Wenersborgs l.) *Wenersborg*, vid Göta-elfs utflöde ur Wenern, L., handel på Wermland och Göteborg, 2800. — *Alingsås*, rikets äldsta manufakturstad, har nu endast några klädes- och strumpfabr., 1300. — *Borås*, i en ofruktbar trakt, flera färgerier, gårdfarihandeln medelpunkt, 2600. — *Ulricehamn*, (f. d. *Bogesund*), handel med väfna-

dér, 1400. — (Göteborgs l.) *Göteborg*, välbyggd och förmögen stad nära Göta-elfs utlopp, L., B., rikets kanske viktigaste handelsstad (jern från Wermland och fisk från skärgården), betydliga fabriker, 28t.

BORUS LÄN, fordom **VIKEN**, är ett långsmalt af vikar sönderskuret kustland, fullt af lägre berg. Kusten åtföljes af en stor, kal och ödlig skärgård. I dalarna och på de större öarna är jordmånen god; fiske är en hufvudnäring. = (Göteborgs län) *Kongelf*, vid Göta-elfs norra utflödsarm, 700. — *Marstrand*, på en ö, utmärkt hamn, men handeln ringa, 600. — *Carlsten*, rikets starkaste fäste, på samma ö. — *Uddevalla*, temligen god handelsstad vid hafvet, besökta hafsbad, 4t. — *Strömstad*, vid norska gränsen, ringa handel, hafsbad, godt fiske, 1300.

DALSLAND är ett litet landskap sydvest om Wenern, på hvars stränder vexla kullar och bördiga slätter, hvaremot inre landet upptages af hedar, sjöar och högre skogbeväxta kullar. = (Wenersborgs län) *Åmål*, vid Wenern, skutfart på Göteborg, 1500.

ÖLAND, en långsmal (13 mil lång, 1½ m. bred) ö i Östersjön skiljes från fasta landet genom det smala Kalmar sund och kan anses som ett ur hafvet uppstigande kalkberg. Mellersta och största delen, *Midlandet*, är ofruktbar och endast sträckvis betäckt af en tunn jordskorpa; den begränsas ö. af en sandås, *östra Landtborgen*, och v. af ett kalkberg, *vestra Landtborgen*. Kusterna äro fulla af byar, bördiga åkrar och löfskogsängar. Hufvudprodukten är kalk, hvars brännande i stort dock hindras af skogsbrist. I öfrigt brytes en slags sandsten, som under namn af ölandssten mycket begagnas till trappor o. s. v. Öns hästras, öländningarna, är nästan utgången. = (Kalmar län) *Borgholm*, vid Kalmar sund, handel med öns produkter, 550.

GOTTLAND, en större ö i Östersjön, 7 mil n. o. från Öland, är till största delen en slättbygd, rik på träsk och myror. Den hvilar på en kalkstens-klippa och enstaka kalkberg höja sig här och der. Hufvudprodukten är kalk, som är bättre än den öländska, hvaremot sandstenen är blötare och sämre. På kalkbädden är en icke särdeles djup jordskorpa, som, då icke torrka infaller, gifver goda skördar och säd utöfver behöfvet. = (Wisby l.) *Wisby*, på vestkusten, L., B., fordom stor och rik handelsstad (medlem i hanseförbundet), idkar ännu god handel; herrliga ruiner vittna om forntida rikedom; 4500.

Norrländ.

HERJEÅDALEN, sydvästra delen, emellan Helsingland och Kölen, är ett af Sveriges vildaste och fattigaste landskap. Det upptages till största delen af berg och endast kring floderna Ljungan och Ljusnan med bifl. Herje, finnas öppna slätter. Jordmånen är mager och mest beväxt med ljung, lingon och renlafve. Säden bortfryser ofta. Boskapsskötseln är hufvudsak och landets ost förträfflig. = (Östersunds län).

JEMTLAND, NORT om Herjeådalen, är ett vackert högland, der berg (högst *Syltoppen*, 5500 f. och *Åreskutan*, 4500 f.), kullar, stora skogar, dalar, sjöar, moras och smärre odlade fält omvexla. Jordmånen är mångenstädes god och det lägre landet, vid Storsjön, temligen sädesrikt, men i bergsnejderna, der de djupaste ställen äro omkr. 1000 f. öfver hafsytan, bortfryser ofta säden. Malmer finnas (vid Åreskutan brytes koppar), men aflägsenheten gör dem oanvändbara. = (Östersunds l.) *Östersund*, vid Storsjön, L., 600.

MEDELPAD, kustlandet öster om Jemtland, kring Njurunda- och Indals-elfvarna, är ett bäckigt land. I de rymliga dalarna skördas säd till behofvet. = (Hernösands l.) *Sundsvall*, vid hafvet, god handel med trädvaror och premie-lärfter, 2200.

ÅNGERMANLAND, Norrlands vackraste landskap, fullt af berg och täcka dalar, barr- och löfskogar samt vattendrag, bland hvilka den praktfulla Ångerman-elfven är betydligast. Längs hafs- och flodstränderna är jordmånen bördig. Linodling och väfnadsverksamhet är en hufvudnäring i norra delen. Jagten och fisket äro lönande sysselsättningar. = (Hernösands- ell. Westernorrlands l.) *Hernösand*, på ön Hernö utanför Ångerman-elfvens mynning, L., B., god handel, 2400.

WESTERBOTTEN, ett långt och smalt kustland, kring nedra loppet af elfvarna Umeå, Skellefteå, Piteå, Luleå, Kalix och Torneå (gräns i n.o.). Från den låga och släta kusten höjer sig landet alltmera mot lappska gränsen. Största delen upptages af sandhedar, mossar, myror, träsk och sjöar. Jordmånen är svag; bättre i norra delen än i södra. Hufvudnäringar äro åkerbruk, boskapskötsel, lax- och strömmingsfiske, tjärubrännning och annan skogs-handtering. Masugnarna och bruken förse sig med malm från Lappland. = (Umeå ell. Vesterbottens l.) *Umeå*, vid elfven af s. n., L., idkar handel på Stockholm med lax, smör och skogsprodukter, 1300. — *Skellefteå*, vid elfven af s. n., god trädvaruexport, 200. —

(Luleå ell. Norrbottens l.) *Piteå*, på en holme i Piteå elfs mynning, handel på Stockholm, 1100. — *Luleå*, vid Luleå elfs utlopp, L., handel med lax och lappvaror, 1200. — *Haparanda*, nära finska gränsen, lax- och smörhandel, 500.

Hörnefors, *Säfvar* och *Ratan*, nära Umeå, slag 1809.

LAPPLAND, den stora landsträckan längs fjellryggen, börjar redan i Herjeådalen och räcker upp till Torneå och Muonio elfvar. Emellan berg- och jordåsar utbreda sig vidsträckta dalar, upptagna af mossar, kärr och långsmala sjöar, bildade af de från fjellen nedbrusande elfvarna. Minsta delen är tjenlig till åkerbruk, för hvars uppkomst äfven det kalla klimatet lägger stora hinder i vägen. Skogar och sumpiga betesmarker äro vidsträckta. Boskapsskötsel är en hufvudnäring; inflyttade nybyggare hålla får, getter, hornboskap och hästar, men den äkta Lappen endast renar. Rika äro dessa vildmarker på vildbråd, hvarföre jagten är indrägtig likasom äfven fisket. Efter lefnadssättet indelas Lapparna i *Fjell-*, *Skogs-* och *Fiskar-Lappar*. De förstnämnda äro vandrande och dräga om sommarn med sina renhjordar upp i bergstrakterna, hvarifrån de mot vintern åter nedkomma till det lägre landet. Outtömliga koppar- och jernmalmfält finnas, särdeles i norra delen (t. ex. Gellivare), men den kostsamma transporten hindrar bearbetningen. Lappland indelas i *lappmarker*: 1) *Jemtlands* och *Fölinge*, de högsta delarna af Herjeådalen och Jemtland (Östersunds l.), — 2) *Åsele* vid Ångermanelfven — och 3) *Lycksele* eller *Umeå* (Umeå l.), — 4) *Piteå* kring Skellefteå och Piteå elfvar, — 5) *Luleå* med bergen Sulitelma och Gellivare, — och 6) *Torneå* vid Kalix och Muonio elfvar (Luleå l.).

Utländsk besittning. Den lilla vestindiska ön *Barthelemi* (2 qv. m., 11t. inv.), bergig och föga fruktbar, frambringar ypperlig bomull. = H.staden *Gustavia* har god hamn och handel, 6t.

b) Konungariket NORIGE.

5799 qv. m.; 1,400,000 inv.

De förnämsta näringsgrenarna äro boskapsskötsel, jordbruk, fiske, skogshandtering, bergsbruk och jagt. Boskapsskötseln är längs hela vestkusten och dess ständigt gröna öar samt i det högre landet den förnämsta näringen. Hästafveln ensam lemnar dock någon egentlig inkomst. I nordliga delen äro renarna af samma värde

som i andra nordländer. För åkerbruket tjenligaste delen äro dalarna söndenfjelds (mest skördas hafra och korn), men i allmänhet bedrifves jordbruket med mindre drift och en tredjedel af sädesbehovvet (inmot 1 mill. tunnor) måste hemtas utifrån. Förmästa fiskfångsten i hafvet utgöres af kabiljå, sill, sei, makrill och hummer, samt i floderna lax. Den egentliga hembygden för förädlingen af skogsprodukter är i södra delen, men vid kusten äro skogarna allaredan mycket medtagna. Bergsbruket sysselsätter sig förmäligast med jern (söder), koppar (Rörås, n.) och silfver (Kongsberg, s.). Jagten, af någon större betydighet i de nordligaste delarna, afser ejdergåsar, skjålar och hvalrossar, för hvilkas skull skepp äfven utrustas till Spetsbergen. Industrin är af mindre vigt och endast i södra delen är väfnadsverksamheten (vadmal och andra gröfre ylletyger) af någon betydighet. Fabriksväsendet är i sin linda och de flesta behofver hemtas utifrån. Skeppsbyggeriet är i förträffligt skick. Handel och sjöfart äro ganska lifliga. Utförsvaror äro fisk, tran, skogs- och bergsprodukter samt dun och andra jagtens afkastningar. Normännen äro raska sjömän, deras handelsflotta är stor (omkr. 2200 större fartyg) och inbringar mycket genom fraktesor. — Befolkningen utgöres af *Normän* samt i nordligaste delen af *Finnar* (4400), här kallade *Kvener*, och *Lappar* (14,500), här kallade *Finnar*. I konungens frånvaro utgöres den norske regering af en vice-konung eller riksståthållare och ett statsråd (10 personer, af hvilka dock 3 uppehålla sig i Sverige hos konungen). Lagskipningen utöfvas af höieste reten och 4 stifts öfverrätter med sina underlydande sorenskriverier (domsagor). Den ecklesiastika vården är anförtrodd åt 5 biskopar. I administrativt afseende indelas Norige i 19 amt under ämtmän, af hvilka 5 kallas stiftsamtmän. Hvar och en af dessa bildar i förening med biskopen stiftsdirektion och uppkommer derigenom indelningen i 5 *stift*.

Norige Söndenfjelds,

Landets jemnaste och fruktbaraste del, ehuru i de inre delarna stora sträckor upptagas af fjellar och trånga dalar. Skogarna äro

der ansenliga, men glesna mot kusten. Boskapsskötseln är lönande. Hummerfisket och sillfisket är godt. Sågverk finnas många.

1. **AGGERHUUS** ell. **CHRISTIANIA STIFT**, sydöstra delen. *) = *Christiania*, vid norra ändan af den likbenämnda fjorden, rikets h.stad, säte för regeringen, höieste reten, stiftsamtmannen och biskopen (residerar i gamla h.staden *Opslo*) och öfverrätten, universitet; handeln med trädvaror och jern är betydlig; 32t. inv. I närheten finnes bergfästningen *Aggerhuus*. — *Moss*, vid *Christiania* fjorden, ett stort jernverk, 4t. — *Fredriksstad*, vid *Glommens* utlopp, befast, 3t. — *Fredrikshald*, vid *Tisedals* elfvens utlopp i *Svinesund*, vid svenska gränsen, betydlig sjöfart och landthandel med svenska allmoggen, 6t. — *Kongsberg*, vid *Loven*, rika silfvergrufvor, 4t. — *Drammen*, bästa handeln med skogsprodukter, 8t. Består egentligen af 3 småstäder: *Bragernäs*, *Strömsö* och *Tangen* vid floden *Drammen*. — *Tönsberg*, rikets äldsta stad, 2t. — *Laurviig*, vid *Lovens* mynning, rikets största jernbruk, kanongjuteri, god handel (skogsprodukter, jern och hummer), 4t. — *Horten*, vid *Christiania* fjordens mynning, bestämd till hamn för krigsflottan. — *Skeen*, gammal sjöstad, ansenlig trädvaruhandel, 4t.

Eidsvold, jernbruk; inköpt till nationalegendom, emedan rikets konstitution här upprättades (1814). — Utanför bergfästningen *Fredrikssteen*, vid *Fredrikshald*, blef konung *Carl XII* skjuten.

2. **CHRISTIANSANDS STIFT**, sydligaste delen **). = *Christiansand*, vid *Otter-elv*, säte för stiftsamtmannen, biskopen och öfverrätten, god handel med trädvaror och hummer, 8 t. — *Arendal*, till största delen på holmar, 4 t. — *Mandal*, vid den laxrika *Mandal-elv*, god handel, 2 t. — *Stavanger*, gammal stad vid *Bukken-fjord*, god handel (sill, hummer och trädvaror), 9 t.

Norige Vestenfjelds,

Landets högbergigaste del. Genom de omgifvande fjellen: *Dovre*, *Sogne*, *File*, *Jötun* och *Hardanger*, är förbindelsen till lands med det öfriga Norige mycket svår. Här likasom i nordenfjeldska delen äro landsvägar sällsynta; förbindelsen sker längs de många djupt inträngande och af branta bergväggar omgifna fjorderna, hvilkas is-

*) Amt: staden *Christiania*, *Aggerhuus*, *Smaalehnene*, *Hedemarken*, *Christians*, *Buskerud*, *Laurviig* med grefskapet *Jarlsberg*, en del af *Bratsberg*.

**) Amt: *Bratsberg* (en del), *Nedenäs*, *Mandal*, *Stavanger*. De två sistnämnde höra egentligen till *Vestenfjeldska Norige*.

beläggning hindras af det fuktiga och milda klimatet. De förnämsta fjorderna äro här Hardanger, Sogne och Vaags. Åkerbruket är ringa; boskapsskötsel (på öarna kunna kreaturen hela året gå ute), sillfiske och sjöfart äro hufvudnäringar.

3. BERGENHUUS STIFT*). = *Bergen*, vid By-fjorden, säte för stiftets amtman, biskop och öfverrätt, station för en del af örlogsfloktan, betydlig industri, rikets största handelsstad (fisk), 24t. Staden var f. d. medlem af hanseförbundet. Två gånger om året ankomma från norra delen små flottor att utbyta sin fisklast mot säd, bränvin och andra bekofter.

Norge Nordenfjelds,

Landets vidsträcktaste, men minst befolkade del, ett smalt kustland, genomdraget af fjordar emellan bergarmarna. I sydligaste delen (64°) är klimatet ännu så mildt att äpplen och körsbär mogna; på södra stranden af Altenfjord (70°) idkas jordens nordligaste jordbruk. Att hafvet vid Nordkap icke tillfryser har till stor del sin grund i de förfärliga stormar, som hålla det i en vild rörelse, och i dess stora salthalt. Hufvudnäringar äro boskapsskötsel (nordligast renar) och fiske (kabiljå och sei) vid de ödsliga, nakna bergöarna.

4. TRONDHJEMS STIFT**). = *Trondhjem*, vid Nidelvens utlopp, säte för stiftsamtmannen, biskopen och öfverrätten, rikets bank och en del af örlogsfloktan. Handeln med fisk, skogsprodukter och koppar är betydlig, 15t. I stadens domkyrka krönas konungarna. — *Rörås*, på en 2000 fot hög bergslätt, koppargruvor, 2t. — *Christiansund*, på 3 holmar, betydlig fiskhandel, 3t. — *Levanger*, vid Trondhjemsfjord, stor årsmarknad, 800.

5. TROMSÖE STIFT, nordligaste delen***). — *Tromsøe*, på en ö i Ishafvet, säte för stiftsamtmannen och biskopen, god handel med fisk i utbyte mot säd från Ryssland (Archangel), 2t. — *Hammerfest*, på en ö utanför Altenfjord, Europas nordligaste stad, handel på Ryssland, 900 inv. — *Vadsøe*, vid Warangersfjord. — *Wardøe*, vid samma fjord, med Europas nordligaste fäste *Wardøehus*. — Emellan Laxe- och Tanafjorderna utlöper den landtunga, som slutar med udden *Nordkyn*. — Öar: *Magerøe*, med nordligaste udden *Nordkap*

*) Amt: staden Bergen, norra och södra Bergenhuus, sydvestra delen af Romsdal.

***) Amt: större delen af Romsdal, södra och norra Trondhjem.

***) Amt: Nordlanden och Finnmarken.

(1000 fot öfver hafvet). — *Soröe*. — *Senjen*. — *Hindöen*. — *Lofodens öar*, vester om Vestfjorden, ett af jordens indräktigaste fiskläger. Köpmän från Archangel hitföra mjöl i utbyte mot fisk, hvaraf återstoden föres till Bergen. Emellan öarna *Moskenäs* och *Varöe* finnes den såsom farlig ansedda hafsströmmen *Malström*.

Historisk öfversigt. Då historien blir bekant med Skandinaviska halfön, var den delad emellan flera så kallade fylkeskonungar. Den förnämste af dem i Sverige bodde vid Gamla Upsala och omkr. 700 eft. Kr. utrotade han (*Ingiald Illråda*) de öfriga. Detsamma gjorde *Harald Hårfager* i Norige (875). — Sveriges befolkning utgjordes af *Svear* och *Göter*, hvilka under 13:de seklet närmare sammansmälta. Af nuvarande Götaland hörde Bohus län till Norige samt Halland, Skåne och Blekinge till Danmark. Norrland genomströfvades länge af Finnar (Kvener) och Lappar, hvilka efterhand undanträngdes mot nordn. Gränsen mot Norige var länge obestämd och vissa delar af inre Norrland räknades till Norige. År 1260 anlades Stockholm, som snart blef rikets h.stad. År 1397 förenades genom Kalmar-union Sverige, Danmark och Norige till en stat. Denna olyckliga och tidtals brutna förening upplöstes fullkomligt 1523, då Sverige blef en egen stat, men Norige kvarstod i förbindelse med Danmark och blef snart (1537) endast en dansk provins. År 1645 erhöll Sverige de norsk-danska landskaperna Jemtland och Herjedalen samt ön Gottland. År 1658 och 1660 tillkommo Bohus län, Halland, Skåne och Blekinge. De kort förut vunna besittningarna söder och öster om Östersjön (Pommern, Lifland, Estland och Ingermanland) samt det från äldre tider kufvade Finland hafva efter 1700 gått förlorade: Pommern till Preussen, de öfriga till Ryssland. — År 1814 måste Danmark afstå Norige, som bibehöll sin nyligen antagna konstitution och sedan med Sverige haft gemensam konung.

Konungariket DANMARK.

2450 qv. m.; 2,365,000 inv.

Begränsas ö. af Östersjön, Öresund och Kattegat, n. och n. v. Skagerrack och Nordsjön, s. v. nedra Elbe, gräns mot Tyskland (Hannover), hvarmed det s. o. sam-

manhänger (Mecklenburg). Riket består af: 1) *egentliga Danmark* d. ä. *danska öarna och norra delen af danska halfön* eller hertigdömet *Jutland*, 2) hertigdömet *Schleswig*, 3) de söder om floden *Eider* liggande tyska hertigdömena *Holstein* och *Lauenburg*, samt 4) biländerna: *Island* och *Färöarna* i Atlantiska hafvet.

De danska öarna, emellan *Kattegat* och *Östersjön*, hvilka med hvarandra äro förbundna genom *Öresund* ($1\frac{1}{2}$ mil bredt), *stora Belt* ($2\frac{1}{2}$ mil) och *lilla Belt* ($\frac{1}{8}$ mil), äro låga och flacka samt hafva bördig jord, hvilande på en grund af gips och krita, som här och der uppstiger i höjder. De äro rika på säd och frukter, hafva goda betesmarker samt herrliga ek- och bokskogar. De förnämsta öarna äro: *Seeland* (störst), *Samsöe* (bergig), *Fyen*, *Langeland* (lång och smal), *Laaland* (den sädesrikaste), *Falster* (den fruktrikaste, »Danmarks trädgård»), *Möen* (med *Möens klint*, 490 f.) och den mera afskiljda *Bornholm* (bergig). — Genom *Danska halfön* stryker en lägre sandås (högsta delen är *Himmelsberget*, 600 f., vid ån *Gudens källa*), som nordligast utlöper i *Skagens odde*. Längs denna landtrygg utbreda sig torra hedar; i norr *Aalheden*. Halföns nordligaste del är ödlig samt full af moras och sumpsträckor. Den vestra och bredare slutningen är flack och skoglös, i norra delen upptagen af flygsandsfält och i den södra af sankar, gräsrika så kallade marschländer. På den låga kusten, som dyner skydda mot hafvet, finnas flera inskärningar, t. ex. *Ringkjøbings fjord*. Det östra kustlandet är högre och särdeles i södra hälften, ett bördigt »geestland». Öfverallt herrskar en behaglig omvexling af kullar, sjöar, vackra bokskogar, gräsrika ängar och bördiga sädesfält emellan de många inträngande fjordarna. Störst af dessa är *Limfjorden*, som genom *Agger-kanal* förenas med *Nordsjön*. Rikets största flod är *Eider*, som jemte *schleswig-holsteinska kanaln* förbinder Nord- och *Östersjön*. — Öfverallt herrskar ett mildt hafsklimat. Hufvudnäringen är jordbruk och skördas mycket korn, råg, hvete, hafra, ärter, poteter, rapsat, humla, tobak, äpplen och andra frukter. Skogarna äro på långt när icke tillräckliga. Boskapsskötseln är af stor vigt (hästafvel i *Holstein* och på *Fyen*, hornboskap i *Jutland* och på marschländerna).

På gäss är stor rikedom. Sillfisket är lönande. Af mineralier finnas få produkter: kalk, krita, marmor, porslinslera, salt i Holstein, jern och stenkol på Bornholm. Bernstein erhålles vid Östersjöns stränder. Allmogens husslöjd är i allmänhet ringa; den finner det förmånligare att köpa sina förnödenheter än att undandraga någon tid från det mera lönande jordbruket. Fabriksverksamheten är äfven af mindre betydighet. Handeln är ganska liflig. De förnämsta utförsartiklar äro säd, levande kreatur (hästar och hornboskap), saltadt kött, smör, ost, sill.

Island, en stor ödslig ö, fylles af ständigt snöbetäckta berg, bland hvilka flera äro eldsprutande, såsom *Dranga Jökul* n. v. (det högsta, 5800 f.), *Krabla* n. o., *Hekla* s. v. (det bekantaste, 4700 f.). Marken upptages i öfrigt af lavafält, moras och heta källor. Märkvärdiga äro de naturliga springbrunnarna (t. ex. Geiser). Drifisen, som lägrar sig kring de af fjordar sönderskurna kusterna, gör klimatet kallt samt hindrar växtligheten hos träd och kulturväxter. Ved erhålles mest genom den drifved, som hafvet medför och uppkastar på stränderna. Hufvudnäringar äro boskapsskötsel: hästar, hornboskap, får (en egen ras; de gå ute hela vintern), fiske (sill) och jagt (skjälar och ejdergåsar). Fårkött och fisk utgöra landtmannens hufvudföda; bröd är sällsynt. Af mineralier förekomma svafvel och alun.

Fär-öarna (d. ä. får-öarna) sydost från Island, en grupp större och mindre trädlösa bergsklippor, fläckta af en tunn jordskorpa. Kyla och blåst hindra säd att mogna. Fårskötsel, ejderjagt och sillfiske äro hufvudnäringar. Såväl här som på Island tillverkas sticade tröjor, mössor och strumpor, äfven till utförsel.

Befolkningen tillhör den germaniska stammen och utgöres af: 1) *Danskar*, största delen, 2) *Tyskar*, i södra delen af halfön, 3) *Friser* på Schleswigs vestra kust, *Angler* i sydöstra Schleswig, på halfön emellan vikarna vid Flensburg och Schleswig, och *Ditmarsker* i vestra Holstein, 4) *Norska afkomlingar* på Island och Färöarna. — Herrskande religion är den lutherska. Så väl den högre lärdomen (2 universitet, flera akademier och lärda samfund, elementarläroverk) som äfven den

allmänna folkbildningen äro väl värdade. Anstalter för konstnärlig utbildning saknas icke. Statsförfattningen är monarkisk, inskränkt af riksdagen (landstinget och folktinget). Provinsförvaltningen utöfvas af stiftsamtmän och amtmän.

ÖARNA (235 qv. m., 803t. inv.). 1) *Seelands stift*: öarna Seeland, Samsöe, Möen, Bornholm m. fl. = *Köpenhamn*, vid Öresund, till en del belägen på ön *Amager*, hufvud- och residensstad, befäst, station för örlogsflottan, univers., flera inrättningar för vetenskap och konst, rikets viktigaste fabriks- och handelsstad, 130t. — *Helsingör*, vid smalaste stället af Öresund, St. I närheten fästet *Kronenburg*. Alla förbiseglande fartyg (årligen öfver 15000) erlægga här tull (öfver 1½ mill. rub. s:r). — *Roeskilde*, vid Isse-fjord, f. d. residensstad, vacker domkyrka, 2t. — *Korsör*, öfverfartsort till Fyen. — 2) *Fyens stift*: öarna Fyen, Langeland m. fl. = *Odense*, läderfabr., sädeshandel, 11t. — *Nyborg*, öfverfartsort till Seeland, och *Middelfart*, vid smalaste stället af lilla Belt, till Jutland. — 3) *Laalands stift*: öarna Laaland, Falster m. fl. = *Nakskov*, god hamn. — *Nyköbing*, på Falster, handel.

Hertigd. JUTLAND (448 qv. m., 605 t. inv.). 1) *Aalborgs stift*, norra delen. = *Aalborg*, vid Limfjorden, fabr., en af rikets viktigaste handelsstäder (sill och säd), 8 t. — Ön *Lessöe* i Kattegat. — 2) *Viborgs stift*, mellersta delen. = *Viborg*, vid en sjö, 5 t. — 3) *Aarhus stift*, östra delen. = *Aarhus*, vid Kattegat, god hamn, St. — *Randers*, vid en fjord af s. n., handsktillverkning, 7t. — Ön *Anholt*. — 4) *Ribe stift*, sydvästra delen. = *Ribe*, vid Nordsjön, inom Schleswigs gränser, lärtfshandel, 3t. — *Friedericia*, vid lilla Belts smalaste pass, fästning, 4t.

Hertigd. SCHLESWIG (163 qv. m., 363t. inv., af hvilka omkr. 180t. tala danska, 155t. tyska och 25t. frisiska). = *Flensburg*, vid en Östersjövik af s. n., h.stad, rikets 3:dje handelsstad, 16t. — *Schleswig*, vid viken Schlei, fabr., handel, 12t. I närheten slottet *Gottorp*, f. d. säte för styrelsen. — Öar: i Östersjön *Alsen*, Östersjöns perla, dess skönaste ö, — *Arröe*, — *Femern*, — i Nordsjön de frisiska öarna längs kusten.

Tönningen, slag 1713. — *Dannevirke*, gammalt gränsfäste väster om Schlei, byarna *Düppel* norr om Flensburg och *Idsted* norr om Schleswig, kända från kriget 1849 och 1850.

Hertigd. HOLSTEIN (156 qv. m., 480t. inv.)* = *Kiel*, vid en vik

*) Norra delen af mittlandet är det egentliga *Holstein*, östra delen *Vagrien*, sydvästra *Stormarn*, nordvästra *Ditmarsen*, södra delen herrskapet *Pinneberg* (Altona) och grefskapet *Rantzau*.

af Östersjön, univers., god handel, 12t. — *Rendsburg*, vid schleswig-holsteinska kanalns förening med Eider, stark fästning, 7t. — *Glückstadt*, vid Elbe, 6t. — *Altona*, vid Elbe, rikets andra fabriks- och handelsstad, 32t. — *Oldesloe*, vid Travefloden, rikets enda saltverk.

Travendal, fredsslut 1700. — *Bornhövd*, slag 1813.

Hertigd. LAUENBURG (19 qv. m., 46t.). = *Lauenburg*, vid Elbe; tull erlägges af flodfararena; 4t.

FÄRÖARNA (23 qv. m., 8t. inv.) = *Thorshavn*, på Strömöe, 850 inv.

ISLAND (1406 qv. m., 60t. inv.). = *Reikiavig*, vid Faxefjorden, amtmannens och biskopens säte, ullhandel, 800 inv.

Utländska besittningar (200 qv. m., 54t.). I Amerika sydvestra Grönland och i Vestindien de små virginska eller jungfruöarna *St. Thomas*, *St. Croix* och *St. Jean*. Hufvudprodukten är socker.

Historisk öfversigt. Namnet Danmark och Danskar skall hafva uppkommit efter *Dan*, drott i Skåne samt herrskare öfver öarna och Jutarnes land (250 eft. Kr.). Sedan sönderföll hans rike (öfverkonungen bodde i *Leire* nära Roeskilde; år 1443 blef Köpenhamn residensstad) och såsom danska monarkiens grundläggare kan *Gorm den gamle* anses, då han (860) genom fylkeskonungarnes utrotande blef herrskare öfver Dans rike och äfven öfver *Anglien* (nu Schleswig) till Eider. Nuvarande Holstein utgjorde (efter 811) såsom markgrefskapet *Nord-Albingien* (titel af hertigdöme 1474) en del af det stora frankiska riket och efter dess delning af Tyskland, till hvilket rike äfven landet söder om Schlei för en tid afträdde. Der nedsatte sig en tysk koloni. Tidtals bildade Schleswig sedan ett eget hertigdöme, tidtals var det förenadt med Danmark, tidtals med Holstein, men 1720 tillföll det odeladt Danmark. Någon tid hade äfven Holstein lydt under konungarna i Danmark, hvarmed det är förenadt sedan 1773, dock så att det fortfar vara en del af Tyskland. — I ersättning för det förlorade Norige erhöles af Preussen Lauenburg (1815). — Af utvandrande Norrmän upptäcktes och befolkades Färöarna (858) och Island (861). Detta sednare land var en sjelfständig republik, i forntiden vida berömd för den själsodling och inhemska litteratur, som här blomstrade. År 1261 gaf den sig under Norige. — Grönland upptäcktes (983) från Island och kom så under Norige. Förbindelsen med detta land upphörde genom digerdödens härjningar (1350), men började ånyo i 16:de seklet.

Konungariket STOR-BRITANNIEN.

5712 qv. m., 28 mill. inv.

Det brittiska riket består af besittningar i alla verldsdelar (235,000 qv. m., 175 mill. inv.), men här behandlas nu endast de europeiska länderna. Hufvudlandet utgöres af två öar emellan Kanalen s., Nordsjön ö. och Atlantiska ocean v., neml. 1) *Britannien*, Europas största ö, hvaraf södra delen bildar den förnämsta delen eller konungr. *England* med furstendömet *Wales* och den norra konungr. *Skottland*, och 2) konungr. *Irland*, skiljd från *Britannien* genom Irländska sjön och dess båda öppningar Nordkanalen n. och Georgskanalen s.

Största delen af *England* är en flack, af enstaka kullar ojemnad, behaglig och fruktbar slätt, höjande sig från öster mot vester. Södra kusten åtföljes af en höjdsträckning, som mest består af krita, men i sin vestra del blir fastare och högre i de tennrika *Cornvallis bergen*, som 1500 fot höga utlöpa i uddarna *Lizard* och *Landsend*. Norr om *Bristolkanal* utbreder sig det ödsliga berglandet *Wales*, fullt af skrofliga, skoglösa toppar (högst: *Snowdon*, 3350 f.), och längre i norr höja *Peak bergen* sina kala kägelformiga spetsar (3500 f.). Längs gränsen mot *Skottland* gå *Cheviot bergen*, fortsatta mot n. v. genom södra *Skottland* af *Pentland bergen*. Norr om dessa berg utbreda sig de syd-skottska lågländerna, vågformiga och bördiga, till *Grampian bergens* skogbeväxta parallelkedjor (högst: *Ben Newis*, 4100 f.), hvilka genom en af *Ness* floden och *kaledoniska* kaban genomskuren djup dal skiljas från de nord-skottska högländerna, upptagna af magra högslätter (1600 f., toppar 3400 f.), högmossar och natursköna bergsjöar. *Skottlands* norra och vestra kust är mycket sönderskuren och rik på höga öar. Äfvenså är *Irlands* vestkust hög, brant och sönderskuren, men största delen af ön upptages af en flack högslätt, der sjöar, mossar, moras och enstaka kullar (högst 2500 f.) omväxla med bördiga sädesfält och ständigt gröna betesmarker, hvilka gifvit anledning till benämningen »det grönskande *Erin*» och

»smaragdön.» — Dessa öars floder äro korta, men utmärkta för sin ringa stupning, sin vattenrikedom, sin tidiga segelbarhet och sina stora utloppsvikar. Genom England rinna: *Thames*, i öfra loppet *Isis*, tills den vid Oxford upptager några tillflöden och blir segelbar; — *Humber*, egentligen en hafsvik, upptagande *Trent* s. från den inre landtryggen och *Ouse* n. från Peak; — *Severn* från Wales till Bristol kanal; biflod v. *Avon*. Till Skottland höra *Tweed* (Tvid), gräns mot England, — *Forth*, — *Tay*, — *Ness* till Murray-viken, — *Clyde* med sina praktfulla vattenfall till Nordkanal. Irlands vattenrikaste flod är *Schannon*, utfallande på västkusten. Konstgjorda vattenförbindelser finnas i mängd; de hålla i längd 650 mil. I England förbinda de hufvudsakligen de 4 hufvudhamnarna London, Bristol, Liverpool och Hull. I Skottland må nämnas *Glasgow* (gläsö) kanaln emellan Clyde och Forth och *kaledoniska kanaln* från Ness till atlantiska hafvet. På Irland förbinder stora kanaln Schannon med irländska sjön.

Endast i skottska högländerna är klimatet kallt; på de högsta bergstopparna ligger beständig snö och i dalarna kunna knappt hafra och råg mogna. I öfrigt herrskar ett hafsklimat med kyliga somrar och blida vintrar; sällan tillfryser *Thames* och nästan hela året kan boskapen gå ute. Luften är dunstfull och töcknig, himmeln nästan alltid mulen och nederbörden ymnig. Utdunstningarna från de många morasen göra Irlands klimat mera osundt. — Riket räknar ett inskränkt antal jordägare, hvilka utarrendera sin jord i mindre lotter. Jordbruket drifves, särdeles i England och södra Skottland, med stor skicklighet och drift. Afkastningen af den förträffligt odlade jorden (15 mill. t.ld åker- och trädgårdsjord, 22 mill. t. d ängsmark) uppskattas till öfver 3000 millioner rubel silfver. Skörden af sädesarter och frukter utgör inemot 100 mill. tunnor, men är icke tillräcklig för den talrika befolkningen. Man sår mest hvete och korn; i högländerna råg och hafra; på Irland lefver en del af folkmängden mest af hafrebröd och poteter, hvilka i brittiska riket produceras till större mängd (90 mill. t.r.) än i något annat land i Europa. Lin och hampkulturen är mycket stor. De nordliga fruktträden frodas öfverallt.

och af frukten pressas ett slags fruktvin (cider). Skogarna, mest ek och bok, äro mycket medtagna, utom barrskogarna i högländerna; såsom bränsle användes torf och stenkol. Boskapsskötseln är för den brittiska landtmannen af största vikt och på boskapsrasernas förbättrande användes fortfarande omsorg. Till husdjurens antal, storlek och afkastning kan intet land täfla med England. Hästarna äro starka (snäbblöparena af arabisk ras); fåren finulliga. De vilda djuren äro mest utödda. Sillfisket i norra skärgården är lönande. För fångandet af stockfisk och kabiljå utrustas skepp till New-Foundlands bankar samt till de kalla hafven på skjäl- och hvalfångst. Af mineralier är stenkolen viktigast (rika tillgångar särdeles i norra England): tennet (Cornwallis) är det bästa och mesta i Europa; jernet (södra Wales) är af dåligt slag, men bearbetningen stark (likastor som i det öfriga Europa). I öfrigt må nämnas salt, koppar, bly och kärillera (potteri-distriktet vid Trent). — Industri och fabriker äro uppdrifna till en förvånande höjd, åstadkommen genom människosnillets, ångkraftens, stenkolns och jernets förenade verkan. Man anser 10 mill. människor hafva sin näring i och genom fabriker och uppskattas varuförädlingsvärdet till 2000 mill rub. s:r. England köper råämnen från hela världen (Spaniens, Tysklands och Nya Hollands ull, Sveriges och Rysslands jern, Amerikas och Indiens bomull o. s. v.) och säljer dem med stor vinst förädlade tillbaka. Brittiska industrins hufvudgrenar äro i bomull, ylle, linne och siden. Den inre förbindelsen är liflig och befordras af de segelbara floderna samt den stora mängden kanaler och jernvägar (1275 mil), längs hvilka ångfartyg och ångvagnar äro i ständig verksamhet. Den utrikes handeln omfattar hela jorden och sysselsätter omkr. 25,000 segelfartyg; ångfartyg finnas omkr. 1200. Värdet af utförda varor (fabrikater, stenkol o. s. v.), utgör omkr. 400 mill. rub. s:r. Men å andra sidan är brittiska riket belastad med en ofantlig nationalskuld och en dryg beskattning, likasom man, särdeles på Irland, finner det djupaste folkelände och den största okunnighet bredvid den största rikedom och bildning.

Största delen af befolkningen eller *Engelsmännen*

(18 mill.) tillhöra den germaniska stammen och tala *engelska*, som är en blandning af anglosachsiska, danska, fransyska och urbefolkningens eller *Britternas* celtiska språk. Qvarlefvor af denna folkstam äro *Kumbrier* i Wales (700t.), *Högskottarna*, talande *gäliska* (1 mill.) och *Irländarne* (8 mill.), talande *ersiska*. Statsreligion (15 mill. inv. är den anglikanska eller episkopala, äfven kallad högkyrkan (protestantiska lärosatser med katolska ceremonier); i Skottland råder den prestbyterianska eller rent reformerta läran och på Irland äro katolikerna talrikast, men dessa och alla andra dissenters äfvensom judar (15t.) äga fritt utöfva sin religion och njuta borgerliga rättigheter. Statsförfattningen är inskränkt-monarkisk. Parlamentet består af öfver- och underhuset. Vetenskap och konst stå högt. Här finnas 9 universitet, en stor mängd förberedande kollegier och skolor, (colleges, grammarschools), talrika akademier och samfund, dyrbara biblioteker och andra samlingar. Dessa inrättningar likasom de talrikt besökta söndags-, elementar- och tekniska skolorna hafva mest uppkommit genom enskild välgörenhet. Den egentliga folkundervisningen tarvar ännu mycken förbättring. Riket indelas i 117 grefskap eller shires (schärres).

ENGLAND med WALES (2523 qv. m., 18 mill. inv.) i 52 shires*) = (östra delen) *London*, 10 mil från mynningen af Thames, h.stad och regeringens säte, världshandelns hufvudsäte och jordens mest befolkade stad, stora och viktiga fabr., de största öl och porterbryggerier, 2 univers. (4800 stud.), öfver 4000 andra undervisningsanstalter, talrika inrättningar för vetenskap, konst och barmhertighet, 2 $\frac{1}{3}$ mill. inv. Staden som intager en area af öfver 19,000 tunnland, består af 3 delar: *City*, öster på flodens norra sida, den

*) 1) Östra delen: Middlesex, Essex, Cambridge, Norfolk, Suffolk; — 2) Södra d: Kent, Surrey, Sussex, Hamp, Berk, Wilt, Dorset, Devon, Cornwall, Somerset; — 3) Mellersta d: Hertford, Buckingham, Gloucester, Oxford, Warwick, Chester, Lincoln, Monmouth, Hereford, Worcester, Northampton, Bedford, Huntingdon, Rutland, Stafford, Leicester, Shrop, Derby, Nottingham; — 4) norra d.: York, Durham, Northumberland, Westmoreland, Cumberland, Lancaster; — 6) Wales: Pembrahe, Caermathen, Glamorgan, Brecknock, Cardigan, Radnor, Montgomery, Merionel, Flint, Denbig, Carmavon, Anglesia.;

äldsta och fulaste delen, handels medelpunkt, *Westminster*, vester, äfven på norra sidan, den lysande delen, regeringens och de förnämmas bostad, och *Southwark*, söder om floden, fabriksstaden. Thames' båda stränder förbindas af 7 broar och genom den ryktbara tunneln under floden. I City finnes *Pauls kyrkan*, det största af alla protestantiska tempel. I den såkallade *Hyde park* stod *kristalpalatset* af endast jern och glas, der 1851 en stor industri-exposition ägde rum. — *Cambridge* (Kämbritsch), universitet, 24t. — *Norwich* (Norritsch), en af medelpunkterna för klädestillverkningen, 64t. — (Södra d.) *Greenwich* (Grinitsch), vid Thames, arsenaler för flottan, observatorium, 47t. — *Gravesend*, vid Thames mynning, Londons yttre hamn, 16t. — *Chatam* (Tschattem), vid Thames-bugten, en af örlogsflottans hufvudstationer, befäst, 17t. — *Canterbury* (Känterhuri), säte för rikets första erkebiskop, 15t. — *Dover*, vid smalaste stället (6 mil) af kanaln, Pas de Calais, öfverfartsort till Frankrike, 20t. Härifrån är en elektrisk telegraf anlagd genom hafvet till franska kusten. — *Brighthon* (Breitn), vid kanaln, en af Englands vackraste städer, besökta hafsbad, 47t. — *Portsmouth*, vid kanaln, största örlogshamnen, 54t. — *Southampton*, vid en vik af kanaln, i en trakt kallad Englands trädgård, silkesspinnerier, station för ångbåtsförbindelsen med södra Europa, Indien och Amerika, 30t. — *Plymouth* (Plimuth), vid kanaln, örlogshamn, stark sjöfart, 75t. — *Falmouth*, hamn i Cornwallis, 12t. — *Bristol* (Bristl), nära Severns utlopp, tredje handelsstaden, ansenliga fabr., 150t. — (Mellersta d.) *Worcester* (Oärstr), vid Severn, rikets bästa porslinsfabr., 27t. — *Oxford*, vid Thames, Englands äldsta och berömdaste universitet, 24t. — *Birmingham* (Börmingäm), nästan midt i landet, största fabriksstaden i metallförädling (vapen, maskiner, messing, stålpenor o. s. v.), 212t. — *Leicester* (Lester), hufvudort för strumpväfveriet, 41t. — *Nottingham*, vid Trent, siden-, spets- och strumpfabr., vidsträckt landthandel, 75t. — (Norra d.) *Hull*, egent. *Kingston upon Hull*, vid Humber, vidsträckt handel, 70t. — *Newcastle* (Njukästl), vid Tyne i en på stenkol rik nejd, glas- och stålfabr., stenkolshandel, 100t. — *York*, vid Ouse, någon landthandel, säte för rikets andra erkebiskop, 30t. — *Leeds* (Lids), Englands största klädes- och yllefabr., 180t. — *Sheffield*, betydliga jern- och stålfabr., 120t. — *Manchester*, vid fl. Irwell, jordens största bomullsmanufaktur, 310t. — *Liverpool*, vid Merseys utlopp i iriska hafvet, andra handelsstaden (mest på Nord-Amerika), 294t. Bland förbindelsemedlen emellan Liverpool och Manchester må nämnas *Bridgewaterkanaln*, som till en del går underjordiskt, till en annan del 50 fot

högt öfver en flod, så att man ser kanalbåtarna sväfva ofvån på flodbåtarna. — (Wales) *Svansea* (Svänsi), stenkols-, jern- och kopparverk, 15t. — *Pembroke* med den utmärkta hamnen *Milford*, tillräcklig för 1000 skepp, 7t. — Öar: *Wight* (Oeigt), i kanaln, omgifven af kritklippor, högst fruktbar, 40t. inv. — *Scilly* öarna, af Fransmännen *Sorlingerna*, utanför Landsend, små och föga bebodda (2500 inv.). — *Anglesea* (Ängelsi), i irländska sjön, fruktbar, koppargrufvor, 50t. inv.; är genom den rörformiga Britannia-jernbron öfver Menai-sundet förenad med fasta landet.

Hastings, på sydkusten, slag 1066. — *Preston* n.v., slag 1715.

SKOTTLAND (1424 qv. m., 3 mill. inv.) i 33 shires *) = *Edinburgh*, vid Forth, h.stad, många fabr., vidsträckt handel, univers. 140t. — *Leith*, hamn för *Edinburgh*, 27t. — *St. Andrews* (Ändruhs), vid Nordsjön, univers., 6t. — *Dundee*, vid Tay, rikets betydligaste linne-manufaktur, 63t. — *New Aberdeen*, (Nju-Åberdin), vid Nordsjön, univers., fabr., 70t. — *Inverness*, i högländerna vid Murray-viken, fabr., handel, 15t. — *Glasgow* (Gläsö), vid Clyde, univers., näst Manchester de största bomullsfabr., metallfabr., handel, 275t. — *Paisley*, vigtiga fabr., 60t. — Öar: *Hebriderna*, en stor skärgård längs nordvestra kusten (72t. inv.). Bland öarna må märkas *Staffa* med den berömda Fingals grotta, bildad af basaltpelare. — *Orkaderna* eller *Orkney* öarna, utanför nordöstra hörnet (35t. inv.). — *Shetlands* öarne, ännu nordligare (30t. inv.). Dessa öar äro mest nakna basaltklippor och hafva föga åkerbruk, hvars fortkomst äfven hindras af blåst och kyla. Näringar äro fårskötsel, fågeljagt och fiske (i sillfisket vid Shetlands öarna deltaga Britter, Holländare och Danskar. Befolkningen på Hebriderna äro Göler, och på de öfriga öarna af norsk härkomst, men språket är engelskt.

Culloden, nära Murray, slag 1746.

IRLAND (1531 qv. m., 6½ mill. inv.) indelas i 4 provinser och 32 shires **). = (Leinster s. o.) *Dublin*, vid Irländska sjön, h.stad och Lord-Löjtnantens säte, univers., fabr., medelpunkt för öns handel, 270t. — (Ulster n.) *Belfast*, vid Nordkanaln, linneväfvad, god han-

*) 1) Låglandet: Midlothian, Westlothian, Eastlothian, Bervick, Ti-viotdale, Selkirk, Tweeddale, Dumfries, East- och West-Galloway, Air, Lanark, Renfrew, Stirling, Clackmanan, Fife, Kinross, Dumbarton, Bute; — 2) Högländet: Argyle ell. Inverary, Perth, Angus, Meärns, Aberdeen, Banff, Elgin ell. Murray, Nairn, Inverness, Cromartry, Tavn, Southerland, Caithnes, Stewartry Orkney.

**) Pr. Leinster: Dublin, Wicklow, Wexford, Kilkenny, Catherlagh, Kildare, The Queen's, The King's, East- och West-Meath, Longford,

del, 80t. — (Connaught v.) *Galway*, vid Galway viken, handel med boskapsprodukter och fisk, 34t. — (Munster s. v.) *Limerick*, vid Schannon, handel med boskapsprodukter, 66t. — *Cork*, vid en vik af s. n., andra handelsstaden (mest med boskapsprodukter på Amerika och derföre kallad rikets slagtarhus), 110t. — *Waterford* (Oaterford); handel med säd och boskapsprodukter, 30t.

Biländer i Europa (34 qv. m., 300t. inv.). *Man*, en bergig ö i Irländska-sjön. Invånarena (60t.) af celtisk stam, idka åkerbruk, boskapsskötsel, linneväfnad och sillfiske. — *Norrmanniska öarna* (Jersey, Guernsey, Alderney m. fl.) i kanaln, nära franska kusten, bergiga. Inv. (80t.) äro Fränsmän. Smyghandel, trädgårdsskötsel och fiske idkas lifligt. — *Helgoland*, enstaka, ödlig klippa i Nordsjön, med fördelaktigt läge utanför Elbes mynning, befast. Inv. (2,500 pers.) äro af frisisk stam och nära sig såsom fiskare, lotsar och smyghandlare. — *Gibraltar*, stad och fästning på Spaniens kust vid ingången till Medelhafvet, station för en engelsk flotta; god handel; 20t. utom garnisonen. Fästningen, på en 1,300 fot hög klippa, är till en del inhuggen i hälleberget och en af de starkaste i Europa. — Öarna *Malta*, *Gozzo* och *Comino* (10 qv. m., 125t. inv.), kala kalkstensklippor i öppningen emellan Sicilien och Afrika. Störst är *Malta*, jordens bäst befolkade land (106t. på 5 qv. m.). Kalkstensgrunden har af den idoga befolkningen blifvit täckt med en tunn från Sicilien förd matjord, som nu trädgårdslikt odlas och gifver rika skördar af säd, bomull, sockerrör och sydfrukt. Språket är uppblandadt med arabiska och religion är katolsk. Staden *Valetta* är väl befast, drifver liflig handel, station för en engelsk-flotta, 50t. — Republiken *Joniska öarna* står under brittiskt beskydd.

Utländska besittningar (230,000 qv. m., 147 mill. inv.). I Asien: Ostindiska kompaniets besittningar, omfattande nästan hela vestra Indiska halfön och vestkusten af den östra, ön *Ceylon*, ön *Hongkong*, vid Chinas kust, ön *Labuan* vid Borneo, st. *Aden* nära mynningen till arabiska viken. — I Afrika: kolonier på kusterna af *Senegambien* och *öfra Guinea*, *Kaplandet*, öarna *Ascension*, *St. Helena* och *Förfrisknings öarna* i ethiopiska hafvet samt *Mauritius* (f. d. Isle de France), *Amiranterna*, *Sehellerna* och *Socotorah* i indiska ocean. — I Amerika: *Canada* jemte andra landsträckor och handelsplatser i nordligaste delen, *Newfoundland*, *Jamaica* m. fl. af de små vest-

Louth. — 2) Pr. Ulster: Cavan, Monaghan, Armagh, Down, Antrim, Londonderry, Dungal, Tyrone, Fermanagh. — 3) Pr. Connaught: Leitrim, Sligo, Mayo, Roscommon, Galway. — 4) Pr. Munster: Clare, Tipperary, Waterford, Limerick, Kerry, Cork.

Indiska öarna, en del af halfön *Yucatan*, och af landet *Guyana* i Syd-Amerika samt *Falklands öarna*. — I Australien: kolonier på nya *Holland* och flera af de mindre öarna.

Historisk öfversigt. Julius Cæsar öppnade vägen (55 och 54) till Britannien, men först 100 år derefter började Roms kejsare dess eröfning, hvilken genom Agricola (omkr. 80 eft. kr.) utsträcktes till hafsvikarna Clota (Clyde) och Bodotria (Forth), hvaremellan skansar uppfördes till skydd mot de i norr boende Kaledonierna. Dessa tvingade dock sedan Romarena att draga sig undan mot söder, då emellan Solvay viken (Ituna) och Nordsjön längs Tyne-floden (Tinna), uppfördes en mur, hvaraf ännu kvarlevor finnas. Romarena utrymde Britannien omkr. 410. Anfallne af Pikter och Skoter (de f. d. Kaledonierna) inkallade de förvekligade Britterna till sin hjälp Angler, Sachsare och Juter från nordvestra Tyskland. De ditkommo (449), besegrade Pikterna, men kvarstodnade i landet, som de efter en långvarig strid med Britterna eröfrade och fördelade i sju konungariket (heptarkin): neml. söder om Thames *Kent* (östligast), *Sussex*, *Wessex*, och norr om Thames *Essex* (London), *Ostangeln*, *Mercia* (mellersta och största delen) och *Northumberland* (nordligast). De sju staterna förenas (827) till en af Egbert i Wessex och London blir h. stad. Britterna hade dragit sig undan till de vestra berglandskaperna och först 1283 kufvas Wales. År 1066 blef kertigen af Normandie konung i England och sedan ägde England ansefliga stycken af Frankrike, hvilka efter orleanska jungfruns sprädande (1429) förlorats, så att endast norrmaniska öarna återstå. — År 838 kufvades Pikterna på låglandet af Bergskottarna, hvarigenom riket Skottland uppstod. År 1099 besattes de nordliga öarna af Norrmän och 1263 såldes de åt Skottland. År 1603 uppstiger skottiska konungahuset Stuart på Englands thron och derigenom förberedes den förening, som genom union (1707) fullbordades. — År 1172 begynna Engelsmännen eröfringen af Irland, då deladt i flera stater; eröfringen fullbordas omkr. 1600 och 1801 införlifvas Irland under samma styrelseform med England. — År 1704 eröfras Gibraltar. — Ända till 1765 hade ön Man sin egen konung. — Malta eröfras 1800 (denna ö togs omkr. 1000 från Sarcenerna af Norrmännen och gifves 1529 åt Johanniterriddarena). — År 1807 toges Helgoland från Danmark och 1815 erhålles beskyddet öfver joniska öarna. — Omkr. 1600 lades grunden till kolonialväsendet, som sedan utvecklats till en så betydlig makt.

Konungariket NEDERLÄNDERNA.

640 qv. m.; 3,268,000 inv.

Eller *Holland* begränsas n. och v. af Nordsjön, som intränger med vikarna *Dollart* och *Zuyder See* (söjder seh), s. af Belgien och ö. af Tyskland (Preussen och Hannover). Landet är en enformig, skoglös lågslätt, på hvilken endast låga kullar här och der (mest i östra delen) uppstiga. Kustlandet är lägre än hafvet och skyddas för öfversvämningar dels genom naturliga sandvallar (dyner), dels genom kostsamma fördämningar. Genom en mängd kanaler har den sumpiga marken blifvit torrjord och förvandlad till feta ängsmarker (norr) och bördiga sädesfält (söder). Förnämsta floden är *Rhen*, som inkommer från de preussiska länderna och här fullbordar sitt nedersta lopp, delad i 2 hufvudarmar. Den södra och största, *Waal*, förenar sig med *Maas*, som inkommer från Belgien; den förenade floden kallas *Merw*. Den norra armen, *Rhen*, sönderfaller i *Yssel* och *Vechte* till *Zuyder See*, *Oude Rhen* ell. *gamla Rhen* (har endast ett gräfdt utlopp till Nordsjön) och *Lech*, samflytande med *Merw*, då floden kallas *Maas*. Inom detta land falla äfven *Scheldes* mynningsarmar. — Landet njuter ett mildt och fuktigt hafsklimat (vindrufvor mogna icke); luften är dimmig och mindre helsosam; i södern torrare och renare. Förnämsta folknäringen är boskapsskötsel: ängarna prydas af en ypperlig gräsväxt, boskapen är af förträffligt slag och afkastningen riklig. Åkerbruket drifves med stor insigt och drift, men fyller icke behofvet. Tobaksplanteringen är betydlig. Blomskötsel är på sina ställen en folknäring. På skog är brist. För sillfisket vid Shetlands öarna, kabiljåfisket vid Newfoundland samt hvalfiskfångsten i Ishafven och stora ocean utrustas flotor. Mineralriket är fattigt; endast på krukmakarlera och brännorf är rikligare tillgång. I idoghet och handel öfverträffade Holländarne en tid alla andra nationer och ännu äro de betydliga. Industrin och fabriksverksamheten lemna hufvudsakligen socker, linne-, ylle-, och siden-, tyger, papper, tobak, läder och kritpipor. Skeppsbyg-

geriet är på en hög ståndpunkt. Utförsvarar äro ost, smör, tobak, lärft, läder, fisk och koloniernas dyrbara produkter (kaffe, muskot, nejlikor m. m.). — Invånarena tillhöra den germaniska stammen: *Friser, Bataver* och *Flamländare*, och tala plattyska. Herrskande religion är den reformerta; i södern katolsk. Folkbildningen är väl vårdad. För den högre bildningen finnas 3 univers., m. fl. inrättningar. I de sköna konsterna uppstodo redan i äldre tider utmärkta målare. Konungens makt är inskränkt af »generalstaterna.» Landet indelas i 12 provinser, af hvilka de 2 sista äro delar af Tyskland.

1. NORD-HOLLAND, en halfö, ganska fruktbar, dock mest passande för boskapsskötsel. = *Amsterdam*, vid Y (Ej), rikets viktigaste och en af Europas förnämsta handelsstäder (Europas största kaffemarknad), stor industri (socker), berömd bank, 225t. Genom en mängd kanaler indelas staden i nära 100 holmar, förenade genom 280 broar. — *Haarlem*, vid en sjö af s. n., liflig industri i bomull och linne (Hollands Manchester), handel med blommor, 23t. — *Edam*, osthandel. — *Ön Texel*.

Zaardam, stor by; vid härvarande skeppsvarf arbetade Tsar Peter såsom timmerman.

2. SYD-HOLLAND, utmärkt bördigt, fullt af blomstrande städer och byar. = *Haag*, konungens residens och regeringens säte, 72t. — *Rotterdam*, vid Maas, andra handelsstaden, 90t. — *Dort* ell. *Dordrecht*, på en ö i Merw, skeppsvarf, mynthus der de holländska dukaterna preglas, 21t. — *Leyden*, vid gamla Rhen, univers., dyrbara samlingar, f. d. största fabriksstaden, ännu hufvudort för ullhandeln och klädesväfveriet, 40t.

Rysvik, by; fred 1697.

3. ZEELAND, mest bestående af låga, sank, osunda, men fruktbara öar vid Scheldes och Maas's mynningar. = *Middelburg*, på ön Walcheren, fabr., handel, 15t. — *Vliessingen*, på samma ö, vid vstra Schelde, förträfflig krigshamn, 8t.

4. UTRECHT, något högre än de föregående landskaperna, fruktbart och väl odladt. = *Utrecht*, vid gamla Rhen, univers., stor fabriksverksamhet (sammet, siden, ylle, socker), 45t.

5. GELDERN, utom i mellersta delen (Veluviska höjderna) ett slätland, dels bördigt, dels upptaget af moras och sandfält. = *Nymwegen*, vid Waal, väl befäst, 19t.

Mookerheden, nära Nymwegen, slag 1574.

6. OBER-YSSEL är i vstra delen en fruktbar och väl odlad slätt.

men i östern utbreda sig stora sumpsträckor emellan låga kullar. = *Zwoll*, läderfabr., 17t.

7. FRIESLAND, lågt, måste genom dammar skyddas mot hafvet. Stark boskapsskötsel. = *Lewarden*, linnefabr., betydlig handel, 21t.

8. GRÖNINGEN, ett genom dammar mot hafvets inverkan skyddadt slättland, mest passande för boskapsskötsel. = *Gröningen*, univers., klädes- och pappersfabr., 31t.

9. DRENTHE, en slätt med goda betesmarker. De många morasen och hedarna hafva i sednare tider blifvit föremål för odling. = *Assen*, handel, 3t.

10. NORD-BRABANT fylles delvis af hedar, moras och fruktbara fält. Åkerbruk och boskapsskötsel äro lönande; industrin är stor. = *Herzogenbusch* ell. *S. Bosch*, nära Maas, linneblekerier, befast, 20t. — *Bergen op Zoom*, vid östra Schelde, en af de starkaste fästningar, 8t.

11. Hertigdömet LIMBURG (40 qv. m., 207t. inv.), sydöstligaste delen utmed och omkring Maas; sädesrikt. Med flit arbetas på hedarnes och mossornas uppodling. = *Maastricht*, vid Maas, stark fästning, 30t. Ehuru Limburg hör till tyska förbundet, gäller detta icke om Maastricht. I närheten finnas stora stenbrott, der man ofta påträffar petrifikater af ovanliga och alldeles försvunna organiska väsenden.

12. Storhertigdömet LUXEMBURG (47 qv. m., 187t. inv.) ligger afskiljdt från det öfriga riket vid *Mosel*. Är genom Ardennerna bergigt, har stora skogar, ringa jordbruk, viktigare boskapsskötsel och bergsbruk (jern), linneväfnad och papperstillverkning. Klimatet tillåter vinodling. Befolkningen utgöres af *Walloner* (en blandning af Germaner och Fransmän). = *Luxemburg*, på ett brant berg, stark fästning, besatt af tyska förbundstrupperna, 12t.

Utländska besittningar (32,900 qv. m., 20 mill. inv.). I Asien: ön *Java* med st. *Batavia*, en tid Asiens största handelsstad, delar af *Sumatra*, *Borneo* och *Celebes*, *Krydd-* och *Banda-öarna*. — I Afrika: kolonier på kusten af *Öfra Guinea*. — I Amerika: *Curaçao*, *Eustache*, *St. Martin* m. fl. af de små vestindiska öarna samt *Surinam* (en del af *Guyana*) i Syd-Amerika.

Konungariket BELGIEN

537 qv. m.; 4,359,000 inv.

Gränisar n.v. till Nordsjön (10 mil) och i öfrigt till Nederländerna n., Tyskland (Preussen och Luxemburg) ö., Frankrike s.v. Största delen är ett slätt lågland, som vid kusten genom fördämningar skyddas för hafvets öfversvämningar. Sydöstra delen, som genomstrykes af armar från *Ardennerna*, är högre och der vexla täta skogar, fruktbara fält, branta berg (1800 fot) och trånga dälдер. Nordvestra delen är förträffligt odlad och har rika sädesfält; genom kanaler har man sökt göra den af hedar och moras fulla landsträckan *Campinen*, i norra delen, odlingsbar. Hufvudfloder äro *Schelde* och *Maas*, den förra upptagande v. *Lys* (st. Gent) och h. *Dyle*, den sednare v. *Sambre* (st. Namur) och h. *Ourt* (st. Lüttich). Klimatet är fuktigt och töcknigt; våren och sommaren åtföljas af stormar; hösten är den vackraste årstiden; i den högländare delen är luften torrare och renare samt vintern på sina ställen nog ihållande och sträng. Åkerbruket är högt drivvet, åkern skötes som trädgårdsjord, men sädesskörden (mest hvete) lemnar icke öfverskott till utförsel, i anseende till den starka befolkningen och de talrika bryggerierna. Odlingen af lin, hampa, oljeväxter och tobak är stor. Blomsterkultur (st. Gents område) är en indräktig sysselsättning, fruktodlingen och ciderberedningen stor, vinodlingen (vid *Maas*) ringa. Boskapsskötseln (utmärkta får) är en vigtig näring. Bin underhållas till stort antal. Silkesskötseln har de sednare åren mycket utvidgats. *Campinen* är bekant för sina gödda fjäderfän och sitt förträffliga smör. Vilda djur och foglar anträffas i de sydliga bergstrakterna. Landet är rikt på jern och än mera på stenkol, dessa så vigtiga befordringsmedel för fabriksväsendet, som befinner sig i ett blomstrande skick. Belgien är europeiska kontinentens relativt första manufakturstat. Här tillverkas linne-, bomulls- och ylleyger, berömda spetsar, jern- och stålvaror. Den inre förbindelsen är

liflig på de segelbara floderna och många kanalerna samt det vidt utgrenade järnvägsnätet. I förhållande till landets storlek finnas ingenstädes så vidsträckta kommunikationsanstalter som här. Den utländska handeln, grundande sig i synnerhet på industrivaror, är liflig, men mest passiv. Invånarna utgöras af germaniska och celtiskromanska folk: *Flamländare* n., talande flamländska (en tysk munart), och *Walloner* s., talande en förskämd fransyska; de bildade stånden tala ren fransyska. De flesta bekända katolska religion. För folkbildningens befordran har de sednare åren blifvit mera uträttadt än i andra katolska länder. Den högre bildningen befordras af 4 univers., m. fl. inrättningar. Statsförfattningen är konstitutionel. Riket indelas i 9 provinser.

1. SYD-BRABANT, midt i landet, jemnt och fruktbart; högt drifven industri och stor välmåga. = *Brüssel*, vid Senne, hufvud- och residensstad, en af de vackraste i Europa, univers., mångfaldig industri (de finaste spetsar, linne-, siden- och bomullstyger), handel, stora boktryckerier, 145t. — *Löwen*, vid Dyle, univers., 25t.

Ramilies, slag 1706. — *Neerwinden*, slag 1793. — *Waterloo*, *Quatre Bras*, *Belle Alliance*, Napoleons sista batalj 1815.

2. ANTWERPEN, i norra delen, låglänt, jemnt och fruktbart, med undantag af Campinen. = *Antwerpen*, vid Schelde, som här blir segelbar för de största skepp, rikets största handelsstad, befäst, yllsiden- och sockerfabr., 89t. — *Mecheln*, vid Dyle, liflig fabriks- och handelsrörelse, rikets förnämsta erkebiskop, 23t.

3. OST-FLANDERN är en af de bäst befolkade trakter i Europa (14—15000 på qv. m.). Marken är väl odlad och fruktbar. Ett utmärkt lin alstras och bearbetas till fina lärfter. = *Gent*, vid Lys' mynning, univers., stor industri (lärfter, spetsar), blömskötsel, 103t. *Oudenarde*, slag 1708.

4. VEST-FLANDERN, ett slättland med utmärkt bördighet och stort öfverflöd på säd och boskap. Linkultur och linneväfna äro drifna till den högsta höjd. = *Brügge*, genom kanaler förbunden med Nordsjön, stor industri; handeln är liflig, ehuru obetydlig mot fordom (3—400 år tillbaka); 45t. = *Ostende*, vid hafvet, betydlig handel, befäst, 14t. — *Courtray* ell. *Kortryk*, linne- och klädesväfveriernas fädernestad, 20t.

5. HENNEGAU, vid franska gränsen, är i allmänhet jemnt, fruktbart och väl odladt. Skogarna äro betydliga, jern- och stenkols-

grufvorna rika, linnelindustrin stor. = *Mons* ell. *Bergen*, handel med säd och stenkol, 24t. — *Tournai* ell. *Dooznik*, fabr. och handel, 30t.

Senef, slag 1674. — *Fleurus*, slag 1690 och 1794. = *Steenkirchen*, slag 1692. — *Fontenay*, slag 1745. — *Jemappes*, slag 1792.

6. **NAMUR** är särdeles i södra delen backigt och bergigt med goda skogar och jernverk. = *Namur*, vid Sambres mynning, befast, metallfabr. (knifvar, klingor o. s. v.), 25t.

Ligny, slag 1815.

7. **LUXEMBURG**, till större delen berg- och skogfullt. Boskapskötsel, skogsbruk och någon vinodling äro näringar. = *Arlon*, jernverk och tobaksfabr., 4t.

Bouillon, korsfararen Gottfrieds stamgods; täl 1821 h.ort i ett eget litet hertigdöme.

8. **LÜTTICH** har vexlande bergiga och släta nejder. Bergsbruk (stenkol och jern), väfnadsverksamhet och jernförädling äro hufvudnäringar. = *Lüttich*, vid Maas, univers., klädesfabr., gevärsfaktori, finsmide, ångmaskiner, stenkolshandel, 70t. — *Verviers*, stora klädesfabr. och annan industri, 21t. — *Spaa*, i en herrlig bergstrakt, berömda helsokällor, 4t. — *Serang*, en af Europas förnämsta maskin-verkstäder.

Herstal, Pipins stamslott.

9. **LIMBURG**, vid Maas, lemnar rika sädes- och linskördar. God boskapskötsel.

Hasselt, slag 1831.

Historisk öfversigt. Nederländerna jemte Belgien hörde till det stora frankiska riket och efter fördraget i Verdun (843) styckvis till Frankrike, Tyskland och Italien. Af de Italienska länderna uppstod hertigd. Lothringen, som snart förenades med Tyskland. Då Lothringen sedan delades, hörde nu ifrågavarande landskap till Neder-Lothringen (*Brabant*), hvaraf under interregnum flera småstater uppstodo. Genom giftermål, arf, köp och krig samlades de flesta af dem jemte de franska länderna *Artois* och *Flandern* till hertigen af Burgund och då Carl den djerfve stupade (1477) genom hans dotter Maria till habsburgiska släkten. Då kejsar Carl V:te nedlade sina kronor (1555), gaf han det burgundiska arvet, som han ökat med några provinser, åt sin son Filip II, konung i Spanien. Dennes nitälskan för katolska läran och i öfrigt hårda styrelse förmådde de 7 nordliga staterna: *Holland*, *Zeeland*, *Utrecht*,

Geldern, Friesland, Gröningen och Oberyssel, i hvilka reformerta läran vunnit insteg, till uppror. De ingingo (1579) i Utrecht en union till inbördes försvar och erkändes som en sjelfständig republik (1609 och 1648), hvilken en tid bortåt intog ett rum bland Europas hufvudstater. Under sitt frihetskrig hade den förskaffat sig besittningar i sydöstra Asien, mest på Portugals bekostnad. De södra eller katolska Nederländerna qvarblefvo, med undantag af de såkallade generalitetsländerna (de nordligaste delarna), hvilka till republiken Holland afträdde, under Spanien, som efterhand (1659, 1668, 1679) afstår ansenliga stycken till Frankrike och (1714) det återstående till Österrike. Under fransyska revolutionskrigen införlifvas så Belgien som Holland med Frankrike, men vid Wiener-kongressen upprättades deraf konungariket Förenade Nederländerna, till hvars konung insattes en prins af Oranien, som i ersättning för sina tyska länder (Nassau) erhöll Luxemburg. Genom en revolution i Belgien 1830 (fred 1839) uppkommo de två af hvarandra oberoende konungarikena: Nederländerna och Belgien, som sålunda är Europas yngsta sjelfständiga stat.

TYSKLAND.

11,510 qv.m.; 41,200,000 inv.

Gränserna äro n. Östersjön, fl. Eider och Nordsjön, v. Nederländerna, Belgien och Frankrike (till en del Rhen), s. Schweiz (Rhen), Italien (Alperna) och Adriatiska hafvet, ö. Kroatien, Ungern (March och Karpatherna), Galizien, Polen och Preussen.

Till markens naturbeskaffenhet kan Tyskland indelas i tre delar. 1) Det sydliga alplandet, söder om Donau, genomstrykes af *Alpernas* breda och flerfaldigt grenade sträckor med snö- och gletscherrika toppar. De inkomma från Schweiz i tre hufvudkedjor: a) Mellersta kedjan genomgår mellersta Tyrolen under namn af *Tyroler-Alperna* till *Dreihörner Spitz* (9500 f.) vid Salzas och Draus källor, hvarifrån *Noriska Alperna* med högsta toppen *Gross Glockner* (11,800 f.) framlöpa, med flera armar mot ö. och n.o., genom Stejermark och Österrike, tills de förlora sig på låglandet vid Donau. b) Norra bi-

kedjan (högst 9000 f.) går mot nordost, norr om Inn, genom Vorarlberg inåt Bajern. c) Södra bikedjan åtföljer gränsen mot Italien först mot söder, under namn af *Ortler-Alperna*, till Garda sjön och öster om denna sjö mot nordost, under namn af *Tridenter-Alperna* till *Monte Pellegrino*, der Piave och Drau upprinna, samt vidare genom Kärnten, der kedjan kallas *Karniska Alperna* till *Terglou* vid Saus källa, hvarifrån en arm, *Juliska Alperna*, genomstryker Krain i sydostlig riktning och en annan i östlig riktning fyller landet emellan Drau och Sau. Söder om juliska alperna sänker sig landet mot Adriatiska kustlandet (Friaul och halfön Istrien) och höglandets norra sluttning mot Donau fyller med sina högslätter (1000—1200 f.) södra Bajern och Würtemberg. — 2) Mellersta Tyskland är ett mindre stort artadt bergland, der skogbeväxta höjdsträckningar, högslätter och dalar i en behaglig mångfald vexla med hvarandra. Man kan urskilja 3 hufvudgrupper: A) Vestra berggruppen, längs Rhens vestra strand, är en fortsättning af de franska Vogeserna och utgöres af *Donnersberg*, *Idarskogen* och *Hundsrück* (högst 2400 f.) samt norr om fl. Mosel *Eifel* (1700 f.), hvars vilda basaltkeglor och lavaplataer gränsa till det norra låglandet. B) Mellersta gruppen, emellan Rhen och Elbe, är flergrenig och kan *Fichtelberget* med högsta toppen *Schneeberg* (3250 f.) i nordöstra Bajern, der Rhens (Main), Donaus (Nab) och Elbes (Saale och Eger) flodsystemer sammanstöta, anses såsom medelpunkt. a) Den sydvestra armen utgöres af *tyska Jura* eller *die rauhe Alp* (14—1600 f.), genomgående Bajern, Würtemberg och Baden, der den sammanlöper med *Schwarzwald* (högst 4500 f.), som är rik på skog, bördiga dalar och mineralkällor samt med branta väggar åtföljer Rhens östra strand upp till Neckar. Emellan Neckars och Mains nedra lopp, i Hessen-Darmstadt, befinner sig *Odenwald* med runda, skogbeväxta, herrligt odlade kullar kring fruktbara dälдер, midtemot Donnersberg. Norr om Main höjer sig, midt emot Hundsrück, i Nassau skogsberget *die Höhe* eller *Taunus* (2600 f.), rikt på malmer och mineralkällor, och norr om Lahn, midtemot Eifel, sänka sig *Westerwalds* trädlösa högslätter (2000 f.) mot det norra låglandet.

b) Nordvestra armen utgöres af *Frankenwald* och *Thüringerwald* (öster om Werra), fortsatt genom *Weserbergen* (längs Weser) och *Teutoburgerskogen* (5—800 f.) mot låglandet. Sydvest om Thüringerwald utbreder sig ett berglandskap (2000 f.) kring *Rhön*, emellan Werra och Fulda, samt *Spessart* och *Vogelsgebirge*, emellan Fulda och Main. c) Nordöstra armen sträcker sig emellan Sachsen (sluttande på denna sidan) och Böhmen (brant stupande) till Elbe och utgöres af det malmrika *Erzgebirge*. d) Sydöstra armen, *Böhmerwald*, går med skogrika sidor och kala toppar (högst 4200 f.) emellan Bajern och Böhmen mot Donau och längs denna till mynningen af March. C) Östra berggruppen begynner öster om Elbe, midtemot Erzgebirge, och sträcker sig s.o., emellan Sachsen och Schlesien n., Böhmen och Mähren s., under namn af *Lausitzer bergen*, *Riesen-* eller *Jättebergen* (högst *Schneekoppe*, 5000 f.) och *Sudeterna* (högst *Altvater*, 4640 f.) inemot Karpatherna. Genom de föga bekanta *mähriska bergen*, en högslätt emellan Sudeterna och Böhmerwald, skiljas de böhmiska och mähriska dalarna från hvarandra. — 3) Norra Tyskland upptages af den germaniska lågslätten. Detta enformiga flackland, med karakteren af en forntida hafsbotten, är föga upphöjdt öfver hafvet och i några vesttrakter till och med lägre, hvarföre dyner och fördämningar der äro nödiga. Enstaka (en area af 36 qv.m.) höjer sig på slätten emellan Weser och Elbe *Harzberget* med högsta toppen *Brocken* eller *Blocksberg* (3500 f.). I allmänhet upptages flacklandet vexelvis af stora skogar, ljunghedar, bördiga sandslätter och feta marschländer; vestra delen har öfverflöd på moras och sumpsträckor; den östra på större och mindre sjöar. Stranden är långgrund och bättre hamnar finnas blott vid flodmynningarna. Landets ringa stupning gör att flodernas lopp är långsamt och att de bilda stora sumpsträckor, som dock genom afloppskanaler förvandlats till bördiga fält.

Tyskland är väl bevattnad. Södra alplanet har ingen brist på vackra sjöar. Genom landet framrinna 5 hufvudfloder och en stor mängd små. *Oder* har sina källor i Mähren på högslätten emellan Sudeterna och Karpatherna, rinner n.v. genom Schlesien inåt Branden-

burg, der den tager en nordlig rigtning och inom Pommern utfaller i *Haff*, som genom tre sund förenas med Östersjön. Bifloder: v. *Glatzer Neisse*, *Bober* och *Lausitzer Neisse*, h. *Wartha* med h. bifl. *Netze*, båda inkommande från Polen. — *Elbe* har sina källor i Böhmen, der den nedrinner från Riesengebirge mot s.o. och sedan mot n.v. Efter att i Böhmen upptagit v. *Moldau* från Böhmerwald och *Eger* från Fichtelberget, framtränger *Elbe* genom dalen emellan Erz- och Lausitzer-bergen inåt Sachsen, hvarefter den rinner n.v. till Nordsjön genom Preussen och Hannover, upptagande derunder v. *Mulda* från Erzbergen och sachsiska *Saale* från Fichtelberget samt h. *Havel* från sjöar i Mecklenburg med bifl. *Spree* från Lausitzerbergen. — *Weser*, uppkommen genom föreningen af *Werra* ö. från Thüringerwald och *Fulda* v. från Rhön, genomrinner Hessen-Kassel och Hannover, der den upptager h. *Allier* från Harz och utfaller i Nordsjön. — *Rhen*, Tysklands märkvärdigaste flod, inkommer från Schweiz och åtföljer gränsen mot nämnde land först i nordlig, men efter utflödet ur *Bodensjön* i vestlig rigtning. Sedan gör *Rhen* en krökning mot norr, framrinnande i en behaglig längddal, upptagande h. *Neckar* från Schwarzwald och *Main* från Fichtelberget. Vid Mains inflöde gör *Rhen* ett knä mot v., men snart åter, vid Bingen, ett mot n.v., hvarefter den (nu benämnd *Nieder-Rhen*) upptager h. *Lahn*, *Sieg*, *Ruhr* och *Lippe* samt v. *Mosel*, inkommande från Frankrike, och fortgår inåt Nederländerna. — *Donau* har sina källor på Schwarzwald i södra Baden, genomrinner n.o. södra Würtemberg, upptager h. *Iller* och inkommer segelbar i Bajern, der den upptager h. *Lech*, v. *Altmühl* och *Nab*. Nu tager *Donau* sin rigtning mot s.o., upptager h. *Isar* och *Inn*, som inkommer från Schweiz och upptager h. *Salza*, hvarefter *Donau* genomrinner Österrike, der den upptager h. *Enns*, och inströmmar, efter upptagandet af *Morava* eller *March* v. från Sudeterna, på ungerska slätten. — Af mindre floder må nämnas: *Peene* från Mecklenburg genom Pommern till *Haff*; — *Trave* i Östersjöns sydvestra hörn; — *Eider*; — *Ems* från Teutoburgerskogen till Dollart; — *Isonzo* till Adriatiska hafvet. Till Tyskland höra äfven

öfra loppet af *Drau* ell. *Drave* genom *Kärnthen* och *Stejermark*, *Mur* genom *Stejermark* och *Sau* ell. *Save* genom *Krain*, äfvensom af *Etsch* eller *Adige* och *Brenta* i södra *Tyrolen* samt af *Weichsel* i *Schlesien*. — Af Tysklands många konstgjorda vattenförbindelser må här endast nämnas *Ludvigs-kanaln*, som åstadkommer den för 1000 år tillbaka påtänkta förbindelsen emellan *Altmühl* och *Regnitz* (biflod till *Main*) och således emellan *Donau* och *Rhen* eller *Svartahafvet* och *Nordsjön*.

Klimatet är öfverhufvudtaget mildt. Det norra plattlandet har kyligare och fuktigare luft än de mellersta berglandskaperna, hvarest äfven luften är mildare och fuktigare än i det sydliga alplandet. Der äro bergtopparna ständigt täckta af is och snö (snögränsen 8000 fot), hvaraf stora massor stundom dundrande nedrasa i dalarna. Bergslutningarna prydas af herrliga betesmarker; trädgränsen inträffar vid 6000 f. och åkerbruket upphör vid 4500 f. I dalarna på södra sidan fjellryggen och vid *Adriatiska* hafvets stränder herrskar ett sydländskt klimat; der mogna ädla sydfruktar under bar himmel. Med dessa trakter täfla i herrlighet dalarna i mellersta delen längs *Donau* och *Rhen* samt *Neckar* och *Main*. De östra landskapernas klimat äro naturligtvis kallare än motsvarande vesterdelar. — Produkterna äro mångfaldiga. Hufvudnäringar äro åkerbruk, bergsbruk, skogshandtering och boskapsskötsel. Sädessafkastningen lemnar vanligen öfverskott och anses nordöstra slättlandet såsom en af Europas förnämsta sädesbodar. Till de vanliga nordiska sädesslagen komma i södern mais, hirs och något ris. Allmänna äro äpplen, päron och körsbär, äfvenså förekomma valnötter, persikor och aprikoser ganska allmänt, men endast uti *Rhendalen* och *adriatiska* kustlandet trifvas mandel, fikon och äkta kastanjer. Vinkulturen är en hufvudnäring i *Donau*-, *Neckar*-, *Main*- och *Rhendalarna*, men oliveskötseln är möjlig endast i *adriatiska* kustlandet. Linproduktion är stor. Skogarna äro på sina ställen (nordöstra delen) ännu ganska goda. De bestå på låglandet af lönn, ek, bok och andra ädlare löfträd, i bergtrakterna af nordiska barr- och löfträd. Skogarna vårdas med omsorg och icke som hos oss. Nordvästra delen lider af skogsbrist, men har

tillgång på brännorf. Boskapsskötseln är en hufvudnäring i alptrakterna (förträfflig hornboskap) och på de norra marschländerna (hornboskap och hästar); i Sachsen hållas utmärkta fårhjordar; i nordvestra delen (Westphalen och Hannover) är svinafveln af vigt. Flerstädes underhållas stora skaror gäss och andra fjäderfän. Biskötseln är allmän och silkesafveln, som i de varma syd-dalarna är betydlig, utbreder sig alltmera mot nordn. Af vildbråd äro hjortar och rådjur mest allmänna; vargar och björnar anträffas i bergstrakterna; stengetter och murmeldjur på alperna; lärkor, storkar, svanar, näktergaler och fasaner äro de allmänast förekommande fågel-slag. Rikedomerna på fisk, så i hafvet som i sjöar och floder, är stor. Mineralriket lemna guld, silfver (Erzbergen och Harz), koppar, bly, jern (berömdast det från noriska alperna i Stejermark), qvicksilfver (Krain), tenn och ädelstenar (Böhmen), salt, stenkol, porslinslera o. s. v. — Industrin är mångfaldig och stor, särdeles i Sachsen, Rhentrakterna, Schlesien, Böhmen och Donau-dalen. Fabrikerna lemna förnämligast väfnader i ull, bomull, lin och silke, läder, socker, metall-, glas- och porslinsarbeten m. m. Inre handelsförbindelsen är liflig längs de sègelbara floderna och många kanalerna samt de i antal tilltagande jernvägarna (900 mil). Väl är landets styckning i flera stater dervid något hinderlig, men en tullförening har försökt afhjelpa detta. Stora messor (marknader) hållas på flera ställen. Betydlig är äfven den utländska handeln med säd, vin, fabrikater, boskaps- och skogsprodukter; den bedrifves förnämligast af Hamburg och Bremen (Nordsjön), Stettin och Lübeck (Östersjön) samt Triest (Adriatiska hafvet).

Största delen af Tysklands befolkning tillhör den *germaniska* stammen (32 mill.). De öfriga utgöras af *Slaver* (8 mill., de flesta tala dock tyska) i östra delen, *Italienare* i södern, *Fransmän* och *Walloner* i vestern, *Judar* öfverallt o. s. v. Katolska religions anhängare (22 mill.) äro öfvervägande i södra delen, protestanterna (19 mill.) deremot i den norra. Folkbildningen är i de protestantiska länderna mera allmän än annorstädes i Europa. Redan från längre tider tillbaka hafva vetenskap och konst härstädes haft sitt hemland och för deras be-

fordran finnas 25 univers. (21,000 stud.), ett stort antal lärda och tekniska skolor, lärda samfund, värderika samlingar af böcker och konstskatter. I politiskt afseende är Tyskland ett *statsförbund* af 36 sjelfständiga stater, de flesta med konstitutionel författning. De gemensamma angelägenheterna handhafvas af en *förbundsförsamling* i Frankfurt am Main. Två af förbundsstaterna, Österrike och Preussen, hafva äfven besittningar utom Tyskland, hvilka dock här nedan skola behandlas i sammanhang med de tyska länderna, och två utländska regenter, konungarna i Danmark och Nederländerna, hafva besittningar inom Tyskland och äro medlemmar af tyska förbundet.

Historisk öfversigt. Den germaniska folkstammen bodde söder om Östersjön och Nordsjön till Donau och öster om Rhen till Sarmaternas land (Weichsel och obestämda gränser). Romarens försök att kufva landet tillintetgjordes genom *slaget i Teutoburgskogen* (9 eft. Kr.). Under folkvandringarna (efter 400) sökte och vunno Germanerna hoptatser vester om Rhen och söder om Donau, hvaremot sarmatiska (slaviska och wendiska) folk besatte landet öster om Elbe och ned mot Adriatiska hafvet. Af alla de germanfolk, som på spillrorna af det romerska riket stiftade samhällen, blefvo *Frankerna*, som nedsatt sig i norra Frankrike, de mäktigaste. De gjorde sig till herrar icke allenast öfver de öfriga germanfolken i Frankrike (t. ex. Burgunderna vid Rhone, 534) utan äfven öfverflera folk i Tyskland, såsom *Alemannerna* öster om Rhen (496), *Thüringarne* i mellersta delen (531), *Friserna* norr om nedersta Rhen (734), *Bajrarne* öster om Lech (788), *Sachsarne* vid Elbe, Weser och Eider (803). Sitt största omfång hade frankiska riket under *Carl den store*, helsad såsom romersk kejsare (800), men någon tid efter hans död delades riket genom *fördraget i Verdun* (843) i 3 delar, då besittningarna öster om Rhen eller Ost-franken bildade en egen stat. Till denna kommo efterhand *Lothringen* (emellan Rhen, Maas och Schelde), de slaviska folken i *Böhmen* (i en sednare tid blefvo furstarna i Schlesien derunder lydpligtige) och *Mähren* samt vid nedra Eibe, der markgrefskaperna *Meissen* och *Braundenburg* uppstå, äfvensom *öfra* och *mellersta Italien* samt konungariket *Burgund* (emellan Rhone och Alpena). Genom förvärfvandet af Italien erhöill Tysklands konung den vördnadshjudande titeln af romersk kejsare (962). Feodalförfattning var rådande. Länens innehafvare blefvo

dock efterhand ärflika och så grundlades den federativa författning, som sedan utbildat sig. Det egentliga Tyskland bestod af 5 hertigdömen: *Schwaben* (vester om Lech), *Bajern* (öster om Lech), *Franken* (kring Main), *Sachsen* (vester om Elbe) och *Lothringen*. Inom dessa delar funnos en mängd småfurstar, hvilka efterhand blefvo omedelbara riksvasaller. Detta skedde hufvudsakligen omkr. 1180, då hertigd. Sachsen och Bajern splittrades, och sedan under interregnum (1250—1272), då icke alienast kejsarens öfverhöghet i Burgund och Italien upphörde, utan äfven hans makt öfver de tyska furstarne blef blott ett namn. Flera än 300 andliga och världsliga herradömen samt fria riksstäder, oberäknad omkr. 1400 riddaregods, bildade i lös förening det heliga romerska riket, hvars kejsare tillsattes genom val. Efter gyllene bullans antagande (1356) utöfvades valrätt af endast 7 (i en sednare tid 8, 9, 10) kurfurstar. År 1512 indelades riket i 10 kretsar: österrikiska (södra berglandet), schwabiska (emellan Rhen och Lech), bajerska (Lech och Pegnitz v., Salza och Böhmerwald ö.), frankiska (kring öfra Main till Spessart), öfver-rhenska (emellan Werra och öfra Maas; största delen af de vester om Rhen liggande landskap höra nu till Frankrike), neder- eller kur-rhenska (vid nedra Main och Mosel samt delade sålunda öfverrhenska kretsen i två delar), burgundiska (nu Belgien och Nederländerna), westphaliska (vester om Weser), neder-sachsiska (n. o. om Weser till Östersjön) och öfver-sachsiska (n. o. om Thüringerwald och Erzgebirge; Böhmen och dess biländer ingingo icke i kretsindelningen). Kejsaren, hvilken ända från 1437 hörde till österrikiska släkten, delade sin namnstyrelse med tyska riksdagen, som ifrån 1663 var beständig i Regensburg. Tyska riket, som redan länge i verkligheten varit upplöst, förlorade äfven skuggan af enhet 1806, då dess kejsare nedlade sin befattning och flera furstar i stället ingingo det såkallade *rhenförbundet*, hvars beskyddare eller herre Frankrikes kejsare Napoleon var. Genom de andliga stiftens sekularisering och flera af de mindre världsliga furstarnes mediatisering hade staternas antal blifvit ansenligt förminskadt. Vid Wiener-kongressen (1815) upprättades det tyska förbundet med 38 medlemmar och förbunds församlingen, i hvilken Österrikes ombud skulle presidera, tog sitt säte i Frankfurt am Main. Denna församling förklarade sig upplöst 1848 och för att befordra Tysklands enhet sammanträdde ett riksparlament, som valde en riksföreståndare. Kejsarevärdigheten erbjöds åt konungen i Preussen, men han afslog den. Kort derefter måste parlamentet upplösa sig och riksföreståndaren nedlade sin värdighet. Efter hvarjehanda öf-

verläggningar sammanträdde (1851) den gamla förbundsförsamlingen. År 1850 afträdde de 2 furstarna af Hohenzollern frivilligt sina länder åt Preussen, hvarföre förbundsmedlemmarna nu äro 36.

1. Kejsaredömet ÖSTERRIKE

12,280 qv. m.; 36,965,000 inv.

Gränisar n. v. till Preussen (Sudeterna och Riesen-gebirge), Sachsen (Erzgebirge) och Bajern (Böhmerwald, Inn, Salza), s. v. Schweiz (Bodensjön och Rhen) och Sardinien (fl. Ticino), s. Po (gräns mot Parma, Modena och Kyrkostaten) och Adriatiska hafvet, s. o. Turkiet (fl. Unna, Sau, Donau och Siebenbürgska Karpatherna), samt n. o. Ryssland och Polen (Weichsel). Riket är en sammansättning af flera till naturbeskaffenhet och befolkning ganska skiljaktiga beståndsdelar, hvilka kunna afdelas i de *tyska*, *italienska*, *polska*, *ungerska* och *syd-slaviska* länderna. Största delen af landet är bergigt genom *Alperna*, *Karpatherna* och de *Böhmiska bergen*. Större slätter äro, söder om *Alperna*, den rikt välsignade *lombardiska*, bevattnad af *Po*, *Ticino*, *Adda*, *Oglio*, *Mincio*, *Adige*, *Brenta*, *Piave* och *Tagliamento*, — söder om *Karpatherna*, den äfven fruktbara *ungerska* kring mellersta *Donau* och *Theiss*, — norr om *Karpatherna*, den *galiziska* kring öfra *Weichsel* och *Dniestr*, — samt den *neder-österrikiska* (Wien) kring *Donau*. Hufvudfloden är *Donau* (180 mil.), som vid sitt inträde i Österrike (Inns mynning) flyter i en upphöjning af omkr. 800 fot, men vid sitt utflöde ur Ungern till Turkiet (vid Orsova) i en upphöjning af endast 150 f. Af dess bifloder höra hit *Inn* med *Salza*, *Enns*, *March*, *Waag*, *Gran*, *Raab*, *Drau* med *Mur*, *Sau* och störst af alla *Theiss*, som upptager *Szamos*, *Körös* och *Maros*. I öfrigt må bland rikets floder nämnas öfra loppet af *Elbe* med biflod. *Moldau* och *Eger* i Böhmen. Natursköna sjöar finnas till stort antal i alpernas berglanda — Öfverhufvudtaget är klimatet mildt och sundt. De sydligaste delarne hafva ingen vinter. Den kontinental.

belägenheten och den mångenstädes ansenliga höjden öfver hafvet göra vintrarna nog kalla och uthållande, oaktadt somrarna äro ganska heta. Strängast äro vintrarna på norra sidan om Karpatherna. Rika och mångfaldiga äro naturprodukterna. Jordmånen är fruktbar. Förnämsta näringen är jordbruket, som dock icke drifves med någon större omsorg. Rikliga äro likväl skördarna af råg, hvete, mais, korn och hafra (i bergstrakterna) samt ris (i de sydligare delarna). Vinodling är allmän. Fruktskötseln är stor (särdeles i Ungern); fikon, meloner, kastanjer, mandel, oliver, den bästa saffran hafva god trefnad i sydligaste delen, der äfven försöken med bomullsbuskar och sockerrör utfallit lyckligt. Tobaken hinner stor fullkomlighet. Skogarna vanvårdas icke. Boskapsskötseln är på sina ställen i ett blomstrande skick. Fårafveln förtjenar isynnerhet att nämnas. I Lombardiet är silkesafveln högt uppdrifven. I Ungern och Galizien idkas biskötsel i stort. Fjäderfån underhållas i mängd. Fisket i Adriatiska hafvet är indrägtigt. Mineralriket är ganska rikt och lemna guld, silfver, koppar, jern, bly, tenn, qvicksilfver, bergsalt (vestra Karpatherna), ädelstenar o. s. v. Industrin har i sednare tider höjt sig till stor betydighet, egentligen dock endast i de vestra provinserna. De hufvudsakligaste tillverkningarna utgöras af ylle-, linne-, bomulls- och sidentyger, metallarbeten, glas (Böhmen), läder (Ungern). Ull- och linväfnad är en vigtig folknäring i de flesta provinser. För befordrandet af teknisk färdighet är mycket gjordt, äfvenså finnas för de sköna konsterna och den lärda bildningen många och stora inrättningar (10 univers.), men den egentliga folkbildningen (bäst i de vestra, sämst i de östra länderna) har icke i samma mån njutit omvårdnad. Den inre handeln är stor och liflig, särdeles på Donau samt längs kanal- och jernvägslinierna. Den utrikes handeln, drifven från Triest och andra adriatiska hamnar, sträcker sig föga utom Medelhafvet och afser hufvudsakligen levanten (hamnarna vid Medelhafvets östra del). Befolkningen utgöres af *Tyskar* (8 mill.), *Slaver* i flera grenar (15 mill.), *Magyarer* ell. *Ungrare* (5½ mill.), *Italienare* (5 mill.), *Walacher* (2½ mill.), *Judar* (¾ mill.) m. fl. Herrskande religion är den katolska

(26½ mill.), men i öfrigt finnas greker (6½ mill.) och protestanter (3¼ mill.). Statsförfattningen är oinskränkt; åt de skiljda kronländerna, i hvilka riket till förvaltningen är indeladt, äro dock landtdagar utlofvade.

1. De *Tyska* länderna (3601 qv. m.; 12,459,000 inv.), behodda af Tyskar (6½ mill.), Slaver (5 mill.) och Italienare (½ mill.), äro följande:

a) Erkehertigdömet ÖSTERRIKE (578 qv. m.; 2,200,000 inv.), ett väl odladt, sädes- och vinrikt däldland emellan Böhmerwald och Noriska alperna, som med Wienerwald (2000 f.) sänka sig mot slätten vid Donau. Andra floder äro Inn (gräns i s. v.), Enns och March (gräns i n. o.). Fåren äro af förädlade raser. = *Wien*, vid Donau, i nedra Österrike (öster om Enns), hufvud- och residensstad, en af de största i Europa, medelpunkten för vetenskaperna, konsterna, industrin och handeln i riket, univers., befast, har 34 förstäder, 410t. inv. — *Linz*, vid Donau, i öfra Österrike, viktiga fabr., nederlagsort för södra Tysklands handel på Ryssland, 25t.

Marchfeld, slag 1272. — *Aspern*, *Esslingen*, *Enzersdorf*, *Wagram* nära Wien, slag 1809. — *Schönbrunn*, lustslott, fred 1809.

b) Hertigdömet (en del af f. d. erkestiftet) SALZBURG (132 qv. m.; 150t. inv.), berglandet kring öfra Salza. Guldgrufvor finnas. = *Salzburg*, vid Salza, i en skön nejd, 13t.

c) Hertigdömet STEJERMARK (409 qv. m.; 1,012,000 inv.). De norra och vestra delarna, kring öfra Enns och Mur, äro bergiga (Noriska alperna) samt rika på ypperligt jern och bly; sydöstra delen, kring nedra Mur och Drau till Sau, äro slätare, lemnande rika sädes- och vinskördar. = *Grätz*, vid Mur, univers., fabriker, nederlagsort för handeln emellan Wien och Triest, 45t.

Leoben, vid Mur, fredspreliminärer 1797.

d) Konungariket ILLYRIEN (517 qv. m.; 1,315,000 inv.) har till största delen slavisk befolkning och består af följande delar: 1) Hertigdömet KÄRNTHEN, ett af sjöar uppfyllt, af Drau genomflutet och på metaller rikt bergland (Gross Glockner och Noriska alperna n., Karniska alperna s.) med ringa jordbruk. — 2) Hertigdömet KRAIN, landet kring öfra Sau och Juliska alperna, är i vester bergländt, i öster mera öppet samt sädes- och vinrikt; den södra kala och ofruktbara delen har rika qvicksilfvergrufvor (*Idria*). Märkvärdig är *Cirknitzer-sjön*, som hvarje år midsommarstiden utsinar, då man hopsamlar den kvarblifna fisken och besår botten med säd och gräsfrö, efter hvilkas afskördande vattnet återkommer mot slutet af November. — 3) *Littoralen* eller Adriatiska hafvets herrliga

kustland, bestående af a) Grefskaperna GÖRZ och GRADISCA (f. d. hertigd. Friaul) vid fl. Isonzo, b) Stadsområdet TRIEST och c) Markgrefskapet halfön ISTRIN. = *Klagenfurth*, i Kärnten, fabr., landt-handel, 14t. — *Laibach*, i Krain, rikets 2 största sockerbruk, 14t. — *Triest*, rikets största handelsstad med vidsträckt handel, station för en del af den obetydliga krigsflottan, 82t.

e) Grefskapet TYROLÉN (524 qv. m.; 880t. inv.), ett vildskönt alpland med gletscherrika fjellar. På de heta dalbottnarna i södra delen finna citroner, pomeranser, vinrankor och mulbärsträd god trefnad. Genom norra delen, norr om Tyroler-alperna, flyta Inn och Isar och genom södra delen Etsch. Nordvestra delen vid Rhen, Iller och Lech kallas Vorarlberg. Hufvudnäringen är boskapsskötsel och på de gräsbeväxta bergsluttningarna finner den förträffliga hornboskapen rikt och kraftigt bete. Befolkningen är tysk och italiensk. = *Innsbruck*, vid Inn, omgifven af höga berg, univers., handel på Italien (landsväg genom Brenner-passet), siden- och läderfabr., 12t. — *Trient* ell. *Trident*, vid Etsch, vin- och silkeshandel, 14t. — *Roveredo*, vid Etsch, slag 1796.

f) Konungariket BÖHMEN (941 qv. m.; 4,576,000 inv.) är en stor kitteldal, omsluten af Böhmerwald s.v., Erzgebirge n.v., Riesengebirge och Sudeterna n.o. samt Mähriska bergen s.o. Midtigenom landet flyter mot n. Moldau och i norra delen Eger och Elbe. Dalen är något högländ (1400—800 f.) och klimatet så kallt, att drufvorna icke gifva drickbart vin. Jordodlingen är väl drifven; sädessafkastningen betydlig; den härifrån erhållna humlan anses vara den bästa på jorden. Mineralriket lemnar guld, silfver, tenn, bly och ädelstenar. Sköna perlor erhållas. Grundbefolkningen utgöres af Tschecher af slavisk stam (2½ mill.), men en mängd Tyskar hafva här bosatt sig (1¾ mill.). Idogheten är stor, särdeles i norra delen. Här tillverkas mycket lin- och ylleväfnader samt de berömdaste glasarbeten. = *Prag*, vid Moldau, h.stad, befäst, univers., stor industri, medelpunkten för handeln, 122t. — *Reichenberg*, andra staden, vid ån Neiss, väfverier och handel, 13t. — *Eger*, vid floden af s. n., fabr. och handel, 10t. — *Pilsen*, vid Mies, handel på Bajern, 9t. — Norra bergstrakten har öfverflöd på mineralkällor, såsom *Carlsbad*, *Töplitz*, *Marienbad* m. fl.

Deutschbrod, i sydöstra delen, *Aussig*, n.v. vid Elbe, och *Bö-mischbrod*, nära Prag, äro bekanta från Hussit-kriget (1422, 1426, 1434). — *Friedland*, n.o., hufvudort i Wallensteins furstendöme. — *Jankowitz*, nära Prag, slag 1645. — *Czaslau*, nära Prag, slag 1742. — *Sorr*, n.o., slag 1745. — *Kollin*, vid Elbe, slag 1757. — *Culm* och *Nollendorf*, slag 1813.

g) Markgrefskapet MÄHREN och österrikiska andeln af Hertigdömet SCHLESIEN (500 qv. m.; 2,326,000 inv.) bilda en från Sude-
terna emellan mähriska bergen och Karpatherna mot söder sluttande
dal, genomfluten af March eller Morawa med bifl. Schwarza. I
nordligaste delen hafva Weichsel och Oder sina källor. Slättlandet
är fruktbart. Marken är lägre än i Böhmen, hvarföre klimatet är
blidare och låter vinrankor, valnötter och kastanier trivas. Befolk-
ningen är slavisk ($1\frac{1}{2}$ mill.) och tysk ($\frac{3}{4}$ mill.). Industrin är be-
tydlig. = *Brünn*, vid Schwarza, h.stad, befäst, ylle- och bomulls-
fabr., 40t. — *Olmütz*, vid March, univers., handel med oxar och
linneväfnader, befäst, 14t. — *Troppau* i Schlesien, klädesfabr., 13t.

Austerlitz, det mördande trekejsar-slaget 1805. — *Teschen*, i
Schlesien, fred 1779. — *Gräfenberg*, en tid en mycket besökt
kallvatten-kuranstalt.

II. De Italienska länderna bilda Konungariket LOMBARDIET-VENEDIG
(826 qv. m.; 4,996,000 inv.). Norra delen är bergig genom Alperna
och *Euganeerna* (högst 1760 f.), längs Alpernas fot i östra delen.
Södra delen upptages af en stor skoglös slätt, bevattnad af Po och
dess bifloder Ticino, Adda, Oglio och Mincio, som genomflyta sjö-
arna Lago Maggiore, Como, Iseo och Garda, samt i öfrigt af Adige,
Brenta Piave och Tagliamento. Denna landsträcka är en af de herr-
ligaste; den njuter ett angenämt klimat, som dock är så vida
kyligt att sydfrukterna icke gerna uthärda under bar himmel;
dess jord är fruktbar och bär årligen dubbla skör dar af hvete
och mais, som sås efter hvarandra, samt lemnar äfven ris och
vin. Silkes-skötseln idkas här med mesta framgång i Europa och
lemnar vigtigaste handelsartikeln. I vestra delen tillverkas den
förträffliga parmesan-osten. Största delen af befolkningen är ita-
liensk ($4\frac{1}{2}$ mill.). Industrin är betydlig. = (Lombardiet) *Milano*
ell. *Mailand*, rikets andra stad, på en herrlig slätt, vid en kanal
emellan Ticino och Adda, sidenfabr., medelpunkt för norra Ita-
liens handel, 180t. — *Como*, vid sjön af s. n., handel på Schweiz,
17t. — *Bergamo*, i en skön trakt vid Alpernas fot, stora sidenfabr.
stor marknad, 32t. — *Brescia*, jern- och stålfabr., 30t. — *Pavia*,
vid Ticinos mynning, univers., ostberedning, 25t. — *Lodi*, vid Adda,
osthandel, 16t. — *Cremona*, vid Po, sidenfabr.; här tillverkas de
berömdaste violiner; 28t. — *Mantua*, på en ö i Mincio, en af de
starkaste fästningar, fabr., 27t. — (Venedig) *Verona*, vid Etsch, be-
fäst, sidenfabr., generalguvernörens residens, 60t. — *Vicenza*, vid
ån Bacchiglione, sidenväfnad, 21t. — *Padua*, vid Brenta, univers.,
34t. — *Venedig*, f. d. hafvets berömda drottning, på 136 större och

mindre öar (lagunerna) vid Brentas mynning. I stället för gator finnas kanaler, hvilka befaras af gondoler. Herrliga fornlemningar (Dogens palats, Markus-kyrkan, Rialto-bron, den skönaste af alla 430). Fri hamn, men handeln är nu obetydlig mot fordom; flera glas- och spegelfabr., 120t.

Legnano, Marignano och *Bicocca*, nära Milano, slag 1176, 1515 och 1522. — *Bassano*, vid Brenta och *Arco*, nära Adige, slag 1796. — *Rivoli*, vid Adige, slag 1797. — *Campo Formio*, i Friaul, fred 1797.

III. De Polska länderna (1616 qv. m.; 5,320,000 inv.) utgöras af Konungariket GALIZIEN och Storhertigdömet KRAKAU. Bergigt i södra delen (Karpatherna), öfvergår landet efterhand till en slätt, bördig på säd, lin och hampa. Längs nordvestra gränsen flyter Weichsel, genom mellersta delen San och genom den östra öfra Dniestr. Klimatet uti dessa mot norr öppna länder är mera kyligt och vinrankan finner ingen trefnad. Industrin är af mindre betydelse; utförsartiklar äro säd och boskap samt bergsalt från de rika grufvorna i vestra delen (Wieliczka och Bochnia vid foten af Beskiderna). — Hit räknas äfven Hertigdömet BUKOWINA, berglandet kring öfra Pruth och Sereth. — Invånarna i Galizien äro mest Polackar och Ruthener samt i Bukowina Walacher. Judarna äro talrika ($\frac{1}{3}$ mill.). Religion är dels katolsk, dels grekisk. Almogen är okunnig och i stort betryck. = *Lemberg*, h.stad, största fabriksstaden, univers., 60t. — *Krakau*, vid Weichsel, i en fruktbar och väl odlad dæld, drifver handel (mest genom Judar) med vin, boskap och säd, univers., 40t. — *Brody*, stor handel på Ryssland, 22t. (mest Judar). — *Czernowitz*, i Bukowina, vid Pruth, fruktodling, 10t. — Inom Galizien liggå de till tyska förbundet hörande Hertigdömena *Auschwitz* och *Zator* vid Weichsel.

IV. De Ungerska och Syd-slaviska länderna:

1) Konungariket UNGERN (3380 qv. m.; 8,125,000 inv.), rikets vigtigaste beståndsdel, hvarifrån blifvit afsöndrade och till kronländer upphöjda

2) TEMESWAR BANNATET (327 qv. m.; 955t. inv.), öster om nedra Theiss, och

3) SERVISKA WOJWODSKAPET ell. WOJWODINA (187 qv. m., 520t. inv.), vester om nedra Theiss till Donau. — Längs Ungerns norra gräns, ifrån March-flodens mynning till Theiss-flodens källor, går den bågformiga Karpather-kedjan, som kan afdelas i 4 afdelningar: de små *Karpatherna*, vestligast, branta och skogbeväxta, *Beskiderna*, *Tatra* eller *Central Karpatherna* (6000 f.) med flera

snötoppar (8—9000 f.) och vilda lodräta klippor kring alpsjöar, och *Karpathiska skogsbergen* (3000 f.), hvars södra sluttningar äro rikt beväxta af vinrankor. Sydöstra Ungern ojemnas af sluttningar från de bergar, som genomstryka Siebenbürgen, liksom äfven sydvestra Ungern ojemnas af *Bakony skogen* (3700 f.), *Leitha berget* (2300 f.) och andra utgreningar af Noriska alperna. Emellan dessa berg utbreder sig den skoglösa *lilla* och *stora ungerska slätten*, genomfluten af Donau, som upptager Waag, Gran, Raab, inkommande från Stejermark likasom gränsfloderna Mur och Drau, samt den fiskrika Theiss, som från Ungerns östligaste hörn rinner mot v., s.v. och s., derunder upptagande de från Siebenbürgens dalar inkommande Szamos, Körös och Maros. I Ungerns sydvestra del finnas sjöarna *Neusiedler* och *Platten*. I berglandet är klimatet strängt nog; Karpatherna afstänga dock kalla nordanvindar och klimatet förmildras så, att i sydligaste delen hettan är besvärande och luften genom de många morasen osund. Här trives till och med bomullsbuskar och sockerrör. Jordens naturliga fruktbarhet är stor, dock saknas icke kala sandfält och hedar samt längs flodstränderna stora sumpsträckor. Ehuru jordbruket icke skötes med synnerlig drift, finnes god tillgång på hvete, mais, ris i sydligaste sumplandet, tobak. Ungern är ett af Europas rikaste vinländer och Karpathernas sluttningar äro beklädda af vinrankor. Af de många vinslagen må nämnas Tokajer, som anses vara det ädlaste i Europa. Fruktträden lemna riklig afkastning (meloner, persikor, aprikoser, fikon; af körsbär och plommon beredes ett omtyckt brännvin). På de stora träd- och busklösa gräsflackorna (pusterna) idkas stark boskapskötsel. Utmärkta äro landets får, hästar, hornboskap (deribland bufflar) och svin, som i de stora ödsliga ekskogarna vallas af halvilda herdar. Riklig är mineralrikets afkastning; här finnas Europas förnämsta guldgrufvor. Särdeles malmrika äro de såkallade *Erzbergen* söder om Tatra. Befolkningen utgöres af Magyarer ($4\frac{1}{2}$ mill.) i mellersta och östra delen, Slaver (3 mill.) i norr och söder, Tyskar (1 mill.) i vester, Walacher (1 mill.) i öster. De flesta bekänna den katolska religion, dock räknar äfven den grekiska och protestantiska många anhängare. Allmogen har stått i ett förhållande af slafveri under den rika adeln samt är rå och obildad. = (Distriktet Pesth, mellersta delen) *Pesth*, vid Donau, univers., förnämsta handelsstaden, vid hvars 4 årsmarknader österns och vesterns köpmän sammanträffa, flerfald. fabr., 85t. — *Ofen* (Ungerska *Buda*), midtemot Pesth på andra sidan Donau, befäst, säte för palatinen och förvaltningen, 35t. Är med

en bro förenad med Pesth och bildar dermed likasom en stad: *Buda-Pesth*. — *Gran*, vid Donau, säte för rikets primas (erkebiskopen), klädesväfnad, 14t. — *Erlau*, i en skön dal vid foten af Matra-bergen, stor vinodling, 19t. — *Kecskemet*, på den stora jazygiska slätten, emellan Donau och Theiss, fabr., handel, 38t. — *Szegedin*, vid Theiss midtemot Maros' inflöde, flodhandel, tobaksfabriker, 33t. — (Distr. Ódenburg, sydvest). *Fünfkirchen*, en af landets äldsta städer, tobaksfabr., garfverier, 12t. — *Stuhl-Weissenburg*, f. d. konungarnes krönings- och begravningsstad, 20t. — (Distr. Pressburg, nordvest) *Pressburg*, vid Donau, fabr., handel, 39t. — *Komorn*, på Schütt-ön i en sumptrakt, stark fästning, handlar med marmor från Bakony, 18t. — *Schemnitz* och *Kremnitz*, i en guld- och silfverrik nejd. — (Distr. Kaschau, nordost). *Tokai*, vid Theiss, utmärkt vin, 4t. — (Distr. Gross-Wardein, östra delen) *Debreczin* (Debbertschin), andra staden, stor handel, tillverkning af lerpipor; 48t. — *Arad*, vid Maros, befäst, stor mais- och vinodling, boskaps-handel, 19t. — (Woiwodina) *Maria Theresienstadt*, tobaksplante-ring, 44t. — (Bannatet) *Temeswar*, vid Bega-kanaln, vacker stad, handel på Turkiet, vin- och silkesskötsel, 13t.

Mohacz, s.v. vid Donau, slag 1526 och 1687. — *Zenta*, vid nedra Theiss, slag 1696: — *Lugosch*, vid Temes, slag 1788. — *Waitzen*, vid Donau, slag 1849. — *Vilagos*, norr om Arad, kapitulation 1849.

4) Storfurstendömet SIEBENBÜRGEN, äfven TRANSILVANIEN (1047 qv. m.; 2,024,000 inv.) är ett högland, genomstruket af flera armar från den bergskedja (Siebenbürgska Karpatherna eller Transilvaniska Alpena), som omsluter landet i öster och söder. Utom de floder, som inflyta till Ungern, framrinner i sydöstra delen Aluta, som genom Rothenthurmer-passet nedströmmar på Walachiets slättland. Stor är tillgången på säd, vin, frukter, guld och jern. Befolkningen utgöres af Magyarer och Szekler ($\frac{1}{2}$ mill.), Walacher ($\frac{1}{4}$ mill.) och Tyskar ell. Sachsare ($\frac{1}{4}$ mill.). Allmännast bekännes den grekiska religion ($1\frac{1}{4}$ mill.) och dernäst den protestantiska ($\frac{1}{2}$ mill.). = *Klausenburg*, vid Szamos, i Ungrarnes land, boskapsmarknader, 20t. — *Hermanstadt*, nära Aluta, i Sachsarnes land, Guvernörens öfver landet residens, fabr., handel, 19t. — *Kronstadt*, vid Aluta, största staden, befäst, 23t.

5) Konungariket (Provincial-) SLAVONIEN (170 qv. m.; 346t. inv.), en smal landsträcka söder om Donau och Drau samt öster om Illova, (biflod till Sau), är till största delen slätt, sumpigt, skogigt och föga odladt. Fruktbara landsträckor saknas dock icke; särdeles gäller detta om östra delen eller Sirmien. Befolkningen är mest

af slaviska stammen och ganska obildad. = *Eszek*, stark fästning vid Drau, 11t.

6) Konungariket (Provincial-) KROATIEN (180 qv. m.; 567t. inv.) ligger emellan Drau n., Adriatiska hafvet s., Stejermark och Krain v., Slavonien och Turkiet ö. Juliska och Dinariska alperna, hvilka sammanstöta vid Zenghi, fylla och ojemna sydvestra kustlandet, hvaremot det öfriga landet är en bördig slätt, genomfluten af Sau samt dess bifloder Kulpa och Unna. Åkerbruk, boskapsskötsel, samt vin- och silkesodling sysselsätta den obildade befolkningen, som mest tillhör den slaviska stammen. = *Agram*, vid Sau, Bannens (öfver Kroatien, Slavonien och Dalmatien) residens, god handel, 12t. — *Fiume*, vid hafsviken Qvarnero, i den såkallade ungerska littoralen, god sjöstad, stapelort för Ungerns produkter, 17t.

7) Konungariket DALMATIEN (232 qv. m., 425t. inv.) är en långsmal kuststräcka längs Adriatiska hafvet. Dinariska alperna fylla landet med sina kala, vattenfattiga och sparsamt odlade högslätter, hvilka äro föga sädesrika, men väl bära fikon, vinrankor, mandel, oliver, äfven dadlar. Kusten åtföljes af de långsträckta dalmatiska öarna, vid hvilka ett indräktigt fiske (sardeller) idkas. Befolkningen tillhör den slaviska stammen och deribland må särskildt nämnas de halfvilda Morlackerna n. och Montenegrinerna s. = *Spalatro*, vid hafvet, 9t. — *Ragusa*, god sjöhandel, 5t. — *Cattaro*, befast, rymlig hamn, men ringa rörelse.

8) MILITÄRGRÄNSEN (714 qv. m.; 1,228,000 inv.) omfattar de sydligaste delarna af Kroatien, Slavonien och Bannatet, längs turkiska gränsen. Befolkningen (Slaver och Walacher omkr. 1 mill., Magyarer o. s. v.) utgöres af åkerbrukande soldater, med fullständig militärisk förvaltning. De odla icke tillbörligt sitt land, som njuter ett mildt klimat och har fruktbar jord. Vid nedra Sau finnas stora och osunda sumpsträckor (de sirmiska träskan). = *Zenghi*, vid Adriatiska hafvet, fri hamn, 5t. — *Semlin*, vid Saus mynning, medelpunkt för handeln emellan Wien och Constantinopel, 10t.

Salankemen, slag 1691. — *Carlowitz*, fredslut 1699. — *Peterwarden*, slag 1716, alla vid Donau.

Historisk öfversigt. Rudolf, grefve af Habsburg och herre öfver en del af Schweiz m. fl. andra mindre landsträckor, bemäktigade sig (1278) markgrefskapet Österrike (detta upprättades af Carl den store 796 och bär sedan 1453 titel af erkehertigdöme) samt hertigdömena Stejermark och Krain. Kärnthén (f. d. Cham) erhålles 1335 och Tyrolen (f. d. Meran) 1363, men besittningarna i

Schweiz gå efterhand förlorade. Friaul och Istrien förvärfvas omkr. 1500 och genom giftermål vinnes (1526) Böhmen. I detta land hade Tschecherna (i 6:te seklet) upprättat en stat, som omkr. 200 år sednare blef ett tyskt lydland (konungatitel 1198). Såsom biländer till Böhmen hörde Mähren (vunnet 1026), Lausitz (vunnet 1370, afträdt 1635) och Schlesien (var ursprungligen ett polskt land; efter 1327 hafva de schlesiska småfurstarne erkänt böhmisk länshöghet, men 1742 och 1763 måste största delen afträdas till Preussen). Samtidigt med Böhmen vinnes äfven Ungern. Uti detta land hade Magyarer inträngt (omkr. 890) och gjort sig till det herrskande folket. Dermed förenas Kroatien redan i 11:te århundradet och 1699 Slavonien, som vinnes från Turkarne. Siebenbürgen var ursprungligen ett ungerskt land, bildar sig 1526 till en egen stat, men återfaller till Ungern omkr. 1700. Dalmatien lydde tidtals under republiken Venedig, Ungern och Turkiet, kom i 17:de seklet åter under Venedig, men då denna republik upplöses (1797) under Österrike, 1805 under Frankrike, vid Wiener-kongressen åter till Österrike, som då äfven erhåller republiken Ragusa. Genom Polens delningar vinnes Galizien och Lodomirien samt Krakau. Denna sistnämnda stad bildas 1815 till en egen republik, men tages 1846 åter i besittning af Österrike. Bukovina förvärfvas från Turkarne 1774. Emellan 1714 och 1814 vinnas och förloras Belgien, enskilda delar af norra Italien o. s. v. Vid Wiener-kongressen erhålles konungariket Lombardiet-Venedig. Då stadfästes äfven besittningen af Salzburg. År 1806 antages kejsaretitel. Efter de hotande oroligheterna (1848 och 49) sträfvar regeringen att så mycket som möjligt till en statsenhet förena de skilda delarna.

2. Konungariket PREUSSEN.

5102 qv. m.; 16,352,000 inv.

Rikets beståndsdelar ligga icke i ett sammanhang utan bestå af två hufvuddelar samt några spridda landstycken. Den östra och större hufvuddelen omgifves af Östersjön n., Ryssland ö., Österrikiska och Sachsiska länder s., Mecklenburg n.v.; den vestra delen begränsas af Hannover n., Nederländerna och Belgien v., Frankrike

och Bajern s.v. samt skiljes från östra delen förnämligast genom Kur-Hessen och Hannover. — Det östra landsstycket, som är en del af det baltiska slättlandet, öfverflödar af smärre sjöar samt dels kala dels skogbevuxta sand- och sumpsträckor (marschländer), men har äfven god tillgång på fruktbar mark. Kullarne i norra delen uppstiga till 800 fot. I sydost ojemnas marken af *Sudeterna*, *Riesengebirge* och *Lausitzer bergen*, i sydvest af *Thüringerwald*, i vester af *Harz*. I östligaste delen flyta nedra *Memel*, *Pregel* och nedra *Weichsel*, hvilka utfalla i de stora strandsjöarna *kurische* och *frische Haff*, som genom långsmala landtungor af sand, *Nehrungen*, afskiljas från hafvet, hvarmed de endast i nordost sammanflyta. Genom mellersta delen rinner *Oder*, som efter upptagandet af v. *Glatzer Neisse*, *Bober* och *Lausitzer Neisse* samt h. *Wartha* med sin biflod h. *Netze* utfaller i *Haff*. Längre i vester framrinner en del af *Elbe*, upptagande h. *svarta Elster*, *Havel* med *Spree*, v. *Saale* med *Unstrut* v. och *hvita Elster* h. — Det vestra landstycket är en del af mellersta Tysklands taffelland och ojemnas s.v. af *Hundsrück* och *Eifel*, ö. af *Westerwald* och *Teutoburger skogen*. Midtigenom landet flyter en del af (*nieder*) *Rhen*, som här upptager v. *Mosel*, h. *Sieg*, *Ruhr* och *Lippe*. Genom norra och nordöstra delen (*Westphalen*) flyta *Ems* och *Weser*. På sandhedar är icke brist. — Klimatet är mildt och angenämt, särdeles i Rhen-trakterna; i de nordöstra provinserna är det något fuktigt och ostadigt. Jordbruket drifves med omtanka och, oaktadt stora sträckor upptages af magra sandfalt och mossar, finnes säd till utförsel. Potatisodlingen är af största vikt i de nordöstra provinserna. Af frukter finnas äpplen, päron, körsbär och plommon, äfven aprikoser och persikor. Vinodlingen är, särdeles i Rhens och Mosels dalar, betydlig och icke omöjlig ännu vid mellersta *Oder*. Odlingen af lin, hampa, oljevexter, tobak och hvitbetor är ganska vigtig. Skogarna, som i östra delen ännu äro vidsträckta och öfverallt väl vårdas, lemna ansenliga utförsvaror. Boskapsskötseln är högt drifven och sysselsätter sig med hornboskap, ypperliga hästar, förädlade får (i östern), svin (i *Westphalen*), fjäderfän; äfvenså försummas icke

bi- och silkesafveln. Mineralriket lemnar något silfver, jern, bly, zink, salt (ur källor) stenkol, m. m. Vid Östersjöstränderna erhålles det mesta bernsten i Europa. Folkindustrin och fabriksverksamheten (linne-, bomulls-, siden- och ylleyger, porslin, speglar, glas, jern) är i stort flor, särdeles i Rhenprovinserna, och i allmänhet har det ekonomiska välståndet inom kort tid gjort stora framsteg till följe af ändamålsenliga författningar (allmogens oberoende och näringsfriheten). Handeln är blomstrande; den inre befordras af segelbara floder, flera kanaler och jernvägar. Utförsartiklar äro säd, skogsprodukter, metallarbeten och manufakturvaror. — Invånarna äro *Tyskar*, *Slaver* och *Letter*, af hvilka dock största delen tala tyska, samt *Judar* (öster), *Fransoser* och *Walloner* (vester) m. fl. Statsreligion är blandad evangelisk (10 mill.); katolikerna äro talrika (6 mill.). För sina åtgärder till den intellektuella bildningens befordran har Preussen en längre tid gällt såsom mönsterstat i Europa. Här finnas 7 univers., 117 gymnasier samt en stor mängd (25,000) borgare- och folkskolor m. fl. inrättningar för vetenskap och konst. Man har beräknat att af 10 undervisning behöfvande 9 besöka de offentliga läroanstalterna. Statsförfattningen är inskränkt monarkisk. Till förvaltningen är landet indeladt i 8 Provinser och 25 Regerings-distrikt.

A) Länderna utom Tyskland:

1. Konungariket PREUSSEN (1,178 qv. m.; 2,488,000 inv.) upptager kustlandet vid Östersjöns sydöstra hörn, der Memel, Pregel och Weichsel utflyta. På den låga marken omvexla sandsträckor, skogar, otaliga små sjöar och fruktbara fält, af hvilka må särskildt nämnas det såkallade *Tilsiter-niederung* och *Marienburger-werder* Sädesskörden lemnar ansenligt öfverskott till utförsel. Skötselns af förträffliga hästar, svin och gäss lemnar god vinst. Vigtiga näringar äro i öfrigt skogshandtering och linneväfna. Grundbefolkningen är af lettisk och slavisk stam och utgöres af Preussare (hafva antagit tyskt språk och tyska seder), Lithauer och Polackar. — a) Ost-Preussen (Reg. Distr.: Gumbinen = en del af det f. d. Lithauen) *Tilsit*, vid Memel, handel med hästar, säd och linfrö, 14t. — (R. D. Königsberg) *Memel*, rikets nordligaste stad, på en öde sandslätt vid ingången till kurische Haff, handlar med säd och trädvaror, 10t. — *Königsberg*, vid Pregels utflöde, provinsens h.stad,

univers., god handel med säd och skogsprodukter, liflig fabriksverksamhet, 45t. — *Pillau*, vid ingången till frische Haff, hamn för Königsberg, 4t. — b) West-Preussen (R. D. Danzig) *Elbing*, på en fruktbar slätt nära frische Haff, fabr., handel med säd, hampa och ekbjelkar, 20t. — *Marienburg*, vid Nogat (Weichselns östra mynningsarm), 9t. — *Danzig*, nära vestra Weichsel-armens utlopp, starkt befäst, betydliga fabr., andra handelsstaden, 67t. Var f. d. medlem af hansan och dref då än större handel. — (R. D. Marienwerder) *Thorn*, vid Weichsel, befäst, 11t.

Wehlau, fördrag 1657. — *Preussisch-Eylau* och *Friedland*, vid Pregel, slag 1807. — *Gross-Jägerndorf*, nära Pregel, slag 1757. — *Oliva*, nära Danzig, fred 1660.

2. Storhertigdömet POSEN (en del af det f. d. konungariket Polen, 537 qv. m.; 1,352,000 inv.); ett slättland kring Wartha och Netze, upptages vexelvis af sjöar, moras, sandfält, skogar och sädesfält, särdeles längs flodstränderna. Betydlig ylleväfnad idkas. Invånarena äro mest Polackar och bekänna katolska religion; i vestra delen bo Tyskar. Judarna äro här talrikare än annorstädes i riket. = (R. D. Bromberg = Netzedistriktet) *Bromberg*, vid Brahe (biflod till Weichsel) och en derifrån till Netze ledande kanal, fabr., handel, 10t. — *Gnesen*, f. d. hufvudstad i Stor-Polen, befäst, kreaturs-marknader, 6t. — (R. D. Posen) *Posen*, vid Wartha, provinsens h.ort, befäst, stora marknader, 40t.

B) De Tyska provinserna (3387 qv. m.; 12,512,000 inv.):

3. Kurfurstendömet (Markgrefskapet) BRANDENBURG med Markgrefskapet NEDRA LAUSITZ (734 qv. m.; 2,129,000 inv.) är en flack och lågbackig sandslätt, som till en stor del upptages af tallskogar och småsjöar. Om sommarn är värmen ofta tryckande och ohelsosam. Jordmånen är mera mager, men lemnar till följe af den omsorgsfulla odlingen goda skördar. Fabriksverksamheten är högst betydande. Genom östra delen rinner Oder, som upptager v. Bober och Lausitzer Neisse samt h. Wartha, genom mellersta delen Spree; i nordvest Havel och Elbe: Genom flera kanaler äro dessa floder med hvarandra förbundna. = (R. D. Potsdam och Berlin) *Berlin*, på en sandslätt vid Spree, rikets h.stad och regeringens säte, en af Europas vackraste städer, tyska vetenskapernas hufvudsäte, vigtiga fabr., betydlig handel, Tysklands förnämsta univers., 429t. — *Spandau*, vid Sprees mynning, befäst, 7t. — *Potsdam*, vid Havel i Brandenburgs skönaste nejd och en af de vackraste i riket, andra residensstaden, fabr., handel, 38t. — (R. D. Frankfurt) *Frankfurt an*